ISSN 2075 – 9584

Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

*(Нашри махсус ба Конфронси байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи: **«Дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 соли Истиқлолияти давлатӣ»**, ки аз ҷониби Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд, бахшида шудааст).*

Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

*(Спецвыпуск посвящен Международной научно-практической конференции на тему: **«Достижения Республики Таджикистан за 25 лет государственной независимости»**, проведенной Центром стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан).*

Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

*(Special edition devoted to the International scientific and practical conference: "**The achievements of the Republic of Tajikistan during 25 years of state Independence**", organized by the Center for Strategic Research under the President of Tajikistan)*

№ 3 (53)

Душанбе – 2016

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan

Главный редактор: Х. ХОЛИКНАЗАР

Редколлегия: *С. Сафаров, кандидат философских наук, профессор (заместитель главного редактора по политическим вопросам), М. Сафолов, кандидат исторических наук, Ф. Муминова, кандидат экономических наук (заместитель главного редактора по экономическим вопросам), М. Диноршоев, доктор философских наук, академик АН Республики Таджикистан, К. Олимов, доктор философских наук, академик АН Республики Таджикиста, Ш. Рахимзода, доктор экономических наук, А. Курбонов, доктор философских наук, А. Махмадов, доктор политических наук, Р. Нуриддинов, доктор политических наук, Х.Одинаев, доктор экономических наук, Л. Саидмурадов, доктор экономических наук, Э. Сангинзода, кандидат экономических наук, А. Бобоев, кандидат экономических наук, А. Хаким, кандидат политических наук, К. Камолов (ответственный секретарь).*

Технический редактор: Х. Мирзоев

Журнал «Таджикистан и современный мир» включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 0080/жр от 8 июня 2015 года.)

Подписной индекс журнала: 77968
Адрес редакции: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 40. Тел.: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; E-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА
СИЁСАТ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Х. ХОЛИҚНАЗАР.
НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ…….....12

С.С. САФАРОВ.
ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ ВА ТАҲКИМИ ОН ДАР 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ……..……..…18

М.Қ. САФОЛЗОДА.
АФҒОНИСТОН ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (соли 1993)……..……23

Ҳ. Ҳ. ХОҶАЕВ, И.И. ШАРИПОВ.
ФАЪОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ ДАР ДАВРАИ 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ……..…….…35

Г. МАЙТДИНОВА.
25 – СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪРИХ ВА ИНКИШОФИ ДУРНАМО…….……..42

Д. ХОЛНАЗАРОВ.
ОМИЛҲОИ ҲАМГИРОИИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ……..……50

С. АКБАРОВ.
НАҚШИ АРТИШИ МИЛЛӢ ДАР ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН.....55

Қ.А. МИРАЛИЁН.
ИШТИРОКИ ҶАВОНОН ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ – ТАШАККУЛЁБИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶАВОНОН ДАР ДАВРОНИ 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ.....65

Б.Ҳ. САЙФИДДИНОВ.
САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ - ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭҲЁ ВА РУШДИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ…….....75

ИҚТИСОДИЁТ

И.Ҷ. КАМОЛИДДИНЗОДА, З.Ш. БУРҲОНЗОДА.
ТАВСИФИ МУХТАСАРИ ҶАНБАҲОИ КАЛИДИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ.....84

Н. Б. НОЗАНИНЗОДА.
СОҲАИ КИШОВАРЗӢ - МУҲИМТАРИН СОҲАИ ТАЪМИНКУНАНДАИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....89

Р.Ф. ВАЛИЗОДА.
ДАСТОВАРДҲОИ РУШДИ НАҚЛИЁТИ КИШВАР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....93

А. РАУФӢ.
РОҲРАВҲОИ НАҚЛИЁТӢ ВА ҲАМКОРИИ БАЙНИ МИНТАҚАҲО.....99

Ҷ. НАЗИРОВ.
ЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШВАР ВА ҲАМКОРИҲО ДАР МИНТАҚА.....108

М.И. ИЛОЛОВ., Ҳ.М. АХМЕДОВ.
ТАҲҚИҚ ВА ТАТБИҚИ МАНБАЪҲОИ БАРҚАРОРШАВАНДАИ ЭНЕРГИЯ ДАР 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН 115

Ф.М. МУМИНОВА.
ДАСТОВАРДҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ.....132

С.Ҳ. ҲАБИБОВ, М.Ҷ. ҶАМШЕДОВ.
БАХШИ ХУСУСИИ СОҲИБКОРӢ: МОҲИЯТ, ХУСУСИЯТ ВА РОҲҲОИ ИНКИШОФИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР.....142

М.Н. ТОШМАТОВ.
ПӮЁ, ТАРКИБ ВА АНДОЗАИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ.....152

М.Т. КАРИМОВА.
НАҚШИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОД……..183

Ғ. РАСУЛОВ.
ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ……192

Ф.М. ҒАФОРОВ.
ТАҲЛИЛИ ПӮЁИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН……...……207

Ф.Х. ҚУРБОНОВА., И.У. ЗОРОВ.
ҶОЙГОҲ ВА НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ…….....…225

С. Ғ. ҲАМИДОВ.
ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ТАЙЁР НАМУДАНИ БАРНОМАҲО ВА НАҚШАҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН……...…246

Қ. ДАВЛАТЗОДА, А.С. НОСИРОВ.
ТАШАККУЛИ ҲИСОБИ МАҶМӮИ МАҲСУЛОТИ ДОХИЛӢ БО УСУЛИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН…….....253

А.Б. МИРСАИДОВ.
ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ БАХШИ ИҶТИМОӢ ВА ПАРАМЕТРҲОИ ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ТОҶИКИСТОН……..……265

Х.М. КАРИМОВ.
МУЗОКИРОТИ ТИҶОРАТӢ ДАР ДОИРАИ СУС: ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИНСТИТУТСИОНАЛӢ……274

Қ. ПАРТОЕВ, Ҳ.М. АХМЕДОВА, С.С. САФАРОВ, Ш.М. ЯСИНОВ.
ОМӮЗИШИ ИСТИФОДАИ ТОПИНАМБУР БАРОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН……..…290

У.М. ГУЛАКОВ.
ИНТГЕРАТСИЯИ МИНТАҚАВӢ: ҶАНБАҲОИ ОБИЮ-ЭНЕРГЕТИКИИ ИНТЕГРАТСИЯИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....299

ИЛМ ВА МАОРИФ

А.Ш.ҚУРБОНОВ.
НЕРӮИ ЗЕҲНИИ ҶУМҲУРӢ ВА ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ СОҲАИ ИЛМ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ……...313

Р.М. МИРБОБОЕВ.
РУШДИ МАОРИФ ВА ИЛМ ДАР ЗЕРИ ПАРЧАМИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ВА ОРМОНҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ.....323

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Х. ХОЛИКНАЗАР.
РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА……12

С.С. САФАРОВ.
НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ И ЕЁ УКРЕПЛЕНИЕ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……18

М.К. САФОЛЗОДА.
АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1993 ГОД)……..23

Х.Х. ХОДЖАЕВ, И.И. ШАРИПОВ.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……...……35

Г. МАЙТДИНОВА.
СУВЕРЕНИТЕТУ ТАДЖИКИСТАНА 25 ЛЕТ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ……42

Д. ХОЛНАЗАРОВ.
ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……..……50

С. АКБАРОВ.
РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ В УКРЕПЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА.....55

К.А. МИРАЛИЁН.
УЧАСТИЕ МОЛОДЕЖИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ-ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……65

Б.Ҳ. САЙФИДДИНОВ.
ВКЛАД ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА – ЛИДЕРА НАЦИИ В ВОЗРОЖДЕНИИ И РАЗВИТИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА……...75

ЭКОНОМИКА

И.Д. КАМОЛИДДИНЗОДА., З.Ш. БУРХОНЗОДА.
КРАТКИЙ ОБЗОР КЛЮЧЕВЫХ АСПЕКТОВ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....84

Н.Б. НОЗАНИНЗОДА.
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – КЛЮЧЕВАЯ ОТРАСЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....89

Р.Ф. ВАЛИЗОДА.
ДОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ТРАНСПОРТА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....93

А. РАУФИ.
ТРАНСПОРТНЫЕ КОРИДОРЫ И СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕГИОНАМИ……99

Д. НАЗИРОВ.
ЭНЕРГЕТИКА ТАДЖИКИСТАНА: ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ И СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГИОНЕ…….....108

М.И. ИЛОЛОВ, Х.М. АХМЕДОВА.
ИССЛЕДОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА…….115

Ф.М. МУМИНОВА.
ДОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ……..132

С.Х. ХАБИБОВ, М.ДЖ. ДЖАМШЕДОВ.
ЧАСТНЫЙ СЕКТОР ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕЁ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ …….142

М.Н. ТОШМАТОВ.
ДИНАМИКА, СТРУКТУРА И МАСШТАБЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……...152

М.Т. КАРИМОВА.
РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА……183

Г. РАСУЛОВ.
ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ.....192

Ф.М. ГАФАРОВ.
АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН……207

Ф. Х. КУРБОНОВА, И.У. ЗОИРОВ.
МЕСТО И РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ И ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ……225

С. Г. ХАМИДОВ.
ФОРМИРОВАНИЕ ОПЫТА РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММ И ПЛАНОВ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА……246

К. ДАВЛАТЗОДА, А.С. НАСРИДДИНОВ.
ФОРМИРОВАНИЕ РАСЧЕТА ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ МЕТОДОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН……253

А.Б. МИРСАИДОВ.
ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СЕКТОРА И ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН…….265

Х.М. КАРИМОВ.
ТОРГОВЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ В РАМКАХ ВТО: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ…….....274

К. ПАРТОЕВ., Х.М. АХМЕДОВ., С.С. САФАРОВ., Ш.М. ЯСИНОВ.
МНОГОЦЕЛЕВОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТОПИНАМБУРА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ…….290

У.М. ГУЛАКОВ.
РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ…….....299

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА

А. Ш. КУРБОНОВ.
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ И РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ…….313

Р.М. МИРБОБОЕВ.
РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В ПЕРИОД ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ……..323

CONTENT
POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

KH. KHOLIKNAZAR.
THE ROLE OF THE NATION`S LIEDER, THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN ESTABLISHING FOREIGN POLICY FOR INDEPENDENT TAJIKISTAN……12

S.S. SAFAROV.
NATIONAL STATE AND ITS STRENGTHENING FOR 25 YEARS OF STATE INDEPENDENCE……18

M.K. SAFOLZODA.
AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE (1993)……..23

H. H. KHODJAEV, I.I. SHARIPOV.
ACTIVITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE INTERNATIONAL AND REGIONAL ORGANIZATIONS IN THE PERIOD OF 25 YEARS OF STATE INDEPENDENCE……35

G. MAITDINOVA.
25 YEARS OF SOVEREIGNTY OF TAJIKISTAN: HISTORY AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT……..42

D. KHOLNAZAROV.
FACTORS OF SOCIAL INTEGRATION IN THE CONDITIONS OF STATE INDEPENDENCE……50

S. AKBAROV.
THE ROLE OF THE NATIONAL ARMY IN STRENGTHENING THE STATE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN……55

Q.A. MIRALIYON.
YOUTH PARTICIPATION IN THE POLITIC LIFE – FORMATION STATE POLICY FOR YOUTH IN THE 25 YEARS OF THE STATE INDEPENDENCE……65

B.H. SAIFIDDINOV.
CONTRIBUTION OF THE FOUNDER PEACE AND NATIONAL UNITY - THE NATION'S LEADER IN THE REVIVAL AND DEVELOPMENT OF THE STATE LANGUAGE……75

ECONOMY

I.D. KAMOLIDDINZODA, Z.SH. BURHONZODA.
OVERVIEW OF KEY ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE STATE INDEPENDENCE.....84

N. B. NOZANINZODA.
AGRICULTURE - KEY SECTORS OF FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....89

R.F. VALIZODA.
ACHIEVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT SYSTEM IN THE PERIOD OF THE STATE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN…….93

A. RAUFI.
TRANSPORT CORRIDORS AND COOPERATION BETWEEN REGIONS…99

D. NAZIROV.
ENERGY: SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN AND INTERNATIONAL COOPERATION IN THE REGION……108

M.I ILOLOV., KH.M. AKHMEDOV.
INVESTIGATIONS AND UTILIZATION OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES DURING 25 YEARS OF STATE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN……115

F.M. MUMINOVA.
ACHIEVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS FOR THE YEARS OF INDEPENDENCE……132

.

S.KH. HABIBOV, M.J. JAMSHEDOV.
PRIVATE SECTOR OF ENTREPRENEURSHIP AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY……142

M.N. TOSHMATOV.
DYNAMICS, STRUCTURE AND SCOPE OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS IN ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE YEARS OF INDEPENDENCE……152

M.T. KARIMOVA.
ROLE OF THE INVESTMENT POLICY OF THE ECONOMIC GROWTH…….183

G. RASULOV.
FORMATION AND IMPROVEMENT OF INVESTMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN YEARS OF THE STATE INDEPENDENCE.192

F.M. GAFAROV.
THE ANALYSIS OF DYNAMICS OF INVESTMENT ATTRACTION IN ECONOMY REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN……207

F.KH.QKURBONOVA, I.U. ZOIROV.
PLACE AND ROLE OF INVESTMENT AND INVESTMENT ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF SERVICE SPHERES……225

S.G. HAMIDOV.
CREATING THE EXPERIENCE OF DEVELOPMENT PROGRAMMES AND PLANS FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS OF TAJIKISTAN……246

Q. DAVLATZODA., A. S. NASRIDDINOV.
CALCULATION OF GROSS DOMESTIC PRODUCT BY THE METHOD OF PRODUCTION ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN……253

A.B. MIRSAIDOV.
MAIN TRENDS OF THE SOCIAL SECTOR AND DATA CREATING SOCIAL STATE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN…….....265

KH.M. KARIMOV.
TRADE NEGOTIATIONS UNDER THE WTO: ECONOMIC AND INSTITUTIONAL ASPECTS……274

K. PARTOEV, H.M. AKHMEDOV, S.S. SAFAROV, SH. M. YASINOV.
MULTI-PURPOSE STUDYING AND UTILIZATION OF TOPINAMBOUR IN YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN…….290

U.M. GULAKOV.
REGIONAL INTEGRATION: WATER AND ENERGY INTEGRATION ASPECT OF CENTRAL ASIA……299

EDUCATION AND SCIENCE

A.SH. QURBONOV.
INTELLECTUAL POTENTIAL OF TAJIKISTAN AND RESOLVING SCIENCE'S ISSUES DURING THE INDEPENDENT…….313

R.M. MIRBOBOEV.
DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE PERIOD OF NATIONAL UNITY AND STATE INDEPENDENCE……323

УДК: 323(575.3)

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Х. ХОЛИҚНАЗАР,
доктори илмҳои таърих,
директори Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: (+992) 918 17 78 13; E- mail: khalik@mail.ru

Дар мақола нақши барозандаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули рукнҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол мавриди баррасӣ қарор дода шуда, марҳалаҳои муҳими таърихии Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки дар онҳо ташаббусу ибтикорҳои Пешвои миллат дар самти сиёсати хориҷӣ боиси ҳаллу фасли гиреҳҳои сиёсии кишварамон гардида буданд, аз лиҳози методологӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, сиёсати хориҷӣ, истиқлолияти давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, Созмони Милали Муттаҳид, Созишномаи истиқрори сулҳ, Консепсияи сиёсати хориҷӣ.*

Сиёсати хориҷӣ яке аз муҳимтарин самтҳои сиёсати давлатӣ буда, дар ҳифзу таҳкими давлат ва ҳимояи манфиатҳои миллии он аҳамияти таъйинкунанда дорад. Нақши сиёсати хориҷӣ хусусан, дар ҳифзи истиқлолияти давлатии ҳар кишвар муҳим буда, умуман, доштани сиёсати хориҷӣ худ яке аз нишонаҳои асосии истиқлолияти ҳар давлат аст.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 соли Истиқлолияти давлатӣ давраҳои асосии ташаккули худро аз сар гузаронида, марҳала ба марҳала ба як мактаби усулманд, суфта, коркардшуда ва таҷрибашудаи сиёсӣ табдил гаштааст. Аз ин рӯ, имрӯз метавон дар бораи таҷрибаи амалии татбиқи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як мактаби ташаккулёфтаву таҷрибашуда зикр кард.

Бешубҳа, бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст. Бо кушишу ғайрати ин абармарди миллат баъд аз интихобашон дар Иҷлосияи таърихии XVI ба ҳайси Сарвари давлат дурнамои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамон рӯзҳо дар шакли Муроҷиатномаи Роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ садо дод.

Аз рӯзи аввали интихобашон Сарвари давлат ба Созмони Миллаи Муттаҳид дархостнома ирсол намуд ва ҳоҳиш кард, ки намояндагони Созмони Милали Муттаҳид ба Тоҷикистон омада, вазъияти сиёсиро аз наздик мушоҳида намуда, ба кишвар барои баргардондани гурезагон ҳамаҷониба кумак намоянд, чунки Сарвари давлат, пеш аз ҳама, дар бораи сарҷамъ кардани миллат ва таъмини сулҳу субот дар Тоҷикистон ғамхорӣ мекард.

Аз аввали соли 1993 то имзои «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» - 27 июни соли 1997 ҳадафи асосии сиёсати хориҷии

Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини суботи сиёсӣ дар кишвар, баргардондани гурезагон ба Ватан, оғози музокироти сулҳ бо мухолифон ва имзои Созишномаи сулҳ ва таҳкими вахдати миллӣ буд. Асосгузори ин Консепсияи сулҳмеҳвар ва вахдатофарин абармарди миллат Эмомалӣ Раҳмон буд.

Барои амалӣ намудани ин Консепсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарони кишварҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақил, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳуриҳои исломии Афғонистон, Эрон ва Покистон, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Иттиҳодияи Европа диду боздидҳо барпо намуд. Бо заҳматҳои зиёди Сарвари давлат ин Консепсияи сиёсати хориҷии кишвар дурустии худашро дар ҷараёни имзои Созишномаи сулҳ дар таърихи 27 июни соли 1997 комилан собит намуд. Ин аст, ки миллати ҷабрдидаи тоҷик, ки солҳои дароз аз ҷанги таҳмилӣ зачр мекашид, барҳақ ҳанӯз баъд аз имзои Созишномаи сулҳ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро Асосгузори сулҳ ва Вахдати миллӣ дониста буданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бошад имзои Созишномаи сулҳро бузургтарин дастоварди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузорӣ карда буд.

Дар даврони баъд аз низоъ ва шурӯи бозсозӣ дар кишвар дастоварди муҳими дигари сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба тадриҷ коркард ва мушаххас шудани асосҳои назариявӣ ва методологии он мебошад. Албатта, арзишҳои бузурги умумибашарие чун дӯстӣ, бародарӣ, таҳаммул, ҳамсоягии нек эҳтиромӣ мутақобил, ва ғайра, ки гузаштагони мо дар тамоми тӯли таърих яке аз парчамдорони он будаанд, аз аввалин қадамҳо дар меҳвари сиёсати хориҷии Тоҷикистон қарор доштанд. Бо вуҷуди ин, чун сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар оғози худ аз пешзаминаҳои коркардшудаи назариявӣ ва методологӣ бархӯрдор набуд, ташаккули ин ҷанбаи бунёдии сиёсати хориҷӣ, ки ҳанӯз ҳам идома дорад, маҳз маҳсули замони истиқлолияти давлатӣ мебошад.

Ҳангоми баррасии бунёдҳои назариявӣ ва асосҳои методологии сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар ин давра таваҷҷуҳ ба нуктаҳои зерин шуда буд:

Якум. Аз назари **арзишӣ ва рӯҳия** сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти сулҳҷӯёна ва дӯстона дорад, ки ин нуктаи муҳим дар Конституцияи давлат ба таври мушаххас сабт шудааст. Яъне, Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати комилан сулҳдӯстонаро пеш бурда, мусоидат ба таҳкими сулҳу субот дар тамоми сайёраро яке аз рисолатҳои асосии худ медонад. Ин рӯҳияи сиёсати хориҷии Тоҷикистон арзишҳо ва рӯҳияи тамоми тамаддуни чандҳазорсолаи мардуми тоҷик ва ахлоқу иродаи имрӯзаи ҷомеаи моро, ки маҳз бо паёми сулҳу дӯстӣ вориди саҳнаи сиёсати ҷаҳонӣ шудааст, ифода мекунад. Бинобар ин, дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеҷ кишвари ҷаҳон ҳамчун кишвари бад ва ё душман таъриф нашуда, муносибатҳои Тоҷикистон бо ҳеҷ кишвар бар пояи хусумат бунёд наёфтааст.

Мувофиқи банди 2.12. Консепсияи сиёсати хориҷии кишвар *«Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори он аст, ки низоми нави ташаккулёбандаи ҷаҳонӣ аз ҷангу низоъҳо, хушунату зӯроварӣ ва таассубу бадбинии милливу диниву тамаддунӣ комилан озод бошад ва ба ҳамкориву шарокати баробар ва мутақобилан судманди ҳамаи кишварҳои ҷаҳон асос ёбад, ҳама гуна таҳдидҳо бар сулҳу субот ва амнияти ҷаҳониву минтақавӣ бо роҳи созишу муколамаи созанда ва дар асоси аҳкоми ҳуқуқи байналмилалӣ, пеш аз ҳама Оинномаи СММ ҳамчун созмони асосии танзимкунандаи муносибатҳои байналмилалӣ бартараф карда шаванд.*»[1]

Дуюм. Аз назари моҳияти фалсафӣ ва мақсудӣ сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати **манфиатмеҳвар** мебошад. Меҳвари асосии сиёсати хориҷии

Ҷумҳурии Тоҷикистонро **ҳифзи манфиатҳои миллии Тоҷикистон** ташкил медиҳад ва ё ба ибораи дигар, **манфиатҳои миллӣ** дар маркази сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтаанд.

Консепсияи нави сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин маврид пешбинӣ менамояд, ки «*ҳадафи аслӣ ва асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат ҳифзи манфиатҳои стратегии кишвар дар арсаи байналмилалӣ буда, он аз тариқи фароҳам овардани шароити мусоиди берунӣ барои рушди устувори ҳамаҷонибаи мамлакат, мусоидат ба таҳкими беш аз пеши пояҳои истиқлолияту соҳибихтиёрии давлатии Тоҷикистон ва кӯшишҳои пайгирона ҷиҳати дарёфти ризоят ва манфиатҳои мутақобила бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар ҷараёни иҷрои вазифаҳои авлавиятноки сиёсати хориҷии кишвар амалӣ мегардад.*»[2]

Дар Консепсияи нави сиёсати хориҷии ҶТ, ки аз оғози соли 2015 татбиқ мешавад, мафҳуми манфиатҳои миллии Чумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ бозкушоӣ шудааст, ки пеш аз ҳама арзишҳои зеринро дарбар мегирад:

- ҳимоя ва таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва таъмини амнияти миллии он; эҷоди навори амнияти ва ҳусни ҳамҷаворӣ дар тӯли марзҳои кишвар;

- инкишофи муносибатҳои боварӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо тамоми кишварҳои олам дар асоси манфиатҳои мутақобила;

- фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, таъмини амнияти иқтисодии кишвар;

- таъмини истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон, дастёб шудан ба амнияти озуқаворӣ ва аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳоӣ бахшидани кишвар;

- таъмин ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо, эътибор ва манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи кишвар;

- таҳвияти шинохти мусбати Тоҷикистон дар ҷаҳон ба ҳайси давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд;

- мусоидат ба фаъолияти созанда ва қонунии ҷамъиятҳои тоҷикон ва ҳамватанон дар кишварҳои дигар.»[3]

Сеюм. Аз назари **равиш ё методология** сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар **воқеънигарӣ ё прагматизми сиёсӣ** асос ёфта, ба масъалаи манфиатҳои миллӣ ва робита бо ҷаҳони берунӣ маҳз аз дидгоҳи воқеъбинона ва амалгароёна муносибат мекунад. Ин равиш ба он маъност, ки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди худ ҳадафҳои ғайривоқеии тахайюлӣ, ормонгароёна ва сирфан идеологӣ нагузошта, маҳз дар асоси воқеънигарӣ ва прагматизми сиёсӣ пеш бурда мешавад. Чуноне ки дар банди 2.6.-и Консепсияи сиёсати хориҷӣ зикр шудааст, «бо дарназардошти мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мкониятҳои табииву демографӣ ва сатҳи тараққиёти иқтисодию иҷтимоии он, сиёсати хориҷии кишвар ба таври воқеъбинона ва амалгароёна ба роҳ монда мешавад.»[4]

Яке аз муҳимтарин нуктаҳое, ки моҳияти прагматикии сиёсати хориҷии моро ба таври барҷаста ифода менамояд, дар боби аввали Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ ворид шудани асли **«орӣ будани муносибатҳои байнидавлатӣ аз идеология»**[5] мебошад. Ин асл, ки бегумон, яке аз дастовардҳои муҳими Консепсияи нав аст, сиёсати хориҷии давлатро аз пойбандӣ ва маҳдудияти идеологии сиёсӣ раҳо карда, дар айни замон, имкони ба буҳронҳои сиёсию идеологии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ гирифтор шудани кишварро пешгирӣ мекунад. Мо аз таҷрибаи таърихӣ хуб медонем, ки масалан, равиши идео-

логии «дастгирии ҳаракатҳои сотсиалистӣ дар саросари ҷаҳон» барои иттиҳоди Шӯравӣ чӣ гарон тамом шуд ва ҳатто чунин абарқудрати пуриқтидорро аз пой афтонд.

Хулоса, прагматизми сиёсӣ асоси методологии сиёсати хориҷии ҶТ мебошад. Бинобар ин, баъзе изҳори назарҳои эҳсосию идеологӣ, ки гоҳо дар ҷомеаи таҳлилию иттилоотӣ садо медиҳанд, назари шахсии коршиносон буда, рӯҳияи консептуалии сиёсати хориҷии кишварро ифода намекунанд. Аз ин рӯ, ба дӯстони хориҷии мо низ зарур аст, ки ҳадаф, мазмун ва рӯҳияи сиёсати хориҷии моро маҳз аз манбаъҳои воқеии он ва аз баёни афроди босалоҳият бардошт намоянд.

Чорум. Асоси дигари бунёдӣ ва чорчӯбии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътирофи усулҳо ва арзишҳои пазируфтаи ҳуқуқи байналмилалӣ ташкил медиҳад. Рӯ овардани сиёсати хориҷии мо ба ин масъала ҳам ҷанбаи арзишию назарӣ ва ҳам ҷанбаи зарурию амалӣ дорад.

Ҷанбаи арзишии масъала дар он аст, ки маҷмӯаи ҳуқуқи байналмилалии муосир аксари арзишҳои асосии умумибашариро ифода карда, пояҳои асосии сулҳу суботу ҳамзистии халқҳову кишварҳо ва механизмҳои нигоҳдории суботу амнияти ҷаҳониро дар шакли ҳуқуқӣ ифода мекунад. Табиист, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати муосиру мутамаддин ва ҳамчун давлати миллии миллати тамаддунофар аксари ин арзишҳоро эҳтиром ва эътироф менамояд ва дар нашри онҳо саҳм мегирад.

Ҷанбаи заруратӣ ва амалии масъала дар он аст, ки маҳз эътирофи қонунгузории байналмилалӣ ва ё қабул кардани қоидаҳои рафтор роҳи ҳар кишвари тозаистиқлолро ба саҳнаи сиёсати ҷаҳонӣ боз мекунад. Бинобар ин, ҳатто кишварҳое, ки нисбати меъёрҳои пазируфташудаи байналмилалӣ нигоҳи хосси худро доранд, барои иштирок дар муносибатҳои байналмилалӣ ин меъёрҳои танзими рафторро ногузир эътироф мекунанд. Нуктаи дигаре, ки аҳамияти амалии масъаларо барҷаста месозад, ин аст, ки қонунгузории байналхалқӣ таҷрибаи тӯлонии танзими муносибатҳои байналмилалиро ифода карда, барои кишварҳои тозаистиқлол яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои омӯзишӣ ва корбурдӣ ба ҳисоб меравад. Хулоса, аҳамияти ҷанбаи заруративу амалии ин масъала нисбат ба ҷанбаи арзишию назарии он камтар нест.

Панҷум. Асли консептуалии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро **«сиёсати хориҷии бисёрсамтӣ»** ташкил медиҳад, ки дар банди 2.5-и Консепсияи сиёсати хориҷии ҶТ нишон дода шудааст. Ин сиёсат ба ибораи маъмултар сиёсати **«дарҳои кушода»** номида мешавад, ки ин истилоҳ низ ҳам дар Консепсия ва ҳам дар Паёмҳо ва суханрониҳои барномавии бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо корбурд ёфтааст.[6]

Омӯзиши маводу назарҳое, ки солҳои охир дар бораи ин сифати моҳиятии сиёсати хориҷии ҶТ ироа шудаанд, нишон медиҳанд, ки дар доираҳои илмию коршиносӣ дар мавриди мафҳуми «сиёсати бисёрсамта» ва истилоҳи «дарҳои кушода» фаҳмиша ягона вуҷуд надорад. Бинобар ин, зарур аст, ки дар ин масъала ба баъзе нуктаҳои мушаххас ишора гардад:

1.Канори ҳам гузоштани асосҳои назариявию методологии сиёсати хориҷӣ ва заруратҳои амалии кишвар нишон медиҳад, ки дар ин марҳалаи таърихӣ маҳз интихоби сиёсати хориҷии бисёрсамтӣ метавонад манфиатҳои миллии Тоҷикистонро ба таври беҳтар таъмин намояд. Хусусан, зарурати ҳамзамон таъмин намудани рушди сиёсиву институтсионалӣ, касби ҷойгоҳи сазовори байналмилалӣ, баргузории ислоҳоти амиқи иқтисодиву иҷтимоӣ, гузаштан аз марҳилаи мураккаби эҳёи миллӣ, таъмини амнияти миллӣ дар шароити шиканандаи минтақавӣ ва ғайра тақозо менамуданд, ки Тоҷикистон ҳамзамон бо тамоми самтҳо, марказҳо ва қутбҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳони му-

осир ҳамкориҳои зарурӣ дошта бошад. Ин аст ки дар даврони Истиқлолияти давлатӣ аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сиёсати хориҷӣ мактаби сиёсати «дарҳои кушода» ҳамчун равиши таъминкунандаи тавозуни манфиатҳо пеш бурда мешавад.

2.Сиёсати бисёрсамтӣ ҳаргиз баробарии физикиву сиёсию миқёсии сатҳ ва ҳаҷми робитаҳо бо тамоми шариконро ифода намекунад, балки нигоҳи баробари кишвар ба тамоми миллатҳо ва кишварҳои ҷаҳонро ифода менамояд. Яъне, мардум ва давлати Тоҷикистон ба тамоми кишварҳои ҷаҳон ва шарикони хориҷӣ бо нигоҳи баробар менигарад. Аммо, табиист, ки бинобар воқеиятҳои таърихӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ҳаҷми ҳамкориҳо ва аҳаммияти ҳамкориҳо бо ҳамагон баробар нестанд. Ин аст, ки дар сиёсати хориҷии мо мафҳумҳое чун шарикони стратегӣ, шарикони табиӣ ва ғайра вуҷуд доранд.

3.Сиёсати дарҳои кушода бештар озодии кишвар дар ҳамкорӣ бо ҳамаи самтҳоро ифода мекунад. Он бештар ҳуқуқи кишвари сиёсатгузор ба доштани робитаҳои мустақилона ба ҳамаи шарикони минтақавӣ ва байналмилалиро инъикос менамояд. Дар шарҳи ин аҳамияти сиёсати «дарҳои кушода» Роҳбари давлати Тоҷикистон таъкид намудааанд, ки *«сиёсати хориҷии Тоҷикистон сиёсати «дарҳои кушода», сулҳхоҳона ва беғараз буда, дар роҳи татбиқи он давлати мо омода аст, ки бо ҳамаи кишварҳои дунё робитаҳои дӯстонаро бар пояи эҳтиромии ҳамдигар, баробарӣ ва ҳамкориҳои судманд густариш диҳад».* [7]

Таҷрибаи ду даҳсолаи гузашта нишон медиҳад, ки маҳз ҳамкории фаъол бо кишварҳо ва самтҳои гуногун имкон додааст, ки Тоҷикистон муҳимтарин масъалаҳои марҳалаи гузаришро ба таври зарурӣ ҳал намояд.

Ҳамин тавр, ин панҷ бунёди усулӣ, яъне **меҳварияти манфиатҳои миллӣ(1), рӯҳияи сулҳомезу дӯстона(2), прагматизми сиёсӣ(3), эътирофи қонунгузории байналмилалӣ(4) ва моҳияти бисёрсамтӣ(5)** асосҳои назариявӣ ва методологии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар даврони Истиқлолият ташаккул медиҳанд.

Пешбинӣ мешавад, ки бо гузашти замон ва бо андухтани таҷрибаи бештар ин асосҳои назарию методологӣ боз ҳам такмил ёфта, мактаби сиёсати хориҷии кишвар бо сарварии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба марҳалаҳои нави рушду такомули худ ворид мегардад.

АДАБИЁТ

1. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, №332 тасдиқ шудааст. Нишонии доимӣ дар Интернет: http://mfa.tj/tj/zaminahoi-hukuki-skh/konsepsiyai-siyosati-khorijii-jumhurii-tojikiston.html.
2. Ҳамон ҷо.
3. Ҳамон ҷо.
4. Ҳамон ҷо.
5. Ҳамон ҷо.
6. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 январи 2016. Нишонии доимӣ дар Интернет: http://president.tj/node/10585.
7. Ҳамон ҷо.

РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА

Х. ХОЛИКНАЗАР,
доктор исторических наук,
директор Центра стратегических исследований при Президенте
Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 40,
тел.: (+992) 918 17 78 13; E- mail: khalik@ mail.ru

В данной статье исследуется видающееся роль Лидера нации, Президента Республики Таджикистан в формировании основных, концептуальных воззрений по внешней политики независимого Таджикистана, а также рассматриваются методологические аспекты важнейших исторических этапов независимого Таджикистана, в которых инициативы Лидера нации, в сфере внешней политики, сыграли важную роль в решении многих политических проблем нашего Отечества.

Ключевые слова: *Лидер нации, внешняя политика, государственная независимость, национальные интересы, Организация Объединённых Наций, Соглашение по установлению мира, Концепция по внешней политики.*

THE ROLE OF THE NATION`S LEADER, THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN ESTABLISHING FOREIGN POLICY FOR INDEPENDENT TAJIKISTAN

KH. KHOLIKNAZAR,
doctor of historical sciences
director Center for Strategic Research under the President
of the Republic of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan , Dushanbe, Rudaki aven. 40,
ph.: (+992) 918 17 78 13; E- mail: khalik@ mail.ru

The great role of the Nation`s Lieder, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in establishing the main conceptual vision of the foreign policy for independent Tajikistan is researching in this article.

The methodological aspect ot he main historical stage of the independent Tajikistan, in which the Nation`s Leader initiatives in the foreign policy sphere played the great role for the solving many countries political problem.

Keywords: *Nation`s Leader, foreign policy, State independence, national interest , United Nations, Peace establishing Agreement, Foreign policy Conception.*

УДК: 341.231(470+531)

ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ ВА ТАҲКИМИ ОН ДАР 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

С.С. САФАРОВ,

номзади илмҳои фалсафа, муовини якуми директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: 918459814, E-mail: ssaifullo@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои рушди давлатдории миллӣ ва таҳкими давлати миллӣ дар солҳои истиқлолияти давлатӣ таҳлил шуда, муҳимтарин рукнҳои он нишон дода шудааст. Ба хусус ба ислоҳоти конституцсионӣ, ташаккули Ваҳдати миллӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллию давлатӣ ва амалишавии ғояи миллӣ диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: *давлатдорӣ, давлати миллӣ, истиқлолияти давлатӣ, дастовардҳо,сиёсати дохилӣ ва хоричӣ , Президент, ватандӯстӣ, Ваҳдати миллӣ.*

Дар давраи 25 соли Истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон ба як қатор дастовардҳои бузург ноил гардид. Дар самти сиёсати дохилӣ пешрафтҳо бевосита ба сатҳи зиндагии мардум таъсир расонида, барои таҳкими фазои озоду босубот мусоидат намуданд. Аз дастовардҳои муҳим дар сиёсати дохилӣ ҳифзу нигоҳдошти Истиқлолияти давлатӣ, қабули Конституцсия, гузаштан ба низоми идоракунии президентӣ, анҷоми ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, гузаштан ба низоми демократӣ ва бисёрҳизбӣ, бозсозии давлати миллӣ ва таҳкими минбаъдаи он, парлумони дупалатагӣ, таҷзияи се шохаи ҳокимият, таҳкими низоми худидоракунии маҳаллӣ, расидан ба Ваҳдати миллӣ ва ба вуҷуд овардани сохторҳои зарурии давлатдориро метавон ном бурд, ки рукнҳои муҳимми Истиқлолияти давлатии кишвар ба шумор мераванд.

Тоҷикистон дар як давраи шикасти низоми сиёсии ҷаҳонӣ ба саҳнаи сиёсати умумиҷаҳонӣ баромад, даврае, ки Иттиҳоди Шӯравӣ пош хӯрда, давлатҳои узви он ба ҳар тараф барои ҷустуҷӯи роҳи хеш рафтанд ва ҳамагон зери фишорҳои геополитикӣ монданд. Муборизаи ду система ва ҷанги сард анҷом ёфта, ба ҷойи он бозингарони зиёде ба саҳнаи муборизаҳои геополитикӣ қадам гузоштанд, ки муборизаи байни онҳо равандҳои асосии ҷаҳони муосирро муайян месозанд. Чунин тағйироту дигаргунӣ дар низоми нави ҷаҳонӣ аз пайи худ дастоварду арзишҳои навро низ овард. Тоҷикистон низ яке аз давлатҳои нави ҳамин марҳалаи таърихӣ ба шумор меравад.

Вале набояд ғуломи он фикр шавем, ки ин аввалин давраи давлатдорӣ ва истиқлолияти давлатии тоҷикон мебошад. Заминаҳои истиқлолият ва давлати миллии мо решаҳои чуқури таърихӣ доранд. Мо - тоҷикон ҳеҷ гоҳ бедавлат набудем. Шаклҳои гуногуни давлатдории тоҷикон, ки ҳоло макони ҷойгиршавии онҳо дар марзҳои гуногун ҷойгир буданд, барои нигоҳдории таҷрибаи давлатдории миллат асос ва дарси таърихии хубе мебошанд. Ин кишвари ҳазорҳо шаҳрҳо, боғҳо буд. Дар сарзамини мо ва ҳамсоякишварҳои қадимтарин давлатҳои тоҷикон - Бохтару Суғд арзи вуҷуд карда, баъдтар дигар давлатҳо пайдо шуда, таназзул ёфтаанд. Ва бузургтарин империяи

тоҷикӣ, албатта, давлати Сомониён буд, ки сохтори муосири давлатдорӣ бо низоми вазоратхонаву идоракуниро ба ҷаҳониён додааст.

Бо шикаст хӯрдани империяи Сомониён давлатҳои хурд-хурди тоҷикӣ аз байн нарафтанд. Худи бекигариҳои Ҳисор, Балҷувону Кӯлоб ва Қӯрғонтеппаву Қубодиён, Дарвозу Қаротегину шоҳигариҳо ё бекигариҳо дар Бадахшон аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки то асри ХХ дар ин ё он шакл тоҷикон дар марзу буми ватани азалӣ ва аҷдодии хеш ҳокимияти сиёсиро дар дасти худ нигоҳ медоштанд. Чунин манзара дар Афғонистон низ ба назар мерасид. Аз ин рӯ, мавҷуд будани давлатдории тоҷикон дар тамоми таърихи мавҷудияти халқи мо ин як ҳақиқати бебаҳс аст. Албатта, касе рад намекунад, ки тоҷикон баъди шикасти Сомониён қисман ба ҳайати империяҳои бузург, аз Ғазнавиёну Салҷуқиён то аморати Бухоро ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба таври давлатдориҳои гуногун чун хонигарӣ, бекигарӣ, шоҳигарӣ, ҷумҳурии мухтор ва ҷумҳурии иттифоқӣ дохил будем, вале ҷавҳари озодипарастӣ ва истиқлолхоҳии моро ҳеҷ яке аз империяҳо шикаста ва аз хотираи таърихӣ зудуда натавонистанд. Раванди истиқлолиятхоҳӣ ҳама вақт ҷавҳари худшиносии миллии тоҷикон буда ва мондааст, ки аз ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ то аллома Садриддини Айнӣ он танҳо қувват гирифта, оқибат ба давлатдории миллӣ ва имрӯз ба давлати миллии соҳибихтиёри тоҷикон расидааст. Яъне, имрӯз тоҷикон дар зинаи аввали давлатсозӣ буда ба эҳё ва бозсозии давлатдории худ сар кардаем ва ин 25 соли давраи тиллоии таърихи навини мост. Эҷодкории таърихии миллат маҳз дар ин замон бештару беҳтар бедор шуда, қувват гирифт ва неруи бунёдкорӣ ва созандаро ато кард.Чи хеле ки Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон фамудааст: «Бо ҳукми таърих имрӯз мо амали гардонии армони ҳазорсолаи ниёгони хешро натанҳо мебинем, балки худамон давлате бунёд карда истодаем, ки аллакай дар арсаи ҷаҳон мавқеъ ва эътибори ба худ хос дорад».[1]

Ба ҳамагон маълум аст. ки раванди истиқлолиятхоҳӣ ва давлатсозӣ кори содаву осон нест. Дар таърих чунин ҳодисаҳову падидаҳо зиёд нестанд. Садҳо халқу миллатҳо ин орзуву омолро бо худ бурдаанд ва аз баъзеи онҳо нишоне ҳам намондааст. Як қатор давлатҳои бонуфузи замон раванди истиқлолиятхоҳиро бо муборизаҳои шадид аз сар гузаронидаанд. Агар каме назарияпардозӣ кунем, давлатҳое, ки дар сарзамини мо арзи вуҷуд карда буданд, аслан интегративӣ буданд. Онҳо намояндагони миллиятҳои зиёд ва мазҳабҳои гуногунро дар бар мегирифтанд. Аз ин рӯ, имрӯз барои тадқиқи онҳо бояд меъёри асосӣ забони давлатии онҳо бошад. Зеро маҳз забон ва завқи эстетикии халқ метавонад ҳаёти маънавии халқ ё кишварро ифода намояд. Вале, дар замони шӯравӣ давлати тоҷикон дар ҳақиқат шуроӣ шуд ва халқияту миллиятҳои зиёде дар идоракунии ин давлат, ки шакли давлатдории маҳдудро дошт, иштирок мекард. Яъне, мо истиқлолияти миллӣ ва давлатӣ надоштем, гарчанде давлатдории миллӣ доштем. Ин нишондиҳандаи он аст, ки истиқлолияти комилро ба даст овардан бисёр муҳим, вале хеле душвор аст. Дар шароити Тоҷикистон ва давлатҳои собиқ Шӯравӣ бошад, раванди истиқлолият хислат ва хусусияти дигаре дошт. Метавон гуфт, ки Истиқлолияти давлатӣ дар шароити ин давлатҳо гарчанде решаҳои амиқи таърихӣ дошт, вале маҳз дар охири асри бисти милодӣ ҳодисаи ғайриинтизор буд. Дар ин марҳалаи таърихӣ заминаҳо барои истиқлолият чандон устувор дониста намешуданд, вале ба ин нигоҳ накарда, истиқлолияти давлатӣ аз тарафи мардум қабул шуд, вале дарки ин падида барои мардуми ба мустақилият одатнакарда хеле душвор ва мушкил буд. Мардум намедонистанд, ки чӣ кор кунанд. Касе дигар раҳнамо набуд, касе кумак намекард, касе парвои мардум, кишвар ва давлат надошт. Ҳама мехостанд, ки ба ҳокимият расанд, вале дар пушти ин

хоҳишҳо кӣ меистод ва ба лӯхтакбозиҳо кӣ машғул буд, касе намедонист. Қувваҳои муайян гуноҳро гоҳ ба гардани дин ва гоҳе ҳизбҳои сиёсӣ, гоҳе ба ҳамсояҳову кишварҳои дур ҳавола мекарданд, вале касе аз пастии маърифати сиёсӣ, динӣ, ҳуқуқӣ, надонистани таърихи худу бозиҳои геополитикӣ, қувваҳои дохилии марказгурезу ҷудоихоҳ, гурӯҳҳои аз манкуртизми сиёсии хеш бехабармонда, ки ҷомеаро ба бунбаст кашиданд, фикр намекард. Ба таври дигар гӯем, омилҳои дохилиро, ки ҳама вақт нақши аввалиро доштанд, ба назари эътибор намегирифтанд. Ин дарси таърихие шуд барои давлатдории тоҷикон. Ин таҷриба бояд дар хотираи таърихии миллат боқӣ монад ва барои ин бояд низоми нигоҳдорӣ ва таҳлили пайвастаи таҷрибаи таърихии миллатро дошта бошад. Яъне, пажӯҳишгоҳи хосе барои таҳлили ин раванд дошта бошем, ки дар он кормандони собиқи давлатӣ ба тадқиқот машғул бошанд.

Тамоми омилҳои дохилиеро, ки ба амнияти кишвар ва минтақа таҳдид мекунанд, омӯхта, барои пешгирӣ кардани равандҳои манфӣ дар ҷомеа чораҳои муассир андешидан мувофиқи мақсад ба назар мерасад. Бояд донем, ки маҳз омода набудани табақаҳои ҷомеа ба истиқлолият ва низоми демократӣ боиси ҷанги шаҳрвандӣ гардид.

Бетаҷрибагии сиёсӣ, содагӣ ва зудбоварӣ мардумро ғуломи равандҳои сиёсӣ намуд. Давлат дар ин вазъият пурра фалаҷ гардида буд. Ҳокимият дар баъзе маҳалҳо ба дасти дуздону авбошону одамкушон гузашта, тамоми ҳуқуқҳои заҳматкашонро зери по карда буданд. Ба сухани мардуми хонабардӯш касе гӯш намедод, мардум маҷбур шуданд, ки хонаву ҷойи худро монда, ғарибу мусофир ва муҳоҷир шаванд. Бесоҳибии заминҳо ва ба муҳоҷирати корӣ рафтани мардум аз ҳамон вақту замон реша мегирад ва ба гардани Ҳукумати имрӯза бор кардани ин гуноҳи муҳоҷират асос надорад. Гарчанде, ҳоло имконияти истифодаи қувваҳои корӣ бамаротиб зиёд шудааст, вале пешгирии раванди муҳоҷират мушкилиҳои зиёде дорад.

Бояд гуфт, ки бозгардонидани ҳокимияти халқ ба худи халқ кори осоне набуд, зеро худи мардум ҳам дар чорроҳа монда, дӯстро аз душман фарқ намекард. Бештари мардум ба маҳаллу миллиятҳо ва гурӯҳҳои этникӣ ҷудо шуда буданд. Ин бузургтарин таҳдид барои Истиқлолияти давлатӣ ба шумор мерафт. Ба корҳои дохилии кишвари мо хадамоти махсуси дигар давлатҳо дахолат карда, оташи зиддиятҳои дохилиро доман мезаданд ва кишварро ба бесуботӣ ва нобоварӣ ба ояндаи худ мекашониданд.

Вазифаи Ҳукумати нав аз ин хатар раҳонидани мардум ва ҳифзи давлати миллии тоҷикон буд. Ҳар як халқе, ки соҳибистиқлол мегардад, мақсад ва вазифаи аввалиндараҷаи он таҳияи низоми идораи давлатӣ ва ба ҳам овардани ҷомеа мегардад, бахусус дар ҳолати фалаҷ шудани сохторҳои давлатӣ.

Аз рӯи принсипҳои муайянкардаи Макс Вебер-давлат ин қувваи махсусгардонидашуда ва муттамарказгардонидашуда барои нигоҳдории тартибот аст.

Давлат фақат дар он ҷое ба вуҷуд меояд, ки дар зиндагии ҳаррӯзаи иҷтимоӣ сохторҳои махсуси ҳифзи тартибот, чун политсия ва суд ба вуҷуд меоянд. Маҳз онҳо давлат мебошанд.

Дар шароити Тоҷикистон низ чунин буд, вале ҷанги шаҳрвандии хонумонсӯз кишварро ба як харобазор табдил дод. Ва ҳатто сохторҳои давлатӣ пурра фалаҷ гашта буданд. Онҳо қувваи нигоҳдорӣ кардани тартиботро надоштанд ва худ қурбонии аввалини қувваҳои харобкор мегаштанд. Қувваҳои дохилию хориҷӣ аз фурсати барояшон муносиб зиддияти қувваҳои сиёсӣ ва маҳалҳо истифода бурда, ба оташи ҷанги шаҳрвандӣ равгаи мерехтанд. Баъдтар қумондонҳо аз вазъияти баамаломада раванди вайроншавии кишварро дарк намуда, кушиш карданд, ки ҳама масъалаҳоро бо роҳи

гуфтушунид ҳал намоянд, вале аллакай дер шуда буд. Табақаҳои гуногуни ҷомеа ба ақлу хирад ва фарҳанги сулҳпарастии мардум такя намуда, дар назди вакилони халқ ҳалли масъалаи ҷанг ва сулҳро гузоштанд, вале ин давра давраи гайричашмдошт, тезтағйирёбии ҳодисаҳои сиёсӣ буд. Баъзан дастгоҳҳои муқтадири ҳамонвақтаи ҳизбию давлатӣ аз равандҳои тағйирёбанда қафо монда, чӣ кор карданашонро намедонистанд. Вале, ба ҳар ҳол халқи тоҷик ҳаққи худро аз даҳони шер гирифт ва худ ба шери далер ва чун рамзи таърихии худ шери зарринбол табдил ёфт. Дурахши ин дастоварди миллат дили ҳазорон одамонро ба сӯйи озодии миллӣ ва таҳкими Истиқлолияти давлатӣ гарм карда, роҳи ояндаи миллатро равшан кард. Амалӣ кардани се стратегияи давлатии рушди миллӣ раванди тараққиёти кишвари моро дигар кард.

Таърих гувоҳ аст, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо оини давлату давлатдории тоҷикон сахтиҳои хорошикан, таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронида, аз дунболи ҳар шикасту инқироз, бозэҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст. Имрӯз аз замони расман эълон шудани Истиқлолияти давлатии мо 25 сол гузашт. Дар ин муҳлати бисёр муҳим пояҳои устувори давлатдории муосири тоҷикон гузошта шуданд. Бо душворӣ бошад ҳам, имрӯз сарсахттарин мухолиф ва танқидгари ҳукумат низ дастовардҳои бузурги моро дар соҳаҳои гуногун наметавонад рад намояд.

Истиқлолу озодӣ, доштани роҳбари оқилу доно ва адолатпарвар орзуву омоли деринаи миллати куҳанбунёди мо буд. Яъне, барои миллати мо доштани пешвои миллӣ, шахси роҳбару роҳнамо зарурати таърихӣ гашта буд, зеро сохтани давлати миллӣ ва ташаккул додани манфиатҳои миллӣ бе роҳбари оқилу тавоно ва тими таҳлилии пурқуввати миллӣ имкон надорад. Дар асри бистум истиқлолият ва давлати миллӣ ба андеша ё ғояи миллӣ табдил ёфт ва чун пурарзиштарин дастоварди давлату давлатдории тоҷикон, ки зинаи аввали ташаккули он ба даврони Шӯравӣ рост омада буд, баъди эълони Истиқлолияти давлатӣ шакли давлатдории мутамаддину пешрафтаро гирифт. Ҳамин тариқ, идеяи миллии мо маҳз истиқлолияти давлатии тоҷикон мебошад, ки ҷавҳари онро давлати миллӣ ташкил менамояд. Чоряк аср дар назди таърих хеле муҳлати кам аст, вале он барои насли мо давраи ҷавонӣ ва камолоти умрамон буд ва барои насли мо тамоми ҳаёт аст, ки онро бо ҳам барои таҳкими бинои Истиқлолияти давлатӣ, зебу оро додани ин қасри муҳташаму, зебову дилкаш ва ҷаззоби миллӣ бахшидем. Орзӯи давраи ҷавонии мо ба воқеият табдил ёфт. Мо насли хушбахтем, соҳиби ватан, давлат, фарҳанги миллӣ ва пешвои миллӣ ва стратегияи рушди худ гаштем ва дар раванди сохтани он иштирок кардем. Пас, ҳифзи он мақсади ҷонии ҳар яке аз мост. Ва ҳамаи ин барои насли оянда аст.

Истиқлолияти давлатӣ авҷи дар амал татбиқшавии орзуву омолҳои миллат аст, ки бо ба вуҷуд овардани давлати комилҳуқуқ ва соҳибихтиёри тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ роҳ, ҷойгоҳ ва мақоми худро устувор менамояд, миллатро бо забону фарҳанг ва ҳадафҳои таърихии хеш шинос месозад, низоми давлатдории худро интихоб, сиёсати дохилию хорӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии хешро мустақилона пеш мебарад.

Ҳифзи Истиқлолияти давлатӣ рамзи ватандӯстӣ ва ватандории ҳақиқӣ ва воқеии ҳар як шаҳрванд аст, вазифаи ҳар як фарди ин миллати сарбаланду мутамаддини тоҷик аст, ки номаи тақдирашро бо дасти хеш навишта, минбаъд низ ин бозёфти таърихӣ, ин атои худовандӣ, ин ҷараёни худогоҳӣ ва худшиносии миллатро пайгирӣ менамояд ва пешрафту ободонии ин диёри куҳанбунёди худ саҳми шоиста ва арзандаи хешро мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Раҳмон Эмомалӣ. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 16 солагии Истиқлолият ва 800-умин солгарди зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. 8 сентябри 2007. ш. Душанбе, ниг. ба китоби: Ваҳдат ва раванди гуфтугӯи тамаддунҳо. Саҳ. 52, Душанбе «Адиб», 2015.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ И ЕЁ УКРЕПЛЕНИЕ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

С.С. САФАРОВ,

к.ф. н. первый заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40,
тел.: 918459814, E-mail: ssaifullo@mail.ru

В статье анализированы вопросы развития национальной государственности и укрепления национального государства, показаны их важнейшие особенности и тенденции развития. Особое внимание уделено конституционной реформе, формированию Национального единства и защите национальных и государственных интересов, реализации национальной идеи.

Ключевые слова: *государственность, национальное государство, государственная независимость, внутренняя и внешняя политика, Национальное единство.*

NATIONAL STATE AND ITS STRENGTHENING FOR 25 YEARS STATE INDEPENDENCE

S.S. SAFAROV,

PhD of philosophical sciences, first Deputy director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki aven. 40,
ph.: 918 459 814, E-mail: ssaifullo@mail.ru

The article analyzed the issues of national statehood and the strengthening of the national state, showing their most important features. Special attention is given to the constitutional reform, the formation of the national unity and the protection of national and state interests.

Keywords*: statehood, nation-state, state independence, internal and external policies, National Unity.*

УДК:327(581+575.3)

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1993 ГОД)

М.К. САФОЛЗОДА,

кандидат исторических наук, заместитель директора Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 40,
тел.: (+99237)227-86-96

Статья посвящена вопросу формирования внешней политики Республики Таджикистан в первые годы независимости, конкретно в 1993 году, и в этом свете, о месте и роли Афганистана в этот период.

Освещается вопрос об открытии первого иностранного дипломатического представительства, Консульства Афганистана в Таджикской ССР в мае 1990 года.

Немаловажным является и то, что именно на этот период приходится наиболее сложный этап в решении таких проблем, как укрепление границ между двумя государствами, прекращения огня на границе и возвращения сотни тысяч вынужденных таджикских беженцев из Афганистана.

В статье приводятся прининятые в это время документы регламентирующие взаимоотношения между странами.

Ключевые слова: *Таджикистан, Афганистан, формирование внешней политики, встреча министров иностранных дел, укрепление границ, возвращение беженцев, расширение участия ООН, переговоры на высшем уровне, освобождение пограничников, оказавшихся в заложники, первые успехи во внешней политике в этом направлении.*

В 1989 году Правительство СССР, учитывая сложившуюся ситуацию в Афганистане накануне вывода Ограниченного контингента Советских войск из этой страны, принимает решение об открытии Консульства Афганистана в еще одной среднеазиатской республике. Не исключено, что здесь сыграли свою роль и те обстоятельства, что совместная граница Таджикистана с Афганистаном составляла 60% процентов общей границы СССР с этим государством и к тому же культурная, языковая и религиозная общность народов Афганистана с народами Средней Азии имели немаловажное место в процессе выбора будущего представительства иностранного государства в СССР.

Именно осенью этого года Постановлением Правительства Таджикской ССР было воссоздано Министерства иностранных дел Таджикской ССР, которое определяет всю будущую деятельность страны в качестве субъекта международного права, что и будет закреплено в Декларации о суверенитете Таджикской Советской Социалистической Республики, принятой 24 августа 1990 года на второй сессии Верховного Совета Таджикской ССР.

Можно констатировать, что еще тогда в советское время придавалось особое внимание месту и роли Афганистана в советской внешней политике, и с этой целью учитывая общность народов Средней Азии, в том числе и Таджикистана, решение было в пользу Душанбе, об открытии дипломатического представительства Афганистана (наряду с городом Ташкент) в этой республике.

В очень короткое время в центре города Душанбе, на улице Пушкина, д. 8, подготавливается особняк, и в январе 1990 года, в это здание размещается персонал Консульства Демократической Республики Афганистан в Таджикской ССР.

Официальное открытие первого иностранного дипломатического представительства, то есть, Консульства Демократической Республики Афганистан состоялось 19 мая 1990 года.

Первым Консулом Афганистана в Таджикистане был назначен видный общественный и научный деятель, известный афганский литератор, доктор Мухаммад Акрам Осман.

С приобретением независимости, 9 сентября 1991 года, Республика Таджикистан становится полноправным субъектом международного права и начинается совершенно новый этап в истории международной деятельности страны. Основы новой внешней политики независимого Таджикистан были отражены в Заявлении о государственной независимости Республики Таджикистан.

В Заявлении подчеркнуто, что: «В международных отношениях Республика Таджикистан в качестве самостоятельного субъекта международного права, добиваясь в своей деятельности прочного мира, ликвидации ядерного оружия, недопущения применения силы в решении споров и противоречий между суверенными государствами, развивая сотрудничества между ними в решении глобальных проблем, стоящих перед человечеством.

Республика Таджикистан объявляет себя открытой для подписания равноправных и взаимовыгодных двусторонних и многосторонних соглашений и договоров, не ущемляющих интересы каких-либо государств, со всеми партнерами без всяких предварительных условий»[1] .

Нужно отметить, что «После обретения государственной независимости перед республикой встала необходимость установления непосредственных дипломатических, консульских и торговых отношений с государствами СНГ и «дальнего зарубежья», а также учреждения постоянного представительства Таджикистана при ООН»[2].

Президент Республики Таджикистан Рахмон Набиев в своем выступлении на десятой сессии Верховного Совета Республики Таджикистан 2 декабря 1991 года говорил о планах по открытию посольств и представительств республики в зарубежных странах. Но, сложившаяся ситуация связанная с дестабилизацией обстановки в Таджикистане, послужили причиной того, что не представлялась возможность осуществить эти планы, и только в 25 августа 1992 года будет издан Указ Президента Республики Таджикистан об открытии посольств в Афганистане, Пакистане, Бельгии, Саудовской Аравии, Пакистане, Китае, Турции, США, ФРГ и генеральное консульство в Индии.

Как раз на период с мая по ноябрь 1992 года приходится период наибольшего разгорания пламени гражданской войны в Таджикистане и многим планам не было дано осуществиться по вопросу международных отношений.

Следует отметить и тот факт, что в этот год (в особенности с августа по декабрь месяцы) немногочисленные дипломатические представительства иностранных государств открывшее свои посольства и консульства, стали сократить свой персонал и некоторые вовсе прекратили свою деятельность в Таджикистане.

Однако, именно к этому периоду приходится первый официальный визит делегации Таджикистана во главе и. о. Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан А. Искандарова в Афганистан, который состоялся 14-15 июля 1992 года. Тогда в состав делегации входили: Премьер министр, А. Мирзоев, Министр иностранных дел Х. Холикназаров, Министр внутренних дел Г. Имроншоев, Председатель КНБ А. Салибаев, Советник мини-

стра иностранных дел Л. Каюмов, представитель министерства энергетики (в последующем глава «Барки точик») Б. Сироджев, председатель Союза писателей Таджикистана М. Каноат.

Следует отметить, что впервые, после распада СССР, состоялись переговоры между недавно приобретенным независимость государством из бывшей советской Средней Азии и Афганистаном. Между делегациями Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан были проведены соответствующие переговоры, охватывающие тогда наиболее важные стороны сотрудничества и представляющие взаимный интерес.

Переговоры завершились подписанием ряда документов включающих такие отрасли сотрудничества, как сотрудничества между министерствами иностранных дел, энергетики, пограничное взаимодействие, торговли и другие.

Но этим межгосударственным документам не дано было осуществиться, так как все лето и до конца ноября 1992 года в стране полыхала гражданская война, унесшая сотни тысяч жизни ни в чем неповинных людей, десятки миллиардов долларов США материального ущерба и неисчислимое количество душевных ран. К тому же еще на долгие годы сохраняется противостояние сторон. В этих условиях трудно было говорить об успешной международной политике. Можно констатировать, и такую горькую, вынужденную реальность, что двусторонние отношения Таджикистана со всеми сократилось. Следует также отметить и то обстоятельство, что по вопросу к внешней политике видение и подходы нового, недавно образованного летом 1992 года, руководства страны расходились с мнением прежнего руководства, и по этой причине пересматривалась вся внешняя политика.

На взаимоотношения Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан (ИГА) влияет ряд факторов, такие как историко-генетические, географические, культурные, религиозные, экономические, геополитические, геостратегические и другие.

Общее историческое прошлое, религиозная и культурная идентичность, общность языка, совместная граница протяжённостью более 1344 км и т.д. способствуют тому, что выражаясь словами Президента РТ Эмомали Рахмона, «отношения с Афганистаном во внешней политике нашего государства играют особую роль и занимают особое положение»[3].

Новый курс Правительства, является результатом объективной необходимости, основы которой будут заложены на XVI исторической, судьбоносной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, проходившей 15 ноября по 02 декабря 1992 года в городе Ходженте.

Безусловно, пересмотр внешней политики Республики Таджикистан происходило в весьма непростых и сложных обстановках.

После восстановления конституционной власти и избрания нового руководства республики в этой находящееся в состоянии разрухи стране, предстояла несметное количество задач, главнейшими из которых были установлении мира и стабильности, возвращения более одного миллиона беженцев и поставить на соответствующие рельсы экономику, демонстрировать в реальной жизни миру мир и завоевывать доверие международного сообщества.

Таким образом, недавно избранное высшее руководство Республики Таджикистан основные свои задачи видели в том, чтобы с помощью мирных дипломатических средств обеспечить благоприятные условия для внутренней политики государства и добиться мира и

стабильности и тем самим осуществить свою успешную внешнюю политику, где четко и подробно описывается место и роль каждого региона или сегмента в мире. Что и изложено в докладе Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, Главы Государства Эмомали Рахмонова на XVIII сессии Верховного Совета Республики Таджикистан 28 декабря 1993 года[4].

Еще не прошло и месяца со дня восстановления конституционной власти в Таджикистане, и на первый план выходит вопрос о беженцах, находящиеся в Афганистане. С этой целью, новое руководство установило первые контакты с официальными представителями Исламского Государства Афганистан.

В этой связи, в декабре 1992 года «В Душанбе между представителями Министерство иностранных дел Республики Таджикистан и Консульством Исламского Государства Афганистан в Республике Таджикистан состоялись переговоры по вопросам возвращения таджикских беженцев из Афганистана на родину. Стороны договорились, что переговоры будут продолжены с тем, чтобы активизировать процесс возвращения таджикских беженцев»[5].

Наступление нового 1993 года сулила надежду в том, что в отношениях между странами предвидится продвижения. В начале 1993 года, 3 января, недавно избранный Президент Исламского Государства Афганистан профессор Бурхануддин Раббани принял присягу и в этой связи Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмонов направил поздравительное послание профессору Бурхониддину Раббони в связи с его избранием на пост Президента Исламского Государства Афганистана.

Учитывая сложную обстановку, связанную с миллионов беженцев из Республики Таджикистан, в городе Душанбе, в начале января 1993 года состоялась встреча Министра труда и занятости населения Республики Таджикистан Шукурджона Зухурова с находящимся в Таджикистане представителями Управления Верховного Комиссариата ООН по делам беженцев (УВКБ ООН) Пьером – Франсисом Пирлотом и Дойлом Бернардом Перлом.

Министр проинформировал гостей о проводимой властями республики работе по возвращению беженцев, находящихся как на ее территории, так и за ее пределами, к родным очагам.

Со своей стороны гости заверили, что представляемая ими организация окажет содействие в возвращении на родину таджикских граждан, оказавшихся в Афганистане. Они также сообщили о своем намерении побывать в Хатлонской области для ознакомления на месте с проблемами беженцев[6].

А также с этой целью, 6 января 1993 года, принимается Постановление Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан «О поездке делегации Республики Таджикистан в Исламское Государство Афганистан», в котором говорится: «В целях участия в переговорах между Республикой Таджикистан и Исламским Государством Афганистан по решению вопроса возвращения на родину беженцев из Таджикистана, находящихся в настоящее время на территории Афганистана, Президиум Верховного Совета Республики Таджикистан постановляет: В состав делегации Республики Таджикистан включить следующих лиц: Достиев Абдулмаджид Салимович и.о. Первого заместителя Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, руководитель делегации….»[7]. 14 **января 1993 года** делегация, возглавляемая Первым заместителем Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан А. Достиевым, отправилась в Исламское Государство Афганистан для ведения переговоров, связанных с решением ряда важных вопросов, прежде всего, возвращением на ро-

дину таджикских беженцев, которые вынужденно покинули Таджикистан из-за боевых действий на юге республики.

Процесс нахождения таджикских беженцев в Афганистане открывало и другую картину, которая свидетельствовала о непростых условиях пребывания беженцев на той стороне. Поэтому и обнаруживается хаотичное возвращение на родину таджикских беженцев, когда в дни вооруженного противостояния произошел их массовой переход границы на Пянджском направлении на территорию Афганистана.

Благодаря усилиям представителей страны, в начале года стали хаотично возвращаться таджикские беженцы, оказавшиеся в Афганистане. Согласно информации пограничников, только за последние дни января месяца 1993 года через контрольно-пропускной пункт «Ишкошим» возвратилось свыше двухсот соотечественников - в большинстве женщины, дети и старики.

Как рассказали беженцы пограничникам, они являются выходцами Кумсангирского и Пянджского районов. По горным тропам, испытывая бедствия долгого и тяжелого пути, без продовольствия они преодолели несколько сот километров по северным провинциям Афганистана, чтобы добраться до Родины. По их словам по данному маршруту в Ишкашим движется еще приблизительно около тысячи беженцев[8].

И пограничники оказывают прибывающим беженцам первую посильную помощь.

Учитывая то обстоятельство, что каждый день из Афганистана на родину переправляется 40, 50, а иногда до 100 человек и этот процесс все более приобретает постоянную и возрастающую тенденцию, а также согласно данным пограничников на северных рубежах с Таджикистаном скопилось свыше 5 тысяч беженцев, изъявивших желание как можно скорее вернуться домой, Правительство республики приняло решение в ближайшее время открыть на памирском, пянджском и московском направлениях таджикско- афганской границы дополнительные пункты для обеспечения их организованного перехода под «строгим контролем» подразделений Комитета национальной безопасности Таджикистана и российских пограничников[9].

Кроме того, 21 января 1993 года Генеральный Секретарь ООН направляет в Таджикистан небольшую группу ООН в составе сотрудников по политическим, военным и гуманитарным вопросам для наблюдения за ситуацией в республике. Группа станет ядром возможного расширения участия ООН в региональных усилиях по установлению мира в Таджикистане.

Направление этой миссии рассматривается Генеральным Секретарем ООН в контексте поддержки и подкрепления авторитетом этой международной организации усилий государств СНГ, направленных на содействие политическому урегулированию в Таджикистане[10].

С целью ускорения процесса установления мира и стабильности, и способствования скорейшего возвращения таджикских беженцев из разных стран, Президиум Верховного Совета Республики Таджикистан, 1 февраля 1993 года издает Указ «Об освобождении от уголовной ответственности лиц, незаконно перешедших государственную границу Республики

Таджикистан изъявивших желание возвратиться на Родину», в котором излагается: «Учитывая, что граждане Республики Таджикистан в период обострившейся общественно-политической ситуации в республике вынуждены были покинуть места постоянного жительства и незаконно перешли государственную границу и в настоящее время изъявили желание вернуться на Родину, и исходя из принципов гуманности. Президиум Верховного Совета Республики Таджикистан постановляет:

обострившейся общественно-политической ситуации в республике вынуждены были покинуть места постоянного жительства и незаконно перешли государственную границу и в настоящее время изъявили желание вернуться на Родину, и исходя из принципов гуманности. Президиум Верховного Совета Республики Таджикистан постановляет:

1.Освободить от уголовной ответственности граждан Республики Таджикистан, незаконно перешедших государственную границу в период с 27 марта 1992 года по 31 декабря 1992 года и изъявивших желание возвратиться на Родину»[11].

Активизация внешнеполитической деятельности Республики Таджикистан раскрывала мировому сообществу дружественную, миролюбивую и взаимовыгодную политику молодого таджикского государства, которая испытывала острую нужду в мире, политической стабильности, прекращении огня, возвращении на Родину более одного миллиона вынужденных беженцев и установления и укрепления взаимовыгодных отношений со всеми странами мира.

Но, предстоящие, первостепенные задачи перед Республикой Таджикистан требовали в данное время требовали стабильности и прекращения огня на границе с Афганистаном, где на той стороне находились вооруженная таджикская оппозиция, дестабилизирующая обстановку на границе.

Для обсуждения важных вопросов касающиеся обеспечения безопасности на границе, а так же скорейшего возвращения беженцев в Республику Таджикистан из Афганистана, по инициативе таджикской стороны, 13 августа 1993 года была организована встреча министров иностранных дел двух государств в городе Душанбе, завершившееся принятием коммюнике, где говорилось, что «По приглашению Министра иностранных дел Республики Таджикистан Рашида Олимова Министр иностранных дел Исламского Государства Афганистан Хидоят Амин Арсаллох во главе официальной делегации с 10 по 13 августа 1993 года находился в г. Душанбе.

Между Министром иностранных дел Республики Таджикистан и Министром иностранных дел Исламского Государства Афганистан состоялась серия переговоров, прошедших в атмосфере дружбы и взаимопонимания.

В целях всестороннего обсуждения вопросов, представляющих взаимный интерес, стороны выразили решимость подготовить почву для встречи глав государств обеих стран в приемлемое для этого время.

Стороны, подчеркивая свое уважение к независимости, суверенитету, территориальной целостности и к принципу невмешательства во внутренние дела друг друга, в целях дальнейшего развития и укрепления двусторонних связей в политической, экономической, торговой и культурной сферах, подтверждая свою готовность к скорейшему

решению проблем, связанных с напряженностью на границе и с возвращением таджикских беженцев из Афганистана на родину, приняли настоящее совместное коммюнике.

Стороны считают, что напряженность на таджикско-афганской границе не отвечает национальным интересам обеих стран, и выражают готовность решить все вопросы мирными средствами.

Стороны на базе признанных международных принципов и норм окажут всяческое содействие добровольному возвращению таджикских беженцев из Афганистана на родину. Для решения вопросов, связанных с этой проблемой, будет создана трехсторонняя комиссия с участием представителей Республики Таджикистан, Исламского Государства Афганистан и Управления Верховного комиссариата ООН по делам беженцев.

Республика Таджикистан и Исламское Государство Афганистан, выражая приверженность принципам мирного сосуществования, подчеркивают, что ни под каким предлогом не будут вмешиваться во внутренние дела друг друга. Таджикская сторона не допустит вооруженных действий с ее территории, направленных против Исламского Государства Афганистан, и во избежание создания угрозы для территории этой страны при совершении ответных акций против возможных нападений с территории Афганистана будет действовать в пределах, не выходящих за рамки, предусматриваемые правом на самооборону.

При этом афганская сторона, по мере своих возможностей, приложит усилия для предотвращения возможных нарушений границы с ее территории.

Таджикская сторона выражает готовность использовать переговорный процесс и другие политические средства для мирного урегулирования существующих проблем.

Афганская сторона выражает готовность при необходимости и с согласия заинтересованных сторон выступить посредником в урегулировании указанных вопросов.

Таджикская сторона выражает признательность афганской стороне за предложение выступить посредником и, при необходимости, будет использовать эту возможность»[12].

Именно Душанбинское коммюнике августа 1993 года, подготавливает почву для встречи глав двух государств по вопросам представляющих взаимный интерес, где в последующем подчеркивается обсуждения напряженности на границе и возвращение таджикских беженцев на родину.

Нужно отметить, и то обстоятельство что весь 1993 год был непростым годом не только для Республики Таджикистан, находящего в состоянии преодоления невыносимых последствий гражданской войны, охватившее все сферы жизни страны, но и для Афганистана, раздираемого междусобными войнами и серьезных перспектив на будущую дестабилизацию. Ситуацию осложняло и то, что различные группировки моджахедов и некоторые военные и руководители прежнего режима никак не могли договориться о сферах влияния в том числе по городу Кабулу, что и превратило столицу страны в довольно таки нестабильный центр, куда редко кто из иностранных, представителей собирался посещать. Так как столица

Афганистана была нестабильной и никто не мог гарантировать безопасность не только наземного, но и воздушного пространства.

Именно в это время, 10 августа 1993 года в южной пограничной части республики, в селение Курговат Калаи Хумбского района, граничащего с Афганистаном, незаконные, вооруженные группировки нападают на служебную автомашину пограничников, взяв в заложники пятеро пограничников из числа коллективных сил по охране южных рубежей СНГ, сожгут автомашину и чудом оставшихся пограничников увезут на ту сторону реки Пяндж, в Афганистан.

Все попытки по установлению принадлежности вооруженных, неподконтрольных группировок не дали успехов. В середине августа выясняется, что эти группировки не подчиняются ни одному центру.

Предстояла сложная, продолжительная работа, которая в дипломатии называется дипломатические переговоры. И эти переговоры должны были вестись личностью, которая вхож в мир международных переговоров.

Речь шла о международном имидже страны. Смогут ли официальный Душанбе провести успешные переговоры с не подконрольными вооруженными группировками и возможен ли возвращение пограничников - иностранных граждан на их родину?

Но именно в этих непростых условиях, во имя высших интересов государства, которые касались в первую очередь превращения огня на совместной таджикско-афганской границе, возвращения таджикских беженцев на родину и тем самим наладить взаимовыгодное взаимоотношения между двумя странами, Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Рахмонов по приглашению Президента Исламского Государства Афганистан Бурхануддина Раббани , 28-30 августа 1993 года с официальным визитом прибывает в Кабул.

В ходе визита между Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Рахмоновым и Президентом Исламского Государства Афганистан Бурхануддином Раббани состоялась серия переговоров. Э. Рахмонов в ходе своего визита,также имел встречу с бывшим министром обороны Афганистана Ахмадшахом Масудом.

Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Рахмонов пригласил Президента Исламского Государства Афганистан Бурхануддина Раббани нанести официальный визит в Таджикистан в удобное для него время.

По итогам визита была подписана Совместная Декларация глав государств Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан.

В Декларации в том числе говорилось: «По приглашению его Превосходительства профессора Бурхануддина Раббони, Президента Исламского Государства Афганистан, Его Превосходительство Эмомали Рахмон, Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан, с 28 по 30 августа 1993 г., что соответствует 7-8 сунбула 1372 г., находился с официальным визитом в Кабуле.

В ходе визита между Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан и Президентом Исламского Государства Афганистан профессором Бурхануддином Раббани состоялась серия переговоров, прошедших в атмосфере дружбы и взаимопонимания.

Главы государств,

- обмениваясь мнениями по вопросам, представляющим взаимный интерес,
- поддерживая Совместную декларацию министров иностранных дел обех стран от 13 августа 1993 г.,

- учитывая историческую и культурную общность двух народов,

- уважая неприкосновенность общих границ,

- выражая добрую волю развивать всесторонние отношения между Республикой Таджикистан и Исламским Государством Афганистан,

- подчеркивая готовность к установлению мира и стабильности,

- выражая свою приверженность принципам демократии и свободы,

- подтверждая свою решимость развивать дружественные связи между двумя народами и странами,

заявляют:

Республика Таджикистан и Исламское Государство Афганистан будут развивать отношения добрососедства, дружбы и взаимовыгодного сотрудничества на основе уважения независимости, суверенитета, территориальной целостности, невмешательства во внутренние дела друг друга и уважения принципов мирного сосуществования.

Стороны считают, что для решения проблем Таджикистана диалог с политическими силами различных ориентаций является определяющим фактором. Стороны считают роль Организации Объединенных Наций позитивной и конструктивной в этом вопросе и высоко оценивают усилия этой организации.

Стороны считают целесообразным, чтобы трехсторонняя комиссия с участием Республики Таджикистан, Исламского Государства Афганистан и УВКБ ООН подготовила проект трехстороннего соглашения по добровольному возвращению таджикских беженцев из Афганистана на родину и представила его на утверждение. Стороны подчеркивают необходимость скорейшего формирования составов правительственных делегаций правительств обеих стран для обсуждения вопросов, связанных с границей и быстрейшего приступления к работе.

Стороны выражают уверенность, что установления мира и стабильности, нормализация обстановки на границе отвечают интересам народов Таджикистана и Афганистана, а также способствуют укреплению взаимного доверия между нами.

Стороны твердо будут следовать принципу неприменения силы, угрозы силой и неучастия во враждебных действиях друг против друга. Стороны подчеркивают необходимость решать возможные спорные вопросы мирными средствами.

Республика Таджикистан и Исламское Государства Афганистан выражают готовность принять совместные меры в борьбе против международного терроризма, контрабанды оружия, наркотических средств и их незаконной транспортировки.

Стороны выражают готовность развивать взаимовыгодное экономическое, торговое, научное и культурное сотрудничество. В этих целях подчеркивают необходимость ускорить создание совместной таджикско-афганской комиссии по сотрудничеству.

Стороны выражают свою приверженность Уставу ООН. Всеобщей декларации прав человека и общепринятым нормам международных отношений и в интересах мира и стабильности приложат все усилия к реализации положений указанных документов.

Его Превосходительство Эмомали Рахмон, Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан, пригласил Его Превосходительство профессора Бурхануддина Раббани нанести официальный дружественный визит в Республику Таджикистан в удобное для него время. Приглашение было принято с благодарностью. Сроки визита будут уточнены по дипломатическим каналам.

Стороны выражают уверенность, что дружественный визит Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан в Кабул- столицу Исламского Государства Афганистан окажет позитивное влияние на возрождение, расширение и развитие двусторонних связей и откроет новые страницы в истории отношений двух стран»[13].

В результате успешных переговоров, проведенных Главою государства Таджикистана 30 августа 1993 года, 5 военнослужащих (4 россиянина и 1 казахстанец), которые попали в плен к вооруженным неподконтрольным ни одному из сторон, группировкам, были освобождены. Они в этот же день вместе с Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Рахмоновым, который завершил свой визит в Афганистан, были возвращены в город Душанбе.

Результатом плодотворной внешней политики Республики Таджикистана по отношению к Афганистану являлось налаживание контактов на соответствующих уровнях двух заинтересованных сторон.

Налаживалась возвращения вынужденных таджикских беженцев из Афганистана в Таджикистан.

19-22 декабря 1993 года по приглашению Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан Э. Рахмонова состоится официальный визит Президента ИГА, профессора Бурхануддини Раббани в Таджикистан. Следует отметить и то обстоятельство, что это был первый официальный визит руководителя иностранного государства в Таджикистан со времени обретения им независимости.

В Душанбе Президент ИГА прфессор Бурхануддин Раббани имел встречу с Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан Э. Рахмоновым.

Высокий гость также встречался с представителями науки, культуры, молодежи, которая состоялась в актовом зале Таджикского госуниверситета.

По итогам визита были подписаны документы о двустороннем сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Исламским Государством Афганистан:

- Договор о дружбе и добрососедстве
- Соглашение о границе между Республикой Таджикистан и Исламским Государством Афганистан;
- Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Исламского Государства Афганистан о сотрудничестве в области культуры, науки и среднего образования;
- Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве междду Правительствами Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан;
- Соглашение о сотрудничестве между Минитерствами иностранных дел Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан;
- Протокол об импорте природного газа из Исламского Государства Афганистан в Республику Таджикистан;
- Соглашение между Правительством Республики Таджикистан, Правительством Исламского Государства Афганистан и Верховным Комиссаром ООН по делам беженцев о возвращении таджикских беженцев, находящихся на территории Исламского Государства Афганистан[14].

ЛИТЕРАТУРА

1. Заявление о государственной независимости Республики Таджикистан // Дипломатия Таджикистан: Информационный бюллетень.-2002.-№2.

2. Сайидзода З. Ш. Отношения Таджикистана с государствами Азиатско-тихоокеанского региона и мусульманского мира в период гражданской войны в стране. Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2015, №7, -С. 45.

3. Назаров Т., Сатторзода А. . Современная таджикская дипломатия. - Душанбе: Ирфон, 2006 г. - С. 135. (на тадж.яз.).

4. Рахмонов Э. Наша сила в консолидации. Речь на XVIII сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. 28 декабря 1993 года. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т. – Душанбе, 2006, т.1, -С. 149-159.

5. Назриев Д., Сатторов И. Реепублика Таджикистан: история независимости. Год 1992 -й (хроника событий)- Душан6е:2005 г. Том III .- С. 24.

6. Там ж,- С. 27.

7. Там же, - С. 553-554.

8. Там же, С. 48.

9. Там же,.- С.49.

10. Там же, С.53.

11. Там же,- С.573.

12. Совместное коммюнике Министров иностранных дел Республики Таджикистан и Исламской Республики Афганистан. 13 августа 1993 г. – 22 асад 1372 г. Назриев Д., Сатторов И. Реепублика Таджикистан: история независимости. Год 1992 -й (хроника событий)- Душан6е:2005 г. Том III .- С.676-677.

13. Назриев Д., Сатторов И. Реепублика Таджикистан: история независимости. Год 1992 -й (хроника событий)- Душан6е:2005 г. Том III .- С.678-679.

14. Совместная Декларация глав государств Республики Таджикистан и Исламского Государства Афганистан. 28 по 30 августа 1993 г., что соответствует 7-8 сунбула 1372 г., Кабул. См.: Назриев Д., Сатторов И. Реепублика Таджикистан: история независимости. Год 1992 -й (хроника событий)- Душан6е: 2005 г. Том III .- С. 679.

АФҒОНИСТОН ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (соли 1993)

М.Қ. САФОЛЗОДА,

номзади илмҳои таърих, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025., Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 40,
тел.: 2-27-86-96

Мақола ба мавзуи ташаккулёбии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатии мамлакат, мушаххасан, ба соли 1993, ва дар партави он, ба мақом ва ҷои кишвари Афғонистон дар ин давра бахшида шудааст.

Ҳамзамон, мавзуи ифтитоҳи нахустин намояндагии дипломатии хоричӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мисоли Консулгарии Афғонистон, дар моҳи майи соли 1990, равшан карда мешавад.

Нуктаи муҳим ин аст, ки маҳз ба ҳамин давра, замони ҳаллу фасли чунин мушкилоти умда ба мисли: таҳкими сарҳадот байни дку кишвар, кӯшиш ва талошҳо ба хотири оташбас дар сарҳад ва бозгашти муҳоҷирини иҷбории тоҷик аз Афғонистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд.

Ба ҳамин асос, дар мақола, аснодҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи муносиботи ҳар ду кишвар оварда мешаванд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Афғонистон, ташаккулёбии сиёсати хоричӣ, мулоқоти вазирони корҳои хоричӣ, таҳкими сарҳадот, бозгашти муҳоҷирин, васеъ гаштани нақши СММ, мулоқоти сатҳи олӣ, озод намудани сарҳадбононе, ки ба гаравгон гирифта шуда буданд, нахустин дастовардҳои сиёсати хоричӣ дар ин самт.*

AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE (1993)

M.K SAFOLZODA,

candidate of historical sciences, Deputy Director of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan
734025. The Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 40,
ph.: 2-27-86-96

The article focuses on the formation of foreign policy of the Republic of Tajikistan in the first years of independence, particularly in 1993, and in that light, the place and role of Afghanistan during this period.

Highlights issues about the opening of the first foreign diplomatic missions, Consulate of Afghanistan, the Tajik Soviet Socialist Republic, in May 1990.

Also important is the fact that it accounts for this period is the most difficult step in addressing problems such as the strengthening of the borders between the two states, the ceasefire on the border and the return of hundreds of thousands of displaced Tajik refugees from Afghanistan.

The article is taken at the time the documents governing the relationship between the two countries.

Keywords: *Tajikistan, Afghanistan, the formation of foreign policy, a meeting of foreign ministers of the strengthening of borders, the return of refugees, the expansion of UN involvement, high-level talks, the release of the border guards were taken hostage, the first successes in foreign policy in this direction.*

УДК:327(091)(575.3)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПЕРИОД 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Х.Х. ХОДЖАЕВ,
соискатель Института политологии, философии, и права
Академии Наук Республики Таджикистан имени А. Баховаддинова,
г. Душанбе, пр. Рудаки 33,
ведущий специалист управления по изучению вопросов региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 40,
тел.: (992) 98 553 05 05, E-mail: hikmat0505@bk.ru

И.И. ШАРИПОВ,
ассистент кафедры философии и истории
Института предпринимательства и сервиса
734025, РеспубликаТаджикистан, г.Душанбе, пр.Барбад 48/5,
тел.: (+992)919-98-66-63; E-mail: ikromibronovich@bk.ru

В статье исследуется одна из актуальных проблем современной политической науки. В ней авторы раскрывают ряд принципиально важных моментов, касающихся деятельности интеграционных структур в сфере региональной безопасности, на примере ШОС и ОДКБ, а также ООН. В статье авторы подчеркивают значимость и необходимость данных структур в решении региональных и глобальных проблем.

К положительной стороне данной публикации можно также отнести источники, которые отражают объективную точку зрения на рассматриваемую тему. Особо следует подчеркнуть, что авторы логически аргументируют свою позицию по исследуемой тематике.

Ключевые слова: *безопасность, регион, Центральная Азия, вызовы, угрозы, интеграционные структуры, международный терроризм, экстремизм.*

Сформировавшаяся парадигма нового мирового порядка всё более энергично втягивает современные государства в глобальные процессы. Как результат одной из ярких характеристик XXI века, безусловно, является заметное усиление роста влияния интеграционных структур на текущие международные отношения. Государства все чаще используют многосторонний формат сотрудничества, как наиболее действенный механизм для защиты своих национальных интересов. Эффективность подобных структур вполне объяснимо:

Во - первых - все большее возрастание процесса глобализации, конечным итогом которого стало усиление зависимости экономик друг от друга;

Во - вторых – масштаб существующих проблем в мире. В настоящее время ни одно государство, какими уникальными ресурсами оно бы не обладало, не в состоянии в одиночку самостоятельно решить проблему, например, проблему международного терроризма или же наркотрафика, то есть, необходимы союзники;

В - третьих – восприятие данных структур, как некий уникальный механизм способный решить сложный клубок существующих проблем по различным аспектам;

В - четвертых – самое главное стремление государств вывести сотрудничество на более высокий качественный уровень путем практической реализации совместных масштабных региональных экономических, политических, гуманитарных и иных проектов;

«В этой ситуации очень важно найти правильную формулу вхождения в глобальный мир, адаптироваться к нему, занять выгодную позицию в мировом экономическом и политическом раскладе на фоне усиления глобальной конкуренции».[1]

В настоящее время мы все являемся свидетелями усиления многостороннего формата сотрудничества, интеграционные структуры заметно возросли, более того, они, по сути, определяют основные тенденции и направления современных международных отношений.

Суть внешней политики Республики Таджикистан составляет концепция «открытых дверей» и прочная прагматичная позиция в отношении актуальных международных и региональных проблем, а также расширение и углубление двусторонних и многосторонних отношений с зарубежными странами.

Успешное оправдание такой внешней политики позволила государству стать спутниками процесса мировых преобразований и последовательно расширить круг взаимовыгодных отношений на международной арене.

Республика Таджикистан на сегодняшний день получила официальное признание со стороны 154 мира, при этом установила дипломатические отношения со 132 государствами мира.

Таджикистан является активным участником Организации Объединенных Наций, Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, Содружества Независимых Государств, Организации договора о коллективной безопасности, Шанхайской организации сотрудничества, Организации исламского сотрудничества и множества других влиятельных международных и региональных организаций.

Важной вехой в истории дипломатии независимого Таджикистана явилось принятие предложенной резолюции по инициативе Основателя мира и национального единства — Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона о провозглашении 2003 года Международным годом пресной воды, по итогам проведения которого Генеральный секретарь ООН учредил Консультативный совет по водным ресурсам и санитарии. Осознание всего комплекса проблем, связанных с водными ресурсами и роли ООН в мобилизации политической воли всех государств на решение этих проблем побудило Таджикистан выступить с инициативой об объявлении Международного десятилетия действий «Вода для жизни», взявшего старт 22 марта 2005 года. Теперь этот день отмечается как Международный день воды .

В продолжение этих усилий также по предложению Лидера Нации Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, которое было озвучено в ходе его участия на Саммите ООН 2005 года, в 2010 году в Душанбе был проведён Международный форум по пресной воде. В ходе этого форума участники совместно оценили практическое выполнение согласованной «международной водной повестки дня». В целях внесения достойного вклада в Международное десятилетие действий «Вода для жизни» Таджикистан совместно с Японией, Нидерландами и Германией инициировал проведение спе-

циального мероприятия «Вода и санитария для всех», поддержал одобренную Советом по правам человека резолюцию «Права человека и доступ к безопасной питьевой воде и санитарным услугам».

Правительство Республики Таджикистан успешно провело в Душанбе в 2008 году Международную конференцию по сокращению бедствий, связанных с водой.

В августе 2013 года в Душанбе прошла Международная конференция высокого уровня Генеральной Ассамблеи ООН, где Основатель мира и национального единства — Лидер Нации Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон выступил с обращением ко всем государствам-членам ООН, международным организациям о создании специализированной группы или комиссии ООН координации деятельности по решению проблем бассейна Аральского моря и предложил проект резолюции ГАООН «О предоставлении Международному Фонду Спасения Арала статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблее ООН», принятой на 63-й сессии ГАООН. Кроме того, по инициативе Основателя мира и национального единства — Лидера Нации Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, странами — инициаторами Международного года пресной воды и Международного десятилетия действий «Вода для жизни — 2005-2015», в 2010 году консенсусом была принята новая резолюция ГАООН — «Международный год водного сотрудничества — 2013». При выдвижении своих инициатив в этой области Республика Таджикистан исходила из понимания того, что решение водохозяйственных проблем на национальном, региональном и международном уровнях требует комплексного сочетания адекватной поддержки со стороны международного сообщества и национальных усилий стран, сталкивающихся с проблемами в области обеспечения водными ресурсами.

В данной статье мы также акцентируем своё внимание на деятельности двух влиятельных региональных организаций в сфере безопасности, Организации Договора о Коллективной Безопасности и Шанхайской организации сотрудничества, так как именно в их деятельности самое активное участие принимает Республика Таджикистан, а также проанализируем деятельность Таджикистана в Организации Объединенных Наций.

Шанхайская Организация Сотрудничества, безусловно, является одной из самых авторитетных и влиятельных региональных структур. «Современные государства рассматривают структуры подобные ШОС как уникальный механизм позволяющий разрешить сложный клубок региональных проблем по вопросам экономики, политики и безопасности. Выбор, сделанный государствами-членами ШОС в начале XXI века на пути углубления добрососедских, дружественных и партнерских отношений в регионе, стал достойным примером для мирового сообщества в деле достижения реальных и важных результатов в области совместного развития». [2]

В 2014 году саммит Шанхайской Организации Сотрудничества прошел под председательствованием Республики Таджикистан. Именно в этом году были приняты решения, которые, безусловно, оказали большое влияние на дальнейшую деятельность данной структуры.

Само образование ШОС по своему времени совпало с очень серьезными политическими и экономическими процессами, в современных международных отношениях,

что в конечном итоге напрямую отразились на деятельности ШОС в области безопасности, экономики и гуманитарной сферы.

«Следует отметить, что с первых своих дней Шанхайская организация выдвинула в качестве приоритетных мер сотрудничество в сфере экономики и торговли. Так на заседании Совета глав правительств в Алматы 14 сентября 2001 года был подписан Меморандум об основных целях и направлениях регионального экономического сотрудничества и запуске процесса по созданию благоприятных условий в области торговли и инвестиции».[3]

В настоящее время уже сформировался перечень приоритетных направлений экономического сотрудничества стран ШОС. К числу таковых относятся строительство автомобильных дорог, гидроэнергетика, в том числе и строительство линий электропередач, сельское хозяйство и т.д. В данном направлении достигнуты значительные успехи именно в рамках ШОС, широкую известность получило инициатива правительства КНР о выделении гранта в размере 900 млн. долл. США государствам - членам ШОС. Часть данного гранта было успешно реализовано в Таджикистане, в частности дорога Душанбе – Чанак, линии электропередач «Юг – Север», «Лолазор – Оби Мазор – Хатлон».

Сегодня борьба с международным терроризмом, экстремизмом, а также незаконным оборотом оружия и наркотиков является одним из основных направлений деятельности ШОС. Как известно, ежегодно государства -члены ШОС проводят масштабные антитеррористические учения, тем самым, показывая свое единство в решении вопросов безопасности.

Другой влиятельной организацией в сфере безопасности, где активно участвует Республика Таджикистан с первых дней своего образования является (ОДКБ) Организация Договора о Коллективной Безопасности. Рассматривая ШОС и ОДКБ, важно подчеркнуть схожесть задач в своей деятельности, так в сфере безопасности обеспечение безопасности участвующих в них государств, единое географическое пространство из шести стран – участниц Шанхайской организации сотрудничества пять входят в ОДКБ, участником ШОС является Китай, а ОДКБ - Белорусия (Партнер по диалогу в ШОС) и Армения данные факторы в конечном итоге способствовали подписанию между ними в Душанбе, в 2007 году, подписанию Меморандума между «Секретариатом ШОС и Секретариатом ОДКБ в рамках своей компетенции, будут поддерживать сотрудничество в следующих областях:

- Обеспечение региональной и международной безопасности и стабильности;
- Противодействие терроризму;
- Борьба с незаконным оборотом наркотиков;
- Пресечение незаконного оборота оружия;
- Противодействие организованной транснациональной преступности;
- По другим направлениям, представляющим взаимный интерес.

Указанные направления сотрудничества являются, приоритетными в деятельности ШОС и ОДКБ и их координация в этом аспекте выглядит логичной и своевременной.»[4]

В ходе сессии Совета коллективной безопасности, которая прошла в узком составе и в формате пленарного заседания, главы государств приняли решение об утверждении Стратегии коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности на период до 2025 года. Данный документ фиксирует приоритеты деятельно-

сти Организации до 2025 года, закрепляет ориентиры дальнейшего развития по всем основным направлениям сотрудничества.

Также были подписаны решения СКБ о создании Центра кризисного реагирования ОДКБ, на который возлагаются функции по информационно-аналитическому и организационно-техническому сопровождению принятия уставными органами соответствующих решений, а также по обеспечению обмена информацией в режиме реального времени, и о дополнительных мерах по противодействию терроризму. В частности, было утверждено Положение о формировании Единого списка организаций, признанных террористическими в формате ОДКБ, и рассмотрено выполнение решений Совета коллективной безопасности по совершенствованию деятельности ОДКБ.

«Совет коллективной безопасности ОДКБ в Ереване 14 октября 2016 года принял Решение об утверждении Стратегии коллективной безопасности до 2025 года, а также о дополнительных мерах по борьбе с терроризмом и создании Центра кризисного реагирования[5].

Поддержание стабильности по периметру собственных границ, создание и укрепление пояса добрососедства, мира и безопасности, подписанный в столице Республики Таджикистана Меморандум приобретает особое значение с усовершенствованием существующих рисков вызовов и угроз, усилившихся использованием международными террористами и наркодельцами территорий государств Центральной Азии для достижения своих криминальных целей. В этих условиях представляется, что именно ОДКБ и ШОС может стать теми структурами, которые в наибольшей степени будут соответствовать интересам стран-участниц в стремительно меняющейся международной обстановке.

Сегодня, очевидно, что перед ШОС и ОДКБ стоят большие и сложные задачи, первоочередной из которых является выработка абсолютно нового механизма регионального сотрудничества, позволяющего адекватно и своевременно реагировать на современные вызовы и угрозы.

Следующим ключевым направлением дипломатии Республики Таджикистана в многостороннем формате является Организация Объединенных Наций. Сегодня ООН остается единственной глобальной структурой, где участвуют все государства мира, от микрогосударств до огромных государств. В рамках ООН по инициативе Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона было провозглашено сначала год чистой воды, а после и десятилетие чистой воды. В 2015 году в Душанбе состоялась крупная Международная конференция, на котором были подведены итоги десятилетия чистой воды.

В самом Таджикистане успешно функционируют специализированные представительства Организации Объединенных Наций. Взаимодействие со структурами ООН на наш взгляд будет только способствовать более эффективной реализации на практике целей и задач ООН по таким приоритетным направлениям, как обеспечение безопасности и стабильности, экономическое, социальное и гуманитарное развитие, а также другим сферам, требующим своего решения.

Общепризнанное значение и роль интеграционных структур как эффективного механизма в эпоху глобализации возрастает из дня в день, так как позволяет одолеть или, по крайней мере, снизить существующие проблемы в мире. В этой связи деятельность Республики Таджикистан в рамках международных региональных организаций в настоящее время отвечает стратегическим интересам государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Астанинская декларация десятилетия Шанхайской организации сотрудничества.Адрес-доступа.http://www.sectsco. org/ru/show.asp?id=474.
2. Додихудоев Х. А., Ниятбеков В. А. Перспективы расширения сотрудничества ШОС с ОДКБ и ООН. Выступление на V - заседании Форума ШОС, Таджикистан, Душанбе, 13-14 мая 2010 года.
3. Майтдинова Г. М. Центральная Азия в глобальных геополитических процессах в начале XXI века// //Материалы международной научной конференции «Средний Восток в системе геополитических координат: прошлое, настоящее, будущее». Душанбе, 2005. - С.133
4. Назаров Т. Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество. Душанбе «Ирфон» 2007.
5. http://www.odkb-csto.org/news/detail. php?ELEMENT _ID=8364 & SECTION _ID =91

ФАЪОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ ДАР ДАВРАИ 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Ҳ. Ҳ. ХОҶАЕВ,
унвонҷӯи Институти сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба номи А. Баҳоваддинов, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 3,
мутахассиси пешбари Раёсати омӯзиши масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 40,
тел.: (+992) 98 553 05 05; E-mail: hikmat0505@bk.ru

И.И. ШАРИПОВ,
ассистенти кафедраи фалсафа ва таърихи соҳибкории Донишгоҳи соҳибкорӣ ва хизмат 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.Борбад 48/5,
тел.: (+992)919986663 E-mail: ikromibronovich@bk.ru

Дар мақола яке аз проблемаҳои мубрами илми муосири сиёсӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон як қатор лаҳзаҳои муҳими асосии вобаста ба фаъолияти сохторҳои ҳамгирӣ дар соҳаи амнияти минтақавӣ, дар мисоли САҲА ва СААД, инчунин СММ-ро инъикос намудаанд. Дар мақола муаллифон муҳимият ва заруратии ин сохторҳоро дар ҳалли проблемаҳои минтақавӣ ва глобалӣ кушода додаанд. Ба ҷиҳати мусбати мақолаи мазкур метавон сарчашмаҳоеро, ки нуқтаи назари объективиро ба мавзӯи баррасишаванда нишон додаанд, дохил намуд. Махсус бояд қайд кард, ки муаллифон мавқеи худро нисбат ба мавзӯи тадқиқшаванда ба таври мушаххас ва мантиқан асоснок кардаанд.

Калидвожаҳо: *амният, минтақа, Осиёи Марказӣ, таҳдидҳо, хатарҳо, сохторҳо, ҳамгирӣ, терроризми байналмилалӣ, ифротгарӣ.*

ACTIVITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE INTERNATIONAL AND REGIONAL ORGANIZATIONS IN THE PERIOD OF 25 YEARS OF STATE INDEPENDENCE

H.H. KHODJAEV,
applicant of the Department of political science, Institute of philosophy, political science and law, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan named after A. Bahovaddinov
Dushanbe, Rudaki avenue 33,
leading specialist Department for the study of regional security issues of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 40,
ph.: (+992) 98 553 05 05; E-mail: hikmat0505@bk.ru

I.I. SHARIPOV,
assistant Dpartment of philosophy and history of the Institute of entrepreneurship and service
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Барбад aven. 48/5,
ph.: (992)919986663; E-mail: ikromibronovich@bk.ru

In the article one of actual problems of modern political science. In it the authors reveals a number of important points, concerning the activities of the integration bodies in the sphere of regional security, for example, the SCO and the CSTO and the UN. In it the authors reveals the importance and necessity of these structures in addressing regional and global challenges.To the positive side of this publication can also include sources that reflect objective point of view on the subject. It should be emphasized that the authors logically argue their position on the topic.

***Keywords**: Security, region, Central Asia, challenges, threats, integration structure, international terrorism, extremism.*

УДК:323(091)(575.3)

СУВЕРЕНИТЕТУ ТАДЖИКИСТАНА 25 ЛЕТ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Г. МАЙТДИНОВА,

доктор исторических наук, профессор кафедры истории и теории международных отношений Российско-Таджикского (славянского) университета, директор Центра геополитических исследований РТСУ

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30,
тел.: (992- 95 198 87 88); E- mail: guzel-maitdinova@mail.ru

В статье автор дает анализ этапов становления таджикской государственности в течение 25 лет, рассматриваются основные достижения страны и проблемы формирования национальных интересов Таджикистана. Автор подчеркивает, что национальные интересы Таджикистана сформировались на основе идеи о ведущей роли государства Саманидов в формировании таджикского народа и приобретении таджиками спустя тысячелетие своей государственности. Поэтому опыт политической культуры, проблемы сохранения исторической памяти, традиционной культуры, нравственных ценностей играли важную роль при определении национальных интересов и формировании внутренней и внешней политики Таджикистана. Особое внимание в работе акцентируется на исследовании идеологических постулатов и геополитических перспективах нового государства.

Ключевые слова: *национальные интересы, суверенитет, государственная идеология, безопасность, внутренняя и внешняя политика, геополитика.*

1. Становление таджикской государственности: этапы развития и достижения.

За последннее столетие центральноазиатский регион претерпел серьезные структурные изменения. Интеграция советских республик в рамках СССР укрепил экономические связи, создал основы для промышленного развития региона, способствовал вестернизации культуры, ускорению трансформационных процессов в традиционных обществах и формированию общей советской идентичности. Конец XX века ознаменовался в Центральной Азии становлением новых государств на постсоветском пространстве. С момента провозглашения своего суверенитета новые государства региона руководствовались принципами Вестфальской системы международных отношений: взаимного признания суверенитета, территориальной целостности, приоритета международного права в межгосударственных отношениях.

9 сентября 1991 года на внеочередной сессии Верховного Совета Таджикистана было принято Постановление «О государственной независимости Республики Таджикистан». К февралю 1992 года суверенный Таджикистан официально признали 83 государства мира, в том числе все постоянные члены Совета безопасности ООН[1]. Этот период в истории Республики Таджикистан можно обозначить как «полосой дипломатического признания». На этом этапе шел процесс интеграции Таджикистана в глобальные и региональные организации – ООН, МВФ, ЕБРР, СБСЕ, СНГ, ДКБ. Становление таджикской государственности происходил в условиях кровопролитной гражданской войны в стране, постепенного разрыва традиционных экономических связей, перехода государства к рыночной экономике и переформатирования государственных структур в новых условиях и системного социально-

экономического кризиса. В условиях гражданской войны стране необходимо было решать важнейшие проблемы внутренней и внешней политики. С 1991 г. по 1996 г. объем реального ВВП Таджикистана сократился почти на 68%. Удельный вес промышленности в отраслевой структуре ВВП республики за 1992-1994гг. сократился на 14,3%, транспорта - на 2,1%. В промышленности объем производства в 1994 г. по отношению к 1990 г. составил 41,9%[2]. Между тем, существенно менялся государственный аппарат и подходы к управлению государством. В этот период происходили перемены в структуре правительства, становление дипломатии нового государства, создание вооруженных сил, переформатирование структур спецслужб. 28 декабря 1993 году впервые в новейшей истории Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмоновым были очерчены контуры концепции внешней политики суверенного Таджикистана и обозначены внешнеполитические приоритеты: первый пояс - СНГ; второй пояс - Центральная Азия; третий пояс -Пространство персоязычных государств; четвертый пояс - мусульманские страны Востока;, пятый пояс - мировое сообщество[3]. В 1994 году была принята первая Конституция Республики Таджикистан, а с 1995 года стал функционировать Маджлиси Оли – новый парламент Таджикистана. В период становления государственности вновь актуальными стали вопросы урегулирования таджикского-китайской, таджикско-кыргызской, таджикско-узбекской границ, где существовали спорные территории.

После ноябрьской 1992 года ХУ1сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, когда в районах Каратегинской зоны и Припамирья продолжались боестолкновения, правительство вело крупномасштабную работу по стабилизации политической обстановки внутри республики, возвращению беженцев и вынужденных переселенцев на места постоянного жительства, восстановлению разрушенного хозяйства, подключив к этим процессам мировое сообщество. В ходе межтаджикских переговоров, которых начались 5 апреля 1994 года и завершились 27 июня 1997 года подписанием Общего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, правительству удалось договориться с оппозицией о временном прекращении огня, об обмене военнопленными и о сближении позиций по многим проблемам[4]. Подписание «Общего соглашения о достижении мира и национального согласия» было одним из важных достижений в истории суверенного Таджикистана, которое привело к созданию в стране определенного политического баланса, к сохранению национального единства и целостности государства. В результате реализации Соглашения 30% членов Объединенной Таджикской оппозиции (ОТО) были включены в государственную политическую систему. С 1997 г. начала работу Комиссия по национальному примирению, которая начала реализацию договоренностей по расформированию вооруженных групп оппозиции, ликвидации криминальных бандформирований. Эти процессы заложили основу не только мирному политическому процессу, но и способствовали проведению экономических реформ и к 2000 году республика обеспечила относительную политическую стабильность в стране. Во второй половине 1990-х годах завершилась трансформация прежних межреспубликанских связей в международные отношения. Новые государства выработали свои внешнеполитические приоритеты и в центральноазиатском регионе складывается новая подсистема международных отношений. Именно завершение к 1 апреля 2000 года процесса выполнения межтаджикского Соглашения об установлении мира и национального согласия стало началом нового этапа истории суверенного Таджикистана и это стало важным политическим достижением нового государства. Свидетельством признания мировым сообществом суверенного Таджикистана в качестве субъекта международных отношений

стало принятие по инициативе Республики Таджикистан в декабре 2000 года Генеральной ассамблеей ООН резолюции «Международный год пресной воды. 2003».

Первое десятилетие молодого таджикского государства было этапом формирования и стабилизации политической системы, интеграции в мировое сообщество, осознания своих национальных интересов, решения пограничных проблем, определения геостратегии страны, становления внешней политики и формирования внешнеполитической концепции. В начале второго десятилетия независимости таджикского государства был достигнут определенный подъем в экономике, что послужило в дальнейшем основой для начала структурных реформ: были начаты реструктуризация и приватизация предприятий, реформа аграрной системы, начата реализация коммуникационных проектов, разработана Стратегия развития страны до 2015 года и пр.

Гражданская война в Таджикистане показала необходимость принятия мер по консолидации нации и защиты территориальной целостности страны. Национальные интересы Таджикистана сформировались на основе идеи о ведущей роли государства Саманидов в формировании таджикского народа и приобретении таджиками спустя тысячелетие своей государственности. Поэтому проблемы сохранения исторической памяти, традиционной культуры, нравственных ценностей играли важную роль при определении национальных интересов и формировании внутренней и внешней политики Таджикистана. Необходимость сохранения и укрепления национального государства стали жизненно важными интересами государства, учитывая, что существование и сохранение таджикской идентичности возможно только в рамках национального государства. Стало очевидно, что отсутствие системы коммуникаций, сокращение экономических отношений внутри страны, тесных культурных связей между населением разных областей страны, разрыв информационного пространства мешают единению народа и государства. В 2002 году Таджикистан, как субъект геополитики, в целях реализации своих национальных интересов озвучил свою первую геостратегию- 1.Достижение энергетической независимости для обеспечения экономического роста и укрепления информационного пространства; 2. Вывод страны из транспортно-коммуникационного тупика для интеграции в геополитическом пространстве и консолидации нации; 3. Достижение продовольственной безопасности и сокращение бедности. Для достижения этих целей действия Таджикистана во внутренней политике были направлены на сохранение политической стабильности, на экономическое развитие и сокращения бедности населения. Для развития экономики страны стали активно привлекать зарубежные финансовые инвестиции. 24 сентябре 2002 года была утверждена первая Концепция внешней политики Республики Таджикистан, в которой были изложены основные внешнеполитические приоритеты государства и механизмы их реализации. В декабре 2002 года Таджикистан впервые озвучил тезис о том, что в своей внешнеполитической деятельности отныне государство будет руководствоваться своими национальными интересами и избирает многовекторную внешнюю политику, которая должна способствовать решению внутристрановых задач и, прежде всего, экономических проблем. В Концепции многовекторной внешней политики Таджикистана подчеркивается, что она опирается на такие принципы, как «демонополизация» внешнеполитических приоритетов, диверсификация связей с зарубежными партнерами, равноудаленность или равноприближенность к глобальным политическим лидерам-странам[5]. В апреле 2003 года в послании Президента РТ Парламенту страны было заявлено, что основой внешней политики Таджикистана является «политика открытых дверей» - готовность к сотрудничеству со всеми субъектами международных отношений на основе соблюдения общепринятых международных норм и принципов[6] . Данный внешнеполитический принцип был продиктован необ-

ходимостью сохранения, развития национального государства, а также для выхода из социально-экономического кризиса.

За последние десять лет в стране реализовано более 90 государственных инвестиционных проектов на общую сумму 12 млрд. сомони. В рамках реализации коммуникационной стратегии Таджикистана за годы независимости в транспортной сфере реализовано 45 государственных инвестиционных проектов на более 12 млрд. сомони. В этот период сдано в эксплуатацию более 2-х тыс. км автомобильных дорог, построено более 190 км железной дороги. Реализуя энергетическую стратегию, Таджикистан осуществил 32 государственных инвестиционных проекта с привлечением более 12 млрд. сомони. За это время были пущены в строй ГЭС "Сангтуда-1", "Памир-1", создано 249 малых гидроэлектростанций, проведены ЛЭП "Юг-Север" в 500 кВ, ЛЭП "Лолазор–Хатлон" в 220 кВ, проведена модернизация Нурекской ГЭС, введен в строй ГЭС «Сантуда -1», "Сангтуда-2", продолжается строительство Рогунской ГЭС. До 2020 года в стране планируется запустить еще 190 малых гидроэлектростанций.

В рамках реализации стратегии продовольственной безопасности в последние 15 лет в сельскохозяйственной отрасли реализовано 42 государственных инвестиционных проекта на сумму более 3,7 млрд. сомони. В 2015 г. ВВП на душу населения увеличился по отношению к 1990 г. почти на 56%, но по-прежнему является низким среди экономик мира. Замедленные темпы развития экономики страны ограничивает рост и создание рабочих мест, что в свою очередь вынуждает мигрировать более 40% трудоспособного населения за рубеж в поисках работы[7].

Таджикистан, несмотря на трудности в экономике, взял курс на индустриализацию страны, планируя к 2030 году стать индустриально-аграрной страной. В ближайшее время в эксплуатацию будут сданы ряд крупных промышленных предприятий: завод по производству цемента, заводы по производству гипсокартона, криолита, фтористого алюминия, сульфатной кислоты в районе Яван, предприятия по производству золота в городе Вахдат, ряда текстильных предприятий в районах Дангара и Фархор, металлургического комбината в Гиссаре, железнодорожная ветка Вахдат-Яван, второй очередь ТЭЦ-2 Душанбе.В общей сложности будут сданы в эксплуатацию 161 промышленных предприятий.

За годы независимости Таджикистана шел постепенный процесс снижения бедности населения: если в 1999 году уровень бедности достигал 81%, то к 2015 году уровень бедности в стране составил 31%, что все еще является высоким показателем.

Таким образом, основными достижениями суверенного Таджикистана являются: 1. Становление государственности и достижение стабильного политического развития после гражданской войны в стране; 2.Создание основ национальной экономики; 2.Определение и реализация своих национальных интересов; 3. Создание международно-правовых основ внешнеполитического сотрудничества; 4. Интеграция в мировое сообщество, укрепление международных позиций в Евразии и стабильные двусторонние отношения с ведущими государствами мира; 5. Определение и выработка механизмов реализация своей геостратегии; 6.Окончательное разрешение таджикско-китайских пограничных проблем; 7. Создание двухпалатного парламента и многопартийной политической системы; 8. Возрождение, укрепление роли традиционной культуры в жизни таджикского общества и повышение уровня интеграции в глобальное культурное пространство.

2. Проблемы становления государственности и основные вызовы национальной безопасности Таджикистана.

Наряду с определенными достижениями в становлении таджикской государственности, имеются немало нерешенных проблем. Таджикистан сталкивается с проблемами, характерными и для других государств постсоветской Азии, связанными с экономическими, политическими, культурными кризисными факторами. Реализация отдельных экономических реформ носят половинчатый характер или остались нереализованными, так как они были рекомендованы ВБ, МВФ без учета экономической базы страны, качества кадрового потенциала, гражданского общества и не были адаптированы к условиям Таджикистана. Из-за финансовых трудностей имеются серьезные упущения в развитии образования, здравоохранения, науки, кинематографа и театрального искусства, которые требуют серьезной государственной поддержки. Ограничивает привлечение высокопрофессиональных молодых кадров для работы в государственных структурах крайне низкая система оплаты труда. Требуется реформа пенсионной системы. Все эти факторы мешают реализации национальных интересов и обеспечению национальной безопасности.

Если до 1999 года безопасность в Таджикистане понималась исключительно как прекращение гражданской войны, обеспечение защиты от распространения дестабилизирующего афганского конфликта, то в настоящее время на первый план вышли угрозы терроризма и организованной преступности, политического и религиозного экстремизма, сепаратизма, межэтнических конфликтов, информационных войн, а также незаконного оборота оружия, наркотиков. В настоящее время они представляют собой реальную угрозу стабильности и безопасности не только для Таджикистана, но и всего мирового сообщества. Эти факторы, ныне угрожающие международной и национальной безопасности, носят транснациональный и трансграничный характер. На пути реализации конкретных проектов развития Таджикистана проблему создают афганский фактор и существующие в регионе этнополитические проблемы. Реализация предлагаемых таджикской стороной проектов (таких, как строительство железнодорожной ветки Туркменистан-Афганистан (Мазори Шариф) – Таджикистан, газопровода по данному маршруту, а также ускорение строительства энергетического проекта ЛЭП CASA -1000 и Рогун-Мазори-Шариф-Герат-Мешхед, которые могли бы соединить электрические сети Кыргызстана, Таджикистана, Афганистана и Пакистана) серьезно содействовали бы развитию Северного Афганистана, способствовали бы укреплению регионального взаимодействия и обеспечению безопасности, однако современная геополитическая динамика Афганистана не содействует эффективной реализации вышеуказанных проектов. Актуальной проблемой для Таджикистана в настоящее время являются существующие этнотерриториальные проблемы Ферганской долины, где остро стоят наряду с социальными вопросами и нерешенные пограничные проблемы с Узбекистаном и Кыргызстаном.

3. Перспективы развития Республики Таджикистан на ближайшие 10 лет.

При стабильном развитии государств Центральной Азии в ближайшие 10 лет, при ответственном подходе к кадровой политике, при эффективной реализации Национальной стратегии развития до 2030 года Таджикистан с учетом своего потенциала может стать индустриально- аграрной страной. Важно, чтобы многопартийная система в Таджикистане играла действенную роль в политической жизни. В стране должна быть усилена роль СМИ и

гражданского общества. В Таджикистане должны быть реализованы проекты вторичной индустриализации страны. Этот шаг, способствуя увеличению полной переработки сырья, росту объема производства отечественной конкурентоспособной продукции и усилению экспортного потенциала страны, создаст реальную основу для баланса внешней торговли, обеспечения занятости населения, сокращения миграции трудоспособного населения и решения социальных проблем. Основу модернизационных процессов в Таджикистане будут составлять переход от обеспечения энергетической независимости к эффективному использованию электроэнергии, от выхода из коммуникационного тупика к превращению Таджикистана в транзитную страну и от обеспечения продовольственной безопасности к доступу населения к качественному питанию. Таджикистан будет стремится во внешней торговле к стимулированию экспорта, развитию экспортоориентированного производства и упрощению процедуры торговли. В этом процессе приоритет будет отдаваться эффективности институционального усиления и развития регионов страны. Считая гидроэнергетические ресурсы национальным достоянием, Таджикистан во взаимодействии с международными партнерами определяет сферу гидроэнергетики как одно из приоритетных направлений сотрудничества. Усилится место и роль Таджикистана в интеграционных организациях СНГ, ОДКБ, ШОС, ОИС и др. Таджикистан изучает возможности вступления в ЕАЭС.

4. Геополитические реалии и основные вызовы безопасности Государств Центральной Азии.

В настоящее время Центральная Азия является одним из самых динамичных регионов мира. Наложение друг на друга исторических, этнических, конфессиональных, хозяйственных, культурных, административно-территориальных и других факторов обусловили современное геополитическое положение в регионе. Все эти факторы играют существенную роль при реализации национальных интересов. Геополитическая неопределенность в центрально-азийском регионе усиливается и в связи с острыми внутристрановыми проблемами, на которые накладываются: непредсказуемость развития социально-политической ситуации, рост коррупции и клановости, отсутствие механизма преемственности власти в государствах постсоветской Азии, усиление давления на светские режимы региона, растущее снижение эффективности управления и ослабление государственных механизмов для реализации национальных интересов и обеспечения национальной безопасности, отсутствие эффективных механизмов социальной мобилизации. В регионе уже существуют отдельные элементы безопасности. Как элементы системы региональной безопасности могут рассматриваться инициативы по созданию зоны свободной от ядерного оружия. Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии, Евразийский экономический союз, Организация Договора о коллективной безопасности, Шанхайская Организация Сотрудничества.

На современном этапе геополитическую ситуацию в постсоветской Азии определяют следующие факторы: сохраняющийся конфликтный потенциал в Афганистане; определенная напряженность в таджикистанско-узбекистанских отношениях; латентный конфликтный потенциал Ферганской долины; высокие риски и вызовы, вызванные снижением социально-экономического развития государств региона в условиях кризиса; столкновение интересов ведущих государств мира(в первую очередь влияют на геополитическую ситуацию треугольник - Россия, США и Китай), где в двусторонних отношениях этих акторов идет поиск баланса интересов в регионе; актуализируется теперь наряду с нетрадиционными угрозами

безопасности (периодически обостряются проблемы: водные, этнотерриториальные, пограничные, межэтнические, внутриэтнические–клановые, трайбализма, нерегулируемых мигрантов, трансграничной торговли, транзита и т.д.) и традиционные военные угрозы (угроза проникновения внешних сил со стороны Афганистана). В Афганистане берут начало маршруты наркотрафика, на территорию соседних государств просачиваются незаконные вооруженные формирования, происходит незаконная миграция, экспортируется фундаменталистская идеология. Основу для активизации регионального сотрудничества создают общие интересы, такие как борьба с террористическими сетями, организованной преступностью и с наркоторговлей, а также общая заинтересованность в развитии Афганистана. Сотрудничество ОДКБ-ШОС-ОБСЕ-НАТО в афганском направлении в обеспечении всеобщей безопасности может стать основой формирования трансевразийской системы безопасности. Система безопасности Центральной Азии, включающая ООН, СНГ, ШОС, ЕАЭС, Таможенный Союз, ОДКБ, ОБСЕ, ОИС и др. должна обладать эффективными механизмами обеспечения долговременной региональной стабильности. Важнейшей задачей регионального развития уже в ближайшем будущем является подготовка к созданию зоны свободной торговли в Центральной Евразии, включающей помимо ЕАЭС, также Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан, Афганистан, Иран, Пакистан, Индию.

ЛИТЕРАТУРА

1.Назаров Т.,Сатторзода А. Дипломатияи муосири точик.- Душанбе, 2006.-С.90-92.
2. Дадабаева З. Республика Таджикистан: некоторые итоги развития за 25 лет независимости//rescue.org.ru›…**nekotorye-itogi**…**nezavisimosti**.html
3.Рахмонов Э.Независимость Таджикистана и возрождение нации. В 8 т.-Душанбе,2006-2010.-Т.1,-С.156-157.
4.Зарифи Х.Многовекторная дипломатия Таджикистана.- Душанбе, 2010, с.15-16.
5.Саидов З. Актуальные аспекты внешнеполитического механизма и международной деятельности Республики Таджикистан. - Душанбе, 2010, с.8-9.
6.Рахмонов Э. Ответственность за будущее нации.// Независимость Таджикистана и возрождение нации. В 8 т.-Душанбе,2006-2010.-Т. 5, с. 120.
7. 2. Дадабаева З. Республика Таджикистан: некоторые итоги развития за 25 лет независимости//rescue.org.ru›…**nekotorye-itogi**…**nezavisimosti**.html

25 – СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪРИХ ВА ИНКИШОФИ ДУРНАМО.

Г. МАЙТДИНОВА,
доктори илмҳои таърих, прфессори кафедраи таърих ва назарияи муносибатҳои байналхалқии Донишгохи Русия-Тоҷикистон (Славянӣ), директори Маркази тадқиқоти геополитикии РТСУ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30,
тел.: (+992)95-198-87-88; E-mail: guzel-maitdinova@mail.ru

Дар мақола муаллиф давраҳои барқароршавии давлатдории тоҷиконро дар тӯли 25 сол мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода, проблемаи ташаккули манфиатҳои миллии Тоҷикистон ва ба кадом дастовардҳо ноил гардидани мамлакатро баён намудааст.

Муаллиф таъкид менамояд, ки манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар асоси ғоя дар бораи нақши пешбарандаи давлати Сомониён дар ташаккули халқи тоҷик ва ба даст овардани давлатдории тоҷикон баъди ҳазор сол ташаккул ёфтааст. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи фарҳанги сиёсӣ, проблемаҳои ҳифзи хотираи таърихӣ, фарҳанги анъанавӣ, арзишҳои маънавӣ ҳангоми муайян намудани манфиатҳои миллӣ дар ташаккули сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон нақши муҳим мебозад.

Дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба тадқиқоти постулатҳои идеологӣ ва дурнамои геополитикии давлатдории навини тоҷикон равона шудааст.

Калидвожаҳо: *манфиатҳои миллӣ, соҳибистиқлолӣ, идеологияи давлатӣ, амният, сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, геополитика.*

25 YEARS OF SOVEREIGNTY OF TAJIKISTAN: HISTORY AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.

G.MAITDINOVA,
doctor of history, Professor of the Department of History and Theory of International Relations of Russian-Tajik (Slavic) University, the Director of the Center of Geopolitical Studies of Russian-Tajik (Slavic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Mirzo Tursunzade street, 30,
ph. (+992) 95 198 87 88;
E- mail: guzel-maitdinova@mail.ru

The author gives the analysis of the phases of formation of the Tajik Statehood during 25 years, the main achievements of the country and the problems of formation of the National interests of Tajikistan are being examined. The author underlines that the National interests of Tajikistan are formed on the basis of idea about the leading role of the Samanid State in the formation of Tajik people and the acquisition of Statehood by Tajiks after one thousand of years. That's why the legacy of the political culture, the problems of the preservation of Historical memory, the traditional culture, the moral values played important role in the definition of National interests and the formation of Internal and External politics of Tajikistan. The special attention of the paper is focused on the research of the Ideological postulates and the geopolitical prospectives of the new State.

Keywords: *national interests, sovereignty, state ideology, security, internal and external politics, geopolitics.*

УДК: 32.001(575.3)

ОМИЛҲОИ ҲАМГИРОИИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Д. ХОЛНАЗАРОВ,
унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи академик А.М.Баҳоваддинови
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33,
тел.: (+992) 2210179, (+992) 951-16-03-90

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба ҳамгироиҳои иҷтимоӣ дар марҳалаи имрӯзаи инкишофи Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар заминаи падидаҳои мушаххаси ҳаёти ҷамъиятӣ зарфияти воқеии механизмҳои мавҷудаи таъмини ин ҳадафро нишон дода, назари худро вобаста ба ин масъала баён намудааст.

Калидвожаҳо: *ҳамгироӣ, инкишофи ҷамъиятӣ, мухторияти шахс, тағйироти иҷтимоӣ, давлати миллӣ, ғояи миллӣ, ақидаҳои иҷтимоӣ.*

Ҳар як умумияти иҷтимоӣ барои иҷрои нисбатан самараноки вазифаю кӯшиши расидан ба аҳдофи рушди худ ба типи мувофиқи ҳамгироии иҷтимоӣ такя мекунад. Шакли чунин ҳамгироӣ асосан аз муҳтавои равобиту муносибатҳои иҷтимоии байни аъзоёни ин умумиятҳо бармеояд. Интиқоли шакли ҳамгироии иҷтимоии барои як умумияти таърихии одамон хос наметавонад барои дигар шакли нисбатан мураккабтари умумияти таърихӣ самаранок падидор бигардад [1]. Аз ин лиҳозо баҳри такмили шакли мувофиқаи ваҳдати иҷтимоӣ ҳар як умумият ба такмилу рушди равобиту муносибатҳои иҷтимоии дар ҳамин ҷомеа мавҷуда талош меварзад. Агар аз ҳамин дидгоҳ ба дарёфти Тоҷикистон аз мақоми давлати миллӣ дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ ва роҳи мустақилонаи рушдро баъди аз ҳам фурӯпошии низоми шӯравӣ интихоб кардани он бинигарем, яқин мегардад, ки пешорӯи он дар ин давра мушкилиҳое арзи ҳастӣ карданд, ки муайян кардану ба даст овардани типи мувофиқи ваҳдати иҷтимоии ба рӯҳияи давлати миллӣ мувофиқ аз ҷумлаи онҳост. Ҳарчанд дар ин самт ҷомеаи тоҷикистонӣ ба занҷираи томи мушкилоти характери иқтисодию сиёсидошта дучор омад, бо вуҷуди ин он тавонист дар муддати хеле кӯтоҳ онро бартараф созад ва ба ваҳдати иҷтимоие бирасад, ки хос ба умумияти таърихие чун миллат талқиншаванда аст.

Ҳамгироии иҷтимоӣ чун соири падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамеша дар раванди такомулу рушд қарор дорад. Дар ҳар ҷомеа ҳамеша талабот ба фаҳмиши ҳам шакл ва ҳам мазмуни дигаргуниҳое арзи вуҷуд мекунад, ки ҳамгироии иҷтимоӣ гирифторашон мегардад. Фаҳмиши комилан созгори ин тағйирот ба ҷомеа барои саривақт ва самаранок ҳал кардани мушкилот ва равона сохтани фаъолмандии одамону ниҳодҳои ҷамъиятӣ ба хотири расидан ба ҳадафҳои матраҳ карда барои рушди устувор имконият фароҳам меорад. Тоҷикистон феълан дар баъзе ҷиҳатҳо дар чунин ҳол қарор дорад, зеро агар аҳдофу масъалаҳои пештар ба миён ниҳодашуда баҳри расидан ба ҳамгироии иҷтимоӣ хидмат карда бошанд, дар ҳоли ҳозира бошад, ислоҳ кардани аҳдофу масоил, ба онҳо бахшидани маънии навро тақозо менамояд. Ин ба наздиксозии аҳдофу масоили ваҳдати иҷтимоии

ҷомеа ба талаботу манфиати воқеии аъзоёни он, ки таҳкими пояҳои тартиботи ҷамъиятӣ умуман вобаста ба он ҳаст, имконият муҳайё месозад. Ҳамин тариқ, ин мубрамияти пажӯҳиши масъалаи ба миён гузошташударо дар контексти тағйироти ҳаёти ҷамъиятии Тоҷикистон дар ҳамин марҳалаи рушди он муайян менамояд.

Ҷомеаи тоҷикистонӣ дар тӯли солҳои истиқлолият бухронҳои шадиди иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро аз сар гузаронидааст. Ба ин мушкилиҳо боз он чи зам мегардид, ки дар он тафриқаи қавии амволӣ, инчунин зиддиятҳои доиман шиддатёбандаи ҷаҳонбинӣ миёни наслҳо, синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ вуҷуд дорад [2]. Дар иртибот ба ин масъала ҷустуҷӯи роҳҳои ба қадри имконият муайян кардани ҳадафу вазифаҳои ба раванди ҳамбастагии ҷамъиятӣ мусоидаткунанда ҳарчи бештар муҳим мегардад. Масъалаи алоқаманд бо он ин аст, ки чи тавр дар ин раванд созиши оқилонаи миёни ҷомеапазирӣ ва мухторияти инсони ҷудогонаро бояд нигоҳ дошт. Мисолҳо аз муноқишоти иҷтимоӣ-сиёсӣ (бавижа дар солҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ) нишон медиҳад, ки кӯшишҳои ба сотсиум (иҷтимоъ) маҷбуран таҳмил кардани аҳдофу арзишҳои умумӣ метавонад ба пахши мабдаъҳои шахсиятӣ, беэътиноӣ ба онҳо дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ анҷом пазирад. Ваҳдати ба тарзҳои номашрӯъ бадастомада қодир аст ба заволи мафкуравию сиёсии ҷомеа бурда расонад

Ҳамин ғоя метавонад барои ҷомеае фоҷиабор бошад, ки дар он меъёру принсипҳои тартиботи иҷтимоии ба танзиму назорати ҳаёти одамон имконият фароҳамсозанда аз байн рафтаанд. Фароҳамоварии шароитҳо на фақат барои созиш додани одамон дар иҷтимоъ, балки барои мутаҳиднамоии он бо мақсади коркарди аҳдоф, арзишҳои иҷтимоӣ ва иродаи умумии иҷтимоӣ низ зарур аст.

Ҳанӯз дар Тоҷикистон дарёфти беҳтарин натиҷаи ҳалли амалии проблемаи ваҳдати иҷтимоӣ ва озодии инсон муяссар нашудааст. Ин ҳолат дар дараҷаи бештар ба он иллатест, ки мушкилот мавриди тааммулли (рефлексияи) боистании назариявӣ қарор наёфтааст. Дар иртибот ба ин омӯзиши чи сохторӣ ва чи вазифавии он, шаклҳои ваҳдат мубрам мегардад, ки ба туфайлашон тарафҳои гуногуни озодиро дар иҷтимоъ нигоҳ доштан метавон. Барои баррасии муваффақонаи ин масъала ва дарёфти роҳҳои ҳалли он татбиқи муносиботи фалсафӣ ба масъала мувофиқи матлаб аст, зеро он ба омӯзиши ҷомеа ҳамчун низоми мураккабу ҳамзамон мувозин имконият фароҳам меорад. Дар ин маврид бояд дар назар дошт, ки низоми иҷтимоӣ аз унсурҳои ҷудогона-одамон иборат аст, ки бояд барои худ озодии нисбиро дар чорчӯбаи ҳамин томияти мувозин таъмин намоянд. Муҳтавои омӯзиши тарзҳои мухталифи ҳамгироии аносири ҷамъиятӣ дар дохили иҷтимоъ иборат аз он аст, ки он устуворӣ, пӯёӣ (ҳаракатмандӣ) ва қобилият ба рушдро соҳиб бошад.

Масъалаи ваҳдати ҷамъиятро ҳанӯз Афлотун дар аҳди антиқа ба силки андеша кашида буд. Ӯ масъаларо оид ба намунаҳои пазируфтаи (парадигмаҳои) пешбари сиёсию фарҳангие ба миён ниҳод, ки қодир буданд ба тамоми иҷтимоъ ҳам ҷаҳонбинии ягона ва ҳам аҳдофи умумӣ бубахшанд. Дар фалсафаи қуруни вустоӣ масъалаи муросо ва муттаҳидкунонии одамон ҳалнопазир маҳсуб меёфт. Ин, бавижа дар афкори Августин возеҳ инъикос ёфтааст, ки муътақид буд: олами заминӣ ин олами адовати мудавоми миёни одамон аст ва муросои абадию иттиҳоди ҷовидонӣ танҳо дар олами мовароҳастӣ имконпазиранд .

Дар фалсафаи Аҳди Ҷадид Т. Гоббс ва Ҷ. Локк ҷиддан ба омӯзиши масъалаи шартномаи ҷамъиятӣ рӯ оварданд. Ин шартнома фазои куброиҷтимоӣ ва

ҳаёти фардии инсонро, ки бо ҳуқуқҳои ӯ, инчунин бо амалигардонии имконоти фардии эҷодиаш алоқаманд мебошанд, возеҳан аз ҳам ҷудо мекард [3].

Г. В. Ф. Гегел масъалаи муносибатҳои шахсияту иҷтимоиро ҳамчун масъалаи таносуби фардӣ ва умумӣ баррасӣ менамояд. Тибқи андешаи ӯ, ҷомеа ба шакли як чие анҷомёфта, фарҷомпазируфта медарояд, дар ҳоле ки ҳар каси дар беҳтаъсиррасонии диалектикӣ бо он қарордошта, дар ниҳояти кор худи моҳияти ҳамон томиятеро эҳсос мекунад, ки шомили он аст ва дар ҳоле ки хоҳишу дархост ва кайфияташ бо он созгор меоянд. К.Маркс, ки масъалаи таносуби мухторият ва ҷомеапазириро муфассал омӯхт, назар медиҳад, ки масъалаи ҳалли он бо бартарафсозии ҳолати ғайрият алоқаманд аст.

М. Вебер дар баррасии масъалаи ваҳдати иҷтимоъ бар он назар буд, ки возеҳан дар меъёрҳои муқараршудаи рафтор ва муоширате инъикос шудааст, ҳангоми риояи онҳо ҳар кас кафолати нигоҳдошти суботи мавҷудият ва амнияти хешро бо ҳамзамон эътирофнамоии қаробати худ ба томияти иҷтимоӣ ба даст меорад.

Дар фалсафаи тоҷик Форобӣ ба масъалаи муносибатҳои мухторият ва ҷомеапазирӣ хеле наздик расидагӣ кард. Ӯ ваҳдати ҷамъиятиро бо руҷӯъ ба мабдаи олии рӯҳонӣ пайванд дод. Ваҳдати ҷамъияти дар фаҳмиши ӯ фарогири кулли олами мавҷудоти зинда ва ҳазамон манбаи рушди эҷодии инсон буд, ки бо он қаробат ҷуста, барои худ тарафҳои гуногуни озодии худро кашф менамуд. Форобӣ муътақид ба он буд, ки фақат ваҳдати иҷбории ҷамъиятӣ имконпазир аст ва худи муоширати комили миёни одамон фақат бо роҳи уруҷ аз соҳаи маҷбурсозии иҷтимоӣ ба соҳаи рӯҳи озод ба даст меояд.

Дар фалсафаи иҷтимоии Ибни Халдун мабдаи ибтидоии махсусияти тартиботи бунёдшавандаи ҷамъиятӣ озодии инсон аст, ки тибқи хостаҳою иродаи ботинии ӯ тамоми ниҳодҳои мавҷудаи иҷтимоӣ-сиёсӣ тағйир мепазиранд. Ҳаёти ҳам инсони ҷудогона ва ҳам умуман иҷтимоъ дар баҳамтаъсирасонии зич бо ҳастии боқимондаи табиие мавриди назар қарор мегирад, ки таҳаввули он бо таҳаввули низомҳои ҷамъиятӣ шабоҳатҳои муайян дорад.

Минбаъд баррасии баҳамтасирасонии дароҷоти гуногуни низомҳои табиӣ ва иҷтимоӣ дар мадди таваҷҷуҳ қарор дода мешавад ва ҳар яке аз ин дараҷаҳо таъсири вежаи худро ҳам ба ҷанбаҳои моддӣ-амалӣ ва ҳам ба ҷанбаҳои маънавӣ-ахлоқии ҳаёти инсон мерасонад. Масъалаи баҳамтаъсирасонии инсон бо ниҳодҳои сиёсӣ мунтазам аз охири с.80-ум коркард мегардад.

Дар фалсафаи ғарбии нимаи дуюми асри XX дар таълифоти Г. Маркузе, М. Хайдегер, К. Ясперс масъалаи «васатият»-и ҷамъиятии инсон ба силки баррасӣ кашида мешавад, ки инсон ҳамшабеҳи дигарон гашта, мабдаи шахсию эҷодиашро аз даст медиҳад ва гирифтори якрангию якнавохтии мавҷудияти иҷтимоӣ мегардад. Таълифоти П. Изловский, Д. Ноубл, Ҷ. Роулз, ки ба баррасии масъалаи адолати иҷтимоӣ бахшида шуданд, арзишманданд (адолати иҷтимоиро ин муаллифон унсури пешбар, «санги маҳак» дар ташаккули шароитҳои объективии иттиҳоди ҷамъиятӣ маҳсуб мекунанд).

Умуман, бо вуҷуди он ки ба масъалаи ваҳдати иҷтимоӣ таваҷҷуҳи зиёде гуморида шудааст, омӯзиши томи иртиботмандиаш бо озодии инсон дар ҷомеа мубрамият дорад. Масъалаи пайдоиши муттасилияти пайдоишу ташаккули он тарафҳои ваҳдати ҷамъиятие омӯхта нашудааст, ки қодиранд ба ташаккули ҷанбаҳои пешбари сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавии озодии одамон дар ҷомеа таъсир расонанд.

Дар рафти пажӯҳиши фалсафӣ-иҷтимоӣ ваҳдати ҷамъиятӣ мо муътақид мегардем, ки ваҳдати иҷтимоиро аз мавқеи ду асоси баробараҳамияти пешбари муҳими ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва маънавӣ-ахлоқӣ бояд мавриди баррасӣ қарор дод, ки дар ҷамъбаст низоми томи иҷтимоии мутавозинро чун ормон ё ки воқеият ташкил медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз принсипҳои умда дар ташаккули ваҳдати иҷтимоӣ принсипи ҳамзистӣ бар мабнои баҳамёрмандии ихтиёрист, ки зиддиятҳои миёни коллективизм ва фардогароӣ (индивидуализм)-ро сабуктар мегардонад, инчунин ба пайдоиши адолати иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, дар фаҳмиши ормонҳои ҷамъиятӣ ва воқеияти ҷамъиятӣ таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ аҳамиятнок аст, ки тарзҳои диалектикӣ, системанок, таърихӣ, сохторӣ ва функсионалии тавсифи баҳамтаъсирасонии инсон ва иҷтимоъро дар бар мегирад. Зинаи ибтидоии ваҳдати ҷомеа ваҳдатест, ки бар механизмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ асос ёфтааст. Шакли минбаъдаи иттиҳоди ҷамъиятӣ бо ошкор ва маърифат кардани асосҳои арзишии кулли иҷтимоъ муносибат дорад. Ваҳдати ҷамъиятӣ-сиёсии алоқаманд бо тарзҳои ақлгароёнаи фаъолияти ҳаётӣ ва ҷонибдори силсиламаротиби иҷтимоии устувор метавонад фақат характери муваққатӣ дошта бошад, агар шароитҳо барои пайдоиши ваҳдати арзишию маънавии ҷамъиятӣ мавҷуд набошанд. Чунин натиҷагирӣ барои ба сифати баробараҳамият дида баромадани асосҳои иҷтимоӣ- сиёсӣ ва маънавӣ-ахлоқии ваҳдати ҷамъиятӣ имконият фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Маърифати иҷтимоии ваҳдати миллӣ. Китоби Х1У. Монография (коллек) - Душанбе, «Дониш», 2012.
2. Шоисматуллоев Ш. Афкори иҷтимоӣ ва тағйирёбии иҷтимоии ҷамъият. Душанбе, 1997.
3. Гоббс Т. Левиафан, Асарҳо: дар 2 ҷ. М.: 1964.
4. Бехманн Готтхард. Ҷомеаи муосир: ҷомеаи риск, ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи дониш. – М.: Логос, 2012.
5. Хабермас Ю. Дискурси фалсафавӣ дар бораи модерн. – М.: «Весь мир», 2003.
6. Вебер М. Мунтахабот. Нақши ҷомеа. – М.: Юрист, 1994.
7. Джин Л. Коэн, Эндрю Арато. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва назарияи сиёсӣ. – М.: «Весь мир», 2003.

ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Д. ХОЛНАЗАРОВ,

соискатель Института философии, политологии и права именем академика А.М.Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан

734025, Республики Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 33,

тел.: (+992) 2210179, (+992) 951160390.

В статье рассматриваются проблемы социальной интеграции в процессе общественного развития Таджикистана на современном этапе ее развития. Автор на основе анализа конкретных явлений общественной жизни показывает степень реалистичности существующих механизмов обеспечения данной целы и тем самым выдвигает свое видение проблемы.

Ключевые слова: *интеграция, общественное развитие, автономия личности, социальные изменения, национальное государство, национальная идея, общественное мнение.*

FACTORS OF SOCIAL INTEGRATION IN THE CONDITIONS OF STATE INDEPENDENCE

D. KHOLNAZAROV,
aspirant Institute of Philosophy, Political, Science and Law,
Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 33,
ph.: (+992) 2210179, (+992) 951160390.

The article deals with the problems of social integration in the process of social development in Tajikistan at the present stage of its development. The author based on the analysis of specific social phenomena indicates the degree of realism of the existing mechanisms to ensure the safe and put its own vision of the problem.

Keywords: *integration, social development, the autonomy of the individual and social change, the nation-state, national idea, the public opinion.*

УДК:355(575.3)

НАҚШИ АРТИШИ МИЛЛӢ ДАР ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН

С. АКБАРОВ,
муовини Сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати
дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, полковники мустаъфӣ,
734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел: (+992 37) 227–20–93, (+992) 934–07–79–16
E-mail: akbarov.1954@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши калидии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таъсису такмили Қуввахои Мусаллахи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардидааст. Муаллиф таърихи таъсисёбӣ ва роҳи тайкардаи Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор додааст. Далелу нуктаҳои асосӣ аз давраи қабули қонуну санадҳои мушаххаси таъсисёбии неруҳои ҳарбӣ, ҷузъу томҳо, иштирок дар барқарорсозии сохти конституцсионӣ ва машқҳои созмонҳои ҳарбӣ, ҳамкориҳои низомию сиёсӣ байни Тоҷикистон бо кишвару созмони байналмилалӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *Истиқлолият, Артиши миллӣ, Ваҳдати миллӣ, сохти конституцсионӣ, амният, субот, робитаҳои байналмилалӣ, созмонҳои ҳарбӣ, машқҳои ҳарбӣ.*

Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарфармондеҳи Олии Қуввахои Мусаллахи кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таъсис ва таҳкими Артиши миллӣ ва ҷузъу томҳои мамлакат, таҳкиму барқарорсозии сохти конституцсионӣ, тартибу низом, таъмини амнияту суботи кишвар, таъмини волоияти қонун калидӣ мебошад.

Аз таърихи тайкардаи инсоният мо медонем, ки дар даврахои гуногуни ҳаёт марҳалаҳои гузариши давлатдорӣ аз як сохти ҷамъиятӣ ба сохтори дигар бо сабабу омилҳои айнӣ ва зеҳнӣ вазъи сиёсӣ, шохаҳои роҳбари таъминкунандаи амнияту ваҳдат, риояи қонунҳои амалкунанда, рушди иқтисодию иҷтимоӣ чӣ гуна халалдор гардида, боиси нобасомониҳо, хунрезию парокандагӣ ва ҳатто нобудшавии қавму миллатҳо ва давлатҳо гардидааст. Миллати тоҷикро дар масири таърих борҳо хатарҳои парокандагию нобудшавӣ таҳдид карда буд, аммо дар тӯли бештар аз ҳазор сол ҳувият, фарҳанги миллӣ ва забони давлатии худро аз маҳвшавию парокандагӣ начот дода тавонист.

Ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ яке аз воқеаи муҳими таърихӣ ба шумор меравад. Танҳо бо шарофати истиқлолият Тоҷикистон тавонист ҳамчун субъекти баробарҳуқуқи байналмилалии миллии худро ба ҷаҳониён муарифӣ кунад, ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар арсаи ҷаҳон шинохта шавад. Пешвои миллат аҳамияти таърихии беандоза муҳими истиқлолияти давлатиро барои халқи тоҷик ва тамоми тоҷикистониён чунин баҳогузори кардааст: «Истиқлолият волотарин ва пурарзиштарин дастоварди давлату давлатдории тоҷикон дар асри бистум аст, ки нахуст дар заминаи

давлатҳои навтаъсиси Иттиҳоди Шӯравӣ арзи ҳастӣ намуда, бо вуҷуди баъзе беадолатиҳои марзию ҷуғрофӣ, ҳамчун шакли давлатдории мутамаддину пешрафта ташаккулу инкишоф ёфт, сабзид ва ба камол расид» [1,121].

Истиқлолияти давлатӣ назди миллати тоҷик масъулияти басо муҳим ва тақдирсозро гузошт, ки умдатарини онҳо таъсису пешрафти Артиши миллӣ ва ҷузъу томҳои низомии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аммо аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон бадхоҳони дохилию хориҷӣ бо дахолати мамлакатҳои манфиатдор бо баҳонаи риояи аслҳои демократӣ, истифода аз гурӯҳҳои алоҳидаи сустирода ва зархарид, ки аллакай дар кишвар пайдо гардида, мавқеи худро дарёфта буданд, суистифода намоянд. Онҳо таҳти таъсири андешаҳои тундгароёнаи ҳурофотӣ бо омезиши омилҳои манфии маҳалгароӣ ва мансабхоҳӣ тавонистанд миллати тоҷикро ба вартаи ҷанги шадиди шаҳрвандӣ, майдонишиниҳо, задухӯрдҳо ва ғоратгарию хунрезиҳо кашанд.

Аввалҳои соли 1992 аз бетаҷрибагии мардум саросари кишварро рӯҳияи часпу талошҳо дар қолаби демократӣ ва тафаккури динӣ фаро гирифт. Чунин шакл гирифтани рӯҳияи сиёсӣ муносибати ҷудоиандози мардумро ба гурӯҳҳои гуногуни минтақавӣ тақсим шудан асос гузошт. Алангаи оташи ҷанги шаҳрвандӣ ва муқовимату задухӯрдҳои яроқнок Тоҷикистонро фаро гирифт. Ҳолати фалаҷ гардидани мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва риоя нагардидани қонунҳои амалкунанда мансабталошиҳо пурра ба назар мерасиданд. Аз вазъияти ба амаломада истифода бурда, бо ном қумандонҳои яроқноки мардумӣ ва ҷонибдорони онҳо пайдо гардида, роҳбариро ба зиммаи худ гирифта, вазъи сиёсии минтақаҳоро ноором нигоҳ медоштанд. Дар як мудати кӯтоҳ тавонистанд ба сохторҳои роҳбарикунандаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, қудратӣ, ҳифзи ҳуқуқ таъсири манфии худро расонанд, ки барои пешгирии алангаи оташи ҷанги шаҳрвандӣ чорае андешида натавонистанд.

Аз ҷониби роҳбарияти онвақта Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти № ФП–14, аз 4 январи соли 1992 Кумитаи мудофиа, таҳти № 363 аз 30 сентябри соли 1992 баҳри иҷрои фармони Президенти ҶТ аз 17 сентябри соли 1992, №ФП–188 «Дар бораи таъсиси Вазорати мудофиа» қарорҳо қабул карда шуда буданд. Аммо вазъи ба амаломада тамоми сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро ба душворию буҳрони шадид гирифтор намуда буд. Ҳамзамон, васеъ гардидани муқовимати яроқноки ҷанги шаҳрвандӣ имкони амалӣ гардонидани ин қарору фармонҳоро ба таъхир гузошт.

Бо талошу дастгирии қувваҳои солими ҷомеаи кишвар 16–уми ноябри соли 1992 дар шаҳри Хуҷанд Иҷлосияи XVI–уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардида, сохти конституционӣ эҳё карда шуд. Дар ин Иҷлосияи таърихӣ фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои Олӣ ва роҳбари давлати Тоҷикистон интихоб гардид.

Эмомалӣ Раҳмон дар вазъияте масъулияти Сарварии давлатро ба зимма гирифт, ки Тоҷикистон дар оташи ҷанги шаҳрвандӣ сӯхта истода, дар ҳолати парокандагӣ ва маҳву нобудӣ қарор дошт. Нахустин барномаи тарҳрезигардида роҳи давлатдории миллии тоҷиконро муайян намуд ва онро аз вартаи нобудӣ начот доданд дар пеши худ мақсад гузошт. Ӯ чунин иброз намуда буд: «Ҷонибдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, ба даст овардани сулҳу вахдат, баргардонидани тамоми гурезагоне буд, ки аз задухурдҳои дохилӣ Ватанро тарк карда, ба хориҷӣ кишвар ё аз макони зисташон ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ фирор намуда буданд. Мақсади ягона дар ин лаҳзаҳои ҳасос пешгирӣ ва хомӯш кардани алангаи оташи ҷанги шаҳрвандӣ, ба созишу мувофиқа

овардани гурӯҳҳои яроқноки бо ҳам муқовиматдошта ва ҷустуҷӯйи роҳҳои наҷот додани давлат аз нобудшавӣ ва парокандагии миллат равона карда шуд» [2,102].

Қарорҳои қабулнамудаи Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаҳои мусбати худро доданд. Сохтори фалаҷгардидаи ҳокимияти давлатӣ барқарор карда шуд, пеши роҳи хатари нобудшавии халқу миллат гирифта шуд, оташи ҷанги шаҳрвандӣ ба тадриҷ хомӯш гардид, ба марҳалаҳои ба имзо расонидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон заминаи мусоид гузошта шуд.

Баъди интихоби Эмомалӣ Раҳмон ба вазифаи Раиси Шӯрои Олӣ ва роҳбари давлати Тоҷикистон истиқлолият аз нав тавлид шуд. Агар ба таърихи 25 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, мебинем, ки:

Аввалин кору пайкори абармарди сиёсат, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба бо зиёиён, уламои динӣ, занону ҷавонони кишвар мулоқоти судманд баргузор намуд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими ҳифзи амнияту субот, Ваҳдати миллӣ, Барномаҳои рушди кишвар, тарбияи наврасону ҷавонон, пешгирии падидаҳои номатлуб аз қабили хурофотпарастӣ, тундгароӣ, ифротгароӣ ва ғайра баррасӣ ва арзёбӣ гардиданд. Таъмини суботи кишвар муҳимтарин омили рушди давлатдорӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таҳким бахшидани заминаҳои рушди устувори ҷомеа яке аз масъалаҳои аҳамияти стратегидошта маҳсуб меёбад.

Дуюм, пас аз ба кор шурӯъ намудани Ҳукумати қонунӣ дар Иҷлосияи XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати қабули қарору қонунҳои мушаххас барои бунёди Қувваҳои Мусаллаҳ мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Дар ҷаласаи мазкур 18-уми декабри соли 1992, таҳти №3, қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон **«Дар бораи таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон»** қабул карда шуд, ки заминаи ҳуқуқии ташкилу таъсиси Артиши миллиро фароҳам овард.

Дар он замон аз вуҷуд надоштани Артиши миллӣ, вазъи мудофиавию амниятии кишвар дар ҳолати ногувор гирифтор буд, хатари воқеии парокандашавии давлати тоҷикон возеҳу равшан ба мушоҳида мерасид.

Тоҷикистон таъсиси Артиши миллии худро бе ягон заминаи моддию техникӣ дар шароити бениҳоят вазнини иҷтимоию иқтисодӣ аз сифр, ки дар минтақаҳои кишвар ҷанги шаҳрвандӣ идома дошт, оғоз намуд. Норасоиҳои миқдории зиёди техникию таҷҳизоти ҷангӣ, шумораи ангуштшумори мутахассисони соҳибтаҷрибаи низомӣ дар кишвар ба мушкилот гирифтор буданд. Дигар кишварҳои узви ИДМ бошанд, дар муқоиса бо Ҷумҳурии Тоҷикистон аз собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ соҳиби сармояи гарони иншооти ҳарбӣ лавозимоти техникии гуногун гардида буданд, аммо кишвари мо ҳамчун кишвари сағирмонда дар гирдоби моҷароҳои сиёсӣ соҳиби ягон саҳми ҳамзистии ҳафтодсола дар ҳайати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нагардид.

Дар баробари ин, ба зиммаи роҳбарияти давлати тоҷикон масъулияти бениҳоят бузург меистод ва афсарону сарбозони кишвар бо сабру тамкин тавонистанд бори вазнини ин масъулиятро мардонавор ба дӯш гиранд. Новобаста аз мушкилоти ҷойдошта, Артиши миллӣ дар набардҳои вазнини барқарор намудани сулҳу оромии сартосарӣ дар минтақаҳои кишвар баҳри ҳифзи дастовардҳои Истиқлолияти давлатӣ ва тамомияти арзии мамлакат талошу ҷонбозиҳои шоистаро анҷом дода тавонист.

Аввалин паради ҳарбии Артиши миллии Тоҷикистон 23–уми феврали соли 1993 доир гардид, ки ҷавонони ватанпарасти кишварамон бо як ҷаҳон ифтихори миллӣ дар сафи он гузаштанд. Барои тарбияи мутахассисони касбии ҳарбӣ садҳо ҷавонони тоҷикро ба омӯзишгоҳҳои олии низомии Федератсияи Русия ва дигар кишварҳо

фиристода шуданд, ҳамчунин, дар Тоҷикистон муддати кутоҳтарин коллеҷу омӯзишгоҳҳои ҳарбӣ, сарҳадӣ, донишкадаи олии ҳарбӣ таъсис дода шуданд.

Сохтору фаъолияти Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро фармону дастурҳои оқилона ва иҷрои саривақтии тибқи муқаррароти низомӣ ташкил медиҳанд. Маҳз ҳамин зарурат Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро вазифадор намуд, ки 23 июли соли 1993, таҳти №296–13 қарореро ба тавсиб расонад, ки тибқи он сохтор ва тарҳи Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайяну мушаххас созад. Инчунин, зимни ин қарор Ҳукумати Ҷумҳури Тоҷикистон сохтори Дастгоҳи Марказии Вазорати мудофиаи кишварамонро тасдиқ намуд. Дар рафти таъсиси нахустин раёсатҳо қисмҳои низомӣ ва ҷузъу томҳои ҳарбӣ зарурати ворид кардани тағйироту иловаҳо ба қарори мазкур ба миён омад. Ин буд, ки Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26-уми августи соли 1994 ин масъаларо аз сари нав мавриди баррасӣ қарор дода, сохтор ва тарҳи Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарназардошти вазъияту шароити муосир зимни қарори № 440–9 мутобиқ гардонида, тағйироту иловаҳо ворид намояд. Тибқи санади мазкур сахтори роҳбарият, Дастгоҳи Марказии Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарситоди Артиши миллии кишвар мушаххасу муайян карда шуд.

Ҳамзамон, ба тадриҷ мақомоту хадамот, раёсату шуъбаҳои роҳбарикунандаи Қуввоҳои Мусаллаҳ таъсис гардида, ташаккул ёфтанд. Дар асоси сохтори тасдиқгардида барои такмили мудофиавии неруҳои хушкигард, ҳарбии ҳавоӣ, ҳимояи зиддиҳавоӣ, бригадаи зарбазани десантӣ, бригадаҳои таъйиноти махсус, тӯпчиён, раёсатҳои тиббию ҳарбӣ, кимиёвӣ, сохтмонӣ, муҳандисӣ, алоқа, кашфи ҳарбӣ ва ғайра таъсис дода шуда, ба фаъолият шурӯъ намуданд.

Сеюм, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 –ноябри соли 1994 ба тариқи райъпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. Конституция барои аз байн бурдани хатаре, ки ба Истиқлолияти давлатӣ таҳдид мекард, шароити зарурии ҳуқуқӣ муҳайё карда, барои расидан ба Ваҳдати миллӣ таҳкурсии устувор гузошта ба марҳалаҳои ҳассоси таърихӣ, ки асосҳои рукнҳои давлатдории тоҷикон буданд, нақши тақдирсозу заминаи ҳалкунанда гузошт.

Ба маҷмӯи қонунҳои қабулгардида баҳри мутобиқати онҳо ба раванди ҷомеа чандин маротиба тағйироту иловаҳо ворид карда шуда, барои иҷро ва риоя пешкаши халқи тоҷик гардонида шуданд. Дар моддаи 43–и Конституцияи Ҷумҳурии тоҷикистон омадааст: **«Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амнияти ва иқтидори мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст»** [3,14].

Имрӯз вақте Ватан мегӯем, пеш аз ҳама, муҳофизати Ватан ва тамомияти арзии кишварамонро дар назар дорем. Вазифаи ҳар як шаҳрванди ватандӯсту ватанпарвар афзудан ба дастовардҳои Истиқлолияти давлатӣ ва таҳкими рукнҳои давлатдорӣ мебошад. Яке аз рукнҳои асосии он Қуввоҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар заминаи уҳдадории умумии ҳатмӣ бо мақсади мудофиаи давлат ташкил карда мешавад. Мудофиаи кишвар вазифаи муҳими давлат, халқ ва ҳар як шаҳрванд аст.

Марҳалаҳои муҳими ташаккул ва рушди Артиши миллӣ

Якум, мақсади асосии таъсис ва ташаккули неру ва қувваи нави ҳарбии миллие буд, ки ба ҳифзи музаффариятҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қодиру содиқ бошад, тавонад дар ҳама ҳолат озодию манфиатҳои мардуми кишварро таъмину нигаҳбон бошад. Вобаста ба таъйиноти мазкур, қӯшунҳои муташаккили зудамал дар сохторҳои қудратӣ кишвар таъсис дода шуда, ба фаъолият шурӯъ карданд,

ки вазифаи асосиашон муқовимат ба қувваҳои дохилии зиддиҳукуматӣ ва ҳифзи сохти конституцсионии кишвар равона карда шуда буданд.

Дуюм, ин таъсиси сохтори таркиби Артиши миллӣ, ҳаллу фасл ва такмили корҳои ташкилию ташаккули номгӯйи вазифаҳои муайянкардаи онҳо ба анҷом мерасад. Дар ин давра баъди таъсис навъҳои гуногуни Артиши миллӣ, аз қабили қӯшунҳои хушкигард, қӯшунҳои ҳарбию ҳавоӣ, қӯшунҳои мудофиаи зидди ҳуҷуми ҳавоӣ рушду инкишоф ёфтанд, бахусус, ташкили қӯшунҳои зудамал ва таъйиноти махсус дар сохторҳои қудратӣ аҳамияти хосса зоҳир карда шуд.

Сеюм, ин давраи хотимавии таъсиси Артиши миллии Тоҷикистон баъди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ байни Ҳукумати кишвар ва роҳбарияти мухолифин оғоз гардид. Дар ин марҳала ба сохтори таркибии Артиши миллӣ ва дигар сохторҳои қудратӣ тағйироту дигаргуниҳои ҷиддӣ ба ҳайати штатии онҳо ворид карда шуд.

Баҳри амалӣ гардидани қарордодҳои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон афсарону сарбозони Иттиҳоди неруҳои опозитсиони тоҷик (ИНОТ), ки теъдоди онҳо зиёда аз 5 ҳазору 500 нафарро ташкил медод, баъди гузаронидани ташхиси тиббӣ ба ҳайати ҷузъу томҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода шуданд. Чунин миқдор аз рӯйи тартиби муайян ба Вазорати мудофиа, вазоратҳои қудратӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, шомил гардонида шуда, дар сафҳои он адои хизмат намуданд. Тибқи муқаррароти КОМ баъди гузаштани комиссияи атестатсионӣ, ки аз ҷониби ҳар ду тараф таъсис дода шуда буд, қисми зиёди онҳо ихтиёран хизмати мулкиро интихоб намуданд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо заҳматҳои шабонарӯзии худ барои раҳо намудани мардум аз вартаи ҷанги хонумонсӯз пайваста Паёму барномаҳои худро баҳри муҳайё намудани сулҳи устувор, оштии миллӣ, якдигарбахшӣ, поянда нигоҳ доштани аҳдномаи Ваҳдати миллӣ равона гардонида буд. Сарвари давлат дар ҳолатҳои ҷангӣ, вазъи ноустувори сиёсӣ, чандин маротиба ба хориҷи кишвар ва минтақаҳои даргири дохилӣ сафарҳо намуда, бо мардуми осоишта гуфтушунидҳо баргузор намуда, онҳоро ба оштӣ, афву ҳамдигарбахшӣ даъват намуда, ба савганди қабулкардааш содиқ монд. Таҷрибаи роҳи ҳаллу фасли муноқишаҳои дохилии кишвар ҳосилкардаи ӯро аз ҷой доштани ақидаҳои гуногун, бархӯрди қувваҳо, истифодаи усул ва механизми ба танзим даровардани вазъу ҳолати сиёсии ҷойдошта ҳамчун дастоварди истиқрори сулҳу субот дар нуқтаҳои доғи дигар кишварҳои ҷаҳон қобили омӯзиш пазируфтанд.

Сиёсати пешгирифтаи Роҳбари хирадманд таҷрибаи сулҳофаринии тоҷикон, омили асили сулҳ ва истиқлолияти комили давлатӣ мебошад, ки имрӯзҳо вирди забони ҷомеаи байналмилалӣ гардидааст, ба ҷаҳониён собит намуд, ки миллати дорои фарҳангу таърихи бузург дошта, ҳамеша дар ҳолатҳои душвор ва сарнавиштсози таърихӣ аз ин неъматҳои худододӣ истифода намуда, худро аз вартаи ҳалокатбор наҷот дода метавонад. Ба қавли собиқ Котиби Генералии Созмони Милали Муттаҳид Кофи Аннан: «Тоҷикон намунаи беназири таҷрибаи сулҳофариро барои мамлакатҳои дигар ба армуғон оварданд» [4,57]

Чорум, бо роҳбарӣ ва заҳматҳои шабонарӯзии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохтанд, дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона қадамҳои устувори худро гузошта тавонист, сохтори системаи давлатдории тоҷиконро аз нав асос гузошта, барои насли оянда мукаммал гардонид.

Вазифаҳои минбаъдаи ҳар як сохтори қудрати дар асоси талаботи Конституцсия муайяну мушаххас карда шуданд. Дар назди кормандони Вазорати корҳои дохилӣ масъулияти муҳофизату ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва ҳимояи манфиатҳои ҷамъияту давлатӣ вогузор карда шуданд. Дар назди ин Вазорати мудофиа Раёсати қӯшунҳои дохилӣ таъсис дода шуд, ки барои пешгирӣ кардани ҳама гуна низоъҳои тасодуфии дохилӣ кишвар сафарбар карда мешавад. Ба кормандони Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулияти вазифаҳои таъмини амнияти миллии дохилию хориҷии кишвар, омӯхтани раванди вазъи сиёсӣ, ақидатии дохилию берунии кишвар, ҷустуҷӯ ва муайян намудани ҳизбу созмонҳои террористию экстримистӣ, ҳаракатҳои сиёсии мухолифатангез, ки аз берун дохил гардида буданд, баҳри сари вақт пешгирӣ кардани ҳама гуна шакли таҷовузи аз берун ба дохили кишвар сафарбар гардида, вогузор карда шудаанд. Баҳри ҳимоя ва мустаҳкамии ҳудуди сарҳади кишвар Сарраёсати Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти давлатии Ҷумҳурии мукаммалу таҷҳизодонида шуд, соли 2004 масъулияти пурраи ҳимояи ҳифзи сарҳади давлатӣ ба зиммаи онҳо вогузор карда шуд.

Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини таъсис ёфтанашон ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи Ҳукумат ва Сарфармондеҳи Олии кишвар қарор доранд, ҳамеша баҳри рушди таъминоти онҳо чораҳои мушаххаси саривақтӣ андешида шуданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “доктаринаи ҳарбӣ” ва як қатор қонунҳои дахлдори давлатиро барои фаъолияти сохторҳои низомӣ таҳия карда, ба тасвиб расонид, шакли сохтори замонавии Қувваҳои Мусаллаҳро муайяну мушаххас ва тасдиқ намудааст, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯй мебошанд.

Нақши Артиши миллӣ дар ҷомеа ҳимояи манфиатҳои давлату миллат дар сатҳи байналмилалӣ, мустаҳкам кардани асосҳои мудофиавии дохилӣ кишвар, ягонагии қаламрав ва Истиқлолияти давлатиро ҳимоя ва нигоҳ доштан аст. Новобаста аз мушкилоти ҷойдошта ва муноқишаҳои берунию дохилии мавҷуда рушди санъати ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳро вобаста ба тағйироти географӣ ва геополитикӣ, иқтисодӣ ва дигар шароитҳо ба талаботи раванди тараққиёти ҷаҳонӣ муосир ҷавобгӯй тағйиру мутобиқ гардонида шуд.

Панҷум, бо сиёсати хирадмандонаву дурандешонаи Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Артиши миллӣ ба ҳомии марзу бум ва давлатдори миллӣ мубаддал гардид. Зимни суханронии худ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми Артиши миллиро чунин баҳогузорӣ намудааст: «Қувваҳои Мусаллаҳи мо дар роҳи ҳифзи дастовардҳои Истиқлолияти давлатӣ, ба эътидол овардани вазъи мамлакат ва пуштибонии сулҳу субот, фурӯ нишондани ошӯбҳои исёнгарона ва зарбаи қатъӣ задан ба ҳамлаҳои берунӣ, несту нобуд сохтани гурӯҳҳо ва дастаҳои мусаллаҳи ҷиноятқор, пешгирии табадулоти ҳарбӣ ва қочоқи маводи мухаддир хизмати беназир намудаанд» [5,8].

Имрӯз бо итминони комил метавон ёдовар шуд, ки Артиши миллӣ чун неруи муқтадири кафили амнияту осоиш, сулҳу суботи кишвар ташаккул ёфтааст.

Шашум, саҳми Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи Истиқлолияти давлатӣ иштирок дар муборизаҳои шаддид ва набардҳои сангин баҳри таъмини амнийт, сулҳу суботи кишвар бениҳоят калон аст. Дар ин раванд санъати ҷангиро омӯхта, обутоб ёфтааст. Баҳри ҳамкории минбаъдаи ҳарбӣ ба даҳҳо созмонҳои байналмилалӣ шомил гардида, созишномаҳоро ба тавсиб расонидааст. Дар айни замон бо созмонҳои СААД, ИДМ, СҲШ, СММ, НАТО, Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ва ғайра

ҳамкориҳои судманд дар чаҳорчӯбаи ухдадориҳои дуҷониба ташкил карда шуда, як қатор меморандум ва самти минбаъдаи ҳамкориҳои ҳарбӣ ба имзо расонида шудаанд.

Дар доираи ААД аз моҳи майи соли 1992 созишномаи ҳамкорӣ баста шудааст, ки дар асоси қарори Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ аз 7 октябри 2002 номи Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъиро гирифтааст. Мақсади ААД нигоҳ доштан ва таҳкими сулҳ, таъмини устувории амнияти байналмилалӣ дар минтақа, муҳофизат дар асоси мустақилияти дастаҷамъӣ, якпорчагии минтақавӣ ва соҳибистиқлолии давлатҳои узви ин созмон равона карда шудааст. Баталиони махсусгардонидашудаи Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола дар машқҳои муштараки низомии ҷузъутомҳои артишҳои кишварҳои узви ААД ва СҲШ фаъолона ширкат варзида, афсарону сарбозони тоҷик донишу малака ва таҷрибаи худро сайқал дода, ба нишондодҳои назаррас ноил гардида истодаанд. Дар чунин машқҳои муштараки комплекси низомӣ, ба монанди “Сипари Ҷанубии Иттиҳод–2000”, “Ҷануб–Зиддитеррор 2002”, “Сарҳад–2005”, “СҲШ–2006”, “Раъд–2015” дар машқгоҳи вилояти Хатлону Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо иштирок намуда, таҷрибаи ҷангии худро мукаммал намуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2002 зери санади барномаи “Ҳамкорӣ ба хотири сулҳ” имзо гузошта, аз ҳамон лаҳза ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо блоки НАТО шурӯъ гардидааст. Тоҷикистон бо НАТО асосан, дар масъалаҳои мубориза бо терроризм, пурқувват гардонидани неруи сулҳпарваронаи кишвар, андешидани чораҳои башардӯстонаи безараргардони минтақаҳои сарҳадӣ аз минаҳо ва дигар самтҳо ҳамкориҳои самарбахш ба тавсиб расонидааст.

Бояд қайд намуд, ки яке аз шарикони стратегии давлати мо Федератсияи Русия буда, ҳамкориҳои ҳарбӣ дар ҳама самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон базаи ҳарбии 201-уми Русия ба муҳлати муайян мустақар гашта ва мавҷудияти он ба хотири пойдор мондани сулҳу оромӣ дар минтақа равона гардидааст, ки он ба манфиатҳои дарозмуддати Тоҷикистону Русия хизмат хоҳад кард.

Тайи 25 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми сохтор ва ҷабҳаҳои давлатдории кишвари мо дастовардҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуқуъ пайвастанд. Бо дастгириҳои пайгиронаи Сарвари давлат маҳз бо хизматҳои содиқона ва бошарафонаи ҳайати шахсии Қуввоҳои Мусаллаҳ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ артиши қобили мудофиаи ҳифзи қаламрави Ватан ва Истиқлолияти давлатӣ ба камол расонида шуд, ки барои ин даҳсолаҳо лозим буд. Аз оғози таъсисёбӣ то имрӯз ҳайати шахсии Қуввоҳои Мусаллаҳи кишвар дар лаҳзаҳои бисёр ҳассосу тақдирсоз борҳо тавонистанд садоқати худро ба Ватан ва миллати худ ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон собит созанд.

Имрӯзҳо вобаста ба вазъи мураккаби печида ва ҳассоси ҷаҳони муосир, бухрони шадиди геополитикии сайёра, афзоиши таҳдиду хатарҳои минтақавию умумиҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, густариш ёфтани падидаҳои нангину хатарноки терроризму экстремизм, муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир ва ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ рӯй ба афзоиш овардаанд. Дар назди ҳайати шахсии тамоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ вазифаҳои ниҳоят муҳиму тақдирсоз гузошта шудааст, ки иҷрои онҳо, пеш аз ҳама, зиракии сиёсӣ, хизмати хушёронаи шабонарӯзӣ, фидокорӣ ва мутобиқсозии оқилонаву муассири фаъолияти ҳар як неруи дифоии мамлакатро тақозо мекунад.

Солҳои охир таваҷҷуҳи асосии Фармондеҳи Олии Қуввоҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дар сатҳи баланди омодагӣ нигоҳ доштани ҳамаи ҷузъутомҳои низомӣ равона карда шудааст. Баланд бардоштани масъулияту самаранокии фаъолияти хадамоти идоракунанда, дараҷаи омодагии касбии ҳайати шахсӣ, таҳия намудани нақшаҳои оперативӣ дар самтҳои хатарнок, ҷорӣ кардани усулҳои нави истифодаи қӯшунҳо ҳангоми ташкил ва гузаронидани амалиёти муштараки сохторҳои низомии мамлакат бо неруҳои ҳарбии СААД ва СҲШ ба таҳким ёфтани тайёрии мудофиавии кишварамон мусоидат намудааст. Мақсади асосии баргузории чунин чорабиниҳои сатҳи байни давлатӣ муқовимат бар зидди терроризму экстремизми байналмилалӣ ва дигар зуҳуроти номатлуби барои ҷомеа хатарзо ва дар маҷмӯъ, ба таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст.

Айни замон ба зиммаи Ситоди генералӣ вазифаҳои муҳимтарин, қабл аз ҳама, роҳбарии мутамарказ ба ҳамаи ситодҳои сохторҳои қудратии мамлакат, омӯзиши вазъи ҳарбию сиёсӣ, муайян кардани дараҷаи таҳдиду хатарҳои дохилию берунӣ ва баланд бардоштани омодагии оперативию тактикии ситоду қӯшунҳо вогузор карда шудааст. Бо мақсади таъмини идоракунии муосири ҳифзи сарҳади давлатӣ заминаи ду сохтори низомӣ: Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳайати он Сарраёсати қӯшунҳои сарҳадӣ таъсис дода шуд. Мустаҳкамӣ ва ҳимояи ҳудудии кишвар бар зиммаи онҳо вогузор карда шудааст.

Гузаронидани машқҳои муштарак бо иштироки ҷузъутомҳои Вазорати мудофиа, Қӯшунҳои сарҳадӣ, Гвардияи миллӣ, Вазорати корҳои дохилӣ, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи шаҳрвандӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар аз ҷумлаи чорабиниҳои муҳиме мебошанд, ки ба болоравии сатҳи маҳорату малакаи ҷангии Артиши миллӣ ва таҳкими қобилияти мудофиавии давлати миллӣ мусоидат менамояд. Зарур аст, ки ин анъанаи хуб дар оянда низ пайваста давра ба давра ташкилу идома дода шавад.

Дар самти сиёсати хориҷӣ робитаҳои байналмилалии ҳарбии Қуввоҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бо кишварҳои узви СААД, махсусан, бо Русия ва Қазоқистон, сохторҳои низомии давлатҳои ҳамсоя, Чин, Фаронса, Ҳиндустон, ИМА ва Эрон хеле густариш ёфтааст, кумаку дастгириҳои моддию техникии тарафайн барои мустаҳкамии ҷузъутомҳои низомӣ расонида мешавад.

Ба масъалаи тарбияи кадрҳои ҳарбӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шуда, сафҳои он бо хатмкунандагони академияҳои гуногун, афсарони дорои маълумоти олии ҳарбӣ ва ҳарбии махсус, инчунин, дастпарварони кафедраҳои ҳарбии мактабҳои олӣ хеле такмил дода шудааст. Дар айни замон беш аз 600 нафар хизматчии ҳарбии Қуввоҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон дар мактабҳои олии ҳарбии кишварҳои Русия, Қазоқистон, Чин, Ҳиндустон ва ғайра таҳсилро идома медиҳанд.

Ҳамкориҳои низомию байналмилалии Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи фаъолияти ҳуд зиёда аз 60 аҳднома ва созишномаи дутарафа ва бисёрҷонибаро бо кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва дигар кишварҳои хориҷии дурро таҳия намудааст, ки аксари онҳо то имрӯз давра ба давра амалӣ гардида истодаанд. Чунин паймону созишномаҳо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Русия, Қазоқистон, Қирғизистон, Ҳиндустон, Белорус, Эрон, Фаронса, Чин, Олмон, Англия, ИМА дар соҳаи ҳарбӣ ва ҳарбию техникӣ ба имзо расонида шуда, кумакҳо давра ба давра ворид мегарданд.

Масъалаи таъминоти ҷузъу томҳо бо биноҳои замонавӣ, захираҳои моддию техникӣ, ғизо, сару либос ва техникаву таҷҳизот тадриҷан ба андозаи имкон ҳаллу фасли

худро пайдо кардааст. Таъминоти иҷтимоию маишӣ ҳамасола ба зиёда 250–300 нафар оилаи афсарон бо хонаҳои истиқоматии замонавӣ таъмин карда мешаванд. Барои ноил шудан ба нияту нақшаҳои тарҳрезӣ кардашуда зарур аст, ки суботи сиёсию иҷтимоиро мисли гавҳараки чашм ҳифз кунему Вахдати миллиро рӯз то рӯз мустаҳкам намоем ва дар ҷомеа эҳтироми қонун ва волоияти қонунро таҳким бахшем.

Мо ҳама дар назди халқу Ватан вазифадор ҳастем, ки сулҳи пойдор ва тамомияти арзию якпорчагии Тоҷикистони азизро чун гавҳараки чашм эҳтиёт намоем, зеро хизмат кардан ба Ватан шарафи бузург ва қарзи шаҳрвандии ҳар як ҷавони бонангу номуси миллат аст.

Вазифаи муҳимтарини дигар ин мустаҳкам кардани тартибу низом дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ мебошад. Артише, ки низоми қатъӣ надорад, артиши қобили ҳарбу зарб ва арзандаи эҳтиром буда наметавонад. Тавре Сарфармондеҳи Олӣ зимни суханронии худ пайваста таъкид менамояд: **«Аз аскари қаторӣ сар карда, то генерал, аз хизматчии одӣ то вазир, бояд ба таври қатъӣ ва бечунучаро талаботи оинномаҳои сафороии ҳарбиро пурра иҷро намоянд»** [6, 9].

Артиш–симои миллат ва бақои умри давлат аст. Вазифаи асосии он таъмини амнияти Ватан, нигаҳдори сулҳу субот дар кишвар ва тамомияти арзии он мебошад. Эътимоди мардум бояд комил бошад, ки Артиши миллии мо барои ҳифзи Истиқлолияти давлатӣ ва амнияти мамлакатамон баҳри пешгирии ҳама гуна дастдарозии аҷнабиён қодир аст. Артиши миллии Тоҷикистон бояд артише бошад, ки ба меъёрҳои низомии ҳарбии имрӯз ва фардо пурра ҷавобгӯй бошад, ки ба манфиати давлату миллат ва ҷомеаи демократӣ хидмати содиқона карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. –Душанбе: Ирфон, 1999. – 257с.
2. Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 сол.Теҳрон –2003. –204с.
3. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ. Ҷилди 3.–Душанбе: Дониш, 2007. – 375с.
5. Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 сол. –Душанбе: Ирфон, 2008. – 325с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофиа» № 208, аз 4 ноябри соли 1995 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.–1995. № 23 –24.
7. Эмомалӣ Раҳмон. «Политика мира и созидания». Душанбе. Ирфон– 2001.всего – 213 стр.
8. Военная доктрина Республики Таджикистан, Душанбе – 1999.
9. Оинномаи интизомии ҳарбӣ, Душанбе: – 2004. – 87с.
10. Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 сол. Душанбе – 2013. – 481с.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ В УКРЕПЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

С.АКБАРОВ,

заместитель начальника Управлении анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегических исследований при

Президенте Республики Таджикистан, полковник в отставке,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40,
тел.: (+992 37) 227–20–93, (+992) 934–07–79–16,
E-mail: akbarov.1954@mail.ru

В данной статье анализируется ключевая роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в создании и совершенствовании Вооруженных сил Республики Таджикистан. Автор, рассматривая историю создания и пройденный путь Национальной армии Республики Таджикистан, приводит основные положения и факты о принятии законов и конкретных документов, касающихся создания вооруженных сил, подразделений, их участия в восстановлении конституционного строя, проведение военных маневров, а также военное и политическое сотрудничество между Таджикистаном и другими странами и международными организациями.

Ключевые слова: *Независимость, Национальная армия, Национальное единство, конституционный строй, безопасность, стабильность, международные отношения, военные структуры, военные маневры.*

THE ROLE OF THE NATIONAL ARMY IN STRENGTHENING THE STATE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

S. AKBAROV,
deputy Head of the Office of the analysis and forecasting of domestic policy, the Strategic Research Center under the President of the Republic of Tajikistan, retired colonel,
734025 The Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 40,
ph.: (+992 37) 227-20-93, (992) 934-07-79-16

This article examines the key role of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, the President of Tajikistan, Emomali Rahmon in creation and improvement of Tajikistan Armed Forces. By considering the history and the distance traveled of the National Army of Tajikistan, author analyses the principal facts, adopted laws and specific other documents related to the creation of the armed forces, units, their participation in the restoration of the constitutional order, conducting military maneuvers, as well as military and political cooperation between Tajikistan and other countries and international organizations.

Keywords: *independence, national army, national unity, constitutional order, security, stability, international relations, military structures, military maneuvers.*

К:329.78(575.3)

ИШТИРОКИ ҶАВОНОН ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ – ТАШАККУЛЁБИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶАВОНОН ДАР ДАВРОНИ 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Қ.А. МИРАЛИЁН,
номзади илмҳои сиёсӣ, доценти кафедраи илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарии
Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734051, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Рӯдакӣ 42,
тел.: (+99237) 2212492, 935761111, E-mail: qmiraliyon@gmail.com

Дар мақола ҷараёни ташаккулёбии сиёсати давлатии ҷавонон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ ва дар шароити демократикунонии ҷомеа баррасӣ мегардад. Ҳамзамон дастовардҳои соҳаи мазкур, ки бо дастгирӣ ва дастуру ҳидоятҳои пайваста ва бевоситаи Пешвоми миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ноил гардидаанд, оварда мешаванд.

***Калидвожаҳо**: ҷавонон, насли ҷавон, сиёсати давлатии ҷавонон, низоми идоракунӣ, дастовардҳо, пешрафт, афзоиш, рушд.*

Пешвои миллат заминагузори сиёсати давлатии ҷавонон (1991-1995)

Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои давлати тозабунёд ва дар баробари ин ба таҳдиди нобудшавӣ дучоргардида бисёр мушкил буд, ки самтҳои асосии фаъолияти худро муайян созад. Дар даврони 70 соли ҳукмронии собиқ давлати Шӯравӣ яке аз соҳаҳои фаъоли ташкилии ҷамъиятӣ ва ё мактаби омодасозии кадрҳои аз лиҳози иҷтимоӣ ва сиёсӣ обутобёфта ин соҳаи кор бо ҷавонон бо унвони «Комсомол» ба ҳисоб мерафт. Комсомол (Коммунистический Союз Молодежи) ягона низоме буд, ки ҳамчун ниҳоди фаъоли Ҳизби ягонаи ҳукмрони Коммунистӣ ба омодасозӣ ва таъмини кадрҳои болаёқат ва «ватандӯст» барои давлати Шӯравӣ хизмат мекард [3, с. 14].

Дар ҳамин асно бо пош хӯрдани давлати Шӯравӣ Тоҷикистон ва дигар кишварҳои узви ИҶШС-ро зарур буд, ки – аз як тараф, ин низоми муҳими иҷтимоиро аз даст надиҳанд, зеро он натиҷа ва дастовардҳои хуб ба бор оварда, мактаберо ташкил медод, ки ба тавлиди захираҳои комили инсонӣ машғул буд. Аз тарафи дигар тамоми кишварҳои узви собиқ давлати Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон сохти нави давлатӣ – идоракунии демократироинтихоб намуда буданд, ки ин қарор ба идома додани фаъолияти комсомол бо дарназардошти принсипҳои идоракунии мутлақ (коммунистӣ) мухолиф буд. Яъне, наметавонист, ки комсомол дигар ҳадафҳои воқеии худро татбиқ созад, зеро низоми ҳукумронии яккаҳизбӣ - Ҳизби коммунистӣ барҳам хурда буд.

Ҳамин тариқ, дар сатҳи тамоми кишварҳои собиқ Шӯравӣ хулоса карда шуд, ки бо назардошти таҷрибаи мамолики пешрафтаи демократӣ идеяи/мактаби комсомол дар шакли нави хусусияти давлатидошта – **сиёсати давлатии ҷавонон**, ки ба сохти идоракунии демократӣ хос мебошад, ташаккул дода шавад. Ин қарор дар он шароит рӯи кор омад, ки дигар низоми ташкилию амалӣ, аз ҷумла идории соҳаи кор бо ҷавонон ба таври мутташаккил вуҷуд надошт, он ё дар шакли худмаблағгузор ва ё дар шакли

давлатӣ бояд амал мекард, мувофиқан барои кишварҳои пасошӯравӣ ягона манбаи муътамад ин ҳамгироии соҳаи кор бо ҷавонон бо ҳокимияти давлатӣ буд.

Бо ҳамин, қадами аввалин дар ташаккулдиҳии сиёсати давлатии ҷавонон чун амали маъмулӣ ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» мебошад, ки он ҳамагӣ дар ҳафтумин моҳи амали истиқлолияти давлатӣ бо қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 марти соли 1992 тасдиқ мегардад [5, с. 7].

Барои ташаккули низоми идоракунии соҳаи кор бо ҷавонон дар шароити гузариш ва дар доираи механизми нави ташкилию амалӣ – сиёсати давлатии ҷавонон зарур буд, ки мақомоти ваколатдори давлатии соҳа ташкил ёбад. НахустбоФармониПрезиденти РСС Тоҷикистон аз 9 феврали соли 1991, №ФП-27 дар мамлакат Кумитаидавлатӣ оид ба кор боҷавонон, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таъсис меёбад.

Дар шароити дигаргуниҳои сохтори давлатӣ, аз ҷумла, ташаккулёфтани сохти конституционӣ 9 июни соли 1993 мақоми ваколатдори давлатии соҳаи кор боҷавонон дар назди Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли Кумитаи корҳои ҷавонон ташкил меёбад. Ин ниҳод низ як муҳлати муайян фаъолият намуда, бинобар зуд зуд тағйир ёфтани низоми идоракунӣ рисолати пурраи худро ичро карда наметавонад.

Таваҷҷуҳ ва ғамхории падаронаи Сарвари кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ возеҳу равшан ба назар мерасид. Новобаста аз сахтиҳо ва нокомиҳои пай дар пай пешомада Пешвои миллат ба баррасии масъалаҳои марбут ба ҷавонон ва сиёсати ҷавонон афзалият медод.

Зимнан бо мақсади ҷалби насли ҷавон ба фаъолнокии сиёсӣва беҳтар гардонидани вазъи сиёсию иҷтимоӣ дар кишвар 17 марти соли 1994 дар доираи Анҷумани якуми ҷавонони Тоҷикистон мулоқоти аввалини расмии Сарвари мамлакат (он вақт Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон), муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони кишвар баргузор мегардад [1, с. 26]. Ин ҳамоиш дар шароите баргузор мегардад, ки сохторҳои идоракунии давлатӣ ташаккул меёфт ва мамлакат дар оғуши ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ қарор дошт, яъне кулли ҷомеа, бахусус ҷавонон дар фикри зинда мондан буданд. Вале новобаста аз ин, бо умеди роҳнамоии ҷавонон ба фардои нек ва равонасозии онҳо ба бунёди давлати аҷдодӣ, дастёбӣ ба мустақилияти комил, ҳувияти миллӣ ва эҳёи арзишҳои миллӣ Пешвои миллат бо ҷавонон мулоқот мекунад [1, с. 62].

Дар натиҷаи мулоқот таваҷҷуҳи ҷомеа ба ҷавонон хеле зиёд гардид, мувофиқан ҳавасмандии ҷавонон барои бунёди давлати навин баланд гашта, ҳаракатҳои нахустини ҷамъиятии ҷавонон, маҳфилҳо ва гуруҳҳои худфаъол ташаккул ёфтанд.

Ташаккулёбии низоми идоракунии сиёсати давлатии ҷавонон [1996-2000]

Ин давраи ташаккулёбии муносибатҳо барои ҷавонон давраи қадамҳои устувор дар роҳи бунёди таҳкурсии асосии сиёсати давлатии ҷавонон – низоми идоракунии соҳаи кор бо ҷавонон ба ҳисоб меравад, ки пешгузорандаи он маҳз Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад.

Ин марҳалаи ташаккулёбӣ аз мулоқоти дуюми расмии Сарвари кишвар бо намояндагони ҷавонони мамлакат 23 майи соли 1997 ибтидо мегирад. Хусусияти хоси ин ҳамоиш барои ҷавонон ва Пешвои миллат ба натиҷагирӣ аз мулоқоти нахустин, оғози муносибатҳои нави созандагӣ бидуни таҳдиду нооромиҳои ҷанги шаҳрвандӣ асос меёбад, ки дар робита ба ин Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз намуда буданд: «*Он вақт (зимни мулоқоти нахустин) мо бештар дар бораи он фикр мекардем, ки чи тавр оташи ҷанги миллаткуширо хомӯш намуда, дар мамлакат фазои эътимоду якдигарфаҳмиро ба вуҷуд оварда, барои оштии миллӣ заминаи устувор*

гузорем. Хушбахтона, имрӯз раванди расидан ба оштии миллӣ ба фарҷоми мантиқии худ расид» [7, с. 78]. Дар ин солҳо хатари аз байни рафтани миллат ва халқи тоҷик дур шуда, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ бо дарназардошти бадастории ризоият ва ҳамдигарфаҳмии тарафҳо ба анҷом расида буд. Бинобар ин, мулоқоти мазкур мантиқан ба оғози саҳифаҳои нави таърихии давлатдории тоҷикон – ташаккулёбии истиқлолияти комили давлатӣ рост меомад.

Дар мулоқот масъалаҳои гуногунӣ ҳаётӣ, аз қабили таъминоти кадрӣ аз ҳисоби ҷавонон (ба ҷавонон бовар кардани вазифаҳои масъул), бекорӣ, саркашӣ аз хизмат дар Қувваҳои мусаллаҳ, муҳоҷирати меҳнатӣ ба Федератсияи Россия, камфаъолии ҷавонон нисбат ба илм ва ғайра баррасӣ гардиданд.

Дар ҳамбастагӣ ба муҳтавои мулоқоти мазкур ва талаботи марҳалаи гузариш аз як сохт ба дигар сохти давлатию ҷамъиятӣ-демократӣ Пешвои миллат ба ҷавонон чанде дастуру ҳидоятҳо доданд ва нисбат ба ҷавонон анҷом додани тадбирҳои муайянро аз ҷомеа, сохторҳои идорӣ ва мактабу оила талаб намуданд [7, с.112]:

Ин ҳамоиш барои насли ҷавон срнавишти таърихиро низ дорад. Дар ҳошияи ин мулоқот таъсис ёфтани мақомоти идоракунии байни ҷавононро Сарвари кишвар ба ҷавонон чунин муждагонӣ дод: *«Бо дарназардошти талаботи замон ва амалӣ гардонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» ман имрӯз фармонро дар бораи таъсис додани Кумитаи кор бо ҷавонон имзо кардам. Умедворем, ки ин сохтори давлатӣ аз ӯҳдаи идора кардани фаъолияти ҷавонон мебарояд».*

Бо ҳамин – кӯшиши сеюм – мақомоти ваколатдори давлатии кор бо ҷавонон таъсис ёфт ва маҳз дастуру ҳидоят ва пешбарии Пешвои миллат буданд, ки ин кӯшиш хусусияти устуворӣ касб намуд ва дар ҳаёти ҷавонони мамлакат саҳифаи нави таърихӣ боз гардид, насли ҷавон дар симои Сарвари кишвар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пуштибони воқеӣ ва парастори бевоситаи худро дарёфтанд.

Дар ҳамин давраи татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон мулоқоти сеюми расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони мамлакат – ин навбат бо ҷавонони лаёқатманд доир мегардад (16 майи соли 1998). Дар ин мулоқот асосан масъалаҳои марбут ба илму маърифат, дастгирии соҳибистеъдодони ҷавон, нақши фарди ҷавони бомаърифат дар бунёд ва таҳкими давлат, дастовардҳои таърихии фарзандони тоҷик, истиқлолияти давлатӣ, мероси фарҳангию таърихӣ, забони давлатӣ, муттаҳидӣ, ваҳдат ва ғайра баррасӣ гардиданд [7, с. 114].

Дар фуроварди ҳамоиш Сарвари кишвар доир ба масъалаҳои таҳияи консепсия оид ба сиёсати ҷавонон, Барномаи миллии ҷавонони Тоҷикистон, эълон намудани 23 май Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон ва андешидани тадбирҳо дар самти пешгирии ҷиноятқорӣ ва нашъамандӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солим, рушди соҳибкорӣ, паст кардани сатҳи бекорӣ ва ғайра дастурҳо доданд.

Дар шароити бо тадриҷ дигаргуншавии муносибатҳои идоракунӣ дар Тоҷикистон зарур буд, ки қишри серҳаракат ва ояндасози он – ҷавонон зери назари бевоситаи Ҳукумат қарор гирад. Дар ҳамин асно бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1997, №727 «Дар бораи баъзе тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон», зимнан бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 1997, №240 «Дар бораи таъсиси Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» мақоми ваколатдори давлатии кор бо ҷавонон таъсис меёбад. Ин кӯшиши сеюми ташкили мақоми давлатии кор бо ҷавонон буд ва ин дафъа он ба маром арзёбӣ

мегардад, зеро то имрӯз дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин мақоми ваколатдори давлатӣ амал карда истодааст [1, с. 42].

Барои дар амал ва босифат татбиқ намудани сиёсати давлатии ҷавонон сохтори идоракунии мақомоти ваколатдори давлатӣ дар шакли амудӣ / вертикалӣ (аз боло ба поён) муайян гардид. Бо ҳамин дар асоси Низомномаи (собиқ) Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе Идораи кор бо ҷавонон ва дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо Шуъбаи кор бо ҷавонон таъсис дода шуданд [4, с.44].

3. Барномасозии муносибатҳо – маҷмӯи хизматрасониҳои самтноки иҷтимоӣ барои ҷавонон [2001-2005]

Соҳаи кор бо ҷавонон яке аз соҳаҳое мебошад, ки фаъолиятро аз банизомдарорӣ ва барномасозии муносибатҳо шуруъ намудааст. Таҳлил, дарёфти мушкилот ва бо ин васила таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатӣ имкон доданд, ки соҳаи кор бо ҷавонон ба зудӣ мавқеи худро дар ҷараёнҳои идоракунии мамлакат касб намояд.

Яке аз барномаҳои соҳа **- Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон»**, - ки механизми амалии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ба ҳисоб меравад, дар ин давраи фаъолият **барои солҳои 2001-2003** қабул мегардад. Маблағгузории Барнома аз ҳисоби Буҷети давлатӣ ташкил ёфта, он 220 ҳазор сомониро ташкил медод [4, с. 58].

Дар ин давраи фаъолият **Барнома дар марҳалаисеюм низ – барои солҳои 2004-2006**(қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.07.2003, №294) қабул мегардад.Мутаносибан вазифаҳои Барномаи марҳалаи сеюм аз марҳалаҳои гузашта фарқияти кулӣ надорад, баръакс онҳо дар шароити ташкилёбии низоми идоракунӣ дар сатҳи сифатан нав пеш гузошта шудаанд. Дар марҳала барои татбиқи Барнома 805 ҳазор сомонӣ, яъне се баробар зиёд аз давраи гузашта ҷудо карда мешавад. Дар ин ҷо набояд фаромӯш кард, ки маблағгузории умумии Барнома бо назардошти тамоми вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ҳудудан ду маротиба зиёд - 2,4 млн. сомониро ташкил медиҳад, яъне **дар байни 4-5 сол маблағгузории соҳаи кор бо ҷавонон аз ҳисоби барномаҳои давлатӣ аз ҳазорҳо ба миллионҳо сомонӣ расонида мешавад**.

Барои ҳар як соҳа асоси фаъолияти ташкилии ҳуқуқиро қонунгузорӣ фароҳам меорад. Барои соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон асоси ҳуқуқии фаъолият ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон», ки соли 1992 дар шароити мураккаби идоракунӣ ва нооромии ҷомеа қабул гардида буд, ташкил медод. Маълум аст, ки дар чунин вазъияти номусоид таҳияи санади муносиб, ҳаматарафа таҳлилгардида ва фарогири маҷмӯи мушкилоти ҳаётӣ имконнопазир буд. Мувофиқан бо дарназардошти дастуру ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (аз натиҷаи мулоқотҳои расмии қаблӣ бо ҷавонон), талаботи ҷомеаи муосир, ташаккул ёфтани низоми идоракунии соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон, тағйир ёфтани хусусиятҳои мушкилоти ҷавонон, ташкил ёфтани муносибатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ дар самти татбиқи ин соҳаи муҳими ҳаётӣ соли 2004 аз ҳисоби мутахассисони соҳавӣ гуруҳи корӣ ташкил дода шуда, лоиҳаи **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» дар таҳрири нав** таҳия ва аз 9.06.2004, №1142 тибқи тартиби муқарраргардида қабул мегардад.

Фарқият ва ё тағйироти куллӣ дар таҳрири нави Қонун ба он асос меёбад, ки акнун объекти қонунгузорӣ на танҳо сиёсати давлатии ҷавонон, балки ҷавонон низ ба ҳисоб гирифта мешавад. Яъне, минбаъд тамоми масъалаҳо бо назардошти ду ҷанбаҳои соҳаи кор бо ҷавонон – субъективӣ ва объективӣ зимни баррасӣ қарор дода мешаванд.

Аз ин баъд, суръат ва самти муносибатҳо дар соҳаи амалисозии сиёсати давлатии ҷавонон дигар шуда, равиши нав касб менамояд, санадҳои зерқонуни ба талаботи таҳрири нави Қонун мутобиқ гардонида шуда, низоми идоракунии соҳаи кор бо ҷавонон такмил дода мешавад ва барои ҷавонон бо иштироки бевоситаҳои онҳо дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон барномаҳо ва лоиҳаҳои муносиб таҳия ва амалӣ карда мешаванд.

21 майи соли 2005 дар фазои сулҳу субот, бо дарназардошти дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ, таҳкими давлатдорӣ, ваҳдати миллӣ, рушди рукнҳои иқтисодию иҷтимоии кишвар ва бо мақсади баррасии ҷараёни татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон, вазъи ҳаёт ва мушкилоти фарогирифтаи ҷавонон ва бо ин васила муқаррар намудани вазифаҳо барои солҳои оянда мулоқоти навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони ҷумҳурӣ баргузор мегардад.

Дар мулоқот масъалаҳои гуногуни фарогирандаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангии ҷавонон баррасӣ гардида, ба Ҳукумати ҷумҳурӣ ва вазорату идораҳо ва ташкилоту муассисаҳо дар самти татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон дастуру супоришҳо дода мешаванд.

Дар натиҷа аз мулоқот бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2005, №184 Нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати иҷрои дастуру супоришҳои додашуда ба тасвиб мерасад. Нақша иборат аз 54 дастуру супоришҳо бо нишондоди муҳлатҳои муайян тартиб дода шуда буд, ки аксари онҳо татбиқи худро меёабнд, аз ҷумла [1, с. 76]:

– Теъдоди грантҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон аз 5 ба 6 адад ва маблағи он аз 5000 то ба 10000 сомонӣ зиёд карда мешавад (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.05.2005, №167);

– Теъдоди стипендияҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, омӯзишгоҳҳо, техникумҳо аз 100 ба 300 адад расонида шуд (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.08.2005, №283);

– дар кишвар ду шабакаҳои телевизионӣ «Сафина» дар самти рушди фарҳанг ва имконияти ҷавонон ва «Баҳористон» барои кӯдакону наврасон дар ҷоддаи рушди имкониятҳои зеҳнию маънавӣ таъсис дода мешавад;

– Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005, №1625 андозаи амалкунандаи стипендияҳо барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ 100% зиёд карда мешавад.

4. Ислоҳоти идоракунии соҳа – ҳамгироии низомҳои кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ [2006-2010]

Соли 2006 дар ҳошияи ислоҳоти идоракунии давлатӣ барои соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон ва ҷавонон рӯйдоди таърихӣ рух медиҳад – ба сохтори кор бо ҷавонон сохторҳои варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ зам мегардад. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7.06.2006 ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.06.2006, №253 ва аз 28.12.2006, №609 кумитаҳои кор бо ҷавонон ва тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода мешаванд [3, с. 26].

Боиси зикр аст, ки дар ин ислоҳот бартарият ба соҳаи кор бо ҷавонон ҳамчун низоми сиёсӣ ва пуриқтидор дода шуда, дигар соҳаҳо ба он зам карда мешаванд. Қарори мазкур бори дигар собит месозад, ки мақоми олии мамлакат – Пешвои миллат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба насли ҷавон таваҷҷуҳи беандоза дошта, ин соҳаро ҳамчун пешбаранда ва ояндадор эътироф менамоянд.

Ин тағйирдиҳӣ имкон медиҳад, ки ваколатҳои соҳаи кор бо ҷавонон бо фарогирии имкониятҳои нав ва иловагии хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта– татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷавонон ва сайёҳӣ, аз ҷумла ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон, муаррифӣ намудани мамлакат дар арсаи ҷаҳонӣ, талқин намудани ҷавонон ба баланд бардоштани ҷаҳонбинӣ, шиносоӣ бо таърих, фарҳанг, тамаддун, арзишҳои миллӣ ва урфу одатҳои халқӣ васеъ гардад.

Дар ин давраи фаъолият ҳамчун механизми амалӣ баҳри татбиқи босамари афзалиятҳои сиёсати давлатии ҷавонон муносибатҳо дар самти барномасозии соҳа такмил меёбанд. Ҳамзамон, зимни мулоқот бо намояндагони ҷавон 23 майи соли 2005 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастуру супоришҳои мушаххас дода буданд, ки татбиқи онҳо таҳия ва қабули якчанд барномаҳои давлатиро тақозо мекард.

Чун анъана дар панҷсолаи мазкур бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.11.2006, №485 ва аз 2.07.2009, №372 **Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» мутаносибан барои солҳои 2007-2009 ва солҳои 2010-2012** қабул мегардад. Маблағи Барнома дар се соли навбатӣ аз ҳисоби Буҷети давлатӣ 2,2 млн. сомонӣ ва аз манбаҳои ғайрибуҷетӣ 3 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуда, барзиёд – дар ҳаҷми 8 млн. сомонӣ – амалӣ гардонида мешавад [6].

Маҳз ҷавонон эҳсоси ватандӯстиашон баланд метавонанд пешбаранда ва ҳимоятгари асили кшвар бошанд ва ба рушду нумӯи он мусоидат намоянд. Бо ҳамин мақсад ва таҳкими василаҳои сиёсати давлатии ҷавонон дар самти тарбияи ватандӯстии ҷавонон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005, №421 **Барномаи давлатии тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010** қабул мегардад.

Ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон ҳамеша дар таваҷҷуҳи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт, ки дар яке аз мулоқотҳои расмӣ бо намояндагони ҷавон чунин изҳор мекунад: «*Ташаккул ва таҳкими тарзи ҳаёти солими ҷавонон яке аз масъалаҳои ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Чунки тандурустии ҷавонон тандурустии миллат аст*». Бо ҳамин мақсад ва ҷиҳати беҳбуди вазъи саломатии наврасон ва ҷавонон тавассути паст намудани таъсири рафторҳои хавфнок ва одатҳои номатлуб, аз қабили муносибатҳои тасодуфии шаҳвонӣ, нашъамандӣ, сироятҳои тавассути алоқаи ҷинсӣ интиқолшаванда ва ВНМО/БПНМ дар шароити Тоҷикистонбори нахуст **Барномаи давлатии рушди саломатии ҷавононбарои солҳои 2006-2010** бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, №107 қабул мегардад [1, с.161].

5. Қадамҳои нахустини устуворгардӣ ва рушдёбии соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон [2011-2016]

Ин давраи фаъолиятро – панҷумин марҳалаи татбиқи сиёсати давлатии ҷавононро дар воқеъ **марҳалаи устуворгардӣ** метавон ном гирифт, гарчанде вобаста ба таъминоти илмӣ-назариявӣ, методологӣ ва иттилоотию кадрӣ корҳои хеле зиёди фундаменталӣ дар пеш аст.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ва муҳими инъикоскунандаи устувории сиёсати давлатии ҷавонон ин таваҷҷуҳи махсус, мумтоз ва падаронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба насли ҷавон ва ин соҳаи ояндабахш ба ҳисоб меравад.Чуноне ки зимни мулоқот бо намояндагони ҷавонони ҷумҳурӣ – 23 майи соли 2013 иброз менамоянд: «*Имрӯз* ***ҷавонони*** *мо ҳамчун* ***нерӯи бузурги бунёдгару созанда****и мамлакат* ***эътироф*** *шудаанд. Аз ин рӯ, мо ҳалли мушкилоту масъалаҳои ҳаёти наврасону ҷавононро самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат эълон кардаем*» [2, с. 42]. Дар ҳақиқат муайян шудани сиёсати давлатии ҷавонон яке аз шаш **самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат**ин дастоварди бузургест дар раванди амалӣ намудани ин сиёсати муҳими иҷтимоӣ, ки тамоми дарҳоро ба рӯи соҳа боз менамояд ва танҳо аз субъектҳои он кӯшишу талошҳои пайдарпайӣ, ҳамбаста ва мунтазамиро тақозо медорад.

Устувории ҳар як фаъолият ва ё маҷмӯи амалҳо ба меъёрҳои хос ва имкониятҳои ҳуқуқии мутаносибан муқарраргардида асос меёбад ва дар ҷамъият эътироф мегардад. Сиёсати давлатии ҷавонон маҳз аз ҳамин намуди фаъолиятҳо ҳисоб меёбад, зеро ҳануз аз солҳои аввали истиқлолияти давлатӣ он ҳамчун системаи махсус ва мустақил бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» (аз 13 марти соли 1992) ташаккул ёфтааст.

Қонуни мазкур, ки соли 2004 бо дарназардошти ислоҳоти идоракунӣ ва тақозои ҷомеаи муосир дар таҳрири нав бо номи **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»** қабул мегардад то имрӯз ба он ду маротиба: **соли 2011 ва 2014 тағйиру иловаҳо** ворид карда мешавад.

Дигар дастоварди таърихӣ ва эътимодноки соҳа дар ин давраи фаъолият ин қабули санади асосгузори дуюми ҳуқуқӣ - **Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти волонтёрӣ»** (аз 19.09.2013, №1019) ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур пеш аз ҳама ҳамчун эътирофи иқтидорнокии соҳа ба ҳисоб меравад ва он дар самти татбиқи босамари сиёсати иҷтимоии ҷавонон, аз ҷумла тарбияи ҷавонон дар руҳияи ватандӯстӣ, хайрхоҳӣ, инсондӯстӣ, ҳамқадам будан ба ҷомеаи муосир ва аз ҳама муҳим фаъолнокии ҷамъиятӣ ва таъминоти кадрии соҳа метавонад заминагузор бошад.

Дар шароити дигаргунсозиҳои ҷаҳонӣ муқаррар кардани чаҳорчӯбаҳо ва меъёрикунонии муносибат нисбат ба қишрҳои муайяни ҷомеа, бахусус ҷавонон, ки ояндаро месозанд, тақозои замон мебошад. Чун Тоҷикистон ҷавон аст ва қувваи асосии меҳнатиро низ ҷавонон ташкил медиҳанд, барои он муайян намудани ҷабҳаҳои фаъолият ва дурнамо нисбат ба ҷавонон мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад.

Дар ҳамин асно лоиҳаи **Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон** таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2006, №228 қабул мегардад. Консепсия мақсад, принсип ва афзалиятҳои асосии сиёсати давлатии ҷавононро муайян менамояд, ки мутобиқи он бояд механизмҳои меъёрии ҳуқуқии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон муайян гардида, асосҳои таъмини методологӣ, ташкилӣ ва иттилоотии он ташаккул дода шавад.

Дигар санади муҳим ин **Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020** мебошад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 қабул гардидааст. Стратегия барои муайян намудани мақсад, афзалият ва тадбирҳое нигаронида шудааст, ки татбиқи онҳо ба ҳалли вазифаҳои мубрами рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир мусоидат менамояд.

Дар ин марҳалаи фаъолият раванди низоми идоракунӣ, сохтор ва муҳтавои барномаҳои давлатӣ тағйир ёфта, бо услуби муттаҳидсозии муносибатҳо ва василаҳо роҳандозӣ мегарданд. Ин тағйирёбӣ пеш аз ҳама ба таҳозои ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар шароити демократикунонии муносибатҳо ва равнаҳ додани принсипҳои иҷтимоӣ ва гуманистии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон асос меёбад. Дар ҳамин асно барномаҳои соҳавии ҷавонон, аз қабили «Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон», «Барномаи тарбияи ватандӯстии ҷавонон» ва «Барномаи рушди саломатии ҷавонон» соли 2012 муттаҳид гардида, ба барномаи давлатии ягона ва маҷмӯӣ «**Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонони Тоҷикистон**» унвон мегирад.

Марҳалаи аввали Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2.11.2012, №620 ба тасвиб мерасад. Акнун мақсади Барнома тағйир ёфта, чунин муқаррар карда мешавад:«Фароҳам овардани шароити мусоид ва имконоти муассир ҷиҳати худташаккулёбӣ, худамалигардонӣ, тарбия ва маърифатнокии комили ҷавонон дар рӯҳияи худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ, беҳдошти вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, таъминоти ҳуқуқӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон».

Барои татбиқи Барнома ҳамагӣ 8,06 млн. сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ 6,3 млн. сомонӣ пешбинӣ ва пурра аз худ карда мешавад. Дар натиҷа дар доираи Барнома амалисозии ҳазорҳо лоиҳаҳо ва чорабиниҳо амалӣ гардонида шуда, ҳудудан 2 млн. нафар ҷавонон бо иттилоот, дониш малака ва таҷрибаи алоҳаманд фаро гирифта мешаванд, ки 40% онро духтарон ташкил медиҳанд. Дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо бошад, маблағгузории Барнома ё ин ки 72 барномаҳои маҳаллии рушди иҷтимоии ҷавонон ҳудудан 10 млн. сомониро ташкил медиҳад. Яъне, **маблағгузории Барнома дар давраи 2013-2015** бо назардошти услуби нави татбиқ ҳудуди **18 млн. сомони**ро ташкил дода, дар доираи он ҳазорҳо чорабиниҳо дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон баргузор мегарданд.

Боиси зикр аст, ки марҳалаи навбатии «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон» барои солҳои 2016-2018 низ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.01.2016, №4 қабул мегардад ва барои татбиқи он, ки дар ҷараён аст, 8 млн. сомонӣ маблаг пешбинӣ карда мешавад.

Дар ин ҷо метавон ҷараёни татбиқи ин дастовард ва ё механизми бонизом ва муваффакро дар самти татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ, ки бо дастгирӣ ва ҳидоятҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вуҷуд пазируфтааст хулосабарорӣ намуд.

Устувории ин давраи татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ба он асос меёбад, ки дар ҳамин марҳала, аз ҷумла дар соли 2013 ба ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон мақоми афзалияти давлатӣ дода мешавад. Саравваи зимни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, сипас дар мулоҳоти навбатии Сарвари кишвар бо намояндагони ҷавонони ҷумҳурӣ сиёсати давлатии ҷавонон яке аз шаш соҳаҳои афзалиятноки рушди иҷтимоии давлат эълон мегардад, чуноне ки Президенти кишвар зимни мулоҳот изҳор медорад: «*Имрӯз ҷавонони мо ҳамчун нерӯи бузурги бунёдгару созандаи мамлакат эътироф шудаанд. Аз ин рӯ, мо* ***ҳалли мушкилоту масъалаҳои ҳаёти наврасону ҷавононро самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат эълон кардаем***».

Ҳамчунин, нуктаи дигари таҳкимбахши соҳа дар ин давраи таърихӣ ин стратегияи «Рӯ овардан ба ҷавонон» ҷавонон мебошад, ки онро Пешвои миллат зимни баромад

дар мулоқоти мазкур чунин иброз намуд: «*Ман дар суханронии худ ба ифтихори 20-солагии баргузории Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати «Рӯ овардан ба ҷавонон»-ро ба миён гузошта будам ва бовар дорам, ки воқеан ҳам* ***таваҷҷуҳ ба ҷавонон маънии рӯ овардан ба ояндаи кишвар ва миллат****ро дорад.*»

Дарвоқеъ, чунин ҳам ҳаст, дар муқоиса бо кишварҳои узви ИДМ ва минтақа сатҳи татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон бонизом ва пешрафта арзёбӣ мегардад, ки он албатта бо сабаби таваҷҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат ба ин соҳаи сиёсат мебошад.

Барои соҳаи кор бо ҷавонон, ки татбиққунандаи бевоситаи сиёсати давлатии ҷавонон мебошад, мавҷудияти мақоми олӣ орзую мароми дерина буд, зеро маҳз ҳамин нишондиҳанда дар арсаи ҷаҳонӣ афзалият ва баҳои баландтарини худро нисбат ба ҳар як кишвар касб намудааст. Мавҷудияти мақоми олӣ дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар шакли Шӯро, Комиссия, Кумита ва ғайра дар назди президенти мамлакат ва ё раиси ҳукумат, ки ба он асосан аъзои ҳукумати миллӣ / марказӣ шомил мебошанд, нишони таваҷҷуҳи ногусаста ва махсус доштани давлат ва ҷамъиятро ба насли ҷавон ва сиёсати давлатии ҷавонон инъикос менамояд, мувофиқан дар қисми муайяни кишварҳо чунин мақом амал мекунанд, дар баробарин ин сиёсати байналмилалии ҷавонон низ ташаккул ва роҳандозӣ намудани ин низомро тақозо ва талқин менамояд.

Дар ин давраи татбиқ ба мақоми ваколатдори давлатӣ муяассар гардид, ки албатта бо роҳнамоии бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин орзую омол бирасад. Дар ин роҳ нимаи дуюми соли 2014 таҷрибаҳои кишварҳои пешрафта, талаботи ниҳодҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ ва шароиту имконоти мамлакат мавриди таҳлилу омӯзиши ҳаматарафа қарор дода шуда, лоиҳаи Низомномаи Шӯрои миллии кор бо ҷавонони назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шуда, тибқи тартиби муқарраргардида бо мақомоти давлатӣ мувофиқа карда мешавад.

Ҳамин тариқ, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2015, №526 дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **Шӯрои миллии кор бо ҷавонон** ҳамчун мақоми доимоамалкунандаи машвараті таъсис дода мешавад. Мақсади Шӯро ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаю ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Миралиев Қ. А. Ҷавононва 20 соли истиқлолият. – Душанбе: 2012. – 272 с. 3,8,11,14.
2. Миралиев Қ. А. Президент ваҷавонон: Дастури иттилоотию методӣ. – Душанбе: Тараққиёт, 2013. – 55 с. –С. 15.
3. Миралиев К. Развитие молодежной политики в Таджикистане на рубеже XXI века [Текст] / К. Миралиев. – Душанбе: Шучоиен, 2010. – 225 с. –С. 1, 12.
4. Миралиев К.: Реализация государственной молодежной политики и её роль в укреплении потенциала молодежных движений Таджикистана в условиях

современного общества [Текст] / К.Миралиев. – Душанбе: Рафиграф, 2006. – 186 с. –С. 9,10.
5. Набиев В. М. СозандагониТочикистонисохибистиклол [Текст] / В. М. Набиев. - Душанбе: Ирфон, 2013. – 340 с. –С. 2.
6. Ҳисоботи солонаи Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати ҶумҳуриитТоҷикистон барои соли 2009. – Душанбе: 2010. –С. 13
7. Раҳмон Э. Ҷавонон-созандагони фардои ҷомеа. - Душанбе: Деваштич, 2008. – 222 с. –С. 4-7.

УЧАСТИЕ МОЛОДЕЖИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ-ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

К.А. МИРАЛИЁН,
кандидат политических наук,доцент кафедры социально-гуманитарных наук Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734051, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 42,
тел.: (+99237) 2212492, 935761111, qmiraliyon@gmail.com

В статье рассматривается процесс формирования государственной молодежной политики в годы Государственной независимости и в условиях демократизации общества. Наряду с этим, приводятся достижения данной сферы, достигнутые при непосредственной поддержке и наставлений Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: *молодежь, молодое поколение, государственная молодежная политика, система управления, достижения, процветание, развитие, рост.*

YOUTH PARTICIPATION IN THE POLITIC LIFE – FORMATION STATE POLICY FOR YOUTH IN THE 25 YEARS OF THE STATE INDEPENDENCE

Q.A. MIRALIYON,
candidate of polictical science, Docent of social- humanitarian sciences chair of the Institute of sate management under the President of the Republic of Tajikistan
734051, Republic of Tajikistan, Dushanbe,. Rudaki aven. 42,
ph.: (+99237) 2212492, 935761111, E-mail: qmiraliyon@gmail.com

In the article is considerate the process of formation of State policy for youth in a State independence years and in condition of the democratization of society. Contemporary there are pointed the achievements of this sphere which were achieved under the direct supporting and instructions of the Leader of nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon.

Keywords: *youth, young generation, state policy for youth, management system, achievements, development, increases.*

УДК:809.155.0:32(575.3)

САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ - ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭҲЁ ВА РУШДИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ

Б.Ҳ. САЙФИДДИНОВ,

номзади илмҳои филология, ноиби ректор оид ба таълими
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т.Сатторов
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 155,
тел.: (+992)227-07-24, 918-65-22-35 E-mail: sbh-6161@mail.ru

Мақолаи мазкур ба масъалаи рушди забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми 25 соли Истиқлолияти давлатӣ бахшида шуда, саҳми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

***Калидвожаҳо**: Пешвои миллат, Президент, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Коститутсия, истиқлолият, муқаддасоти миллӣ, забони тоҷикӣ, меъёрҳои забон, имло, забони давлатӣ, зиёиён, забони адабӣ.*

Ҳар халқ офаранда, рушддиҳанда ва нигаҳбони забони хеш мебошад. Дар баробари ин, дар рушду устувории забон ва ташаккулу самтҳои пешрафти он нақши шахсиятҳои сиёсӣ, чеҳраҳои фарҳангӣ, пешвоёни ҳаракату роҳбарони алоҳидаи давлатҳо беназир буда метавонанд. Вале агар зимомдорону абарқудратони халқу миллат ба рушди забони модарии худ диққат надиҳанд, дар тақвияти он саҳмгузорӣ накунанд, аз байн рафтани пойдории он забон ногузир аст. Албатта, мисолҳои дигаре низ ҳастанд, ки халқу миллат забони модарии худро аз қаъри асрҳо инҷониб нигоҳ дошта омадааанду ватану давлати мустақил надоранд ва забонашон давлатӣ нест.

Шахсияту пешвоёне, ки дар рушду устуворӣ ва пойдории забони миллати худ саҳмгузорӣ менамоянд, ба таври абадӣ номбардори миллати хеш мемонанд.

Бесабаб нест, ки агар сарвари давлат нисбат ба забон хайрхоҳ бошаду ба он муносибати ғамхорона зоҳир намояд, дигар соҳибони забон ҳам ҳамин тавр муносибат менамоянд. Дар акси ҳол бепарвоиву бетафовутӣ ба беэҳтиромӣ ва нобудшавии забон оварда мерасонад.

Имрӯз ба бахти миллату забони тоҷикӣ шахсе сарвари давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон гаштаанд, ки эҳсоси бузурги хештаншиносӣ ва арҷгузорӣ ба забони модарӣ, гуфтори ҷаззоб ва маҳорати баланди нотиқӣ доранд. Новобаста аз масъулияти баланди давлатдорӣ, барқарорсозии сулҳу оштӣ ва амнияти миллӣ, таъмини якпорчагии Ватан, шинохти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи рушду такомули забони давлатиро як ҷузъи таркибии сиёсати фарҳангӣ қарор дода, барои ҳифзу устувории забон тадбирҳои мушаххас меандешанд, ки ин ҳар як фарди ҷомеаро вазифадор месозад, то барои устувор гардонидани решаҳои забони миллӣ ва комилҳуқуқии он дар ҷомеа сафарбар шавад.

Дар баробари ба сари қудрат омадани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо забони ба мардум наздик, фасеҳу бурро ва боадабонаи тоҷикӣ сухангӯӣ намуданашон дили

миллионҳо мардуми тоҷикро гарму фараҳманд намуданд. Мардум дар симои он кас роҳбари воқеии сарзамини куҳанбунёду таърихӣ ва пушту паноҳи худро диданд.

Масъалаи забони давлатиро ҳамчун як рукни муҳимтарини сиёсати фарҳангии худ қарор додани Президенти муҳтарами кишвар эҳтироми мардуми тоҷикро ба шахсияти он кас афзун кард.

Забон ва густариши он аз барномаи сиёсати фарҳангии Сарвари давлат мавқеи муҳим пайдо кард. Аз нигоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забон на фақат падидаи фарҳангӣ мебошад, балки пеш аз ҳама, масъалаи муҳими сиёсати давлатӣ маҳсуб мегардад. Дар ин маврид ҳанӯз дар суханронии худ дар Рӯзи забон - 22 июни соли 1996 таъкид доштанд: «Забон рукни асосии миллат ва давлат аст. Миллату давлат соҳиб ва пуштибони забонанд. Забон омили асосии рушду камоли миллат ва давлат аст. Забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд» [8;492].

Дар ин замина давлату ҳукумат вазифадор гардиданд, ки нисбат ба забон ба ғамхор бошанд, барои рушду ҳифзи он тадбирҳои мушаххас андешанд. Яке аз ҳамин гуна чораҳое, ки дар ин самт андешида шуд, таҳия, баррасӣ ва қабули асноде гардид, ки ба устуворӣ ва таҳкими забони миллӣ асос гузошт. Ба баррасии тамоми аҳли ҷомеа пешниҳод намудани лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва бо дарназардошти таклифу пешниҳодҳои онҳо қабул гардидани он, таъсиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар саросари ҷумҳурӣ ботантана ҷашн гирифтани Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳое, ки дар ин маврид ба тасвиб мерасанду чорабиниҳои махсуси бошукӯҳ мегузаранд, аз ҷумлаи асноди қабулгардида мебошанд, ки дар рушду таҳкими забони миллӣ асоси боэътимод мебошанд. Эълон доштани соли 2008 ҳамчун бузургдошти Соли забони тоҷикӣ аз мисоли барҷастаи ҳусни таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи забони модарӣ мебошад.

Барномаи сиёсати фарҳангии Сарвари давлат дар Паёми ҳарсола ба Маҷлиси Олӣ, мулоқоти ҳамасола бо аҳли зиё, занон, ҷавонон ва дигар чорабиниҳои сиёсию фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар суханрониҳои худ аз пайвастагиҳои сарнавишти забони тоҷикӣ бо таърихи халқ ишора карда, насли ҷавонро ба омӯхтан ва донистани таърихи гузаштагони худ, таърихи забону фарҳанги миллӣ ҳидоят намуда, дар онҳо худогоҳии миллӣ ва ҳисси хештаншиносиро тарбия менамоянд.

Китоби нави Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат- ҳастии миллат», ки дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон бо ширкати донишмандону пажӯҳишгарони кишвар ва хориҷ рӯнамоӣ шуд, аз падидаҳои ҷадид ва дастоварди бузурги илмию фарҳангӣ ва муждаи наврӯзӣ барои миллати тоҷик ва кулли форсизабонони ҷаҳон маҳсуб гардид.

Зеро китоби нави Эмомалӣ Раҳмон доир ба сарнавишти таърихии забони тоҷикӣ, шебу фарозҳои он дар масири зуҳуру густариш ва зарфиятҳои фароху фарогири забони тоҷикӣ буда, дар он решаҳои ориёии забони тоҷикӣ бо далелҳои қавии илмӣ ва таърихӣ исбот шудаанд. Ҳамчунин, дар он даврабандии таърихии забони тоҷикӣ дар асоси маводи нави илмӣ матраҳ шудааст.

Дар маҷмӯъ, асари мазкури Пешвои миллат фарогири бузургтарин сарчашмаҳои таърихию тамаддуни тоҷикон аст. Хусусан, муаллифи асар таърихи пайдоиши забони тоҷикиро дар фасли алоҳидаи китоб таҳти унвони «Забони миллат– ҳастии миллат» гирд овардааст.

Таъриху фарҳанги ниёгон маҳз ба воситаи забон то ба мо ба мерос мондааст. Аз ин ҷост, ки нақши забон дар муқаррар ва барқарор намудани саҳифаҳои бузурги таърих беҳамто мебошад. Бешубҳа, суханони Президенти кишвар исботи ин гуфтаҳо гардидааст: «Ҳамчун номи тоҷик забони тоҷик ҳам таърихи ғанию рангин дорад ва дар набардҳо баҳри ҳифзи ҳастии худ бо забонҳои бегона ҳамеша пирӯз мондааст.

Умуман, аз бехубун нест кардани фарҳанги як миллат, бахусус забони вай хоси ҷаҳолати истилогарон аст. Аҷнабиёни истилогар маҳз ба ҳамин восита ба мақсадҳои дуни худ расида метавонистанд. Зеро забон барҷастатарин ва гӯётарин поя, шиноснома ва нишони бақои ҳар як халқу миллат аст» [11;101].

Новобаста аз он ки забони тоҷикӣ дар давраи ҳукмронии Сомониён ба авҷи аълои рушди худ расида, дар илму адаб ва давлатдорӣ комилан ба комёбӣ мушарраф гардида буд, вале баъдтар аз фишори турку муғулон осеб дида, доираи интишори он маҳдуд мегардад, илму адабиёт ва забони пурмояву ширадори тоҷикӣ дар шаҳрҳои бостонӣ шукӯҳу шаҳомати қадимаи худро аз даст медод. Вале мардуми забондӯсти тоҷик нагузошт, ки забони модарии онро маҳв созанд. Фидокориву қаҳрамонӣ ва ватандӯстиву хештаншиносии мардуми тоҷикро дар пойдорӣ ва ҳифзи фарҳанги маънавӣ, аз ҷумла забони модарӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин иброз медоранд: «…халқи тоҷик бо фазли муборизаҳо ва муқовимати хеш ном, забон, фарҳанг, русум ва дину оинашро устуворона нигаҳ дошт» [9;473].

Аз ин лиҳоз, Сарвари давлат ҷавонони тоҷикро ба он даъват менамоянд, ки аз таърихи гузаштаи забону адабиёт ва фарҳанги хеш огоҳ бошанду баҳри поку беолоиш будани забони модарии худ ҷаҳду ҷидол намоянд. Ҷавононро ба он даъват менамоянд, ки ифтихори миллии худро баланд бардошта, баҳри густариши таъриху фарҳанги қадимаи худ талош варзанд: «Ифтихор аз Ватан, ифтихор аз таъриху фарҳанг, ифтихор аз ҳувияти миллӣ ва гузаштагони сарбаланди хеш маҳз аз поку бегазанд нигоҳ доштани забони модарӣ сар мешавад» [9;372].

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти забони тоҷикӣ замина ва имкониятҳои воқеӣ ба вуҷуд овард. Масъалаҳои забон дар сатҳи давлатӣ қарор дошта, аз ҳама гуна хавфу таҳдид ҳифз карда мешавад. Дар ин замина Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки ҳамаи масоили марбут ба забонро баррасӣ ва дар сатҳи ҳукумат ва давлати тоҷикон ҳаллу фасл менамояд. Дар назди онҳо вазифаҳои мушаххас гузошта шудааст, ки барои устуворії пояҳои забон саъю кӯшиш намоянд.

Баъди Истиқлолияти давлатӣ ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон иқдоми аввалине, ки бо пешниҳоди Сарвари давлат дар самти рушди забони тоҷикӣ гузошта шуд, ин дар Конституцияи кишвар ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ мебошад. Мақоми забони тоҷикӣ дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул шуда, 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд, дар чунин сатҳ қарор дода шуд: «Моддаи 2. Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст.» [1;1].

Дар баробари дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми худро соҳиб шудани забони тоҷикӣ татбиқи Қонуни забон дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Точикистон аз нав ба маҷрои худ бо диду нигоҳи тоза ворид гардид.

Бо ҳидоят ва дастгирии Президенти кишвар ҷиҳати рушду камоли забони тоҷикӣ ва эҳёи ҷараёни татбиқи Қонуни забони ҷумҳурӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 1995, таҳти № 662 Комиссияи татбиқи Қонуни забон дар

назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Дар назди ин Комиссия вазифаи пурмасъулият гузошта шуд, ки равиши иҷрои Қонуни забонро эҳё намояд, истифодаи забони давлатиро дар ҷумҳурӣ ба танзим дарорад, дар пешбурди сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти забон ёрӣ расонад, аз вазъи иҷрои Қонуни забон ба ҳукумат ҳисобот диҳад ва аз тамоми мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ талаб намояд, ки иҷрои талаботи қонуни мазкурро таъмин намоянд. Фаъолияти комиссияи ҳукуматӣ такони ҷиддие гашт барои оғози фаъолияти вазорату идораҳо, мақомоти давлатию корхона ва муассисаҳо дар татбиқи қонуни мазкур. Он мансабдоронро водор сохт, ки дар назди ҳукуматҳои вилоятӣ, шаҳру ноҳиявӣ, вазорату идораҳо, ҳатто мақомоти маҳалливу корхонаҳои калон комиссия ё гурӯҳҳои кории татбиқи Қонуни забон таъсис диҳанд. Амалишавии Қонуни забон маҷрои тоза пайдо карда, иҷроиши он на танҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳод, балки дар баъзе ҳолатҳо ҳуҷҷатнигориву коргузорӣ пурра ба забони давлатӣ сурат гирифтанд.

Зеро, ҳукумату давлати тоҷикон зери сарварии роҳбари оқилу забондони худ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб дарк менамуданд, ки ҳар давлат хоҳ вай бузург бошад, хоҳ хурд бо забон зинда аст ва забон яке аз рукнҳои муҳими давлатдорӣ ва муқаддасоти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин маврид муайян намудани муносибати давлат нисбат ба забон аз масъалаҳои муҳими сиёсати давлатдорӣ маҳсуб мегардад. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадашон ҳанӯз рӯзи 22 июли соли 1996 – Рӯзи забон чунин иброз дошта буданд: «Забон рукни асосии миллат ва давлат аст. Миллату давлат соҳиб ва пуштибони забонанд. Забон омили асосии рушду камоли миллат ва давлат аст. Ин аст, ки забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд» [8;492].

Барои он ки Қонуни забон аз рӯи нақшаи муайян амалӣ шавад, ҷиҳати тавсиа ва густариши забони тоҷикӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 октябри соли 1997 № 459 барномаи нави ҳукуматӣ қабул гардид. Мақсади он пайгирона дар амал татбиқ намудани талаботҳои Қонуни забони ҷумҳурӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди забони давлатӣ дар тамоми ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ ва таҳкими муносибатҳои дигар забонҳо ба шумор мерафт.

Иқдоми навбатии ҳукумат ва давлат бо Сарварии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти густариши забони тоҷикӣ дар даврахои аввали соҳибистиқлолӣ аз он иборат буд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1998 таҳти №355 «Имлои забони тоҷикӣ» дар таҳриру такмили нав тасдиқ гардид. Ин бесабаб набуд, зеро мушкилоти имло яке аз масъалаҳои муҳим барои забони тоҷикӣ мебошад ва аз қабули қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ, ки ҳанӯз соли 1972 ба амал бароварда шуда буд, солҳои зиёд паси сар гаштанд. Имло ба шароити нав ва талаботи рӯз, ки дар сиёсат ва раванди забон тағйиру дигаргуниҳои зиёд ба миён омаданд, ҷавобгӯ набуд. Забони воситаҳои ахбори умум, аз ҷумла рӯзномаву маҷаллаҳо озод гардида, дар истифодаи имло харҷу марҷ зиёд роҳ ёфта буданд.

Ба ҳамагон маълум аст, барои рушди забони давлатӣ воситаҳои ахбори омма, матбуоту нашриёт, радиову телевизион мавқеи муҳим мебозанд. Зеро хурду калони ҷумҳурӣ рӯзномаву маҷалла мехонанду радиову телевизион гӯш ва тамошо мекунанд. Суханрониву сухандонӣ, гӯишу тарзи ифодаи маънӣ, интишори маводу сатҳи забондонӣ барои онҳо сабақи забонӣ мегардад. Вале ин омили муҳими забондонии мардум дар баъзе ҳолатҳо сарфи назар гардида, дар табъу нашри китобҳои дарсию бадеӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо ба ғалатҳои ҷиддӣ роҳ дода мешавад. Бесабаб нест, ки дар

ин маврид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки забони воситаҳои ахбори омма, барномаҳои телевизиону радио ва рӯзномаву маҷаллаҳо ба ҳеҷ вачҳ аз мадди назар дур намондааст, дар вохӯрӣ бо аҳли зиёи ҷумҳурӣ рӯзи 20 марти соли 2001 чунин иброз дошта буданд: «Рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, китобҳои дарсӣ, илмӣ, бадеӣ бо хатоҳои пур аз имлоиву маъноӣ нашр мешаванд, миқдори ғалатҳои фаҳшу ом рӯз аз рӯз меафзояд. Забони барномаҳои ахбори телевизион ва радио аз лаҳни наттоқон, талаффузи калимаҳо сар карда то мантиқу таносуби сухани барандагони барномаҳо хароб аст» [7;13].

Дар баробари ин аҳли зиёро, ки маҳз онҳо соҳиби забони адабӣ ҳастанду тарғибгари меъёрҳои забони тоҷикӣ мебошанд, рӯ оварда, барои баланд бардоштани сатҳи забондонӣ, сайқал додани фарҳанги сухандонӣ, ширину болатофат сухан гуфтан ҳидоят намуданд: «… сатҳи забондонӣ ва сухангӯии баъзе зиёиёни мо ҳанӯз паст аст. Ҳангоми аз минбар ё тариқи радиову телевизион шунидани суханронӣ ё сӯҳбати онҳо ин баръало ба мушоҳида мерасад. Барои озодона бо забони адабии тоҷикӣ сухан гуфтану суҳбат карда тавонистан бояд ҳар як зиёии тоҷик на танҳо кӯшиш намояд, балки ба дигарон намунаи ибрат бошад» [5].

Дар паноҳи давлат қарор ёфтани забони тоҷикӣ аз муҳимтарин дастовардҳои истиқлолият дар самти сиёсати фарҳангии роҳбарият ба шумор меравад. Ҷиҳати боз ҳам фарохтару устувортар гардидани мақоми забони тоҷикӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2007, таҳти № 91 соли 2008 Соли бузургдошти забони тоҷикӣ эълон гардид. Дар ин маврид бо мақсади дар сатҳи зарурӣ арҷгузорӣ намудани забони тоҷикӣ қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 сентябри соли 2007 «Дар бораи омодагӣ ва баргузории Соли забони тоҷикӣ» қабул гардид, ки боз як шаҳодати воқеии ба таври ҳамешагӣ таҳти назари роҳбарият ва ҳукумати ҷумҳурӣ будани забони тоҷикӣ мебошад ва ин имкониятҳои рушду устувории онро васеъ мегардонад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ дар ҷашнгирии 15-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли бузургдошти ориёӣ зикр карданд: «Мо барои равнақи забони модарии худ боз ҳам бештар ғамхорӣ хоҳем кард, онро ҳамчун гавҳараки қиматбаҳои миллӣ ҳифз хоҳем кард» [10].

Дар ин замина таваҷҷуҳи хосае, ки дар рушду нумӯи забони тоҷикӣ такони ҷиддӣ ба амал овард, ин ба баррасии умум пешниҳод гардидани лоиҳаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Зеро қонуни қаблӣ дар даврони ҳукмронии Ҳизби коммунист ва ҳокимияти шӯравӣ қабул гардида буд ва як қатор масъалаҳои забони тоҷикиро сарфи назар мекард. Дар баробари дигар гаштани низоми сиёсии давлатӣ ва дастовардҳои зиёди иҷтимоиву иқтисодии кишвар дар мавриди фарҳангу забон ҳам дигаргуниву пешрафтҳои ҷиддиро ба назар овард. Талаботи замон ва муносибатҳои нави иҷтимоиву иқтисодӣ тақозо намуд, ки Қонуни забон иваз карда шавад. Баъди баррасии бардавом ва бо дарназардошти таклифу пешниҳоди аҳли ҷомеа бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 5 октябри соли 2009, таҳти № 553 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Қонуни мазкур вазъи ҳуқуқии забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ муайян ва истифодаи онро дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, фермерӣ ва соҳибкорони инфиродӣ танзим менамояд.

Талаботи моддаи 3-и Қонун «1. Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст. 2. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки забони давлатиро донад.» [2] аз ҳар фарди муқими Тоҷикистон тақозо менамояд, ки эҳтиромӣ забони тоҷикиро пос дошта, дар сатҳи зарурӣ онро донад ва муқаррароти қоидаҳои имлои забони адабиро ҳатмӣ риоя намояд.

Дастуру супоришҳо барои ҳарчи тезтар амалӣ гардидани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» заминаи боэътимод мебошад.

Маҳз бо мақсади амалӣ сохтани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2009 таҳти № 604 Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки сиёсати давлатиро дар самти рушду инкишофи забон таъмин намуда, ҳамаи масъалаҳои марбут ба забондоштаро ҳаллу фасл менамояд.

Сарвари давлат муҳим будани ин масъаларо дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5 октябри соли 2010 чунин иброз намуданд: «Ба хотири татбиқи сиёсати ҳадафмандонаи Ҳукумат дар бораи забони давлатӣ ва амалӣ сохтани Қонуни мазкур сохтори нав – Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Кумита ягона ниҳоди ҷумҳуриявӣ дар амалӣ сохтани сиёсати ҳукумати кишвар дар масъалаҳои марбут ба забони давлатӣ маҳсуб мешавад. Он барои танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот, назорати иҷрои муқаррароти Қонун ва риояи меъёрҳои забони адабӣ масъулияти муҳимро ба ухда дорад» [4;4].

Пешвои миллати тоҷикон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми дигари худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба давраи ҷашнгирии 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост омада буд, дар баробари баррасии ҳамаи самтҳои фаъолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди забони давлатӣ ва омӯзиши забонҳои дигар дастуру ҳидоятҳои зарурӣ доданд. Дар пайгирӣ намудани соҳаи маориф ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати роҳбарияти давлат, таъмини ҳифзи иҷтимоии мардум, рушди соҳаи тандурустӣ, тавсеа ёфтани шабакаи иттилоотӣ, таблиғи тарзи ҳаёти солим, таҳсили ҷавонон ва ба воя расонидани мутахассисони ба талаботи замон ҷавобгӯ дар бораи зарурияти дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба омӯзиши забони давлатӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа доданро махсус зикр карданд. Албатта, «дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба омӯзиши забони давлатӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа додан»-ро [3] ба миён овардани Сарвари давлат бесабаб нест. Зеро, сатҳи забондонии толибилмони мо дар ҳамаи зинаҳои таълим мувофиқи матлаб нест, мардум эҳтиромона ва озодона бо забони адабӣ гуфтузор карда наметавонанд, сатҳи сухангӯиву забондонии ҳатто баъзе зиёиён паст аст, забони рӯзномаву маҷаллаҳо, телевизиону радио бошад, аз ғалатҳои имлоиву маъноӣ пур аст.

Бо дарназардошти он ки забони тоҷикӣ ҳамчун забони сиёсату қонунгузорӣ ва муоширату коргузорӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиёти миллӣ истифода мешавад, омӯзишу донистани он барои ҳар як сокини ҷумҳурӣ зарур аст.

Президенти муҳтарами кишвар ҳамчунин дар баробари омӯзиши забони тоҷикӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот донистани ҳатмии ду забон, бахусус забонҳои русӣ ва англисиро [3] махсус қайд карданд. Ҳамчунин, дар Паём зикр гардид, ки «бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии

Тоҷикистон” муносибат ба забони давлатӣ ба куллӣ тағйир ёфт ва имрӯз татбиқи қонун муваффақона идома дорад» [3].

Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари муайян намудани самтҳои густариши забони тоҷикӣ хотирнишон сохтанд, ки «имрӯз барои рушди минбаъдаи забони давлатӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва як силсила тадбирҳои дигари Ҳукумат шароит ва фазои мусоиди сиёсиву иҷтимоӣ фароҳам омадааст, бояд дурнамои рушди забони модарии мо бо таҳияи Барномаи мукаммали густариши забони тоҷикӣ муайян ва тарҳрезӣ гардад» [12].

Баъзе лаҳзаҳои таваҷҷуҳ ва назари Сарвари тоҷикони давлати соҳибистиқлол муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро нисбат ба рушду такомул ва машокили забони тоҷикӣ бо навиштаҳои академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ ба анҷом расонида, хостгори он мешавем, ки аҳли зиё ва кулли мардуми Тоҷикистон мисли Сарвари худ сухандону суханвар бошанду бо забони гуворо, лаҳни дилписанду беолоиши тоҷикӣ суханронӣ намоянд: «Имрӯз сарварони Тоҷикистон ба забони модарӣ ба халқ муроҷиат мекунанд. Дар ин нақши Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чашмрас аст. Ба тоҷикӣ суханронӣ оғоз кардани ӯ намунаи ибрат барои дигарон аст» [13;32].

Хулоса, дар даврони Истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ зери роҳбарии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикӣ рушд ёфт, зеро барои ин шароиту имкониятҳои мусоид ва муҳити мувофиқи сиёсиву иҷтимоӣ фароҳам оварда шуд ва дурнамои густариши забони тоҷикӣ муайян ва тарҳрезӣ гардид.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, «Шарқи озод», 2009.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №№9-10, мод. 546.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 20 апрели соли 2011, Душанбе, «Шарқи озод», 2011.

4. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5 октябри соли 2010, Душанбе, «Шарқи озод», 2010

5. Эмомалӣ Раҳмон. Забон нигаҳбони ҳувияти миллист. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо аҳли зиёи мамлакат. 19 марти соли 2008, Душанбе, Минбари халқ, 21 марти соли 2008.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе, “Эр-граф”. 2016. – 516 саҳ.

7. Эмомалӣ Раҳмон. Зиёиён равшангарони роҳи фардои миллатанд. Душанбе, 2004, -С.13.

8. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. ҷ.1, Душанбе, «Ирфон», 2001.

9. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат, ҷ.2, Душанбе, «Ирфон», 2002.

10. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 15-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли бузургдошти ориёӣ, 8 сентябри соли 2006, «Ҷумҳурият», 14 сентябри соли 2006.

11. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Душанбе, 1996.

12. Ҳифзи забон ҳифзи Ватан мебошад. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Омӯзгор», №43 (11748), 8 октябри соли 2010.

13. Муҳаммадҷон Шакурӣ. Қонуни забон ва давлати миллӣ». Маҷмӯаи «Даҳ соли Қонуни забон», Душанбе, «Ирфон», 1999, -С. 32.

ВКЛАД ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА – ЛИДЕРА НАЦИИ В ВОЗРОЖДЕНИИ И РАЗВИТИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

Б.Ҳ. САЙФИДДИНОВ,

кандидат филологических наук, проректор Таджикской национальной консерватории имени Т.Сатторова по учебной работе

734025, Республика Таджикистан, ул. Ш. Хусейнзода, 155,

тел.: (+992)227-07-24, 918-65-22-35 E-Mail: sbh-6161@mail.ru

Статья посвящена развитию таджикского языка как государственный язык в годы государственной независимости Республики Таджикистан. В ней на основе указов Президента Республики Таджикистан и другие нормативно-правовые актов, принятием Правительством Республики Таджикистан, автор показывает вклад Президента и важность данного вопроса в годы независимости Республики.

Ключевые слова: *Президент, Правительство Республики Таджикистан, Конституция, Закон Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан», Комитет по языку и терминологии, Независимость, национальное достоинство, таджикский язык, нормы языка, орфография, статус государственного языка, интеллигенция, литературный язык.*

CONTRIBUTION OF THE FOUNDER PEACE AND NATIONAL UNITY - THE NATION'S LEADERIN THE REVIVAL AND DEVELOPMENT OF THE STATE LANGUAGE

B.H. SAIFIDDINOV,

candidate of philological sciences, pro-rector on teaching, Tajik National Conservatory named after T. Sattorov,
734025, Dushanbe, Tajikistan, Huseinzoda str. 155,
ph: 918652235; E-mail: sbh-6161@mail.ru

Article is about development of Tajik language as state language in the years of public independence of the Republic of Tajikistan. On the base of the degree of the President of the Republic of Tajikistan and other legislative acts of the Parliament and Government of the Republic of Tajikistan, author showed importance of this issue in the independence of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *President, Government of the Republic of Tajikistan, Constitution, Law of the Republic of Tajikistan "About the state language of the Republic of Tajikistan", Committee on language and terminology, Independence, Tajik language, norms of the language, orthography, status of the state language, inelegancy, literacy language.*

УДК : 338.22

ТАВСИФИ МУХТАСАРИ ҶАНБАҲОИ КАЛИДИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР 25 СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

И.Ҷ. КАМОЛИДДИНЗОДА,
муовини Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Бохтар 37,
тел.: (+922 37) 221-38-54

З.Ш. БУРҲОНЗОДА,
сардори Сарраёсати таҳлили макроиқтисодӣ, дурнамо ва ислоҳоти
иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Бохтар 37,
тел.: (+922 37) 221-48- 16

Дар мақола таваҷҷуҳ ба муаррифии дастоварҳои рушди кишвар дар сатҳи макроиқтисод дар тӯли 25 соли рушд дода шудааст. Дар ин раванд хусусиятҳои рушди иқтисод дар марҳилаҳои гуногуни инкишоф тавсиф дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *рушди иқтисод, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, стратегияи миллии рушд.*

Дар ҳақиқат, бузургтарин дастоварди миллати мо дар тӯли чандин садсолаҳо мушарраф гардидан ба Истиқлолияти давлатӣ ва ташкили давлати миллӣ бо тамоми рукнҳояш мебошад, зеро маҳз Истиқлолияти давлатӣ барои мардуми озодандешу озодихоҳи тоҷик имконияти таърихие фароҳам овард, ки ватани аҷдодии хешро соҳибӣ карда, суннату арзишҳои миллиро эҳёву рушд намояд.

Мутаассифона, солҳои аввали истиқлолият барои мардуми дар асл заҳматкашу оромтабиат ва таҳаммулгари мо басо гарону миёншикан омад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин маврид қайд намудаанд, ки баробари ба даст овардани истиқлолият мардуми мо ба гирдоби мухолифату низоъҳои дохилӣ ва оқибат ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гирифтор гардид ва кор ба ҷое расид, ки масъалаи ҳастии миллату давлати тоҷикон зери хатар монд.

Танҳо дар нимаи дуюми солҳои навадуми асри бист бо саъю кӯшиш ва иқдомҳои беназири мардуми Тоҷикистон ва бо истифода аз ақлу заковат ва дурандешии Сарвари

давлат мо тавонистем, ки оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш намуда, ҷиҳати барқарорсозии харобаҳои ҷанг камари ҳимат бибандем.

Давраи гузариш барои давлати навини мо хеле вазнину сахт ва мушкил буд. Агар соли 1991 истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 1990 - 6% кам шуда бошад, пас соли 1992 якбора қариб 40% поён рафта буд. Тамоми соҳаҳои иқтисодиёт тамоюли поёнравӣ дошт.

Ҳамин тавр, танҳо баъди ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар мамлакат, яъне аз соли 1997 пастравии нишондиҳандаҳои иқтисодиёти кишвар боздошта шуд.

Қобили тазаккур аст, ки соли 1996 бори аввал дар таърихи кишвари соҳибистиқлоламон Барномаи якуми ислоҳоти иқтисодӣ дар мамлакат қабул ва чорабиниҳои мушаххаси гузариши иқтисодиёти миллӣ ба муносибатҳои бозоргонӣ шурӯъ гардид.

Аз ин баъд, бинобар то андозае ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар ва оғоз намудани ислоҳоти иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт соли 1997 нахустин бор дар давраи соҳибистиқлолӣ афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 1996 дар ҳаҷми 1,7 фоиз ба қайд гирифта шуд. Минбаъд, раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва дар ин замина рушду нумӯи соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ идома ёфта, аз соли 2000-ум иқтисоди миллӣ батадриҷ рушд менамояд.

Бояд қайд кард, ки маҳз бо шарофати сиёсати некбинона ва оқилонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кишварамон дар 25 соли Истиқлолият ба дастовардҳои назаррас дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ноил гардид. Ин аст, ки бо мақсади фароҳам овардани заминаи воқеӣ ҷиҳати рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ дар кишвар бо ташаббус ва дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015», стратегияҳои миёнамуҳлати паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон қабул ва татбиқ гардиданд, ки дар маҷмуъ барои амалӣ шудани ин ҳуҷҷатҳои стратегӣ аз соли 1997 то ин давра 150 барномаи соҳавӣ ва 47 барномаи минтақавӣ таҳия гардидааст.

Дар натиҷаи амалӣ гардонидани тадбирҳо ҷиҳати тезонидани рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ дар давраи истиқлолияти давлатӣ рушди назарраси нишондиҳандаҳои асосии иқтисодию молиявӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳамин тариқ, татбиқ намудани ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ боиси аз 81 фоизи соли 1999 то 31,6 фоиз дар соли 2015 паст гардидани сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар шудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ гардид.

Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз соли 1997 то ба имрӯз 3,8 маротиба афзуда, рушди миёнаи он дар як сол 7,1 фоизро ташкил дод. Рушди иқтисодиёт дар ин давра ба сабаби афзоиши мунтазами фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ таъмин гардид.

Истеҳсоли маҳсулоти саноат аз соли 1997 то ба имрӯз 3,5 маротиба, маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ 3,7 маротиба, ҳаҷми боркашонӣ тавассути тамоми навъҳои нақлиёт 2,1 маротиба, мусофиркашонӣ 5,2 маротиба, ҳаҷми гардиши савдои чакана 5,3 маротиба ва хизматрасонии пулакӣ ба аҳолӣ 9,7 маротиба афзуд.

Бояд қайд кард, дар ин давра вобаста ба дигаргун гардидани вазъи сиёсию иқтисодии ҷаҳон бухронҳои молиявию иқтисодӣ ба вуҷуд омада, барои рушди иқтисодиёти кишвар таъсири манфӣ расониданд.

Дар ин ҷода барои ҳифзи иқтисоди миллӣ аз хавфу таъсири манфии бухронҳои ҷаҳонию минтақавӣ бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам чораҳо андешида шуда, барои пешгирии таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти миллӣ Нақшаи чорабиниҳои махсус қабул ва амалӣ гардонида шуд, ки ин ба нигоҳ доштани рушди мусбати иқтисодиёти миллӣ мусоидат намуд.

Ҳамин тариқ, Истиқлолияти давлатӣ ва соҳибихтиёрии миллӣ имкон дод, ки пояҳои давлату давлатдории навин ва ҷавобгӯи манфиатҳои миллат ва ниёзҳои мардум мустаҳкам гардад, барои рушди устувори иқтисоди миллӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварда, дар ин замина сатҳи некӯаҳволии мардум тадриҷан баланд бардошта шавад.

Дар даврони Истиқлолият бо фаъолияти пурсамари Ҳукумати кишвар як қатор мушкилоту монеаҳои мавҷуда бартараф гардида, корҳои азими бунёдкориву созандагӣ ҷиҳати расидан ба се ҳадафи стратегӣ – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакат ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ анҷом дода шуд.

Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи навсозиҳои иҷтимоию иқтисодӣ қарор дорад. Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар заминаи татбиқи муваффақонаи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015» роҳбарияти мамлакатро барои таҳияи Стратегияи нави дарозмуддат ва ҳадафҳои волотар ҳидоят намуд. Ҳамин тавр, вазъи воқеии иқтисоди миллӣ, имконияту шароитҳои мавҷударо дар назар дошта, дар заминаи Ҳадафҳои Рушди Устувор, ки соли 2015 дар ҷаласаи 70-уми Маҷмааи умумии Созмони Милали Муттаҳид дар шаҳри Ню-Йорк қабул гардида буд, «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (СМР-2030) таҳия карда шуд.

КРАТКИЙ ОБЗОР КЛЮЧЕВЫХ АСПЕКТОВ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

И.Д. КАМОЛИДДИНЗОДА,

заместитель Министра экономического развития
и торговли Республики Таджикистан,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 37,
тел.: (+922 37) 221-38-54

З.Ш. БУРХОНЗОДА,
начальник главного управления макроэконэкономического
развития и торговли Республики Таджикистан,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 37,
тел.: (+922 37) 221-48- 16

В статье внимание обращено на обоснование достижений в части макроэкономического развития за 25 лет государственной независимости. В этом аспекте охарактеризованы отдельные этапы развития экономики страны.

Ключевые слова: *экономический рост, ВВП, стратегия национального развития.*

OVERVIEW OF KEY ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE STATE INDEPENDENCE

I.D. KAMOLIDDINZODA,
deputy Minister of Economic Development and Trade
of the Republic of Tajikistan,
34025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bohtar 37,
ph.: (922 37) 221-38-54

Z.SH. BURHONZODA,
head of the Main Macroeconomic management Economic Development and Trade
of the Republic of Tajikistan,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bohtar 37,
ph: (+922 37) 221-48- 16

In his article, attention iss drawn to the study of achievements in terms of macroeconomic development for 25 years of independence. In this aspect, characterized the separate stages of development of the national economy.

Keywords*: economic growth, GDP, national development strategy.*

УДК 338.43

СОҲАИ КИШОВАРЗӢ - МУҲИМТАРИН СОҲАИ ТАЪМИНКУНАНДАИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Н.Б. НОЗАНИНЗОДА,
муовини Вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ 44,
тел.: (+922 37) 221-15-96

Дар мақола таваҷҷуҳ ба муаррифии дастовардҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар тӯли 25 соли истиқлолияти давлатӣ дода шудаст. Дар ин раванд ташаккули базаи меъёрию ҳуқуқӣ ва афзоиши неруи истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ тавсиф дода шуданд.

Калидвожаҳо: *кишоварзӣ, агросаноат, амнияти озуқаворӣ, растанипарварӣ, чорводорӣ.*

Соҳаи кишоварзӣ яке аз бахшҳои пешбарандаи иқтисодиёти мамлакат ба шумор рафта, дар таъмини яке аз ҳадафҳои асосии пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амнияти озуқаворӣ» мавқеи асосӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо кишвари аграриву саноатӣ мебошад. Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиқлоли дар баробари тинҷу ором намудани вазъи сиёсии кишвар зарурияти таъмини аҳолӣ бо маводи озуқа ба миён омад. Вазъияти ба амал омада Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бетараф гузошта наметавонист ва ҷиҳати таъмини аҳолӣ бо маводи озуқа ва афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, коҳиш додани вобастагии бозори истемолӣ аз молҳои воридотӣ ва ба шуғл фаро гирифтани аҳолии ҷумҳурӣ ба корҳои доимӣ зарурияти тақсим намудани заминҳо ба аҳолии ҷумҳурӣ ба миён омад.

Дар робита ба вазъияти баамаломада дар навбати аввал дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ислоҳоти замин” соли 1992 марҳилаи аввали ба деҳқонон ҷудо намудани заминҳои минтақаҳои кӯҳистон ва наздикуҳӣ оғоз гардид.

Инчунин, бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995, №342 ва аз 1 декабри соли 1997, №874, 75 ҳазор гектар замин барои истифода ба аҳолии деҳот тақсим карда шуд, ки ин амал барои таъмин намудани аҳолӣ бо маводи ғизоӣ мусоидат намуд.

Мавриди зикр аст, ки дар раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар баробари дигар соҳаҳо соҳаи кишоварзӣ низ таҷдид гардида, дар заминаи он шаклҳои нави хоҷагидорӣ, махсусан хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба вуҷуд омаданд, ки имруз шумораи онҳо зиёда аз 162 ҳазорро ташкил дода, ба рушди соҳа мусоидат намуда истодаанд.

Зери ташаббус ва дастгирии бевоситаи Пешвои миллат, як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим қабул гардиданд, ки ба рушди соҳаи кишоварзии мамлакат мусоидат намуд, ки ном бурдани якояки онро инҷо муҳим мешуморам: Ҳадафҳои рушди ҳазорсола, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи амнияти озуқаворӣ", Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, Консепсияи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, Консепсияи рушди иноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи нави рушди соҳаи боғу токпарварӣ барои солҳои 2016-2020.

Танҳо дар давоми солҳои 2002-2015 амалигардонии 15 Барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла, Барномаҳои рушди соҳаи пахтакорӣ, тухмипарварӣ, рушди соҳаи боғу токпарварӣ, картошкапарварӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон ва касалиҳои боғу токзор, мубориза бар зидди малах, рушди соҳаи парандапарварӣ, занбӯриасалпарварӣ, зотпарварӣ ва хушзоткуниичорво, қутоспарварӣ, аспарварӣ, беҳгардонии ҳолати чарогоҳҳои ҷумҳурӣ, моҳипарварӣ, биотехнологияи чорво, инчунин Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи парандапарварӣ", "Дар бораи бойторӣ", "Дар бораи ҳифзи навъҳои растанӣ, "Дар бораи занбӯриасалпарварӣ" қабул гардида, татбиқи онҳо ба пешрафти соҳаи кишоварзӣ такони ҷиддӣ дод.

Дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи соҳаи кишоварзӣ соли 2015, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 21578 млн. сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба соли 1991, 68,8 фоиз афзуда, ба соҳаи растанипарварӣ 14624 млн. сомонӣ ва чорводорӣ 6954 млн. сомонӣ рост меояд, ки мутаносибан ин нишондод дар соҳаи растанипарварӣ 7068 млн. сомонӣ ва дар соҳаи чорводорӣ 3510 млн. сомонӣ зиёд мебошад.

Истеҳсоли маҳсулот дар соли 2015 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ, аз қабили ғалладонагиҳо 1393 ҳазор тонна, пахта 276 ҳазор тонна, картошка 887 ҳазор тонна, сабзавот 1667 ҳазор тонна, полизӣ 592 ҳазор тонна, мева 299 ҳазор тонна, ангур 204 ҳазор тонна, гӯшт 218 ҳазор тонна, шир 889 ҳазор тонна ва тухм 357 млн. дона расонида шудааст, ки нисбат ба соли 1991 ғалладонагиҳо 4,6 маротиба, картошка 4,9 маротиба, сабзавот 2,6 маротиба, полизӣ 3,4 маротиба, мева 69 фоиз, ангур 69 фоиз, гӯшт 44 фоиз, шир 51 фоиз зиёд гаштааст.

Ҳамчунин, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолӣ дар ҷумҳурӣ аз ҷумла сабзавот 196,5 килограмм, полезӣ 69,7, картошка 104,5, мева 35,2 ва ангур 24

килограмм рост меояд, ки нисбат ба соли 2005 мутаносибан аз 128,8 фоиз то 2,8 маротиба зиёд мебошад.

Саршумори чорвои калон бошад, 2209 ҳазор сар, аз ҷумла модагов 1132 ҳазор сар, гӯсфанду буз 5279 ҳазор сар, мурғ 5143 ҳазор сар ва асп 78 ҳазор сарро ташкил кард, ки нисбат ба соли 1991 саршумори чорвои калон 59 фоиз, аз он модагов 93 фоиз, гӯсфанду буз 57 фоиз ва асп 49 фоиз афзудааст.

Дар 8 моҳи соли 2016 бошад, дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли ғалладонагиҳо ба 956461 тонна, картошка 326520, сабзавот 843662, полизӣ 319605, меваҷот 126977, ангур 17770, гӯшт 85328, шир 401974, пашм 4680, асал 925 тонна ва тухм 174,3 млн. дона расонида шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба ғайр аз тухм, дигар маҳсулотҳо мутаносибан аз 2,7 фоиз то 95,3 фоиз зиёд гардида, ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ба 8601,2 млн. сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 7,2 фоиз зиёд гардида, суръати афзоиш дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ мутаносибан 8,3 ва 4,9 фоизро ташкил медиҳад.

Дар ин давра аз қаламрави ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ 131326 тонна маҳсулоти кишоварзӣ, сабзавот 96832 тонна, аз он пиёз 95346 тонна, меваи тару тоза 8733 тонна, аз он гелос 313 тонна, зардолу 3930 тонна ва меваи хушк 23694 тонна ба давлатҳои Қазоқистон, Россия, Қирғизистон, Чин, Афғонистон ва дигар давлатҳои хориҷӣ содирот карда шудааст.

Инчунин, бо мақсади баланд бардоштани иқтидори содиротии меваҷот дар давоми 8 соли охир (солҳои 2007-2014) дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 68990 гектар боғу токзорҳои нав бунёд карда шудааст.

Рушди соҳаи аграрии ҷумҳурӣ бе ҷалб ва иштироки бевоситаи кормандони соҳаи илми кишоварзӣ ғайриимкон буда, дар солҳои истиқлолияти ҷумҳурӣ муассисаҳои илмии соҳа оид ба ҳалли масъалаҳои рӯзмарраи кишоварзӣ фаъолият намуда, ба дастовардҳои назаррас соҳиб гаштанд.

Аз ҷумла, дар соҳаи растанипарварӣ 157 навъҳои зироатҳои кишоварзиро офариданд, ки аз онҳо 89 навъҳои зироатҳо минтақабоб гардиданд. Инчунин, аз ҷониби олимон зиёда аз 50 технологияҳои самаранок ва инноватсионии парвариши зироатҳои кишоварзӣ тарҳрезӣ ва татбиқ гардид.

Коллексияи навъу намунаҳои зироатҳои кишоварзии маҳаллӣ ва интродкесияшуда ба 11314 номгӯй расонида шуд.

Дар соҳаи боғу токпарварӣ ва сабзавоткорӣ олимон 50 навъҳои нави серҳосилро офариданд, ки 32-тои онҳо минтақабоб гардида, оид ба беҳдошти механизатсияи соҳаи кишоварзӣ 17 мошину мошинолотҳо оид ба коркарди сифрии хок ва ворид намудани нуриҳои минералӣ, кашидани палу пуштаҳо ва кишти тухмии зироатҳои кишоварзиро

ихтироъ намуда, механиконии кори байни қаторҳои боғу токзорро дар заминҳои обёришаванда такмил доданд.

Дар соҳаи чорводорӣ типи нави тоҷикии говҳои зоти сиёҳалоро бо маҳсулнокии 5-7 ҳазор литр шир ва зоти бузҳои серпашми зоти тоҷикиро бо пашми баландсифат офариданд, ки онҳо дар хоҷагиҳои чорводории ҷумҳурӣ васеъ парвариш меёбанд.

Ҳоло ҳам дар ҷумҳурӣ захираҳои истифоданашуда барои рушд додани соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум хело зиёданд, дар ин робита барои васеъ намудани ҳамкорӣ бо институтҳои молиявии байналмилалӣ ва ширкатҳои ватанию кишварҳои хориҷӣ оид ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд густариши ҳамкорӣро таъмин намоем.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – КЛЮЧЕВАЯ ОТРАСЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Н.Б. НОЗАНИНЗОДА,

заместитель Министра сельского хозяйства Республики Таджикистан,

734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ 44,

тел.: (+922 37) 221-15-96

В статье обозначены ключевые достижения в развитии сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности за 25 лет государственной независимости Республики Таджикистан. В этом аспекты акценты расставлены на процесс формирования нормативно – правовой базы и повышения производственного потенциала сельского хозяйстива.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, агропромышленность, продовольственная безопасность, растениеводство, животноводство.*

AGRICULTURE - KEY SECTORS OF FOOD SECURITY THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

N. B. NOZANINZODA.

deputy Minister of Agriculture of the Republic of Tajikistan,

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudakӣ aven. 42,

ph.: (+922 37) 221-15-96

The article outlines the key achievements in the development of agriculture and food security for 25 years of the state independence of the Republic of Tajikistan. In this aspect, the accents on the formation of the regulatory - legal framework and enhancing the productive capacity of agriculture.

Keywords: *agriculture, agro-industry, food security, crop production, animal husbandry.*

УДК 656(075.8)

ДАСТОВАРДҲОИ РУШДИ НАҚЛИЁТИ КИШВАР ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Р.Ф. ВАЛИЗОДА,
муовини Вазири нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Айнӣ 14,
тел.: (+922 37) 221-17- 13

Дар мақола дастовардҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми нақлиёт ва ҳалли масъалаи аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани кишвар ба таври мушаххас баён гардиданд. Таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои амалигардии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар низоми нақлиёт дода шудаст.

Калидвожаҳо: нақлиёт, *роҳи автомобилгард ва оҳан, бунбасти коммуникатсионӣ, кишвари транзитӣ.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мо имсол 25-умин солгарди Истиклолияти давлатиашро бо тантана истиқбол мегирем, аз назари ҷуғрофӣ муҳимтарин кишвари Осиёи Марказӣ маҳсуб ёфта, чор ақсои олам -Шарқу Ғарб ва Шимолу Ҷанубро ба ҳам васл месозад.

Роҳи бузурги Абрешим, ки дар гузашта аз қаламрави Бохтару Тахористон, Чағониёну Шумон, Аҳоруну Қабодиён, Вахшу Хутал, Рашту Кумод, Дарвозу Ванҷ, Рушону Вахон ва Суғду Истаравшан убур мекард, Ҳиндустону Афғонистону Чинро ба ҳам мепайваст. Таърих худ гувоҳ аст, ки дар ин минтақа сарзамини биҳиштосои мо дар баробари нақши муҳими иқтисодию тиҷоратӣ доштанаш, ҳамзамон дар он рузгор нақши калидӣ ва меҳвариро дар пайвасти фарҳангҳои мухталифи мардумони кишварҳои ин ҳавза дар атрофи камарбанди ягонаи ғоявӣ доштааст.

Мутаассифона, Тоҷикистони муосир дар марҳилаи аввали соҳибистиқлолиятии худ дар шакли се порчаи аз ҳам ҷудо ва дар бунбасти коммуникатсионӣ ва шабакоти номукаммали нақлиётӣ карор дошт.

Дар гузаштаи на он қадар дур, мушаххас, даҳсолаи охири асри гузашта, танҳо 42% роҳҳои аҳамияти ҷумҳуриявидошта ва 20% роҳҳои аҳамияти маҳаллидоштаи кишварамон болопуши мумфарш доштанд. Ин ҳолат кишвари моро дар риштаи равобити байналмилалӣ дар вазъи ногувор қарор дода буд.

Вобаста ба шароит ва вазъи онрузаи мамлакат Ҳукумати навтаъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон раҳоӣ бахшидани ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба давлати транзитӣ мубаддал гардонидани онро яке аз ҳадафҳои стратегӣ ва меҳварии худ қарор

дода, таҳти сарварии бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Рахмон барои ноил шудан ба ин ҳадафи олӣ барномаҳои муҳими стратегии кишвар, принсипҳо, хусусияти хоси фаъолият, роҳҳои рушди нақлиёту роҳсозиро муайян намуд. Ин ҳадафи созандаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаҳои аввалини ба фаъолияти худ шурӯъ намуданашон пайваста пайгирӣ намуда, дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин баён дошта буданд, ки ҳадафи сеюми стратегии мо аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакат ва таъмин кардани пешрафти минбаъдаи соҳаҳои нақлиёту алоқа мебошад.

Дар самти амалигардонии сиёсати созандагии Ҳукумати кишвар ва Пешвои миллат аз соли 2000 сар карда, стратегияи махсуси рушди комплекси наклиёт то соли 2025 қабул гардид, ки натиҷаҳои онро имрӯз мо баръало мебинем. Дар ин давра бо 21 давлати хориҷи дур ва 13 давлати хориҷи наздик созишномаҳои дуҷониба ба тасвиб расиданд. Ҳамзамон ҷиҳати рушди равобити байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти нақлиёти автомобилӣ 9 конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ ба имзо расонида шуд, ки ба ҳамлу нақли байналмилалӣ мусоидат намуданд.

Бо шарофати сулҳу ваҳдат ва суботи сиёсӣ, бо ибтикори Асосгузори сулҳу Вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мо ба марҳилаи нав – давраи созандагию бунёдкорӣ қадам гузоштем. Бо мақсади таҳким бахшидан ба пойдории истиқлолияти воқеии мамлакат бунёди як силсила иншооти тақдирсоз ва сохтмонҳои бузурги дорои аҳамияти умумидавлативу байналхалқӣ оғоз гардиданд.

Сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа- Кулоб, нақбҳои «Истиқлол», «Озодӣ», «Шаҳристон», «Дустӣ», «Хатлон», сохтмони пулҳои байналмилалии байни Тоҷикистону Афғонистон дар мавзеҳои Тем, Рузвай, Ишкошим, Панҷи Поён, Ванҷ, Шурообод, роҳи автомобилгарди Кӯлоб-Қалъаихумб, Мурғоб-Кулма, Шоҳон-Зигар (марҳилаҳои 1,2,3), Шкев-Зигар, Душанбе- Қурғонтеппа- Данғара-Кӯлоб, Дӯстӣ-Панҷи Поён (марҳилаи 1,2), Душанбе- сарҳади Қирғизистон (марҳилаи 1,2,3), Душанбе-Чанақ-сарҳади Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Қӯрғонтеппа-Дӯстӣ (марҳилаи 1), Душанбе-Турсунзода-сарҳади Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Айнӣ-Панҷакент- сарҳади Ӯзбекистон чунин иншоотҳои такдирсоз ҷиҳати раҳоии воқеӣ ва бебозгашти кишварамон аз бумбасти коммуникатсионӣ маҳсуб меёбанд.

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ дар ҷумҳурӣ 45 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии зиёда аз 12 миллиард сомонӣ татбиқ гардида, беш аз 2000 километр роҳҳои мошингард, 31 километр нақбҳо, 200 адад пулҳо ва 173,2 километр роҳи оҳан таҷдиду бунёд ва ба истифода супорида шудаанд.

Соли 2015 азнавсозии шоҳроҳи мошингарди Душанбе - Турсунзода ба масофаи 57 километр ба маблаҒи беш аз 800 миллион сомонӣ ва шоҳроҳи Айнӣ- Панҷакент ба масофаи 113 километр ба маблаҒи беш аз 700 миллион сомонӣ анҷом ёфт. Имсол азнавсозии роҳи мошингарди Восеъ- Ховалинг ба масофаи 88 километр ва ба маблаҒи 370 миллион сомонӣ ба анҷом мерасад. Боз иншооти ҷашнӣ - роҳи оҳани Душанбе-Қӯрғонтеппа (қисмати Вахдат- Ёвон) бо дарозии 40,7 километр мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт, ки робитаи пойтахти мамлакатро бо бузургтарин қисмати кишвар — вилояти Хатлон таъмин менамояд.

Дар давоми соли 2016 корҳои сохтмону таҷдидӣ боз якчанд иншооти нақлиётии муҳим, аз қабили азнавсозии қисми роҳҳои автомобилгарди Душанбе-Турсунзода (аз муҷассамаи Ибни Сино то дарвозаи ғарбии шаҳр) ба маблати 480 миллион сомонӣ ва Исфара-Хуҷанд ба маблаҒи зиёда аз 310 миллион сомонӣ оғоз гардид.

Барои ба сатҳи байналмилалӣ мутобиқ гардонидани роҳи мошингарди Душанбе – Кӯлоб - Қалъаи Хумб - Хоруғ - Кулма таҷдиди ду қисмати душвортарини он - Кӯлоб-Шамсиддини Шоҳин бо масофаи 32 километр ва Шкев-Қалъаи Хумб бо масофаи 26 километр ба нақша гирифта шудааст, ки маблаҒи умумии ин лоиҳаҳо беш аз 800 миллион сомониро ташкил медиҳанд.

Дар баробари ин, корҳои омодасозии лоиҳа барои оғози таҷдиди роҳи мошингарди Қалъаи Хумб-Ванҷ ба масофаи қариб 110 километр ва арзиши умумии беш аз 2 миллиард сомонӣ идома дорад.

Танҳо дар давоми соли 2015 дар маҷмӯъ, қариб 510 километр роҳ таъмиру таҷдид ва 140 пул сохта ва барқарор карда шудааст.

Таъмиру таҷдиди роҳҳои байнишаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои деҳот самти дигари фаъолияти мо мебошад. Айни замон таъмиру таҷдиди 324 километр чунин роҳҳо ба маблаҒи беш аз 70 миллион сомонӣ ба анҷом расида, аз ҳисоби Фонди эҳтиётии Президенти мамлакат дар 21 шаҳру ноҳияи кишвар 81 километр роҳҳои байнишаҳрӣ ба маблаҒи 90 миллион сомонӣ азнавсозиву таъмир шудаанд.

МаблаҒгузории нигоҳдории роҳҳо аз буҷаи ҷумҳурӣ сол аз сол меафзояд. Агар дар соли 2000-ум ба ин мақсад 3 млн 827 ҳазор сомонӣ ҷудо гардида бошад, ин маблаҒ дар соли 2016 ба 61 миллион сомонӣ расид.

Имрӯз Тоҷикистон вобаста ба мавқеи хоси ҷуғрофии худ ва дастовардҳои назаррасаш дар самти маҷмааи нақлиётӣ ҳамчун кишвари транзитӣ эътироф шудааст. Кишвари мо ҳоло узви 10 барномаи байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Ҳамкории Шанхай, Ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ, роҳҳои автомобилгарди Осиё, долони нақлиётии Аврупою Қавқоз ва Осиё мебошад.

Дар кишвар дар доираи роҳҳои автомобилгарди Осиё 3 долон, дар доираи қарордоди аврупоӣ оид ба шоҳроҳҳои автомобилгарди байналхалқӣ 1 долон ва дар доираи Ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ҲИМОМ) 4 долон фаъолият доранд.

Инкишофи ҳама намуди нақлиёт дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Рушди долонҳои байналмилалии нақлиётӣ, татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионии амалишудаистода шаҳодати ин гуфтаҳост. Рушди минбаъдаи инфрасохтори нақлиётӣ - сохтмони роҳҳои автомобилгарду, оҳан, таъсиси марказҳои логистикиро “Стратегияхои миллии рушди Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020”, Стратегияи миллии рушд барои солхои то 2030” ва “Барномаи рушди комплекси нақлиёт то соли 2025” пешбинӣ менамоянд ва амалисозии ин барномаҳои ҳаётан муҳим барои расидан ба ҳадафҳои ниҳоии мо замина созгоранд.

Бояд қайд намуд, ки даврони истиқлолият барои эҳё ва инкишофи роҳи оҳани Тоҷикистон ва пайвастан ба шабакоти роҳҳои оҳани фаромарзӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Ибтидо аз 17 августа соли 1994 - санаи таъсисёбии «Роҳи оҳани Тоҷикистон» новобаста аз бухрони сиёсиву иқтисодӣ, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ дар он солҳо қарор дошт, бо ташабус ва ибтикори Асосгузори сулҳу Ваҳдат - Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сохтмони хатти нави роҳи оҳани Қӯрғонтеппа-Кӯлоб оғоз гардида, 7-уми сентябри соли 1998 ифтитоҳи марҳилаи якуми ин роҳ бо дарозии 52 километр ва санаи 7-уми сентябри соли 1999 марҳилаи дуввуми ин роҳ- қисмати Данғара- Қурбоншаҳид-Кӯлоб бо дарозии 80 километр анҷом ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Ба истифода супурдани роҳи оҳани Душанбе- Қӯрғонтеппа бошад, қадами устувори кишвари мо дар амалӣ намудани сиёсати ҳадафнок - пайвастан ба шабакоти роҳҳои охани фаромарзӣ ва васеъ намудани имкониятҳои нақлиёти роҳи оҳани кишвар мебошад.

Бо итминон ва боварӣ метавон иброз дошт, ки даврони соҳибистиқлолии мамлакат, истиқрори сулҳ, таъмини ваҳдати миллӣ, ки мардуми меҳнаткарини мо бо ташаббус ва ибтикори Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст овардааст, барои фароҳам овардани фазои солими рушду тараққиёт ва ҷалби бештари сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодию иҷтимоии кишвари мо заминаи созгор ба вуҷуд овардааст.

Ҳоло дар рушди комплекси нақлиёти Тоҷикистон кишварҳои ба монанди Чин, Эрон, Турия, Ҷопон, инчунин институтҳои молиявӣ: БИР, БОР, Бонки аврупоии таҷдид

ва рушд, фонди ОПЕК, Фонди Кувейтии рушди иктисодии Араб фаъолона иштирок доранд. Бо сармоягузории ин кишварҳо 38 лоиҳаи инвеститсионӣ дар соҳа амалӣ шуда, татбиқи 17 лоиҳаи дигар идома дорад.

Дар маҷмуъ 1 миллиарду 979 миллион доллари ИМА дар бозсозии маҷмааи нақлиётии кишвари мо ҷалб гардида, дар оянда барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҷалби 7,3 миллиард доллари ИМА дар назар аст.

Шабакаи роҳҳои автомобилгарди ҷумҳурӣ дар даврони соҳибистиқлолии мамлакат куллан тағйир ёфта, аз як шабакаи нопурраи бунбасти дохилӣ ва якҷонибаи мавсимӣ ба ҷараёни беистамалкунанда дар дохили кишвар ва мамолики ҳаммарз мубаддал гардида, Тоҷикистонро имрӯз ҳамчун кишвари транзитӣ мешиносанд.

ДОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ТРАНСПОРТА В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Р.Ф. ВАЛИЗОДА,
заместитель Министра транспорта Республики Таджикистан,
734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 14,
тел.: (+922 37) 221-17- 13

В статье обозначены достижения в развитии системы транспорта Республики Таджикистан, решения задачи выхода из транспортного тупика. Даны оценки по реализации инвестиционных проектов в системе транспорта республики.

Ключевые слова: *транспорт, автомобильные и железные дороги, коммуникатционный тупик, транзитная страна.*

ACHIEVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT SYSTEM IN THE PERIOD OF THE STATE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

R.F. VALIZODA,
deputy Minister of Transport of the Republic of Tajikistan,
734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini 14,
ph.: (+922 37) 221-17- 13

The article marked in detail the achievements in the development of the transport system of the Republic of Tajikistan, the solution of the transport problem impasse. Estimated the implementation of investment projects in the republic's transport system.

Keywords: *transport, roads and railways, communicational deadlock, transit country.*

УДК 339.5

ТРАНСПОРТНЫЕ КОРИДОРЫ И СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕГИОНАМИ

А. РАУФИ,
доктор экономических наук, профессор, зав. отделом Института экономики и демографии АН РТ, профессор Технологического университета Таджикистана.
734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Айни, 44,
тел.: (+ 99237) 918 70 12 18 ; E-mail: eco_institute@mail.ru

В статье исследуются этапы формирования и развития транзитных транспортных коридоров как внутри страны, так и за ее границами, которые создают возможности расширения сотрудничества Таджикистана с другими странами и регионами мира.

Раскрываются механизмы быстрейшей реализации разработанных проектов по строительству и сдачи в эксплуатацию новых автомобильных и железных дорог, необходимых для расширения сотрудничества Таджикистана с другими странами и регионами мира в связи с созданием новых международных транзитных транспортных коридоров.

Ключевые слова: *транспорт, сотрудничество, регион, транспортный коридор, железная дорога, автомобильная дорога.*

Транспортная система Таджикистана сложилась в весьма своеобразных условиях, влияние которых сказывается как на современном состоянии транспорта, так и на возможностях его дальнейшего развития. Это, прежде всего, чрезвычайная сложность применения транспортной техники на большей части территории страны, занятой горами, а также исторически вынужденное формирование сети видов транспорта в крайне сжатые сроки.

Результатом действия этих и некоторых других природно-климатических факторов являлись неравномерность размещения транспортной сети по территории Таджикистана, известная нерегулярность (сезонность) работы транспорта по отдельным направлениям (закрытие ряда перевалов на 6-8 месяцев), сложность схемы транспортирования для большинства регионов, неудовлетворительное состояние отдельных дорог.

Формирование и дальнейшее развитие всех видов транспорта Таджикистана связаны с установлением Советской власти. До этого нынешние виды транспорта по существу не имели места, за исключением незначительных участков железной дороги на территории некоторых районов северной части страны.

Население бывшей Восточной Бухары, где находилась территория нынешнего Таджикистана, до революции практически не знало механического транспорта. И даже обычный гужевой транспорт в ряде районов не получил распространения. Поэтому проблемы транспорта и дорог были одними из актуальных в числе задач хозяйственного и культурного строительства в стране. За короткий исторический период, т.е. за годы Советской власти, Таджикистан превратился из края классического бездорожья в страну, располагающую почти всеми высокоразвитыми современными видами транспорта.

Несмотря на многочисленные трудности в развитии дорожного строительства в Таджикистане (отсутствие экономических и технических условий и т.п.) в двадцатых и тридцатых годах 20-го столетия, строительство дорог велось в основном на территории южной и центральной части республики и на Памире.

Уже в тридцатые годы 20-го века впервые за многовековую историю появились автомобильные дороги в районах Памира, Дарваза, Каратегина, Гиссара, Куляба, Курган-Тюбе, хотя они были еще разрозненными участками дорог, построенных по упрощенным техническим условиям. В эти годы началось строительство грунтовых дорог в районах Зеравшанской долины (Самарканд – Пенджикент – Айни, Айни – Матча и др.), прошли первые автомобили по дороге Душанбе – Ура-Тюбе, открылось автомобильное движение до Худжанда, а затем до Ташкента, Канибадама, Исфары. К сентябрю 1940 г. в основном был сдан в эксплуатацию Большой Памирский тракт Душанбе – Хорог [1].

Таким образом, транспортная система Таджикистана была образована по существу в годы довоенного периода – в 20-е и 30- е годы 20-го столетия. В последующие годы проводились реконструктивные мероприятия, расширение и улучшение сети в основном в результате строительства новых линий, а также внедрения более совершенных средств транспорта.

В конце 1979 г. был сдан в эксплуатацию последний участок железной дороги Термез – Курган-Тюбе – Яван (264 км), благодаря чему вдвое увеличилась протяженность железных дорог широкой колеи на территории страны. После сдачи в эксплуатацию ширококолейной железной дороги Курган-Тюбе – Куляб (132 км) в конце 1999 г. многие районы северной, центральной и южной части страны были связаны между собой ширококолейной железнодорожной сетью и с ее помощью здесь осуществляются производственно-экономические отношения [2].

В настоящее время Республика Таджикистан, как самостоятельный регион, вступает в транспортно-экономическое сотрудничество с другими регионами мира, прежде всего со странами Центрально-азиатского сотрудничества (ЦАС), Евразийского экономического сотрудничества (ЕврАзЭС), Содружества независимых государств (СНГ), Шанхайской органи-

зации сотрудничества (ШОС), Европейского союза (ЕС) и др. Расширяются по новому – по законам рыночной экономики региональные связи Таджикистана с соседними и дальними регионами мира.

В то же время получили всестороннее развитие транспортно-экономические связи внутри Таджикистана. С одной стороны, между его административными регионами – областями, городами и районами, а с другой стороны, между его территориально-экономическими регионами. В целях налаживания рыночных отношений между регионами внутри страны и Таджикистана с другими регионами мира, проводятся меры по расширению сети транспортной системы. В связи с этим в Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 16 апреля 2005 года отмечалась: «В области транспорта продолжается сооружение важных стратегических объектов и международных автомагистралей» [3].

С целью строительства и реконструкции автомобильных дорог на территории регионов страны, осуществления нормальных транспортно-экономических связей между ними и для выхода на другие регионы мира, Правительство Таджикистана, с привлечением международных финансовых институтов, осуществляло одиннадцать проектов на сумму 354 миллиона сомони. В 2005 году завершилась реконструкция автодороги Душанбе -Курган-Тюбе – Куляб, строительство первой очереди дороги Шагон-Зигар, Шкев-Зигар [4]. Завершение указанных работ позволило открыть постоянно действующую автомагистраль между районами Горно-Бадахшанской автономной области с другими регионами страны.

В условиях вхождения Таджикистана к рынку и мировую экономику, большое значение имеет обеспечение круглогодичного транспортного сообщения между всеми регионами страны и международными коммуникационными трактами. Поэтому осуществлялась интенсивная реконструкция старых и строительство новых железнодорожных и автомобильных путей страны. Завершилось строительство и сданы в эксплуатацию Анзобский (Истиклолский), Шар-Шарский (Озоди), Шахристонский и Чормагзакский (Хатлонский) тоннели.

Автомобильная дорога Душанбе – Худжанд - Чанак является важнейшей трассой для обеспечения связей районов северного региона Республики Таджикистан с районами центрального, южного и восточного регионов страны, а также, как транзитного коридора, выхода за рубеж через территорию Узбекистана. В связи с этим за счет привлечения иностранных инвестиций, обустраивалась эта автодорога.

С привлечением иностранных инвестиций на сумму 72 миллиона сомони [5] осуществлялась реконструкция международной автотрассы Душанбе – Нуробод – Рашт - Джиргаталь - Саритош - Ош. Эта дорога, как международный транзитный коридор, обеспечивает транс-

портно–экономические связи регионов Таджикистана с Кыргызстаном, а также через его территорию с другими странами Центральноазиатского региона и Российской Федерации

В конце 2005 г. была сдана в эксплуатацию международная автотрасса Душанбе – Куляб – Хорог – Кульма - Каракорум. Следует отметить, что строительство этой дороги является крупнейшим историческим достижением страны за годы ее независимости. С ее помощью будут обеспечены круглогодичные транспортно-экономические связи между районами Горно-Бадахшанской автономной области с другими регионами страны. Кроме этого, все регионы Таджикистана получат возможность посредством этой дороги – как международного транзитного коридора, получить выход на зарубежные страны, в частности в Китай, Пакистан, Индию и другие страны юго-восточного региона мира.

В нынешних условиях открытой экономики Таджикистана, для дальнейшего развития его регионов большое значение имеет расширение путей выхода их на южные регионы мира, т. е к странам Ближнего и Среднего Востока, арабским странам и др., на море к крупнейшим морским портам и получить доступ к другим регионам земного шара. В связи с этим было построено семь мостов через реку Пяндж в Нижнем Пяндже, Фархоре, Шурободе, Дарвозе, Рушоне, Хороге и Ишкашиме, посредством которых для регионов Таджикистана обеспечен международный транзитный транспортный коридор и они через территорию Афганистана получили выход на новые рынки и к мировым портам [6].

Развитие рыночных отношений в регионах и отраслях экономики Таджикистана, настоятельно требует всестороннего расширения сети железнодорожного транспорта страны и выхода Республики Таджикистан из тупикового положения. Сейчас Таджикистан имеет только один путь выхода железнодорожного транспорта к зарубежным странам и регионом через территорию Узбекистана. Даже внутри страны не все регионы имеют между собой железнодорожные сообщения. Поэтому принимаются «меры по привлечению иностранных инвестиций для проектирования и строительства железной дороги Душанбе - Курган-Тюбе-Пяндж с сообщением до Кундуза (Афганистан)» [7].

Строительство и сдача в эксплуатацию железнодорожной линии Вахдат – Яван «закольцует» железнодорожные линии Турсунзаде - Вахдат, Шаартуз – Курган-Тюбе - Яван и Курган-Тюбе – Куляб.

Для улучшения связей между центральными и южными регионами страны и их выхода на новую железнодорожную сеть Душанбе - Курган-Тюбе – Пяндж, разрабатывается инвестиционный проект по реконструкции автомобильной дороги Курган–Тюбе – Нижний Пяндж. Практическая реализация этого проекта осуществляется с привлечением зарубежных капиталов [8].

За годы независимости и суверенитета Таджикистана реализованы проекты по реконструкции и строительству автомобильных дорог Душанбе - Худжанд - Чанак (граница Республики Узбекистан), Душанбе - Рашт - Карамык (граница Кыргызской Республики), Душанбе - Куляб - Хорог - Кульма (граница Китайской Народной Республики), Душанбе - Курган-тюбе - Нижний Пяндж (граница Исламской Республики Афганистан), Душанбе - Турсунзаде, Айни – Пенджикент и ряд других важных проектов [9].

В стране за это время реализовано 38 инвестиционных проектов и это позволило в течение последних лет реконструировать, построить и сдать в эксплуатацию более 1930 км автомобильных дорог, 132 км железной дороги, 31,2 км туннелей и противолавинных галерей и более 240 малых и средних мостов длиной в 8,2 км [10].

Таким образом, в условиях независимости и суверенитета Таджикистана, обеспечен его выход из транспортного тупика посредством создания международных транзитных транспортных коридоров: на севере - через территорию Кыргызстана, на западе - через территорию Узбекистана, на юге - через территорию Афганистана и на востоке - через территорию Китая.

Дальнейшее развитие этих коридоров требует совершенствования их инфраструктуры, прежде всего, создания транспортно-логистических центров. Терминалы будут обеспечены оборудованием для погрузки и разгрузки, а также контейнерными площадками, где будут осуществляться комплектование грузов и интермодальные перегрузки. Получат развитие экспедиторские компании, являющиеся операторами мультимодальных и интермодальных перевозок. Для логистической обработки грузов в логистических центрах будет создана современная производственно-техническая база.

Развитие рыночной экономики Таджикистана требует всестороннего расширения сети всех видов транспорта и совершенствования их перевозочной работы в соответствии с требованиями развития современной экономики.

В области автомобильного транспорта главным мероприятием является обеспечение круглогодичной автомобильной связи между городами и районами страны с выходом за рубеж. Предполагается завершение строительства и реконструкции следующих автомобильных дорог:

- Худжанд – Исфара - граница Кыргызской Республики;
- Исфара – граница Республики Узбекистан;
- Курган-Тюбе – Дусти – граница Афганистана;
- Нижний Пяндж – Кундуз – Пули Хумри – Мазори Шариф – Шибиргон – Маймана – Герат – Мешхед (в рамках сотрудничества по развитию трехсторонних отношений между персоязычными странами – Ираном, Афганистаном и Таджикистаном);

- проведение реконструктивных работ по повышению технической категорийности дорог в соответствии с перспективными параметрами грузо- и пассажиро-напряженности.

Совершенствование технологии перевозочного процесса требует рационализации структуры парка подвижного состава, активизации коммерческой деятельности автотранспортных предприятий (АТП), совершенствования взаимоотношений АТП с участниками перевозочного процесса, развития сети грузовых и пассажирских терминалов.

В области железнодорожного транспорта основными объектами нового строительства железнодорожных линий являются:

- Душанбе – Джиргаталь – Саритош (Кыргызстан);
- Худжанд – Адрасман – Истиклол;
- Пенджикент – Самарканд;
- Душанбе - Курган-Тюбе - Пяндж с сообщением до Кундуза (Афганистан) (принимаются меры по привлечению иностранных инвестиций для проектирования и строительства);
- Дж. Балхи – Нижний Пяндж – Кундуз – Мазори Шариф – Герат – Мешхед (в рамках сотрудничества по развитию трехсторонних отношений между Ираном, Афганистаном и Таджикистаном);
- Душанбе - Ашхабад через территорию Афганистана (в рамках сотрудничества по развитию трехсторонних отношений между Афганистаном, Таджикистаном и Туркменистаном).

В рамках разработанного проекта по строительству железной дороги между Таджикистаном и Туркменистаном через территорию Афганистана, в настоящее время проводятся работы по более подробному изучению ситуации и определению конкретных мероприятий по его скорейшей реализации.

Меморандум о взаимопонимании между Республикой Таджикистан, Исламской Республикой Афганистан и Туркменистаном был подписан 20 марта 2013 г. в г. Ашхабаде по реализации проекта строительства железной дороги “Таджикистан – Афганистан - Туркменистан” [11]. Согласно статьи № 2 упомянутого Меморандума о взаимопонимании, 18-19 апреля 2013 г. в г. Ашхабаде состоялось первое заседание Совместной Координационой группы по реализации проекта, в которой одобрен рабочий план Совместной Координационной группы и с Таджикской стороны предложен маршрут строительства железной дороги посредством Бешкент (Таджикистан) – Калдор – Хайратон - Исломпанджа (Афганистан) - Келиф (Туркменистан), протяжённостью около 160 км и стоимостью 240 млн. долл. США.

Со стороны Республики Таджикистан также создана Рабочая техническая группа из числа представителей Министерства транспорта (под руководством первого заместителя

министра транспорта), ГУП “Таджикская железная дорога” и ГУП “Научно-исследовательский и проектно-изыскательский институт”.

5-6 июня 2013 г. в г. Ашхабаде с участием Глав государств Таджикистана, Туркменистана, и Афганистана состоялась церемония заложения фундамента строительства железной дороги на территории Туркменистана.

15-19 июня 2013 г. в Исламской Республики Афганистан проведены двустороние встречи таджикских и афганских технических рабочих групп по участку Хайратон - Калдор. Выяснилось, что данный маршрут железной дороги будет пролегать по левому берегу реки Ому, протяжённостью около 42 км с различием высоты всего 15 метров. Расположение участка маршрута железной дороги, в частности, проходит по песчяно-болотистому месту, и растительность состоит в основном из кустарников.

Таким образом, в результате двусторонней встречи, стороны пришли к выводу, что в случае выполнения соответствующих задач, строительство железной дороги в упомянутом участке является целесообразным.

В соответствии с информацией Посольства Республики Таджикистан в Исламской Республики Афганистан, Советом министров Исламской Республики Афганистан принято решение о строительстве железной дороги по маршруту Бешкент (Таджикистан) – Калдор – Хайратон - Исломпанджа (Афганистан) - Келиф (Туркманистан).

25-28 августа 2013 г. в Туркменистане проведено заседание Совместной Координационной группы Таджикистана и Туркменистана. В ходе заседания была проведена двухсторонняя встреча между первым заместителем министра иностранных дел Таджикистана и Министром иностранных дел Туркменистана, где обсуждён вопрос реализации проекта железной дороги по маршруту Бешкент (Таджикистан) – Калдор – Хайратон - Исломпанджа (Афганистан) - Келиф (Туркменистан), и в результате Туркменская сторона отметила, что предложение Таджикской стороны будет изучено соответствующими ведомствами Туркменистана, а также Туркменская сторона должна будет обсудить данный вопрос с Афганской стороной.

20 сентября 2013 г. в Министерстве иностранных дел Республики Таджикистан было проведено очередное заседание таджикской Координационной группы. На заседании рассмотрен и согласован проект Повестки дня второго заседания Совместной Координационной Группы сторон.

17-18 декабря 2013 г. Туркменская и Афганская стороны в Кабуле провели двухсторонюю встречу по рассмотрению предложения Таджикской стороны, то есть строительства железной дороги по маршруту Бешкент – Калдор – Хайратон – Исломпанджа – Келиф и пришли к согласию по этому вопросу.

В настоящее время между сторонами согласовывается вопрос проведения очередного трехстороннего заседания Совместной Координационной группы и нахождения путей скорейшего завершения строительства данной дороги.

Таким образом, посредством уже созданных и вновь формируемых международных транзитных транспортных коридоров, получат дальнейшее развитие сотрудничество между регионами как внутри страны, так и с другими регионами и странами мира, с братским Туркменистаном в том числе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рауфи А. Транспорт в системе рыночной экономики. – Душанбе: «Ирфон», 2002. – - С. 29.
2. Там же. – С. 32.
3. Послание Президента Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 16 апреля 2005 года. // Народная газета. – 2005. – 27 апр.
4. Материалы Министерства транспорта Таджикистана.
5. Там же.
6. Там же.
7. Послание Президента Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 16 апреля 2005 года. // Народная газета. – 2005. – 27 апр.
8. Там же.
9. Материалы Министерства транспорта Таджикистана.
10. Там же.
11. Там же.

РОҲРАВҲОИ НАҚЛИЁТӢ ВА ҲАМКОРИИ БАЙНИ МИНТАҚАҲО

А. РАУФӢ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири шуъбаи Институти иқтисодиёт ва демографияи АИ ҶТ, профессори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.
734024, ҶумҳуриитТоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 44,
тел.: (+ 992) 918 70 12 18; E-mail: eco_institute@mail.ru

Дар мақола марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва рушди роҳравҳои нақлиётии транзитии байналмилалӣ ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам дар беруни вай тадқиқ мешаванд, ки барои васеъ шудани ҳамкориҳои Тоҷикистон бо дигар мамлакатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон имконият медиҳанд.

Механизмҳои бо тезӣ амалӣ кардани лоиҳаҳои кор карда шуда, оид ба сохтан ва ба истифода додани роҳҳои нави автомобилӣ ва оҳан кушода мешаавнд, ки барои васеъ кардани ҳамкориҳои Тоҷикистон ба дигар мамлакатҳо ва регионҳои ҷаҳон бо сабаби сохтани роҳравҳои нақлиётии транзитии байналмилалӣ заруранд.

Калидвожаҳо: *нақлиёт, ҳамкорӣ, минтақа, роҳрави нақлиётӣ, роҳи оҳан, роҳи автомобилӣ.*

TRANSPORT CORRIDORS AND COOPERATION BETWEEN REGIONS

A. RAUFI,
doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Professor of Technological University of Tajikistan.
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni st.44,
ph.: (+ 992) 918 70 12 18; E-mail: eco_institute@mail.ru

The article examines the stages of formation and development of international transit corridors both within the country and beyond its borders, which create the possibility of expanding cooperation of Tajikistan with other countries and regions of the world.

The mechanism of rapid implementation of the developed projects for the construction and commissioning of new roads and railways, that are needed to expand Tajikistan's cooperation with other countries and regions of the world in connection with the establishment of new international transit corridors are stated in the article.

Keywords: *transport, cooperation, region, transport corridor, railway, highway.*

УДК 620.9

ЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН: ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШВАР ВА ҲАМКОРИҲО ДАР МИНТАҚА

Ҷ. НАЗИРОВ,
сармутахассиси Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон
734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Шамсӣ 5/1,
тел.: (+992 37) 235-35-66

Дар мақола дастовардҳои рушди соҳаи энергетика ва таъмини истиқлолияти энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаҒст. Таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои амалигардии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар низоми энергетика дода шудаҒст.

Калидвожаҳо: *энергетика, истиқлолияти энергетикӣ, тавлиди нерӯи барқ, лоиҳаҳои энергетикӣ.*

Тавре дар суханрониҳояшон Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд, маҳз ба шарофати сулҳу ваҳдат ва суботи сиёсӣ мо ба марҳилаи нави зиндагӣ - давраи созандагию бунёдкорӣ қадам гузоштем. Ба хотири пойдории истиқлолияти воқеии мамлакат бунёди як силсила иншоотҳои тақдирсоз ва сохтмонҳои бузурги дорои аҳамияти умумидавлативу байналмилалиро идома додем, ки онҳо пешомади кишварро дар асри XXI муайян ва роҳнамоӣ менамоянд. Раванди татбиқи сиёсати дохиливу хориҷии давлат маъмулан дар доираи як сол маҳдуд карда намешавад, зеро ҳадафу вазифаҳои дар Паёмҳои Президенти муҳтарами Тоҷикистон иброзгардида моҳиятан барнома ва дурнамо ва ҳидоят барои даҳсолаҳо мебошанд.

Тоҷикистон ҳар хишти иморати муҳташами истиқлолиятро бо заҳматҳои гарон болои ҳам чидааст. Ва ин амри табиист, зеро бинёди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон дар дунёи пурҳодисаи оғози ҳазорсолаи сеюм бояд тарҳу симои хосаи худро соҳиб гардад, таърихи гузаштаву тақдири ояндаи миллатро фаро гирад. Аз ҳама муҳимаш, дар кишвари мо сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, ваҳдату ягонагии миллӣ, рӯҳияи сарҷамъии миллат ва созандагиву бунёдкорӣ ҳукмфармост, ки ин бешубҳа имконияти пешбурди амалҳои созандагиву бунёдкоронаро дар ҳамаи соҳаҳо фароҳам меоварад.

Ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ муваффақияти бузург ва дар навбати худ ифтихори ҳар яки мо шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад. Маҳз дар даврони соҳибистиқлолӣ ва таҳти сиёсати созандаву бунёдкоронаи Роҳбари давлат, Пешвои

миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон ба эъмори ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёд ва шаҳрвандиву озод оғоз намуда, дар ин давра ба муваффақиятҳои бузург дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла энергетика ноил гардид.

Маҳз бо шарофати Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва кӯшишу заҳматҳои бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти муҳтарами кишвар, имрӯз Тоҷикистони соҳибистиқлол дар ҷомеаи ҷаҳонӣ маъруфият пайдо карда, робитаҳои кишварамон бо кишварҳои ба мо дусту бародар дар минтақа ва ҷаҳон аз ҷумла, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳуриҳои Исломии Эрон, Покистон, Афғонистон ва дигар кишварҳо, дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла энергетика, бо ҷалби сармояи хоричӣ бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои энергетикӣ вусъат ёфта, омили асосии таъмини Истиқлолияти энергетикӣ, рушди иқтисоди миллӣ ва беҳтар намудани зиндагии мардуми мамлакат ва таъмини аҳолӣ бо нерӯи барқ қадамҳои боз ҳам устувортар хоҳем гузошт.

Дар ин давра, дар соҳаи электроэнергетикаи ҷумҳурӣ 17 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ бо ҷалби зиёда аз 1,8 млрд. доллари ИМА татбиқ гардида, барои соҳа дастовардҳои мусбиро ба бор оварданд. Муҳимтарин дастовардҳои соҳа ин мавриди истифода қарор гирифтани иқтидорҳои нави тавлиди нерӯи барқ, ба монанди нерӯгоҳҳои барқи обии «Сангтӯда 1» (670 МВт), «Сангтӯда-2» (220 МВт), Маркази барқу гармидиҳии Душанбе 2 (100 МВт) ва нерӯгоҳҳои барқи обии хурд (30 МВт) бо иқтидори умумии 1020 МВт, сохтмони зеристгоҳҳои барқии 500 кВ «Душанбе-500», «Суғд-500», «Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 500 кВ дар НБО-и Норак», хати интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб-Шимол» (ба масофаи 263,8 км), зеристгоҳҳои барқии 220 кВ «Лолазор», «Хатлон», «Айнӣ», «Шаҳристон», «Шаҳринав», «Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 220 кВ дар НБО-и Норак», хатҳои интиқоли барқи 220 кВ «Лолазор-Хатлон» (53,3 км) «Тоҷикистон-Афғонистон» (116 км), «Хуҷанд–Айнӣ» (83,2 км), «Қайроққум-Ашт» (74 км) ва «Геран-Румӣ» (78 км) ба масофаи умумии 407,5 км ба шумор мераванд.

Илова бар ин, дигар иншооти муҳими соҳа, ба монанди сохтмони Маркази барқу гармидиҳии Душанбе 2 (400 МВт), сохтмони хатҳои интиқоли барқи 220 кВ Қайроққум-Суғд», «Айнӣ-Рӯдакӣ», сохтмони хати интиқоли барқи 110 кВ «НБО -Хоруғ-НБО-Помир» сохтмони зеристгоҳҳои барқии «Геран-2» ва «Қайроққум», «Румӣ», «Бойғозӣ», пешбинӣ гардидаанд, ки ба истифода супориданашон ба давраи таҷлили ҷашни 25-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар гирифта шуда аст.

Инчунин, мувофиқи нақша дар ояндаи наздик мавриди истифода қарор гирифтани дигар иншооти нави тавлиди нерӯи барқ, ба монанди НБО-и Себзор (10 МВт), таҷдиди нерӯгоҳҳои барқи обии «Норак», «Сарбанд», «Қайроққум» ва сохтмони хатҳои

интиқоли барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи марказ (200 км) ва CASA 1000 (252 км), барқарорсозии зеристигоҳҳои барқии 220/500 кВ «Равшан», ҷорӣ намудани низоми автоматии идоракунӣ ва назорати нерӯи барқ дар вилояти Суғд, Хатлон ва ноҳияҳои тобеи марказ пешбинӣ гардидааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки бе рушди соҳаи электроэнергетика рушду тараққии иқтисодиёти кишвар ғайриимкон аст. Беҳуда энергетикаро локомотив ва пешбарандаи иқтисодиёт номбар накардаанд.

Баҳри таъмини бемайлони аҳолии ҷумҳурӣ бо нерӯи арзону аз лиҳози экологӣ тозаи барқ, афзоиши иқтидорҳо ва ноил гардидан ба Истиқлолияти комили энергетикӣ давоми 25 соли соҳибистиқлолӣ сохтмону ба истифодадиҳии як қатор иншооти бузурги тавлидотии нерӯи барқ ба роҳ монда шуд, аз ҷумла:

- *Нерӯгоҳи барқи обии "Сангтӯда-1".* Бунёди ин нерӯгоҳ аз ҷиҳати сохту иқтидор ва манфиату аҳамият бешубҳа мавқеи аввалинро дар кишварамон соҳиб аст. Он дар силсилаи Нерӯгоҳҳои барқу обӣ дар дарёи Вахш нерӯгоҳи панҷум ба шумор рафта, 20 январи соли 2008, се моҳ пеш аз муҳлат агрегати якуми нерӯгоҳи мазкур мавриди истифода қарор дода шуда, 1-уми июли соли 2008 агрегати дуюм, 5-уми ноябри ҳамон сол агрегати сеюмаш ва 31-уми июли соли 2009 бошад, агрегати чоруми он бо иштироки бевоситаи Сарони олии ду кишвар - муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти ҳамонвақтаи Федератсияи Россия Д. Медведев расман ба истифода дода шуд.

- *Нерӯгоҳи барқи обии «Сангтӯда 2».* Дигар аз дастоварди бузург дар роҳи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ин мавриди истифода қарор додани нерӯгоҳи барқи обии "Сангтӯда – 2" ба шумор меравад, ки санги асоси он 20 –уми феврали соли 2006 гузошта шуда буд. Нерӯгоҳи мазкур бо харҷи 318,9 млн. доллари ИМА бунёд гардида, 5 сентябри соли 2011 агрегати якум ва 10 сентябри соли 2014 агрегати дуюми он бо иштироки Сарони олии Тоҷикистону Эрон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳасан Руҳонӣ расман ба истифода дода шуд.

- *Сохтмони навбати аввали Маркази барқу гармидиҳии Душанбе 2.* Моҳи августи соли 2012 бо ҶСК «ТВЕА»-и Ҷумҳурии Халқии Хитой вобаста ба бунёди навбати аввали Маркази барқу гармидиҳии Душанбе 2 бо иқтидори 100 МВт шартнома ба имзо расид. Иншооти мазкур бо тавоноии истеҳсоли 100 МВт нерӯи барқ ва 67,95 Гкал энергияи гармӣ бо харҷи 178 миллион доллари америкоӣ бунёд гардида, агрегати якуми он моҳи январ ва агрегати дуюмаш бошад, моҳи сентябри соли 2014 бо иштироки бевоситаи Сарони ду кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Ҷумҳурии Халқии Хитой Си Ҷинпин расман мавриди истифодабарӣ қарор дода, ба сохтмони навбати дуюми ин иншооти муҳими энергетикӣ бо

иқтидори 2х150 МВт санги асос гузоштанд. Навбати дуюми Маркази барқу гармидиҳии Душанбе 2 бо тавоноии истеҳсоли 300 МВт нерӯи барқ ва 167,9 Гкал энергияи гармӣ бо харҷи 326 миллион доллари америкоӣ то охири соли 2016 бунёд хоҳад гардид.

- *НБО "Помир-1"*. Навбати якуми НБО ""Помир-1" (ду агрегат х 7 МВт) бо тавоноии 14 МВт соли 1994 ва соли 2005 бошад, навбати дуюми он бо тавоноии 14 МВт мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд.

Бо сохтмону ба истифодадиҳии иншооти тақдирсози миллат – НБО "Роғун" бо-иси таъмини боэътимоди тамоми мардуми шарифи диёри маҳбуб, ҳатто дар дурдастта-рин маҳаллаҳо бо нерӯи барқ мегардад.

Дар баробари ин, айни замон, вобаста ба татбиқи лоиҳаҳои «Сохтмони нерӯгоҳи барқи ҳароратии «Фон - Яғноб» ва сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии "Шӯроб", "Айнӣ", "Санобод", «Нуробод-1», «Нуробод-2» ва «Фондарё» корҳои таҳқиқотию ҷустуҷӯӣ идома доранд.

Илова бар ин, тибқи дастуру ҳидоятҳои бевоситаи Сарвари давлат, муҳтарам Ҷаноби Олӣ дар замони истиқлолият дар ҷумҳурӣ дар баробари сохта ба истифода додани иншооти азими энергетикӣ, дар доираи «Барномаи дарозмуддати бунёди силсилаи нерӯгоҳҳои хурди барқӣ дар давраи солҳои 2009-2020» дар якҷоягӣ бо вазорату идораҳои дахлдор ва сармоягузорони ватанӣ ва хориҷӣ оиди сохтмони НБО-и хурд корҳои муайяне ба сомон расонида шудааст. Аз ҷумла, 273 адад нерӯгоҳҳои барқи обии хурд бо иқтидорҳои аз 5 то 4300 кВт сохта ба истифода дода шудааст, ки иқтидори умумии онҳо 24 230 кВт-ро ташкил дода, корҳои сохтмонӣ ва лоиҳакашии 11 адад НБО-и хурд бо иқтидори умумии 12825 кВт ба роҳ монда шудааст.

Ҳамзамон, бо кӯмаку дастгирии бевоситаи ин Роҳбари дурандешу оқил, саховатманду ватанпараст ва шахси нақиб солҳои 2009-2013 2433 адад таҷҳизоти барқдиҳандаи офтобӣ ба оилаҳои камбизоат, муассисаҳои соҳаҳои тандурустию маориф ва дигар иншоотҳои муҳими хоҷагии халқи ноҳияҳои Варзоб, Ванҷ, Ишкошим, Рӯшон, Дарвоз, Шуғнон, Рошқалъа, Абдураҳмони Ҷомӣ, Фархор, Шӯрообод, Мурғоб, Балҷувон, Ховалинг, Айнӣ ва Куҳистони Мастчоҳ дастрас карда шудааст, ки иқтидори муқарраргардидаашон 88,7 кВт-ро ташкил медиҳад.

Бо дарназардошти ин, маврид ба зикр аст, ки барои боз ҳам беҳтар намудани соҳаи электроэнергетикаи кишвар ва пурра ноил гардидан ба Истиқлолияти воқеии энергетикӣ талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боризу баҳснопазир аст.

Маҳз кӯшишҳои ин роҳбари оқилу дурандеш буд, ки созмонҳои байналмилаллии молиявӣ барои беҳбудии иқтисодиёти ҷумҳурии тозаистиқлоли мо маблағгузорӣ менамоянд, ки соҳаи энергетика низ аз он истисно нест.

Тоҷикистон кишвари дорои захираҳои бузурги нерӯи обӣ буда, дар ҳолати истифодаи пурраи ин иқтидор дар ояндаи наздик метавонад ба давлатҳои ҳамсоя нерӯи барқро ба андозаи боз ҳам зиёд интиқол дода, вазъияти молиявии худро ба маротиб беҳ намояд. Дар даврони истиқлолияти давлатиамон дар баробари сохта ба истифода додани нерӯгоҳҳои обии барқӣ чандин хатҳои интиқоли барқи баландшиддат низ мавриди истифода қарор дода шуданд, ки баъди мавриди баҳрабардории онҳо боз як қадами устувор дар роҳи расидан ба ҳадафи стратегӣ – истиқлолияти энергетикии кишвар гузошта шуд. Чунончӣ:

- *Хати интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб Шимол»*. Моҳи майи соли 2006 байни ШСХК «Барқи Тоҷик» ва ҶСК «ТВЕА»-и Ҷумҳурии Халқии Хитой вобаста ба бунёди хати интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб-Шимол» шартнома ба имзо расид. Хати интиқоли барқи 500 кВ «Ҷануб Шимол» ба масофаи 263,82 км ва ду адад зеристгоҳи барқии 500 кВ бо ҷалби 281,3 миллион доллари америкоӣ бунёд гардида, он 29 ноябри соли 2009 бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон расман мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд. Дар натиҷаи татбиқи лоиҳа шабакаҳои барқии шимол бо шабакаҳои барқии ҷанубӣ пайваст гардида, низоми ягонаи энергетии кишвар таъсис дода шуд.

- *Хати интиқоли барқи 220 кВ «Лолазор-Хатлон».* Моҳи майи соли 2006 бо ҶСК «ТВЕА»-и Ҷумҳурии Халқии Хитой вобаста ба бунёди хати интиқоли барқи 220 кВ «Лолазор-Хатлон» шартнома ба имзо расид. Хати интиқоли барқи 220 кВ «Лолазор-Хатлон» ба масофаи 56,34 км ва ду адад зеристгоҳи барқии 220 кВ бо ҷалби 58,1 миллион доллари америкоӣ бунёд гардида, санаи 17 июни соли 2009 хати интиқоли барқи мазкур пеш аз муҳлат бо иштироки бевоситаи Президенти кишвар, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд. Дар натиҷаи татбиқи лоиҳа, таъминоти нерӯи барқ дар минтақаи Кӯлоб дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, шабакаҳои барқии мавҷудбуда аз серборӣ озод карда шуданд.

- *Хати интиқоли барқи 220 кВ «Тоҷикистон-Афғонистон».*Моҳи декабри соли 2008 бо ширкати ҳиндустонии КЕС вобаста ба бунёди хати интиқоли барқи 220 кВ «Тоҷикистон-Афғонистон» шартнома ба имзо расид. Татбиқи воқеии лоиҳа, моҳи январи соли 2010 оғоз гардида, сохтмони қисмати тоҷикистонии он ба масофаи 116 км моҳи феврали соли 2011 ба анҷом расид. Бо ба анҷом расидани корҳои сохтмонии қисмати афғонистонии лоиҳа, хати интиқоли барқи мазкур 27 октябри соли 2011 расман мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд. Дар натиҷаи татбиқи лоиҳа низоми энергетикии кишвар ба низоми энергетикии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон пайваст гардида, барои содироти нерӯи барқ дар фасли тобистон ва пайдо намудани мавқеъ дар бозори минтақавии фурӯши нерӯи барқ заминаи мусоид фароҳам оварда шуд.

Дар баробари ин, барои интиқоли барқ дар мавсими тобистон аз ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон ба Ҷумҳуриҳои Исломии Афғонистон ва Покистон татбиқи лоиҳаи Лоиҳаи минтақавии CASA – 1000 пешбинӣ гардидааст. Асосноккунии техникӣ-иқтисодии Лоиҳаи минтақавии CASA – 1000 аз ҷониби ширкати канадагии SNC Lavalin таҳия гардида, бо қарори Шӯрои байниҳукуматии Лоиҳаи минтақавии CASA – 1000 моҳи сентябри соли 2011 тасдиқ гардидааст. Татбиқи ин лоиҳа самти муҳими рушди ҳамкориҳои мо бо кишварҳои Қирғизистон ва Афғонистону Покистон дар соҳаи энергетика ба ҳисоб рафта, амалӣ гардидани ин ҳадаф имконият фароҳам меорад, ки Тоҷикистон баъд аз ба итмом расонидани сохтмони иқтидорҳои бузурги энергетикӣ таҳвилу содироти миқдори боз ҳам бештари нерӯи барқи изофагиро ба ин кишварҳо ва умуман ба минтақа пайдо менамояд.

Мувофиқи лоиҳа фурӯшандагони нерӯи барқ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон имкон пайдо менамоянд, ки дар давраи фаровонии нерӯи барқ аз моҳи апрел то моҳи октябр 5 млрд. кВт соат (аз ҷумла, тақрибан 3 млрд. кВт соат Тоҷикистон ва 2 млрд. кВт соат Қирғизистон) барқро ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон таҳвил.диҳанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги барқароршавандаи гидроэнергетикӣ ва дигар захираҳои тавлидкунандаи нерӯи барқ мебошад, ки ҳангоми мавриди истифода қарор додани онҳо мамлакати мо натанҳо эҳтиёҷоти худиро бо нерӯи барқ пурра қонеъ мегардонад, инчунин имкон пайдо мекунад, ки содироти онро ба хориҷи кишвар ба роҳ монда, дар ин замина имконоти мусоидро барои рушди иқтисоди кишвар ва минтақа ба даст орад. Маълум аст, ки беҳтаргардии сатҳи зисту зиндагии мардум, рушди бонизоми соҳаҳои мухталифи кишвар дар замони муосир аз соҳаи энергетика вобастагии зич дорад. Танҳо он ҳангом мо бо дастовардҳои назаррасе дар ин соҳа дастёб мегардем, ки мутахассисони баландпоя дар ин соҳаи мазкур тарбият ёфта, саҳмгузор дар рушди устувори он гарданд. Махсус мебояд қайд намуд, ки ҳама сарҷамъу якдилона баҳри дар ҳаёт татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳои бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки баҳри боз ҳам пешрафту тараққӣ, ободу нурафшон гардидани минтақа ва некуаҳволии мардуми шарифи тоҷику тоҷикистонӣ равона карда шудааст, кӯшишу ғайрат намоем, то ба дастовардҳои боз ҳам баланди меҳнатӣ ноил гардида, мақому мавқеи боз ҳам пурнуфузтарро дар арсаи ҷаҳонӣ пайдо намоем.

ЭНЕРГЕТИКА ТАДЖИКИСТАНА: ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ И СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГИОНЕ

Дж. НАЗИРОВ,
главный специалист Министерства энергетики и водных ресурсов
Республики Таджикистан.
734064, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Шамси 5/1,
тел.: (+992 37) 235-35-66.

В статье анализируются достижения в развитии энергетики Республики Таджикистан. Даны оценки по реализации инвестиционных проектов в системе энергетики республики.

***Ключевые слова**: энергетика, энергетическая безопасность, генерация энергии, энергетические проекты*

ENERGY: SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN AND INTERNATIONAL COOPERATION IN THE REGION

J. NAZIROV,
chief specialist of the Ministry of Energy and Water
Resources of the Republic of Tajikistan.
734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Shamsi str. 5/1,
ph.: (+992 37) 235-35-66.

The article analyzes the achievements in the development of Energy of the Republic of Tajikistan. It is given the estimations for the implementation of investment projects in the energy system of the republic.

***Keywords**: energy, energy security, energy generation, energy projects.*

УДК 621.472

ТАҲҚИҚ ВА ТАТБИҚИ МАНБАЪҲОИ БАРҚАРОРШАВАНДАИ ЭНЕРГИЯ ДАР 25-СОЛИ ИСТИҚЛОЯТИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН

М.И. ИЛОЛОВ,

академики АИ ҶТ, директори Маркази рушди
инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33,
тел.: (+99237) 221-83-90, E-mail: ilolov.mamadsho@gmail.com

Ҳ.М. АХМЕДОВ,

академики АИ ҶТ, муовини директори Маркази рушди
инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33,
тел.: (+99237) 221-35-67, E-mail: khakim48@mail.ru

Дар мақола доир ба таҳқиқ ва татбиқи манбаъҳои барқароршавандаи энергия (МБЭ) дар 25- соли Истиқлояти Давлатии Тоҷикистон маълумоти зарурӣ дода шудааст. Натиҷаи таҳқиқи захираҳои МБЭ, неруи умумӣ, техникӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок арзёбӣ гардиданд. Имконияти истифодаи МБЭ дар Тоҷикистон, аз ҷумла энергияи офтоб, шамол, гидроэнергетикаи хурд, геотермалӣ ва биомасса нишон дода шудааст. Хамчунин, нишон дода шудааст, ки ҳиссаи МБЭ дар сохтори истеъмолии энергетикии Тоҷикистон алҳол 0.06%-ро ташкил медиҳад ва аз ҳама навъҳои МБЭ – гидроэнергетикаи хурд, гармитаъминкунии офтобӣ ва энергияи биомасса васеъ истифода шуда метавонад.

Калидвожаҳо: *энергия, манбаъи барқароршаванда, тавоноӣ, мегаватт, сӯзишвории шартӣ, фотоэлектрикӣ коллекторҳои офтобӣ, неругоҳи шамолӣ, неругоҳӣ обӣ, геотермалӣ.*

Майлу рағбати зиёде, ки якбора дар охири асри гузашта ва ибтидои асри нав нисбат ба манбаҳои барқароршавандаи энергия (энергияи офтоб, энергияи шамол, гидроэнергетика, энергетикаи геотермалӣ, сӯзишвории моеъ ва газшакл аз маҳсулоти растанӣ) ба вуҷуд омад, тасодуфӣ нест. Сабаби якуми ин оғоз гардидани «буҳрони энергетикӣ» дар миёнаи солҳои 70-уми асри XX аст, ки дар натиҷа нархҳои ҷаҳонӣ ба нафт танҳо дар чаҳор сол 15 маротиба афзоиш ёфтанд. Сабаби дуюм, ба маҳдуд будан ва

коҳиш ёфтани захираҳои маъданӣ (нафт, газ, ангиштсанг) алоқаманд аст, ки онҳо заминаи асосии тамоми энергетикаи ҷаҳонӣ мебошанд. Дар натиҷа дар назди инсоният вазифаи муҳиме пеш омад, ки ин захираҳоро оқилона истифода кунад ва ҳамчунин манбаъҳои дигари алтернативии барқароршавандаи энергияро ҷустуҷӯ намояд. Сабаби сеюми афзоиши майлу рағбат ба *манбаъҳои барқароршавандаи энергия* аз он вобаста аст, ки маҳз сӯзондани сӯзишвории маъданӣ боиси зиёд гардидани газҳои парникӣ гардидааст, ки ин дар навбати худ ба гармшавии глобалии иқлим бо оқибатҳои манфӣ оварда мерасонад.

Динамикаи истеъмоли энергия ва нишондиҳандаҳои экологии бо гази карбон заҳролудшавиро таҳлил намуда, дорандаи Ҷоизаи Нобелӣ, академик Н.Н. Семёнов навиштааст: «Истифодаи босуръати захираҳои сӯзишвории маъмулӣ ва зиёд шудани гази карбон дар фазо дар оянда масъалаи бунёди захираи нави энергетикаи ҷаҳониро дар назди инсоният пеш мегузорад. Замони бунёди ин захира хеле кам аст ва ба назарам тақрибан 100 солро дар бар мегирад»[1].

Айни ҳол амнияти глобалии энергетикӣ ва рушди сиёсати зиддибуҳронии энергетикӣ аз масъалаҳои хеле муҳим ба шумор меравад.

Дар айни замон технологигардонии истифодаи *манбаъҳои барқароршавандаи энергия* бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла табдили мустақими энергияи офтоб ба энергияи электрикӣ (неруи барқ), сохтани таҷҳизоти гуногуни тепломеханикӣ, ҳамчунин системаҳои конверсияи офтоб ба сӯзишворӣ мавриди амал қарор дорад. Конверсияи энергияи офтоб ба сӯзишворӣ босуръат рушд карда, ба омили муҳими энергетикӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ табдил ёфта истодааст. Ба вуҷуд овардани сӯзишвории биологӣ ва таъсиси саноати ин сӯзишворӣ ба дараҷаи назаррас ба таъмини энергетикии нақлиёт равона карда шудааст. Майлу рағбати афзоянда ба ин навъи сӯзишворӣ ба он алоқаманд аст, ки энергетикаи нақлиёт як бахши васеъ ва ҳассоси иқтисодиёти муосир мебошад. Ба эҳтиёҷоти нақлиёт аллакай қариб 40%-и захираҳои энергетикии ҷаҳонӣ харҷ мешаванд ва афзоиш дар ин самт 45-50% пешбинӣ мегардад. Дар айни замон талаботи нақлиёт ба андозаи 95% ба воситаи карбогидридҳои нафт қонеъ гардонида мешавад.

Тоҷикистон барои дастрас намудани гази табиӣ ва нафт аз хориҷи кишвар имкониятҳои хеле маҳдуд дорад. Дар мамлакат захираҳои назарраси ангишт мавҷуд аст, вале онҳо аз сабаби набудани роҳҳои хуб дар ноҳияҳои кӯҳсор ва таҷҳизоти муосир барои дарёфти он дар ҳаҷми начандон калон истифода мешаванд. Дар айни замон барои Тоҷикистон беҳтарин алтернатива барои энергетикаи анъанавӣ истифодаи *манбаъҳои барқароршавандаи энергия* мебошад.

Дар солҳои Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи комплексӣ ва мақсадноки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015» қабул гардидаанд.

Қонуни мазкур муносибатҳои ҳуқуқиеро, ки байни мақомоти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаҳои истифодаи пурсамар ва афзалиятноки манбаъҳои барқароршавандаи энергия ба миён меояд, танзим намуда, асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии сарфаҷӯии беш аз пеши энергия, ҳифзи муҳити зист, кам кардани таъсири номатлубро ба иқлим, сарфаю сариштаи манбаъҳои барқароршавандаи энергияро барои наслҳои оянда муайян менамояд.

Ҳамчунин бо мақсади гузаштан ба роҳи инноватсионии илм, истифодаи самараноки коркардҳои илмию технологӣ ва ихтироот, татбиқи технологияҳои нав дар истеҳсолот, ҷустуҷӯи манбаъҳои ғайрибуҷетии маблағгузории коркардҳои илмӣ ва таҳияи равияҳои афзалиятноки рушди илм бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 августи соли 2011 таҳти №394 дар назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи давлатии илмии «Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нав» таъсис дода шудааст, ки он дар самти «коркард ва ба вуҷуд овардани технологияҳои инноватсионии истеҳсол, истеъмол ва сарфаи энергия дар асоси захираҳои энергетикии офтобӣ, шамолӣ, биологӣ ва геотермалӣ, пешниҳоди тавсияҳо оид ба татбиқи амалии ин технологияҳо ва тиҷоратигардонии онҳо» таҳқиқот мебарад.

Дар натиҷаи амалӣ гаштани Барномаи мақсадноки истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия намунаҳои системаҳои ояндадори энергетикаи барқароршаванда коркард ва таҳқиқ шуда, дар асоси онҳо дастгоҳҳои намоишӣ ва таҷрибавӣ ҷиҳати истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия (МБЭ) сохта шудаанд. Барои сохтани ҷузвҳои асосии дастгоҳҳои обгармкунаки офтобӣ (коллекторҳои офтобӣ) дар асоси ашё ва маводи худӣ заминаи истеҳсолӣ ба вуҷуд оварда шудааст. Нашри китобу брошюраҳо, варақаҳои таблиғотиву иттилоотӣ ва дастурамалҳо дар бораи истифодаи МБЭ ва дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда, гузаронидани тренингҳо ва омӯзонидани табақаҳои гуногуни аҳолии мамлакат доир ба имконияти истифодаи васеъ ва оқилонаи дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда бо намоиш додани таҷҳизотҳои амалкунанда, ки дар доираи Барномаи мазкур сохта шудаанд, барои баланд гаштани сатҳи дониш ва малакаи аҳолии кишвар дар соҳаи энергетикаи барқароршаванда мусоидат хоҳад намуд [2-4].

Олимони Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои *манбаъҳои барқароршавандаи энергия*ро таҳқиқ намуда, нерӯи умумӣ, техникӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсадноки онҳоро дар Тоҷикистон арзёбӣ карданд [4].

Бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳонии истифодаи энергетикаи барқароршаванда, зариб (коэффисиент)-ҳои табдилдиҳии энергияи офтобӣ, масоҳатҳои батареяҳои офтобӣ барои кор ба як шахс ва миқдори аҳолии Тоҷикистон тавоноии умумии имконпазири энергияи офтобӣ дар Тоҷикистон ба 2620 МВт, неруи техникӣ ба 1494 МВт, неруи аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок ба 545.2 МВт (1.49 млн. т.с.ш./сол) арзёбӣ гардидаст [4].

Дар айни замон аҳамияти энергияи офтобӣ барои соҳаи иҷтимоию маишӣ хеле бузург аст. Афзалиятҳои калони энергияи офтобӣ дар ин бахш аз набудани зарурати рушди хатҳои интиқоли неруи барқ, ба таври зуд ҷорӣ кардан ва ба истеъмолкунандагони инфиродӣ нигаронида шудани он иборат мебошад.

Бо дарназардошти он ки масоҳати умумии ҷойгиршавии нерӯгоҳҳои барқии шамолӣ (НБШ) 10%-и марзи ҳамвори ҷумҳуриро ташкил дода метавонад ва ба эътибор гирифтани таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ оид ба он ки масоҳати хоси ҷойгиркунии НБШ ба 260 м²/кВт баробар аст, муқаррар шудааст, ки неруи техникии энергетикаи шамолии Тоҷикистон 3852.7 МВт (10.12 млн. т.с.ш./сол)-ро ташкил медиҳад [4].

Асоси энергетикаи Тоҷикистонро гидроэнергия ташкил медиҳад. Омӯзиши мунтазами захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон аз солҳои 30-уми асри гузашта оғоз гардида буд. Соли 1933 захираҳои имконпазири дарёҳои Тоҷикистон ба андозаи 11.5 млн. кВт арзёбӣ гардида буд. Зимни тартиб додани кадастри энергияи обии Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1934 ин рақам то 26.8 млн. кВт зиёд карда шуд. Минбаъд ба таҳлили муфассали ин масъала Шуъбаи осиёимиёнагии институти «Гидропроект»-и ба номи С.Я. Жукаи Вазорати энергетикаи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Шуъбаи тоҷикистонии илмию таҳқиқотии энергетикаи Сарэнергетикаи Тоҷикистон (Таджикглавэнерго) машғул шуданд. Захираҳои ниҳоии имконпазири неруи гидроэнергетикии Тоҷикистон чунин арзёбӣ шудааст: иқтидори миёнаи солона – 60167 МВт; энергияи миёнаи солона – 527.06 ТВт. соат [5].

Захираҳои энергетикии гидроэнергетикаи хурди Тоҷикистон чунин арзёбӣ шудааст: иқтидори имконпазир – 21057.0 МВт; иқтидори саноатӣ – 6813 МВт ва иқтидори иқтисодӣ – 6813 МВт [5]. Маҳз нисбат ба гидроэнегетикаи хурд дар ҷумҳурӣ ба таври муътадил ҳамаи шартҳои таъминкунандаи рушди бомувафаққияти он иҷро мешаванд. Муҳимтар аз ҳама дарёҳои хурд дар тамоми марзи ҷумҳурӣ амалан мунтазамона

тақсим шуда, дорои захираи бузург мебошанд. Ин имкон медиҳад, ки дар Тоҷикистон сохтмони неругоҳҳои хурди барқии обӣ ба таври васеъ ба роҳ монда шавад.

Таҷрибаи мамлакатҳои дигар нишон медиҳад, ки обҳои гармро, агар ҳарорати онҳо на камтар аз 250^{0}С, ҳатто 300^{0}С бошад, барои истеҳсоли неруи барқ истифода кардан мумкин аст.

Барои гармитаъминкунӣ манбаъҳои обҳои гармро бо ҳарорати бештар аз 60^{0}С истифода кардан мумкин аст. Дебити умумии 8 адад чунин манбаъҳо дар Тоҷикистон баробари 20.25 л/с аст.

Манбаъҳои боқимондаро танҳо барои таъминкунӣ бо оби гарм истифода бурдан мумкин аст.

Захираҳои неруҳои имконпазири 28 адад манбаъҳои маълуми геотермалии Тоҷикистон ба 151 млн. кВт. соат баробар аст, ки ин мувофиқ ба иқтидори 17.2 МВт аст [4].

Дар Тоҷикистон истеҳсол ва коркарди зироатҳои кишоварзии барои соҳаи энергетика пурсамар, монанди бед, ҷуворимакка, сафедор (ар-ар) ва найшакар вуҷуд надорад. Масалан, дар баъзе мамлакатҳо истифодаи найшакар то 40% талаботи истеҳсолотро ба сӯзишворӣ таъмин менамояд. Ҳамчунин интизор будан душвор аст, ки дар ояндаи наздик дар мамлакат парвариши васеи зироатҳои махсуси техникӣ барои коркарди техникӣ ба роҳ монда мешавад. Бинобар ин ба сифати маҳсулоти хоси барои сӯзишвории биологии ҷумҳурӣ айни ҳол зарур аст танҳо ба захираҳои мавҷуда бояд такя кард. Ба ин гуна захираҳо партовҳои ҳайвонот ва паранда, партовҳои пахтапарварӣ (ғӯзапоя), партовҳои кишоварзӣ (пояҳои картошка, баргҳои офтобпараст, топинамбур ва дарахтон, қамиш), ҳамчунин қисман чӯби ҷангалҳои мавҷуда мансубанд.

Бо дарназардошти саршумори ҳайвони калон ва хурди шохдор, парранда, партовҳои растанипарварӣ, захираҳои энергетикии биомасса дар Тоҷикистон ба андозаи 1614 МВт арзёбӣ карда мешавад [4].

Ҳамин тариқ, захираҳои *манбаъҳои барқароршавандаи энергия* бо чунин бузургиҳо арзёбӣ карда мешаванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

*Захираҳои МБЭ дар Тоҷикистон, млн. т.с.ш. дар як сол**

Захираҳо	*Неруи умумӣ*	*Неруи техникӣ*
179.2	*107.4*	*107.4*
62.7	*20.3*	*20.3*
4790.6	*3.92*	*1.49*
4.25	*4.25*	*1.12*
163	*10.12*	*5.06*
0.045	*0.045*	*0.045*
5199.795	*38.635*	*28.015*

**Арзёбии муаллифон*

Имкониятҳои истифодаи захираҳои энергетики барқароршаванда дар Тоҷикистон.

Энергияи офтобӣ.Дар айни замон муҳимтарин самтҳои истифодаи амалии энергияи офтобӣ барои Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- ба даст овардани неруи барқ бо роҳи табдилдиҳии мустақими энергияи офтобӣ бо усулҳои фотоэлектрикӣ ва термодинамикӣ;

- бо гармӣ ва сардӣ таъмин намудани истеъмолкунандагони инфиродии объектҳои манзилию коммуналӣ ва саноатӣ.

Дар Тоҷикистон намунаҳои таҷрибавии обгармкунакҳои гуногунсохт, хушкгардонак ва ошпазакҳои офтобӣ, гармхонаҳои офтобӣ сохта шудаанд [6].

Таҷрибаи муайяни кор оид ба татбиқи энергияи офтоб барои гарм кардани гармхонаҳо, хушк кардани пахта ва меваҳо мавҷуд аст [7]. Аз тарафи олимони Институти физика ва техникаи ба номи С.У. Умарови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳосил кардани парда (пленка)-ҳои тунуки гетеросохторҳо дар асоси нимноқилҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ барои сохтани таҷҳизоти самарабахши табдилдиҳии энергияи офтоб ба неруи барқ (энергияи электрикӣ) ва таҷҳизоти дигари техни-

каи электронӣ, ҳамчунин сохтани фотоҷузъиёт барои табдилдиҳии тобиш (радиатсия)-и офтобӣ ба неруи барқ таҳқиқот гузаронида, натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудаанд.

Дар асоси сохторҳои гибридӣ (моддаи органикӣ дар Si ва GaAs) фотоҷузъиёт бо коэффисиенти кори фоиданоки 3-10% ва қосидак (датчик)-ҳои фотоэлектрикӣ (барои диапазони 100-1000 мм) сохта шудаанд.

Ҷузъиёти офтобӣ, пойгоҳи офтобии фотоэлектрикӣ, ошпазакҳои офтобӣ, таҷҳизоти офтобии обгармкунанда ва биогазӣ коркард, тайёр ва таҳқиқ карда шудаанд, ки дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калони амалӣ доранд.

Нишондиҳандаҳои иқтидорӣ ва самаранокии кори модулҳои фотоэлекрикӣ дар давоми рӯз ва фаслҳои гуногуни сол омӯхта шудаанд. Схемаи пайваст кардани пойгоҳи фотоэлектрикӣ ба шабакаи барқии амалкунанда пешниҳод шудааст.

Аз тарафи олимони Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон обгармкунаки офтобии сода бо коллектори ҳамворӣ дар асоси алюминии Корхонаи алюминии Тоҷик коркард шудааст [8-9]. Нишон дода шудааст, ки ҳарорати миёнаи максималии об ба 56,8^{0}С баробар буда, самаранокии дастгоҳ дар зимистон – 32%, тобистон – 53%, баҳору тирамоҳ 41%-ро ташкил медиҳад.

Бо усули мониторинги ҳарорат дар дохил ва беруни модели амалкунандаи «Хонаи офтобӣ» саҳми манбаи нофаъоли гармии радиатсияи офтоб, ки тариқи тиреза барои гарм кардани «Хонаи офтобӣ» ворид мешавад, дар фасли зимистон муайян карда шудааст [10]. Нишон дода шудааст, ки ҷамъи моҳонаи радиатсияе, ки аз тариқи равзанаи модел ворид мешавад, 3706.8 Вт. соатро дар моҳи январ ва 4015.1 Вт. соатро дар моҳи феврал ташкил медиҳад.

Дастгоҳи гибриди офтобии навъи «модул-коллектори фотоволти» коркард шудааст [11]. Дастгоҳи мазкур ба туфайли дар як тана васл намудани модул ва коллектор имкон медиҳад, ки самаранокии миёнаи модули фотоэлектрикӣ, коллектори обӣ ва ҳавоӣ дар шароити табиӣ баланд гардад ва энергияи электрикӣ, гармӣ барои гарм кардани бино ва об бо талафи кам ба даст оварда шаванд.

Дар асоси гетеросохтори ҳаҷмии нимноқилҳои органикии фталосианини мис (CuPc) ва фталосианини бе металл (H_2Pc) элементи фотоэлектрикӣ (фотоэлемент) коркард ва таҳқиқ шудааст. Спектри фурӯбарии фотоэлементи ITO/CuPc-H_2Pc/Al дарозии мавҷро дар фосилаи 200-850 нм фаро мегирад, ки онро барои коркарди асбобҳои фотоэлектрикӣ истифода кардан мумкин аст.

Бо дастгирии молиявии ташкилотҳои байналмилалӣ дар солҳои охир лоиҳаҳои зиёди грантӣ оид ба насби НБО-ҳои хурди автономӣ, неругоҳҳои офтобии фотоэлектрикӣ, дастгоҳҳои энергетикии шамолӣ, дастгоҳҳои офтобии обгармкунанда, ошпазакҳои офтобӣ ва дастгоҳҳои биогазӣ асосан барои истиқоматкунандагони деҳоти алоҳидаи кӯҳӣ ичро карда шудаанд. Азбаски талаботи зиёдтарини энергетикӣ дар фасли тобистон ба радиатсияи зиёдтарини офтобӣ мувофиқ меояд, пас хунуккунӣ низ самти ояндадори истифодаи энергияи офтобӣ мебошад. Вобаста ба ин дар Тоҷикистон энергияи офтобро барои ҳосил кардани хунукӣ дар яхдонҳои офтобӣ, хунуккунии анборҳои сабзавот, биноҳои саноатӣ ва аҳолинишин истифода кардан мумкин аст. Вале ҳоло дар ин самт дар Тоҷикистон корҳо рушд накардааст.

Ғайр аз ин, дар Тоҷикистон вобаста ба гаронии неругоҳҳои офтобии фотоэлектрикӣ ва консентраторҳои энергияи офтобӣ ҳосил кардани неруи барқ бо роҳи табдилдиҳии мустақими энергияи офтобӣ бо усулҳои фотоэлектрикӣ ва термодинамикӣ ҳоло дар бахши манзилию коммуналӣ ва саноатии иқтисодиёт татбиқи васеи амалӣ наёфтааст. Таҷрибаи истифодаи неругоҳҳои офтобии фотоэлектрикии дорои тавоноии аз 0.15 кВт то 5 кВт аз тарафи истеъмолкунандагони алоҳида, аз ҷумла дар байни аҳолӣ дар пойгоҳҳои обуҳавосанҷӣ ва зилзиласанҷӣ дар Интернет-марказҳо ва синфҳои компютерӣ мавҷуд аст.

Ҳамчунин, Ҷамъияти саҳҳомии шакли кушодаи «Системавтоматика» бо дастгирии молиявии Иттиҳоди Аврупо, Ташкилоти Миллали Муттаҳид, Ҳукумати Япония, Бонки рушди Осиё, Сафоратхонаи ИМА ба васл намудан ва хизматрасонии дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда дар қаламрави ҷумҳурӣ машғул аст.

Аз ҷумла, аз тарафи ҷамъияти мазкур тайи солҳои охир системаҳои офтобии тавлиди барқ дар Маркази тиббии ҷумҳуриявии «Қараболо» (бо тавоноии 120 кВт), Маркази тиббии гинекологии ш. Душанбе (таваллудхонаи №1 бо тавоноии 40 кВт), дар боми бинои Вазорати энергетика ва захираҳои оби Тоҷикистон (бо тавоноии 15 кВт), дар бинои истиқоматии 13 ошёна дар ш. Душанбе (бо тавоноии 15 кВт), дар боми Маҷмааи спортии Бонки миллии Тоҷикистон (бо тавоноии 5 кВт) ва дар муассисаву ташкилотҳои гуногуни ҷумҳурӣ системаҳои офтобии тавоноиаш гуногун барои истеҳсол кардани оби гарм васл намуда, ба истифода дода шудаанд.

Дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи хоҷагиҳое, ки энергияи офтобро барои парвариши гул, сабзавот, кабудӣ, лимӯ ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ тавассути гармхонаҳои офтобӣ истифода мебаранд, хело зиёд гардидааст. Ҳоло дар аксарияти ноҳияҳои ҷумҳурӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ аз технологияҳои парвариши маҳсулоти кишоварзӣ дар гармхонаҳои офтобӣ васеъ истифода бурда, аҳолии кишвар-

ро, хусусан дар фасли тирамоҳу зимистон ва баҳор бо сабзавоти тару тоза, лимӯ, кабудӣ ва ғайра таъмин карда, қисман ба хориҷи кишвар низ содир менамоянд.

Вале барои парвариш ва ба даст овардани ҳосили баланди маҳсулот, ки ба бозор таъсир расонад, бояд гармхонаҳои аҳамияти саноатидошта сохта шаванд.

Ҳол дар ҷумҳурӣ дар вилоятҳои Суғд, Хатлон, дар ноҳияи Ҳисор маҷмааи чунин гармхонаҳо сохта шудаанд. Вале шумораи онҳо хело каманд. Аз рӯи маълумоти Сари-дораи растанипарварии Вазорати кишоварзии Тоҷикистон дар гармхонаҳои доимо-амалкунанда то моҳи феврали соли 2013 154 тонна помидор, 74,0 тонна – бодиринг ва 113 тонна дигар намуди сабзавот парвариш карда шудааст.

Энергияи шамол. Самаранокии кори нерӯгоҳҳои шамолӣ дар моҳи июл - 55%, дар моҳи январ – 100%-ро ташкил медиҳад. Варианти муносиби истифодаи энергияи шамол ва офтоб дастгоҳи дар як система ҷамъкардашудаи энергетикаи шамолӣ ва офтобии фотоэлектрикӣ мебошад. Ба ин монанд системаҳои гибридӣ маҳсулнокии самарабах-штари неруи барқро нисбат ба дастгоҳҳои алоҳидаи шамолӣ ва фотоэлектрикӣ таъмин менамояд.

Бо дарназардошти он ки дар марзи Тоҷикистон дар моҳҳои тирамоҳу зимистон (ноябр-март) суръати миёнаи шамол дар ағбаҳои Анзоб, Шаҳристон, Хабуробод, дар маҳалҳои аҳолинишини Хуҷанд, Файзобод, Шӯробод, Ховалинг, Қайроққум ва пиряхи Федченко дар баландии 10 м аз сатҳи замин 5 м/с-ро ташкил медиҳад, истифодаи си-стемаҳои ҷамъкардашуда (гибридӣ), ки аз неругоҳи энергетикаи шамолии хурд ва неру-гоҳи офтобии фотоэлектрикӣ иборат аст, барои ҳосил кардани неруи барқ дар маҳалҳои ишорашуда мувофиқи мақсад аст ва аз нигоҳи иқтисодӣ фоидаовар мебошад.

Истифодаи энергияи шамол дар Тоҷикистон дар айни замон дар марҳилаи оғоз қарор дорад. Аз соли 2009 сохтмони 4 неругоҳи энергетикаи шамолӣ бо иқтидори ҳар яке 20 кВт дар ҷануб ва шимоли мамлакат шурӯъ шудааст.

Гидроэнергетикаи хурд. Дар соли 1953 дар ҷумҳурӣ 53 НБО-и хурд бо иқтидори умумии 12 МВт кор мекарданд. То ба истифода додани НБО-и Норак ва пайваст кар-дани системаи энергетикии Тоҷикистон ба системаи ягонаи энергетикии Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷумҳурӣ 69 НБО-и хурд бо иқтидори умумии 32 МВт мавриди истифода қарор доштанд.

Бо дарназардошти нақши НБО-и хурд дар таъмини энергетикии ноҳияҳои дуре, ки дар онҳо норасоии энергия вуҷуд дорад, ҳамчунин бо дарназардошти аҳамиятнок буда-ни сохтмони НБО-и хурд Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори аз 2 феврали соли

2009 таҳти №73 «Барномаи дарозмуддати сохтмони НБО-и хурд дар давраи солҳои 2009-2020»-ро қабул намуд.

То аввали соли 2013 дар мамлакат 181 НБО-и хурд бо тавоноии умумии 15180 кВт сохтаву мавриди истифода қарор дода шуданд.

Татбиқи пурраи Барномаи зикршуда имкон медиҳад, ки дар ҳудуди Тоҷикистон 70 НБО-и хурд бо иқтидори имконпазирии 79578 кВт ва энергияи потенсиалии 479211 МВт. соат сохта, мавриди истифода қарор дода шавад.

Олимони Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ нишон додаанд [12-13], ки истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикаи хурди Тоҷикистон, аз ҷумла тавассути сохтани микро-НБО ва мини- НБО бо иқтидори аз 1 кВт то 1000 кВт дар маҳалҳои дур аз хати интиқоли барқ дар кӯҳистон имкон медиҳад:

- *истифодаи захираҳои табии кӯҳҳо фаъол гардонида шавад;*
- *шароити зисти аҳолии маҳаллӣ беҳтар гардад;*
- *истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он афзун карда шавад;*
- *неруи рекратсионии ҳудудҳои кӯҳистон васеъ ва пурра истифода гардад;*
- *таъсири антропогенӣ коҳиш дода шуда, экологияи муҳити зист беҳтар шавад;*
- *рушди иқтисодиёт, пеш аз ҳама соҳибкории хурд дар ин маҳалҳо таъмин карда шавад;*
- *тахассуси мутахассисони маҳаллӣ дар соҳаи сохтмон ва истифодаи микро-НБО ва мини- НБО баланд бардошта шавад.*

Энергияи геотермалӣ. Обҳои гарм (термалӣ) дар Тоҷикистон асосан барои мақсадҳои табобатӣ истифода мешаванд. Маълумтарин манбаъҳои обҳои гарм натанҳо дар ҷумҳурӣ, балки берун аз ҳудуди он Хоҷа Оби Гарм, Обигарм, Гармчашма, Шоҳамбарӣ ва Ҳавотоғ мебошанд. Дар ин манбаъҳо осоишгоҳҳо ва табобатгоҳҳо сохта шудаанд. Олимони Институти биологии Помири АИ ҶТ дар шароити баландкӯҳ оид ба истифодаи гармии обҳои геотермалӣ барои парвариши зироатҳои сабзавотӣ, намудҳои нодир ва маҳвшавандаи растаниҳо, ҳамчунин парвариши обсабзҳо дар гармхонаҳои пардагӣ таҷрибаҳо гузаронидаанд.

Дар ҳудуди стансияи Агроэкологии Хелондеҳи Институти биологии Помир ба номи Х.Ю. Юсуфбекови АИ ҶТ дар баландии 3600 м аз сатҳи баҳр дар заминаи обҳои гарми зеризаминӣ гармхонаи масоҳати умумиаш 312 метри мураббаъ фаъолият мекунад. Дар ин мавзеъ дар давраи тирамоҳу зимистон коркарди технологияи парвариши зироатҳои сабзавотӣ ва гулҳою растаниҳои ороишӣ ба роҳ монда шудааст.

Олимони Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ дар мисоли қитъаи «Ҷиландӣ» модели математикии динамикаи манбаҳои геотермалии энергияро пешниҳод карда, усулҳои ададии масъалаи сеченакаи геотермалиро коркард намуданд, ки онро барои таҳлили раванди истифодаи захираҳои геотермалӣ татбиқ намудан мумкин аст.

Захираҳои имконпазири энергияи геотермалиро, ки барои ташкили хоҷагидорӣ бо истифодаи гармӣ, гармирасонии шаҳракҳо ва осоишгоҳҳои Тоҷикистон таъйин гардидаанд, 15 манбаъ аз 128 манбаъи маълумтарин соҳиб мебошанд.

Ҳамаи манбаъҳои обҳои гарми маъданӣ (термоминералӣ)-и Тоҷикистон обҳои артезианӣ мебошанд ва ба сатҳи замин бо таъсири фишорсанҷи пйезометрӣ (ҳаратӣ) мебароянд. Аз манбаъҳои обҳои гарми Помир Гармчашма аҳамияти махсусро соҳиб аст. Ин манбаъ дар баландии 2770 м аз сатҳи замин воқеъ гашта, ҳарорати зиёдтарини об дар он 60^0С мебошад. Дебити умумии манбаъ 518.4 $м^3$/шабонарӯз мебошад.

Дебити умумии 33 манбаи термалии Тоҷикистон ҳамагӣ 174.25 л/сония аст, ки аз онҳо дар Помир 60.63 л/сонияро ташкил медиҳад.

Дар осоишгоҳҳои Хоҷа Оби Гарм ва Обигарм гармии манбаъҳои термалӣ барои гарм кардани маҷмӯи манзилии ин осоишгоҳҳо истифода бурда мешавад.

Энергияи биомасса. Дар Тоҷикистон таҷрибаи сохтан ва истифодаи дастгоҳҳои биогазӣ вуҷуд дорад ва имрӯз дар як қатор хоҷагиҳои хусусӣ ва деҳқонии ноҳияҳои Ваҳдат, Рӯдакӣ, Рашт, Ҷиргатол, Муъминобод, Шӯробод, Ховалинг, Шаҳритус ва ноҳияҳои дигари ҷумҳурӣ дастгоҳҳои биогазӣ бо иқтидори аз 1 $м^3$ то 25 $м^3$ биогаз дар як шабонарӯз сохта, мавриди истифода қарор дода шудаанд [14]. Ҳамчунин, таҷрибаи ҳосил кардани биоэтанол аз ҷуворимаккаи «таъйиноти саноатӣ», топинамбур [15], сӯзишвории биологии газшакл аз растании обӣ – эйхорния низ мавҷуд аст [16]. Вале татбиқи васеи ингуна технологияҳо алҳол шурӯъ нагардидааст.

Тавре аз ҷадвали 1 дида мешавад, гарчанде ҳиссаи *манбаъҳои барқароршавандаи энергия* дар энергетикаи умумӣ метавонад назаррас бошад, вале истифодаи он дар Тоҷикистон, (ба истиснои НБО-и хурд), амалан ҳоло васеъ ба роҳ монда нашудааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Ҳиссаи манбаҳои гуногуни энергия дар сохтори истеъмоли энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [17]

Манбаи энергия	Ҳисса, бо %					
	1991	1995*	2000*	2005*	2010*	2014*
Электроэнергия**	36,33	29,81	32,43	32,58	34,63	29,08
Маҳсулоти нафтӣ ***	21,56	17,23	17,55	22,58	17,22	22,80
Газ табиӣ	18,44	33,30	24,00	21,19	20,47	18,55
Гази моеъ	1,35	1,40	1,51	1,33	1,56	1,60
Ангишт	17,58	18,26	19,23	17,57	20,57	22,49
Кокс (хушк)	0,09	-	0,10	0,09	0,10	0,09
Ҳезум	4,65	-	5,18	4,66	5,42	5,33
МБЭ(танҳо неругоҳҳои хурди обӣ)	-	-	-	-	0,03 (маълумоти соли 2012)	0,06

*Бе дарназардошти сектори хусусӣ; **Истифодаи дохилӣ – ҳамагӣ (дар секторҳо), аз ҷумла: саноат, сохтмон, кишоварзӣ, нақлиёт, соҳаи дигар, аҳолӣ, талафот, фарқият; *** Бензин, керосин, сӯзишвории дизелӣ, сӯзишвории тайиноти хизматӣ- маишӣ (мазут).

Дар айни замон дар Тоҷикистон аз ҳама навъҳои манбаъҳои барқароршавандаи энергия: гидроэнергетикаи хурд, гармитаъминкунии офтобӣ ва энергияи биомасса васеъ истифода шуда метавонанд.

Дар баробари ин барои рушди васеи энергетикаи барқароршаванда дар ҷумҳурӣ зарур аст, ки як қатор мушкилиҳо, аз ҷумла монеаҳои зерин бартараф карда шаванд:

- *набудани механизми самараноки ҳавасмандгардонӣ ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва ҷалби инвеститсия дар ин бахш;*
- *нархҳои арзон ба неруи барқ ва ҳомилони анъанавии энергия (нафт, газ, ҳезум, ангишт) дар ҷумҳурӣ;*

- *муҷаҳҳазии ками бозор бо ҷузъиёт, мавод, таҷҳизот ва дастгоҳҳои муосири офтобӣ ва шамолӣ;*

- *арзиши нисбатан баланди таҷҳизот ва дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда барои истеъмолкунандаи тоҷик;*

- *нокифоя будани иттилооти зарурӣ дар байни аҳолӣ оид ба дониш ва таҷрибаҳои истифодабарии дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда;*

- *набудани таҳқиқоти маркетинги бозори молҳо ва хизматрасониҳо ба таҷҳизот ва дастгоҳҳои энергетикаи барқароршаванда.*

Айни замон корҳо ҷиҳати истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар системаи Вазорати энергетика ва саноати ҶТ, Вазорати маорифи ҶТ, Вазорати кишоварзии ҶТ, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ширкати саҳомии ҳолдингии «Барқи Тоҷик» ва Академияи илмҳои ҶТ ба роҳ монда шудаанд.

Дар Тоҷикистон ба тарғибу ташвиқи зарурияти истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва манфиати он барои иқтисодиёти кишвар ва баланд бардоштани шароити иҷтимоиву манзилии аҳолӣ ба ғайр аз кормандони вазорату идораҳои зикргардида, инчунин зиёда аз 30 ташкилотҳои ғайридавлатӣ низ машғул мебошанд.

Ҳамчунин, дар самти таҳқиқ ва татбиқи МБЭ Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ бо Марказҳои илмии байналмилалӣ, аз ҷумла Донишгоҳи миллии техникии Афина (Юнон), Институти илми бунёдӣ ва амалии ш. Топпи (Покистон), Институти манбаҳои нави энергияи АИ Ҷумҳурии Халқии Хитой, Институти масъалаҳои оби Академияи илмҳои миллии Қирғизистон, Институти масъалаҳои бозор ва технологияҳои информатсионии АИ Федератсияи Россия ва Институти математика ва механикаи Академияи илмҳои миллии Озарбойҷон ҳамкориҳои судманди илмӣ-техникӣ дошта, тайи солҳои охир чанде аз лоиҳаҳои техникиро дар самти мазкур амалӣ намудааст.

Дар доираи Барномаи қолабии Иттиҳоди Аврупо оид ба илм, технология ва инноватсия Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ шомили Консортсиуми IncoNet CA мебошад. Консортсиуми номбурда якчанд муассисаи илмӣ-таҳқиқотиро аз мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Иттиҳоди Аврупо дарбар мегирад. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти IncoNet CA масоили энергия мебошад. Дар ҳамкорӣ бо олимони Олмон, Лаҳистон, Юнон, Қазоқистон ва Итолиё таҳқиқоти муштарак ба нақша гирифта шудааст, ки он ба омӯзиши маводҳои нави истеҳсоли энергия (кремнии офтобӣ) ва коркарди технологияҳои нави истифодаи он вобаста мебошад.

Ба тайёр намудани кадрҳои тахассусӣ дар соҳаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар Тоҷикистон кафедраҳо ва озмоишгоҳҳои манбаи барқароршавандаи энергия дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ машғул ҳастанд. Савияи донишро аз рӯи ихтисос инчунин дар Маркази таҳқиқ ва татбиқи манбаҳои барқароршавандаи энергияи назди Институти физика ва техникаи ба номи С.У.Умарови АИ ҶТ ва Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ баланд бардоштан мумкин аст.

Дар солҳои Истиқлолияти давлатии Чумҳурии Тоҷикистон Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика», «Дар бораи сарфаи энергия», «Дар бораи ҳифзи табиат», «Дар бораи канданиҳои зеризаминӣ», «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» ва Барномаи комплексӣ ва мақсадноки истифодаи васеи манбаҳои барқароршавандаи энергия дар Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015» қабул карда шуданд.

Ҳамин тариқ, дар 25 соли Иститиқлолияти давлатии Чумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи давлатӣ заминаи меъёриву ҳуқуқии муосир дар соҳаи энергетика муҳайё карда шудааст. Ҳамчунин заминаи зарурии моддӣ ва илмӣ-техникӣ дар соҳаи таҳқиқ ва татбиқи манбаъҳои барқароршавандаи энергия гузошта шудааст. Самаранок амалӣ намудани қонунҳо ва Барномаҳои қабулшуда доир ба истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва дастовардҳои олимони соҳа ба ҳалли маҷмӯи масъалаҳои асосии илмӣ ва техникӣ дар соҳаи энергетика, аз ҷумла энергетикаи барқароршаванда, ташкили заминаи истеҳсолотӣ ва инфрасохтор барои истифодаи васеъи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва ҷалби онҳо барои пурра намудани тавозуни энергетикии мамлакат ва расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар – истиқлолияти энергетикӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Семенов Н.Н. Избр. труды. Т. 4. М.: Наука. 2006. 310 с.
2. Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. Солнечная электроэнергетика. Душанбе, Дониш, 2007, 179 с.
3. Каримов Х.С., Ахмедов Х.М. Солнечная теплоэнергетика. Душанбе, Дониш, 2008, 156 с.
4. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М., Кабутов К., Каримов Х.С. Ресурсы возобновляемых источников энергии в Таджикистане «Известия АН РТ. Отд. физ.-мат., хим., геол. и техн. наук», 2009, №2, с.101-111, №3 с. 82-92.

5. Абдуллоева Ф.С., Бакатин Г.Н. и др. Гидроэнергетические ресурсы Таджикской ССР.-Л: Недра, 1965, 658 с.

6. Кабутов К., Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. и др. Низкопотенциальная солнечная водонагревательная установка. Изв. АН РТ. Отд. физ.-мат., хим., геол. и техн. наук, 2008, №2 с. 80-84.

7. Лавриненко П.Н., Кабилов З.А. Возможности использования солнечной энергии в Таджикистане. – Обзор.инф. – Душанбе, 1980.

8. Каримов Х.С., Ахмедов Х.М., Сафаралиев Н. Двухконтурная солнечная водонагревательная установка на основе первичного алюминия. Изв. АН РТ. Отд. физ. мат. хим. геол. и техн. наук, 2013, №4, с. 131-137.

9. Ахмедов Х.М., Обидов Ф.У., Маркаев А.Г., Исмоилов Р.А. Солнечная водонагревательная установка. Малый патент Республики Таджикистан. №TJ 721, 2015.

10. Салиев М.Р., Ахмедов Х.М., Назаров Р.Р. Исследование пассивных тепловых и радиационных потоков путём мониторинга температуры воздуха внутри и снаружи модели «Солнечного дома». Докл. АН РТ. 2015, Т. 58, №7, с. 594-601.

11. Каримов Х.С., Ахмедов Х.М., Ахмед Н. ва диг. Коллектори офтобии гибридӣ. Нахустпатенти Ҷумхурии Тоҷикистон. №TJ 751, 2016.

12. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М. Малая гидроэнергетика Таджикистана. Душанбе. Дониш, 2010. 148 с.

13. Ахмедов Х.М., Петров Г.Н., Каримов Х.С. Малая гидроэнергетика и возможности использования мини- и микроГЭС в горных территориях Таджикистана Изв. АН РТ. Отд. физ-мат. хим. и геолог. наук, 2010, №1, с. 100-109.

14. Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. Возможности получения и использования биогаза в Таджикистане. Второе изд. – Душанбе: Дониш, 2008, 50 с.

15. Партоев Қ.П., Сайдалиев Н., Ясинов Ш.. Аҳамияти топинамбур дар таъмини озуқаворӣ ва сӯзишворӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2016, 167 с.

16. Дочернее предприятие Закрытого Акционерного общества «Фон-дарё».

17. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015, 466 с.

ИССЛЕДОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ ЗА 25 ЛЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

М.И. ИЛОЛОВ,
академик АН РТ, директор Центра инновационного развития науки и новых технологий АН РТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33,
тел.: (+99237) 221-83-90, E-mail: ilolov.mamadsho@gmail.com

Х.М. АХМЕДОВ,
академик АН РТ, заместитель директора Центра инноватционного развития науки и новых технологий АН РТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33,
тел.: (+99237) 221-35-67, E-mail: khakim48@mail.ru

В статье представлена необходимая информация об исследовании и использовании возобновляемых источников энергии (ВИЭ) за 25-лет Государственной Независимости Таджикистана. Дана оценка общему, техническому и экономически целесобразному потенциалу ресурсов ВИЭ. Показана возможность использования энергии солнца, ветра, малой гидроэнергии, геотермальной энгергии и энергии биомассы в Таджикистане. Установлено, что доля использования ВИЭ в потребительской энергетической структуре на сегодня составляет – 0.06% и среди всех видов ВИЭ в Таджикистане широко могут быть использоваться малая гидроэнергетика, солнечная энергия для обогрева и энергия биомассы.

Ключевые слова: *энергия, возобновляемые источники, мощность, мегаватт, условное топливо, фотоэлектрический, солнечные коллекторы, ветровая электростанция, гидроэлектростанция, геотермальный*

INVESTIGATIONS AND UTILIZATION OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES DURING 25 YEARS OF STATE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

M.I. ILOLOV,
academician of AS of RT, Director of the Center for Inovative Development
of science and new technologies of the AS of RT,
734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 33 Rudaki ave,
ph.: (+99237) 221-83-90, E-mail: ilolov.mamadsho@gmail.com

KH.M. AKHMEDOV,
academician of AS of RT, Deputy director of the Center for Inovative
Development of science and new technologies of the AS of RT,
734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 33 Rudaki ave,
ph.: (+99237) 221-35-67, E-mail: khakim48@mail.ru

In the paper it is presented necessary information about investigation and utilization of renewable energy resources (RER) during 25-years of state independence of Tajikistan. It was estimated total , technical and economically reasonable potential of RER. It was shown potentialities of utilization of solar, wind, low power hydro , geothermal and biomass energies in Tajikistan. It was found that at present only 0.06% energy which is used in Tajikistan was produced by RER . In Tajikistan low power hydropower resources , solar energy for heating and energy of biomass can be used in wide scale.

Keywords: *energy, renewable energy resources, power, megawatt, conventional fuel, photoelectric, solar collectors, with power plants, hydropower plants, geothermal.*

УДК 332.1:913 (575.1)

ДАСТОВАРДҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Ф.М. МУМИНОВА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: (+992 37) 2-27-81-97; (+992)907-72-18-80;
E-mail: FMuminova@mts.tj

Дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба муаррифии дастовардҳои рушди кишвар дар давраи истиқлолияти давлатӣ тамаркуз ёфтааст. Дар ин иртибот, раванди рушди соҳибкорӣ ҳамчун муҳаррики фаъолияти иқтисодӣ арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: *ислоҳоти иқтисодӣ, афзалиятҳои стратегии кишвар, фаъолияти соҳибкорӣ, бахши хусусӣ.*

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳидояти Президенти кишвар дар шароити ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ роҳи гузариши низоми идораи иқтисоди кишварро ба асоси муносибатҳои навини бозорӣ интихоб намуд. Ҳануз соли 1996 Президенти кишварамон чунин изҳор дошта буд: «Ислоҳоти куллии иқтисодӣ дар Тоҷикистон роҳи бебозгашт аст.»[1]

Ҳамакнун аз қуллаҳои баланди дастовардҳои 25 соли гузаштаи соҳибистиқлолии Тоҷикистон метавон гуфт, ки бо вуҷуди ҷой доштани бисёр мушкилоту монеаҳо дар таъмини рушд, дар натиҷаи бунёди таҳкурсии устувори рушди иҷтимоию иқтисодӣ; фароҳам овардани шароити рушд: таъмини истиқлолияти энергетикию амнияти озуқаворӣ ва баровардани кишвар аз бунбасти иртиботӣ ҳамчун афзалиятҳои стратегӣ, кишвар ба дастовардҳои муҳим ноил гардидааст.

Ба мақсади пешгирии таназзули иқтисодиёт аз давраи аввали истиқлолияти давлатӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи Барномаи ислоҳоти иқтисодӣ барои солҳои 1995 - 2000 шурӯъ намуд, ки онро барномаҳои иқтисодии муборизо бо камбизоатӣ ва таъмини рушди устувор иваз намуданд. Бо қабул ва татбиқи Стратегияи миллии рушд, силсилаи барномаҳои рушди соҳаҳои гуногун ва ислоҳоти сохторӣ ҳамчун заминаи устувор барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ амалӣ шуданд.

Озод намудани нархҳо, тиҷорати хориҷӣ ва амалиёти асъорӣ дар аввали солҳои 90-ум, инчунин, ғайридавлатикунонӣ ва хусусигардонии моликият пояҳои ибтидоии иқти-

соди бозориро эҷод карданд. Ва дар солҳои оянда низ ислоҳоти сохторӣ ва ниҳодӣ ба шаклгирии инфрасохтори бозорӣ, ташаккули шабакаи васеи бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои маблағгузории хурд, пешбурди сиёсати андозию буҷетӣ ва пулию қарзӣ, механизмҳои иқтисодиёти боз бо иштироки васеи ҷумҳурӣ дар тақсимоти байналхалқии меҳнат, мусоидат намуданд.

Бояд қайд намуд, ки фаъолият дар самти дастрасӣ ба Ҳадафҳои рушди ҳазорсола (ҲРҲ) бевосита ба низоми барномарезии кишвар ворид шудааст, ҳамгироии фаъолият дар доираи бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ниҳодӣ таъмин гардидааст, ки воситаи муҳими самаранокии рушд буда, ба сурати умум дар дастовардҳои муҳими кишвар нақши худро гузоштааст.

Расми 1.

Воридсозии ҲРҲ ба санадҳои барномавии кишвар

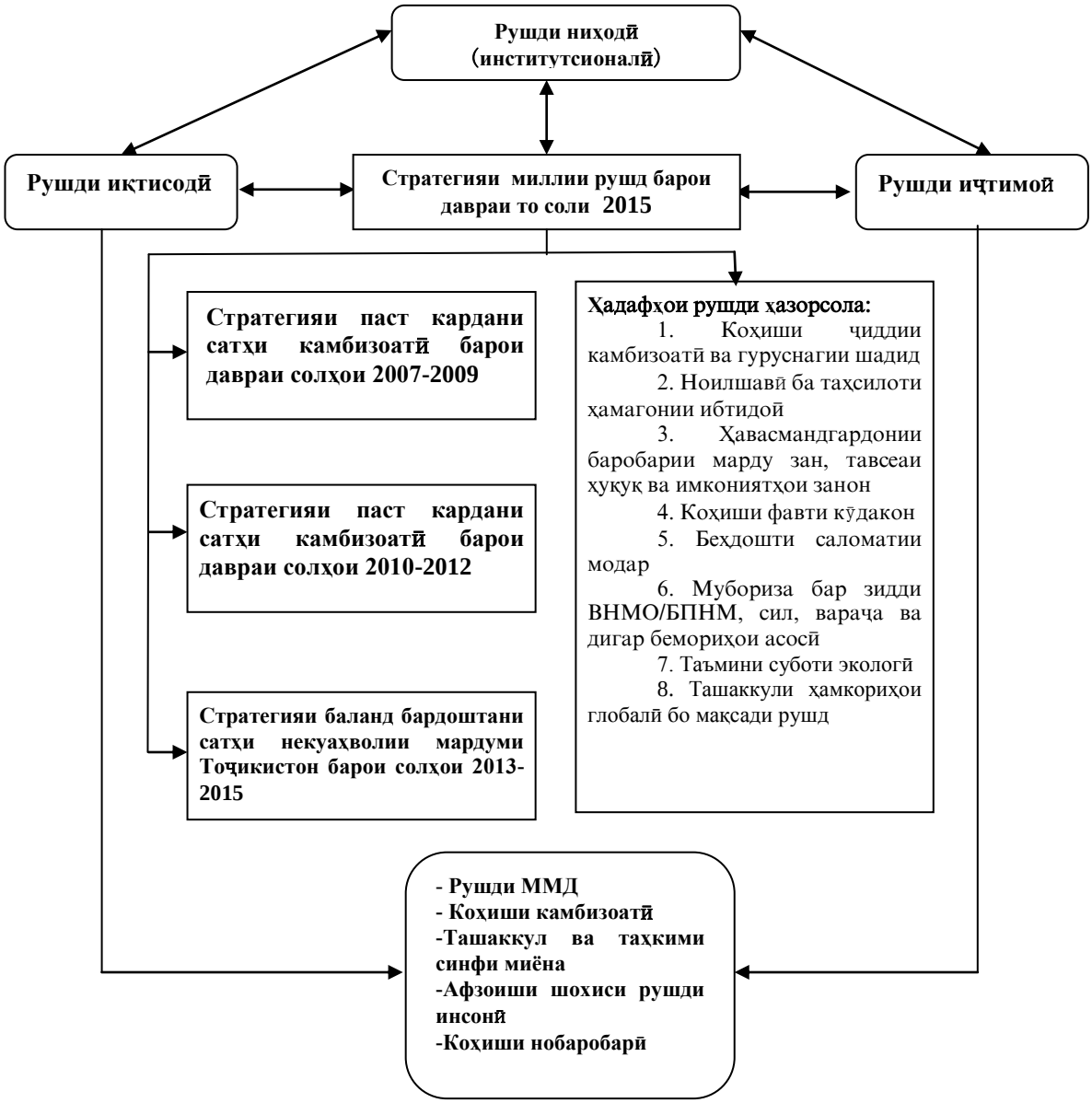

Расми 2

Дастовардҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон дар давраи истиқлолияти давлатӣ

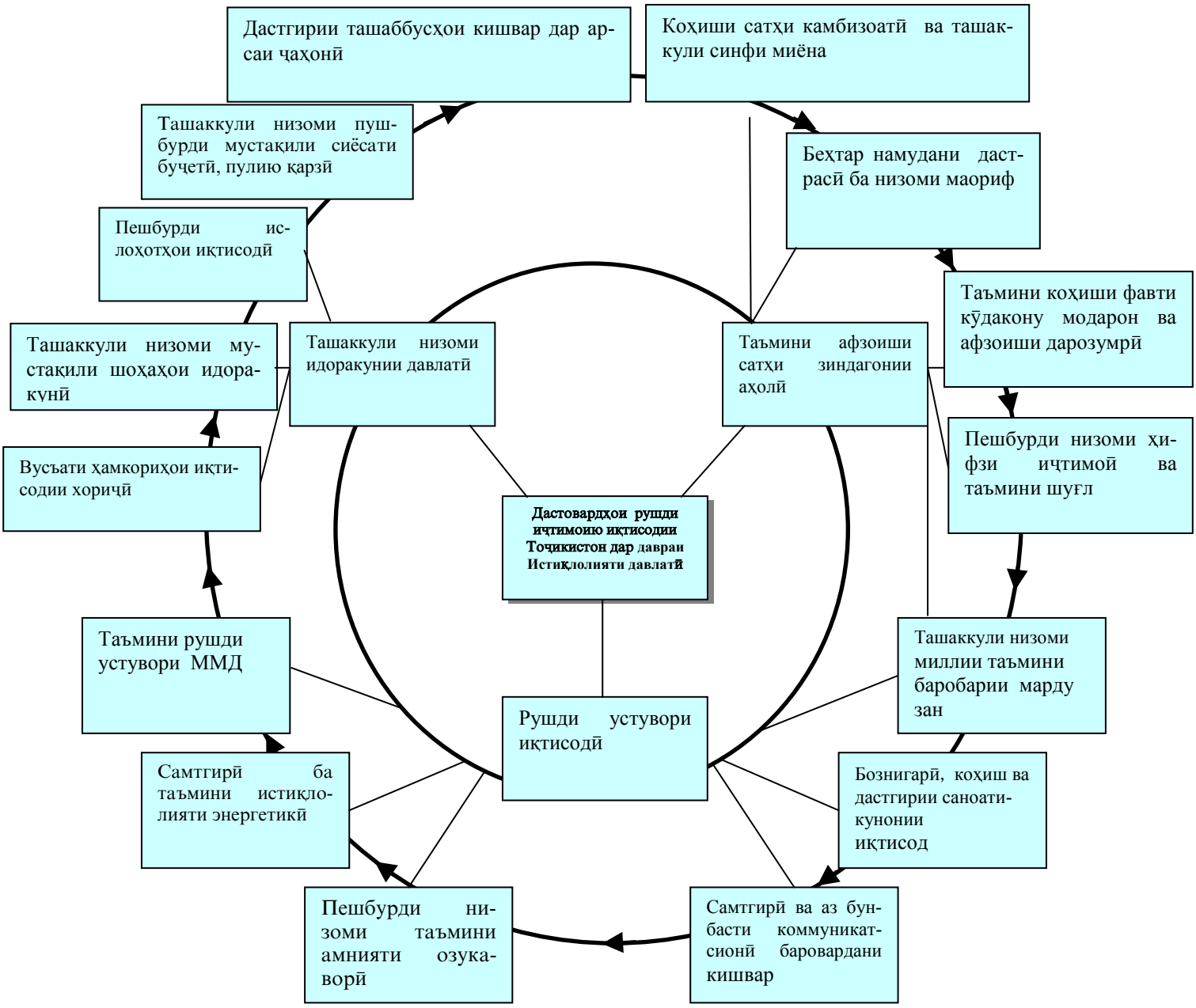

Дар натиҷа дар Тоҷикистон заминаи зарурии суботи макроиқтисодӣ барои рушди соҳибкорию сармоягузорӣ фароҳам оварда шуд:

- таҳия ва рушди асосҳои меъёрию ҳуқуқии иқтисоди бозаргонӣ, аз ҷумла дар самти хусусигардонии моликият, ҳифзи моликияти хусусӣ, ташкил ва танзими корхонаю муассисаҳои ғайридавлатӣ, ташаккули муҳити рақобат ва фаъолияти зидди инҳисорӣ таъмин гардид;
- сатҳи таваррум (аз 1310% дар соли 1992 то 6% дар соли 2015) ва касри буҷети давлатӣ (аз қариб 30% то 0,5% нисбат ба ММД) паст гардид;
- бахши молиявии кишвар бо 17 бонки сатҳи дуюм, ки аз онҳо 6 бонки хориҷӣ, 1 ташкилоти ғайрибонкии қарзӣ, 140 ташкилоти маблағгузории хурд, 18 ширкати суғуртавӣ, 12 ширкати лизингӣ, Агентии суғуртаи пасандозҳои бонкӣ, шабакаи нуқтаҳои мубодила ва ломбардҳо ва 5 иттифоқи қарзӣ мебошанд, фаъолият менамояд. Дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ аз 0,3 млрд. сомонӣ дар соли 2000 (17,4% ММД), то ба 15,7 млрд. сомонӣ дар соли 2015 (33% ММД) расидааст;
- аксарияти бахшу соҳаҳо ва минтақаҳои кишвар ба барномарезӣ доир ба арзёбии имконияту захираҳо фаро гирифта шудаанд. Дар ин иртибот, ҳоло 122 барномаи давлатӣ мавриди амал қарор гирифтааст.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд намуд, ки ҳоло ҳаҷми ММД, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзию саноатӣ аз сатҳи соли 1991 зиёдтар аст.

Диаграммаи 1

Тағйирот дар ММД ва ҳаҷми истеҳсолот аз рӯйи соҳаҳо, % нисбат ба соли 1991

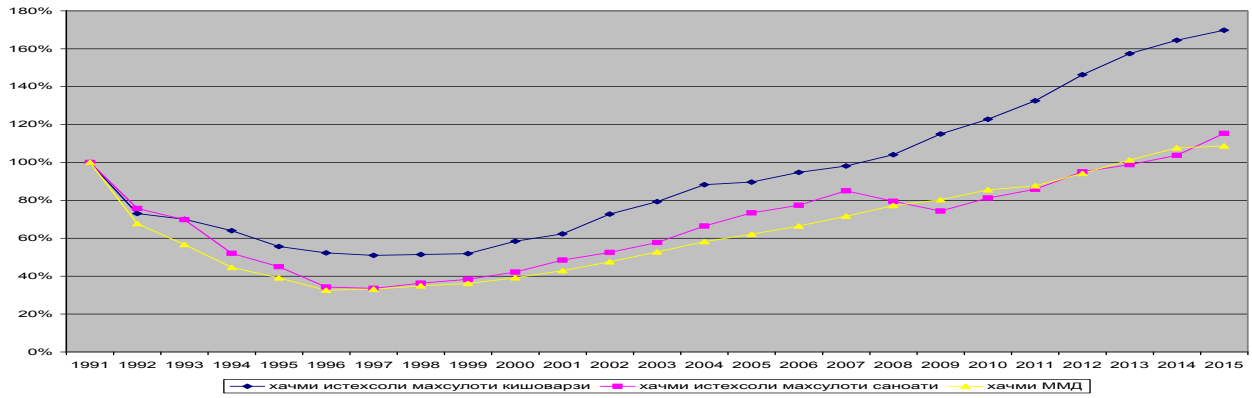

Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳои худ қайд карда буданд, ки «Муҳайё намудани шароити беҳтари зиндагӣ барои сокинони кишвар ҳадафи олитарини фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон мебошад»[2]. Таҳлил низ нишон медиҳад, ки суръати миёнасолонаи афзоиши ММД ба ҳар сари аҳолӣ аз суръати ҳисоби миёнаи солонаи афзоиши аҳолии кишвар зиёдтар буда, аз болоравии сатҳи зиндагии аҳолӣ гувоҳӣ медиҳад.

Диаграммаи 2

Суръати миёнаи солонаи афзоиш, %

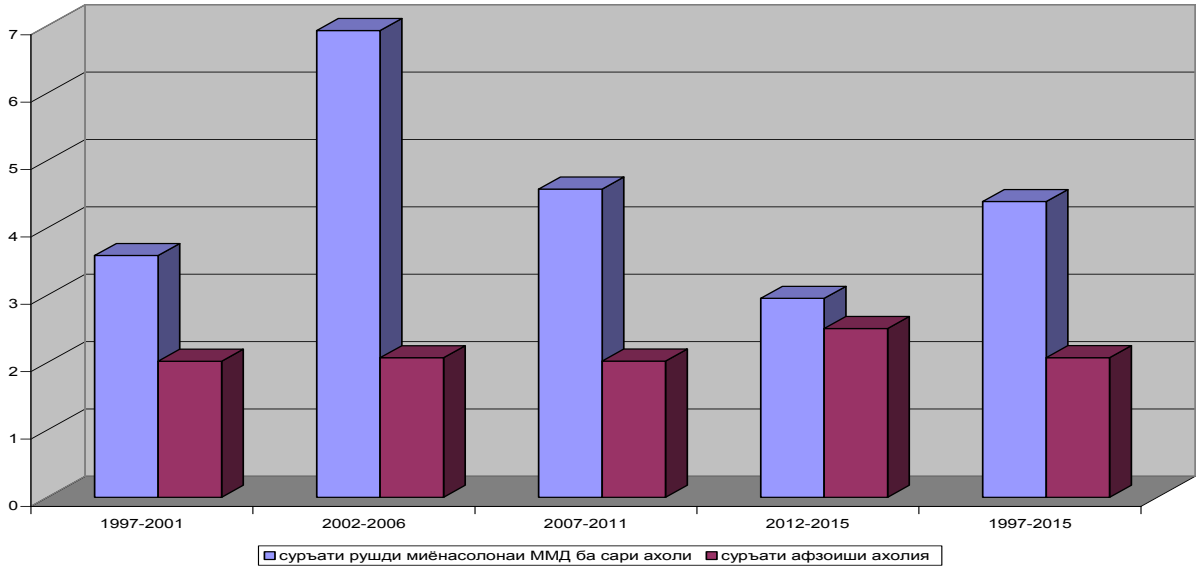

Манбаҳои асосии рушди иқтисодӣ аз амалисозии ислоҳоти иқтисодӣ, аз ҷумла дар самти дастгирии рушди соҳибкорӣ ва бахши хусусӣ иборат аст.

Аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ дастгирии рушди соҳибкорӣ асоси ташаккули иқтисоди бозориро ташкил дод. Дар натиҷа дар давоми бист соли охир нақши соҳибкорӣ дар иқтисодиёт хеле устувор гардид:

- ҳиссаи бахши хусусӣ дар ММД аз 15% то 67% афзуд;
- ҳиссаи бахши ғайридавлатӣ дар истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ аз 3,2% то ба 57,3% баланд гардид;

- шумораи корхонаҳои хурд қариб ду маротиба зиёдтар шуд. Дар онҳо ҳоло на камтар аз 2% аҳолии қобили меҳнат кор мекунанд ва даромад аз фурӯши маҳсулоти онҳо ба 12,1% ММД баробар аст;
- ҳиссаи шуғл дар бахши хусусӣ дар ҳаҷми умумии шуғли аҳолӣ аз 32% то ба 64% афзуд;
- шумораи шаҳрвандоне, ки бо фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд (аз рӯйи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додашуда) беш аз 11 маротиба зиёд шудааст. Ҳоло чунин фаъолият на камтар аз 4,5% аҳолии синну соли қобили кор бударо бо шуғл таъмин менамояд;
- ҳиссаи корҳонаҳои хусусӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ дар маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз 1% то 31% афзуд.

Ба дастгирии рушди соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ, таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад. Барои ин мониторинги тафтишот ва имтиёзҳои андозӣ ҷорӣ карда шуданд. Дар натиҷа барои зиёд кардани шумораи ҷойҳои корӣ, васеъгардонии манбаи андоз, афзоиши даромад ва таъмини истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир шароит фароҳам меояд. Дар ин самт, зимни таъсиси Фонди дастгирии лоиҳаҳои соҳибкорӣ, мусоидат ба ташаккулёбӣ ва таҳкими шарикии давлат ва бахши хусусӣ, таваҷҷуҳи асосӣ ба дастгирии соҳибкории хурду миёнае, ки дар соҳаҳои афзалиятнок фаъолият мекунанд, зоҳир карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки агар дар солҳои 2000 нақши соҳибкорони хурд бештар дар соҳаҳои савдо, хӯроки умумӣ, хизматрасонӣ назаррас бошад, пас, дар солҳои охир на камтар аз 25% корхонаҳои хурд дар бахши асосии иқтисод фаъолият мекунанд, ки ин натиҷаи дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ мебошад.

Бо шарофати ислоҳоти иқтисодӣ, дар баҳодиҳии байналмилалӣ, аз ҷумла дар арзёбии «Пешбурди соҳибкорӣ», ки аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ роҳандозӣ мешавад, дар давоми солҳои 2010-2016 мавқеи Тоҷикистон дар маҷмӯъ, 20 зина болотар рафта, ҷумҳурӣ се маротиба дар радифи 10 кишвари ислоҳотгари ҷаҳон қарор гирифт.

Бояд қайд намуд, ки бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ барои ташаккули синфи миёнаи ҷомеа заминаи муҳим фароҳам меоварад. Бо такя ба натиҷаҳои тадқиқоти

Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, сатҳи синфи миёна на пасттар аз 22,2% мебошад [3]. Дар баробари ин, қисми зиёди табақа ва қишрҳои гуногуни ҷомеа (90,6% пурсидашудагон) новобаста аз нишондиҳандаҳои шомил будан ба синфи миёна, худро аз рӯйи худайниятдиҳӣ (самоидентификация) ва мақоми худ дар ҷомеа, ба синфи миёна мутаалиқ медонанд, ки ин тамоил нишондиҳандаи руҳияи умедворкунанда ва боварӣ ба ояндаи рушду равнақи кишвар мебошад. Аз рӯйи натиҷаҳои тадқиқоти мазкур 8,5% пурсидашудагон худро шомили табақаи синфи миёнаи зинаи баланд, 56,3%- синфи миёна ва 25,8% - синфи миёнаи зинаи паст ҳисоб намудаанд. Маълум аст, ки намояндаи классикии ин синф аз нуқтаи назари иҷтимоию иқтисодӣ устувор буда метавонад ва ҳамчун сармоягузор, андозсупорандаи асосӣ ва таҳкимбахши ҷараёнҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ муаррифӣ гардад. Таъмин ва нигаҳдории суботи рушд дар ҷумҳурӣ зарурати устуворгардонии ҷараёни афзоиши синфи миёнаро тақозо мекунад.

Рушди минбаъдаи иқтисодиёти Тоҷикистон аз самаранок истифода бурдани имконият ва нерую иқтидорҳои кишвар, баланд бардоштани қобилияти рақобатнокии молистеҳсолкунандагони ватанӣ вобаста аст.

Президенти кишвар дар суханронии худ қайд намуданд, ки «Мо ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ дар иқтисодиёт афзалияти бештар медиҳем, зеро таъсири мусбати он барои пешрафти тамоми соҳаҳо, ғанигардонии буҷети давлатӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади аҳолӣ хеле муҳим мебошад»[4].

Барои гузариш ба суръати баланди рушди шуғл ва ҳамоҳангсозии фаъолият дар ҷанбаҳои гуногуни сиёсат зарур аст, ки ба ташаккули ҷойҳои кории бо арзиши иловашудаи баландтар тавассути густариши бахши хусусии ба рақобат тобовар мусоидат намуд.

Шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ на танҳо баёнгари сатҳи муҳими татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, балки *саҳмгузор ва натиҷагирандаи рушди кишвар низ* мебошанд. Зеро, дар сатҳи минтақавӣ на танҳо мушкилоту интизориҳои мардум бештар аён мегардад, балки самаранокии истифодаи имконияту иқтидорҳо метавонад беҳтар таъмин карда шавад. Дар натиҷа омили минтақавии рушди кишвар муҳаррики муҳими фароҳамоварии шароити мусоид барои инкишофи қуввaҳои истеҳсолкунанда ва сатҳи баландтари зиндагонӣ мебошад.

Дар ин раванд нигоҳ доштани таносуб дар байни *стратегияи «баробарсозӣ» ва «дастгирии рушд»-и* минтақаҳо муҳим аст.

Аз ин лиҳоз вусъатдиҳии ҷараёнҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар муҳим арзёбӣ мегардад.

Ояндабинии равандҳои демографӣ то соли 2020 дар миқёси минтақаҳои кишвар нишон медиҳад, ки:

- шумораи захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоби миёнасолона ба андозаи 98,7 ҳаз. нафар, аз ҷумла дар деҳот 71 ҳазор нафар меафзояд;
- шумораи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Хатлон бо суръати нисбатан баланд меафзояд ва ҳар сол тахминан барои 41,1 ҳазор нафар талабот ба таҳсилоти касбӣ ва ҷойҳои корӣ меафзояд.

Диаграммаи 3

Афзоиши миёнасолонаи шумораи захираҳои меҳнатӣ дар минтақаҳои кишвар дар давоми солҳои 2013 - 2020, ҳазор нафар

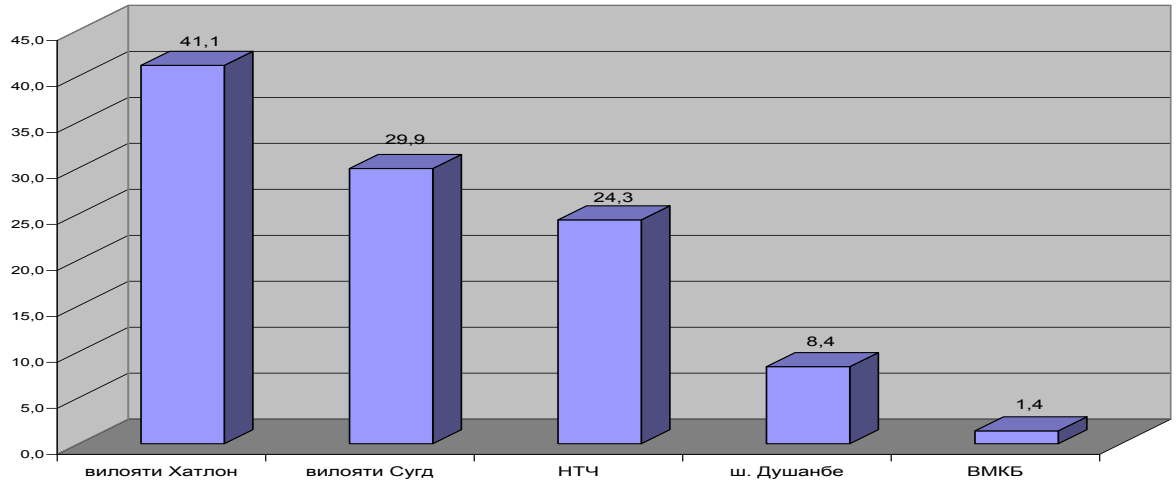

Афзоиши захираҳои меҳнатӣ «равзанаи имкониятҳо» - ро барои афзудани сармояи инсон бунёд менамояд.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳо воситаи муҳими ҳалли масъалаҳои шуғлу даромад мебошад. Бинобар ин, таваҷҷуҳи бештар зоҳир кардан ба:

- афзун гардонидани масъулият ва ҷавобгарии роҳбарони минтақаҳо нисбати ба ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ, таҳияи механизми ҷавобгарӣ дар баробари фаъолияти ғайрисамаранок дар ин самт; омода намудани низоми миллии таҳия ва

баррасии рейтинги ҷалби сармоя дар миқёси минтақаҳои кишвар; такмили махзани ягонаи иттилоотӣ барои сармоягузорон ва соҳибкорон; таҳкими иқтидори Марказҳои ноҳиявии рушди соҳибкорӣ ба воситаи таҳияи бизнес-нақшаҳо, ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ зимни таваҷҷуҳ ба масъалаҳои андозбандӣ, дастрасӣ ва идораи маблағҳои қарзӣ; таҳия ва баррасии васеъи Роҳнамои сармоягузорӣ (инвестиционный гид) дар миқёси минтақаҳои кишварро муҳим мешуморем.

Ба назари мо, фақат бо фаъолияти дастаҷамъии мақомоту идораҳо ва соҳибкорон тамоюлоти инкишофи муносибатҳои соҳибкориро ба ҳайси дурнамо муқаррар намуда, афзоиши самараноки фаъолияти соҳибкориро ҳамчун бахши калидии иқтисодиёт таъмин кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Аз суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати 40-солагии аз худкунии дашти Дилварзин, 26 ноябри соли 1996.
2. Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 январи соли 2016.
3. Эзоҳ: тадқиқоти сотсиологии мазкур дар соли 2013 баргузор шуда буд. Ба тадқиқот 1250 мусоҳиб аз 16 шаҳру ноҳияҳои кишвар фаро гирифта шуда буданд.
4. Аз суханронӣ дар Шӯрои миллии рушди назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 июни соли 2016.

ДОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Ф.М. МУМИНОВА,

кандидат экономических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 40,

тел.: (+992 37) 2-27-81-97; (+992)907-72-18-80,

E-mail: FMuminova@mts.tj

В выступлении акценты сфокусированы на поставку достижений развития страны в период государственной независимости. В этом аспекте оценены процессы развития предпринимательства как локомотив экономической активности.

Ключевые слова: *экономические реформы, стратегические приоритеты страны, предпринимательская деятельность, частный сектор.*

ACHIEVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS FOR THE YEARS OF INDEPENDENCE

F.M. MUMINOVA,
PhD of economy, deputy director of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan,
734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 40,
ph.: (992 37) 227 81-97 (992) 907 72 18 80,
E-mail: FMuminova@mts.tj

In his speech, the accents are focused on the delivery of the achievements of the country's development in the period of independence. In this aspect, evaluated the process of development of entrepreneurship as an engine of economic activity.

Keywords: *economic reforms, the strategic priorities of the country, business activity, the private sector.*

УДК 330.341.2.

БАХШИ ХУСУСИИ СОҲИБКОРӢ: МОҲИЯТ, ХУСУСИЯТ ВА РОҲҲОИ ИНКИШОФИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

В. ҲАБИБОВ,
доктори илми иқтисодӣ,
профессори кафедраи иқтисод ва ташкили бизнеси
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2,
тел.: 934-44-41-05; E-mail: Skhabibov.CC@mail.ru

М.Ҷ. ҶАМШЕДОВ,
номзади илми иқтисод,
дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳонии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2,
тел.: 935-21-53-53; E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

Дар мақола фаъолият ва рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна дар соҳаҳои саноату кишоварзӣ, афзалиятҳо, мушкилот ва роҳҳои асосии рушди иқтисодӣ дар шароити муосир мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаast. Дар ҷараёни таҳлили масоили мазкур ба омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ ва механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ, ки бевосита тайи солҳои соҳибистиқлолии кишвар бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул гардиданд ва нақши муассир доранд, таваҷҷуҳи махсус дода шудаast.

Калидвожаҳо: *бахши хусусӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории хурд ва миёна, сармоягузорӣ, буҷети умумидавлатӣ, фонди дастгирии соҳибкорӣ, қарзҳои имтиёзнок, андоз, ҳамкории бахши хусусӣ бо давлат.*

Бахши хусусӣ дар сиёсати нави иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин, Ҳукума-

ти кишвар аз солҳои аввали гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, хусусан ба густариши бахши соҳибкории хусусӣ, аз ҷумла суръат бахшидан ба фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад.

Дар ин росто, Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади ба вуҷуд овардани муҳити мусоид ба хотири таъмини рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ як қатор чораю тадбирҳои судманд таҳия намуда, онҳоро пайгирона дар амал татбиқ намуд, ки барои фароҳам сохтани муҳити зарурӣ на танҳо барои рушди соҳибкорӣ замина гузошт, балки ба тараққиёти қиёсан босуръати фаъолияти озоди иқтисодӣ мусоидат намуд. Дар ин давра қонунҳои зиёд, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, барномаҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҶТ маҳз бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд. Дар заминаи татбиқи амалии ин чорабиниҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ рушди бемайлон ва суръатноки фаъолияти соҳибкории хусусӣ яке аз самтҳои асосию ояндадори рушди иқтисоди миллӣ эътироф гардид.

Барномаи дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ҳуҷҷати муҳими мусоидаткунада барои таъмини фаъолияти самарабахши субъектҳои соҳибкорӣ заминаи воқеӣ мегузорад. Дар се соли аввали татбиқи он (солҳои 2012-2014) ҳолати қонунгузорӣ оид ба соҳибкорӣ, хусусан механизми дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ хеле беҳтар гардид, истеҳсолот ва равандҳои технологӣ мавриди истифода қарор гирифта таҷдид шуданд, ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ дар заминаи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба роҳ монда шуд. Дар Тоҷикистон расман Хазинаи дастгирии соҳибкорӣ таъсис дода шуд, ки он аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағи мутлақи 133 миллион сомониро ташкил медиҳад. Маблағи он бояд то соли 2020 ба як миллиард сомонӣ расонида шавад.

Ҳоло аз ҳисоби ин хазинаи давлатӣ ба 117 субъектҳои соҳибкорӣ бо фоизи пасту дастрас дар ҳаҷми зиёда аз 95 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат ҷудо шудааст, ки 47 шаҳру ноҳияҳои мамлакатро дарбар мегирад. Таҳлили иттилооти расмии оморӣ вазни қиёсии бахши хусусӣ дар ММД соли 2014 ба ҳисоби миёна 67 фоизро ташкил дод. Имрӯзҳо бахши хусусии мамлакат 65 фоизи аҳолии фаъоли иқтисодиро бо ҷойҳои корӣ таъмин менамояд.

Тадбирҳои андешидашуда дар бобати танзими муҳити сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ имкон доданд, ки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар кишвар тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ то андозае беҳтар гарданд, Тоҷикистон дар соли 2015 бори сеюм ба қатори даҳ кишвари барандаи ислоҳот ворид шавад, илова бар ин, дар 10 соли охир аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат беш аз 5 миллиард доллари амрикоӣ сармояи хориҷӣ ҷалб карда шуд, ки асосан ба соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва роҳсозӣ, саноату кишоварзӣ, рушди деҳот, алоқа, молия ва бонкдорӣ равона гардиданд [1].

Бо вуҷуди ин, аз баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Формуми байналмилалии сармоягузорӣ таҳти унвони «Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар рушди устувор», ки 14 октябри соли 2015 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузории хориҷиро фаро гирифт ва хусусан, аз Паёми навбатии Сардори давлат аз 23 январи соли 2015 ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар қатори дастовардҳо, боз монеаҳо ва камбудиҳои ҷиддӣ низ дар фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мегарданд. Аз ҷумла, бақайдгирии давлатии соҳибкорӣ, ҷараёни қатъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, риоя нагардидани баъзе муқаррароти Кодекси амалкунандаи андоз нисбат ба сиёсати маъмурикунонии андоз (гарчанде дар он барои пешрафти соҳибкории хурду миёна беш аз 240 номгӯй имтиёзу сабукиҳо пешбинӣ гардидаанд), мураккабии тартиби андозбандӣ, пешпардохти маблағҳои андоз, дастгирии соҳибкорон ба воситаҳои қарзӣ, беҳад баланд ва дастнорасии сатҳи фоизи қарзи бонкҳои тиҷоратии кишвар ва асосан дар шакли кӯтоҳмуддат пешкаш кардани қарзҳо ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ, дар асл то ҳол фаъолият накардани низоми бонкдории исломӣ, тақвият бахшидан ба рушди соҳибкории хурду миёна ва зиёд намудани воридоти технологияи муосир, васеъ намудани номгӯи техникаву таҷҳизоти технологии ба таври имтиёзнок воридшаванда, барои дастгирии соҳибкорӣ ба танзим даровардани санҷишҳои мақомоти санҷишгар ва пешгирӣ намудани санҷишҳои беасос ва ғ. таъсир мерасонанд. Бо ин мақсад ҳарчанд ки соли 2015 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» дар таҳрири нав ба тасвиб расид, дар маҷмӯъ қонунгузорӣ дар ин самт тартиби мушаххасро муқаррар кардааст, лекин то

ҳанӯз баъзан дахолати беасос ба фаъолияти соҳибкорон ва гузаронидани санҷишҳои ғайринавбатӣ ва такрорӣ тибқи дархости мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар мақомоти ваколатдор мушоҳида мешавад – таъкидан изҳор дошт, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалии сармоягузорӣ [1].

Саҳми соҳибкории истеҳсолии хусусӣ дар ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ муттаассифона, ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошад, зеро, соҳибкорон барои пешбурди ин фаъолият ба хавфу хатарҳои гуногун дучор гардида, ҳавасмандӣ надоранд. Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ба сабук кардани речаи андозбандӣ, ба даст овардани қарзҳои дар ҳақиқат имтиёзнок, бахусус дар сепанҷ соли фаъолияташон, таъмини мустақилият ва озодии фаъолияти соҳибкорӣ, истифода нашудани маблағҳои давлатӣ ҳамчун дастгирӣ аз ҳисоби буҷети давлат ва дигар хазинаҳои махсусгардонидашудаи миллӣ, хориҷӣ ва ғ. имрӯз беш аз пеш ниёз дорад.

Аз ин рӯ, барои раҳоӣ аз ин мушкилиҳо ва сари вақт амалӣ намудани Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бахши хусусӣ тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1.Барои босуръат ва босубот пеш бурдани соҳибкории хусусӣ корҳои зерин аҳамияти муҳим доранд:

- Таҳия ва такмил додани ҳолати қонунгузорӣ ва омода намудани санадҳои нави меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бахши дастгирӣ ва танзими давлатӣ маҳз барои бахши хусусӣ;
- Озодии ҳақиқии соҳибкории хусусии истеҳсолӣ бояд ҷавобгӯ ба талаботи ҷаҳонӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон ҷавобгӯ бошад ва ҳуқуқу манфиатҳои соҳибкорон ба таври қонунӣ аз тарафи давлат ҳифз гардад. Ин гуна амал хусусан барои соҳибкории хурд, хурдтарин ва соҳибкории инфиродӣ таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳар гуна монеаҳои маъмурӣ, фишороварӣ ба фаъолияти соҳибкорон манъ карда шуда, шахсони ваколатдори давлатие, ки ба ин кор ба таври ғаразнок даст мезананд, ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноӣ кашида шаванд, ин тадбир танҳо бо роҳи қонунӣ ба тариқи қарори судӣ ҳаллу фасл карда шавад;

- Санҷишҳо аз ҷониби мақомоти прокуратура, вазорати корҳои дохилӣ, агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе далелҳои ҷиддӣ қатъ карда шавад;
- Ҳамкории самарабахши давлат бо бахши хусусӣ ба таври назаррас ба роҳ монда шавад, барои ин чораю тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ кардан зарурат дорад, истифодаи самараноки захираҳои иқтисодии камёфти кишвар замин, об, ҷангал, канданиҳои фоиданок, захираҳои меҳнатӣ, маблағҳои буҷети давлат ва сектори хусусӣ дар соҳаи истеҳсолот бо мақсади истифодаи дастовардҳои илму техника, навовариҳо ва технологияҳои инноватсионӣ бояд афзалият дода шавад, фаълияти соҳибкорон ба ин раванд сафарабар ва ҳавасманд карда шаванд.

2. Низоми таҳия кардан ва дастрас намудани иттилооти зарурии бозорӣ барои соҳибкорон, аз ҷумла соҳибкорони хусусӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон дар асоси омӯхтани таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дуру наздики хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

3. Низоми таҳким бахшидан ва рушди инфраструктураи соҳибкории хурд, ки асосан ба пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст, дар амал ҷорӣ кардани технологияҳои навтарин, ки таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ИМА, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Япония, кишварҳои аъзои АСЕАН ва ғ. исбот кардааст, ҳамаҷониба омӯхта мавриди истифодаи амалӣ қарор дода шавад.

4.Барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкории хусусӣ дар истеҳсолот, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ ва коркарди саноатии маҳсулот, хӯрокворӣ бояд аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Таҳлили ҳолати ин соҳа дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад, ки ҳазорҳо тонна меваю сабзавот ва маҳсулоти чорводорӣ, аз ҷумла шир, гӯшт, пӯст, пашм ва ғ. бинобар набудани корхонаҳои замонавии коркарди саноатӣ дар маҳалҳо, дурии роҳ аз корхонаҳои истеҳсолӣ то истеъмолгарон, гаронии қимати таҳвили молу маҳсулот ба бозор нарасида, аз 30 то 40 фоизи захираҳои ин намуди маводи ғизоии зарурӣ барои қонеъ намудани талаботи аҳолии дохили кишвар ва бозорҳои хориҷӣ, талаф меёбанд. Аз ин рӯ, дар оянда бояд тадбирҳои пешгирӣ кардани талафоти молу маҳсулот андешида шуда, соҳибкорони ин соҳаи иқтисодиёт бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гарданд.

5. Бори гарони фоизи қарзҳои бонкӣ барои соҳибкорони бахши хусусии истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, хусусан дар давраи кӯтоҳмуддат, ки ҳоло ба ҳисоби миёна дар доираи 24-36 фоиз баробар аст бояд то ба 10-12 фоиз баробар расонида шавад. Танҳо бо ҷорӣ намудани чунин амали зарурӣ соҳибкорони бахши хусусии истеҳсолот ҳавасмандии воқеӣ пайдо мекунанд ва нархи молу маҳсулот низ барои истеъмолгарони ниҳоӣ – аҳолӣ то як андоза дастрас мегардад. Дар баробари ин ба соҳибкороне, ки барои таъсис додани корхонаҳои нави истеҳсолӣ камари ҳиммат мебанданд ва ин корро аз ҳисоби мабалағҳои шахсии худашон роҳандозӣ карда, ҷойҳои нави кориро боз ҳам зиёдтар мекунанд, давлат метавонад онҳоро дар навбати аввал бо ҳар роҳу васила дастгирӣ намояд, яъне озод кардани онҳо дар 5 соли фаъолияташон аз супоридани андоз аз фоида, андоз аз амвол, андоз аз замин ва ғ. аз аҳамият холӣ нест.

6. Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кумитаю вазоратҳои дахлдори соҳаи истеҳсолоти ватанӣ вазифадор карда шаванд, ки дар якҷоягӣ бо олимон, институтҳои тадқиқотӣ-илмӣ, мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ Стратегияи рушди соҳибкории хурду миёнаро таҳия намуда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 пешниҳод намоянд.

7. Ҳар чи тезтар ҷорӣ намудани фаъолияти бонкдории исломӣ дар иқтисоди Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба манфиати кор мебошад. Муҳимтарин дастовард дар ин бахш он аст, ки фаъолияти бонкдории исломӣ, бахусус дар фаъолияти соҳибкорӣ мақсад на танҳо гирифтани фоида, гарчанде фоида баробар ба ҳарду тарафҳо тақсим мешавад, балки мусоидат ба рушду нумӯи фаъолияти соҳибкорӣ, фаровонии бозори истеъмолӣ, сатҳи нархҳои мусоид ва ҷавобгӯи талаботи бозор, қонуни арза ва тақозо, масъулияти баланд дар инкишофи иқтисодиёти миллӣ ва ғ. мебошад. Бонкҳои кишвар бошанд, танҳо фоида ва манфиатҳои яктарафаи худро дар мадди аввал мегузоранд ва ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ бевосита ҳавасманд намебошанд. Ба ҳолатҳои мушкилии вазъи иқтисодию молиявии соҳибкор ягон зарра аҳамият намедиҳанд ва бо ҷаримаҳои хеш ба кору фаъолияти онҳо латма мерасонанд (ин андеша аз пурсиши афкори умуми аксарияти соҳибкорони ватанӣ тавассути ахбори умум хеле зиёд сабт шудааст).

8. Чораю тадбирҳои судманд андешида шавад, ки соҳибкории хурду миёна дар соҳаи истеҳсолот тайи панҷ соли охир нисбат ба шумораи корхонаҳои мавҷудаи ин соҳа ба андозаи то панҷ маротиба зиёд карда шавад. Нисбат ба шумораи аҳолии Тоҷикистон, аз он ҷумла шумораи аҳолии шуғлнок; нисбат ба ҳаҷми ММД.

9. Дар шароити бухрони молиявии ҷаҳонӣ (таҳримҳои иқтисодӣ аз ҷониби ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Канада, Австралия ва ғ. ба иқтисодиёти Федератсияи Русия ба роҳ монда шудааст) ба андешаи мо ҳар чи бештар ташкил намудани ҷойҳои кории нав ва таъсиси корхонаҳои хурду миёна дар бахши саноати коркард, бофандагию ресандагӣ ва кишоварзӣ (манзур эҳё, таҷдид ва ташаккули сохтори навини пахтакорӣ, парвариши сабзавоту мева ва зироатҳои ситрусӣ, чорводорӣ) ва дар ин раванд ҷалби шумораи бекорон, бахусус муҳоҷирони меҳнатии мамлакат, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хеле манфиатнок мебошад.

10. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 марти соли 2013 узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо мебошад ва аз имконияту шароитҳои ин созмони бонуфузи ҷаҳонӣ ва дигар созмону ташкилотҳои иқтисодию молиявии ҷаҳонӣ истифода намуда, барои баромадан ба бозори ҷаҳонӣ, истифодаи самараноки роҳҳои оҳани кишварҳои ҳамсоя ва дигар тадбирҳои судманд андешидан зарур мебошад. Агар дар ин роҳ таъбири сиёсии нек ва маслиҳатомез ба миён ояд, дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ имконияти фаровоне пайдо хоҳем намуд. Чунки чандин ҳазор тонна маҳсулоти кишоварзӣ (манзур навъҳои пешпазаки он) аз вилояти Хатлон бинобар набудани роҳи оҳан ба вилояти Суғд равона карда шуда аз он ҷо ба Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар кишварҳо таҳвил дода мешаванд, ки хароҷоту талафоти зиёд ба миён меояд. Бо ин роҳ иқтидори содиротии мамлакат низ афзун мегардад.

11.Гарчанде тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи андозҳо кам карда шуда бошанд ҳам, сатҳи имрӯзаи онҳо ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ бори гарон аст. Ба ин фаъолияти пасипардагии иддае аз соҳибкорон шаҳодат медиҳад. Пас маълум мешавад, ки андоза ва теъдоди ин андозҳо бояд бори дигар аз тарафи Ҳукумати мамлакат мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирад. Чунин тартиботеро бояд муқаррар кард, ки ҳам барои соҳибкор ва ҳам барои ҷомеа мувофиқ бошад ва соҳибкорон бо дасту дили гарм худашон андозҳоро сари вақт ба буҷети

давлат ва буҷетҳои маҳаллӣ супоранд. Чунин таҷриба дар кишварҳои мутамаддини ҷаҳон бештар мушоҳида мегардад.

Аз маводи дар боло зикршуда хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки ҳиссаи бахши хусусии иқтисодиёт имрӯз беш аз 67 фоизи ММД кишварро ташкил медиҳад, ки ин аз бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам сектори хусусии соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алалхусус саноат ва кишоварзӣ бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкилоту монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибкории хурду миёна, мусоидати бештар намудан ба дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди бахши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба хазинаҳои молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳамкории самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгаронии сармоягузорон ва ғ. аҳамияти бузург дошта, барои пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми байналмилалии сармоягузорӣ таҳти унвони **«Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар рушди устувор»**, шаҳри Душанбе, 14 октябри соли 2015// «Ҷумҳурият», 15 октябри соли 2015.

ЧАСТНЫЙ СЕКТОР ПРЕДПРИНРИМАТЕЛЬСТВА И ЕЁ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

С.Х. ХАБИБОВ,

доктор экономических наук,
профессор кафедры экономика и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерци,
734055, Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Деҳоти 1/2,
тел.:934-44-41-05; E-mail: Skhabibov.CC@mail.ru

М.ДЖ. ДЖАМШЕДОВ,
кандидат экономических наук,
доцент кафедры мировой экономики Таджикского
государственного университета коммерци
734055, Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Деҳоти 1/2,
тел.: 935-21-53-53; E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

В статье исследуются функционирование и развитие частного сектора, в том числе малое и среднее предпринимательство в отраслях промышленности и сельском хозяйстве, приоритеты, проблемы и пути достижения экономического роста в контексте современного этапа развития национальной экономики. Особое внимание уделено анализу данной проблемы во взаимодействии с нормативно-правовыми, организационно-экономическими, механизм государственной поддержки развития предпринимательства, которые в годы независимости были разработаны и утверждены Правительством Республики Таджикистан, а также необходимость усиления частно - государственного партнерства.

Ключевые слова: *частный сектор, предпринимательской деятельность, малые и среднее предпринимательство, инвестиции, общегосударственный бюджет, фонд поддержки предпринимательства, льготные кредиты, налоговая нагрузка, частно - государственное партнерство.*

PRIVATE SECTOR OF ENTREPRENEURSHIP AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

S.KH. KHABIBOV,
doctor of economical sciences, professor of Tajic State Commerce University
734055,Republic of Tajikistan , Dushanbe, str. Dehoti 1/2,
ph.:934-44-41-05; E-mail: Skhabibov.CC@mail.ru

M.J. JAMSHEDOV,
candidate of economical sciences, docent of Tajic State Commerce University
734055,Republic of Tajikistan , Dushanbe, str. Dehoti 1/2,
ph.: 935-21-53-53; E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

The article examines the functioning and development of the private sector, including small and medium enterprises in the sectors of industry and agriculture, priorities, problems and achievevement of economic growth in the context of the present stage of development of the national economy. Particular attention is paid to the analysis of the problem in conjunction with the legal, organizational, economic, government support programs of entrepreneurship development, which in the years of independence have been developed and approved by the Government of the Republic of Tajikistan, as well as the need to strengthen public-private partnership.

Keywords: *private sector, entrepreneurship, small and medium enterprises, national budget, Fund for Entrepreneurship Support, soft loans, tax burden, public-private partnerships.*

УДК 330.322.01

ДИНАМИКА, СТРУКТУРА И МАСШТАБЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

М.Н. ТОШМАТОВ,
к.э.н. и.о. проф., проректор по учебной работе и управления качеством образования Технологического университета Таджикистана
ул. Н. Карабаева 63/3, 734026, Душанбе, Республика Таджикистан,
тел.: (+992) 918 65 45 10
E-mail: t.makhmud@mail.ru

В статье анализированы динамика, структура и масштабы привлечения иностранных инвестиции в экономику Республики Таджикистан. Раскрыты, факторы способствующие активизацию привлечения иностранного капитала в целом, а прямых иностранных инвестиций в частности, предложены возможности улучшения инвестиционного климата.

Ключевые слова: *глоболизация, иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционное стимулирование.*

Характерные для сегодняшнего дня процессы глобализации в мировой экономике оказывает значительное влияние на экономический рост отдельных стран. Усиление глобализации находит свое проявление в том, что иностранный капитал стал важным компонентом любой экономики. Международные потоки капитала осуществляется на различных уровнях экономики и в различных формах. Такими формами являются международные займы, прямые иностранные инвестиции и иностранные портфельные инвестиции.

Важной отличительной особенностью современного международного движения капитала является наличие жесткой конкурентной борьбы за его привлечение. В

таких условиях решающую роль играет инвестиционная привлекательность страны, принимающей капитал, а именно политическая стабильность, эффективное функционирование правовой системы, стабильная национальная валюта, емкий внутренний рынок, наличие квалифицированной рабочей силы, развитая инфраструктура.

В условиях, когда внутренние сбережения не обеспечивает масштабного вливания инвестиционных ресурсов для реализации многих приоритетных инвестиционных проектов с точки зрения обеспечения устойчивого роста национальной экономики, зарубежные капиталовложения, особенно прямые, являются одним из главных источников финансирования развития экономики страны.

Таджикистан обладает рядом объективных предпосылок для привлечения прямых иностранных инвестиций. Богатые запасы природных ресурсов, квалифицированная рабочая сила, значительный интеллектуальный потенциал могут сыграть положительную роль в привлечении иностранных инвестиций в национальную экономику. Но реализация имеющихся перспектив требует разработки эффективной и последовательной политики в области привлечения иностранных инвестиций, принятия необходимых мер, направленных на совершенствование инвестиционного климата в стране, а также разработки государственной инвестиционной политики, характеризующейся четким формулированием целей и задач социально-экономического развития, решаемых с помощью привлечения иностранных инвестиций.

Необходимость привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан объясняется, прежде всего, тем, что деятельность иностранных фирм оказывает воздействие и на работу отдельных субъектов хозяйствования, способствуя повышению эффективности производства, улучшению качества выпускаемой продукции и внедрению новых методов управления. Деятельность иностранного капитала способствует также снижению остроты такой важной проблемы, как безработица, и влияет на уровень заработной платы в стране, являясь источником дополнительного спроса на местную рабочую силу.

Возрастает влияние иностранного капитала и на научно-технический потенциал Республики Таджикистан. Подавляющая часть НИОКР, проводимая иностранным капиталом, имеет прикладной характер или представляет собой доработ-

ку продукции в целях ее адаптации к национальному рынку. Тем самым они способствуют не только повышению эффективности экономики страны путем улучшения качества выпускаемой продукции, но и положительно влияют на платежный баланс страны.

Основным законодательным актом, регулирующим инвестиционную деятельность в Таджикистане, является Закон Республики Таджикистан от 12 мая 2007 г. № 260 «Об инвестициях», пришедшему на смену устаревшему по своему правовому регулированию Закону Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях». Отличительной особенностью нового Закона «Об инвестициях» стало то, что под инвесторами он стал понимать не только иностранных инвесторов, но и отечественных, придавая тем самым стимул развития внутреннего инвестирования.

Однако в Законе не нашли своего отражения такие моменты, как «иностранные инвестиции», отсутствует детальная регламентация условий предоставления инвесторам налоговых и таможенных льгот, отсутствует четко прописанный механизм рассмотрения жалоб от инвесторов относительно несоблюдения определенных положений Закона, гарантий, а также процедуры реагирования уполномоченного органа на эти жалобы. В соответствии со статьи 1 Закона ***инвестор*** – физическое или юридическое лицо, осуществляющее инвестиционную деятельность в Республике Таджикистан [6].

К иностранным инвесторам в Республике Таджикистан Законом признаются:

иностранные государства и их административно - территориальные единицы в лице уполномоченных органов;

международные организации;

иностранные юридические лица;

иностранные организации, не являющиеся юридическими лицами, созданные в соответствии с законодательством иностранных государств;

иностранные граждане и лица без гражданства.

К сожалению, в этом законе не содержится четкой классификации иностранных инвестиций.

Исторически сложившееся разнообразие форм таких инвестиций, как в мировой, так и в отечественной практике сейчас сводится к трем видам: прямые, порт-

фельные и прочие. Экономическое значение и роль каждого из этих видов весьма различна, что определяет и разное отношение к ним со стороны органов их регулирования и в странах инвесторах, и в странах-реципиентах. В то же время экономическая теория, да и практика, сталкиваются с рядом трудностей при классификации иностранных инвестиций в связи с некоторой неопределенностью, расплывчивостью характеризующих их признаков. В особенности это относится к прямым инвестициям.

Прямые инвестиции (Foreign direct investments – FDI, или ПИИ) осуществляются в основном в двух формах: реальные ПИИ и финансовые ПИИ[5].

Реальные ПИИ находят свое выражение в создании в стране-реципиенте различных производств с полностью иностранным или смешанным капиталом, поставке в виде вклада в уставной капитал в местных структур оборудования, технической документации, в представлении основных средств на началах лизинга, в передаче лицензий на выпуск соответствующей продукции, прав аренды имущества в стране инвестора, прав на использование товарных знаков фирм-инвесторов. Реальные ПИИ могут одновременно включать все эти названные элементы. При этом различаются, как принято говорить, green field FDI – «инвестиции на зеленом лугу», когда производственная деятельность на основе ПИИ в стране-реципиенте начинается с нуля, с создания новых предприятий и производств, и brown field FDI – «инвестиции на поле под паром», когда ПИИ вливаются в активы уже существующих и действующих объектов.

И в этом и в другом случаях обычно не возникает трудностей идентифицировать реальные ПИИ среди других видов экономической деятельности. Если же ПИИ предоставляются как финансовые, выделить их среди других форм иностранных инвестиций оказалось не так легко. Как финансовые ПИИ могут осуществляться, очевидно, только в виде brown field FDI при приобретении иностранным капиталом целиком всего предприятия или части его активов. Как же отличить такую форму ПИИ от других форм иностранных инвестиций?

В пятом издании Руководства по платежному балансу МВФ 1993г. прямые инвестиции определяются как «категория инвестиционной деятельности, выражающая стремление хозяйственной единицы – нерезидента одной страны приобрести

устойчивое влияние (lasting interest) на деятельность предприятия, расположенного в другой стране. Приобретение устойчивого влияния предусматривает установление долгосрочных отношений между прямым инвестором и указанным предприятием, а также довольно существенную роль инвестора в управлении этим предприятием-реципиентом – предприятия прямого инвестирования». Таким образом, ПИИ отличают три признака: устойчивое влияние, которое должен получить инвестор, вкладывающий финансовые средства в предприятие страны-реципиента, необходимые в связи с этим долгосрочный характер вложений и возможность участия в управлении этим предприятием и контроля за его деятельность.

Поэтому прямые иностранные инвестиции, практически безвозвратно оседающие на территории страны-реципиента, являются предпочтительными перед всеми прочими их формами.

К портфельным инвестициям относятся следующее:

- приобретение иностранцами таджикских государственных ценных бумаг;
- приобретение такой части активов таджикских предприятий, которая позволяет иностранному капиталу извлекать доход, но не дает право контролировать деятельность предприятия.

По своей природе портфельные инвестиции не являются вложениями капитала в какой-либо другой форме, кроме денежной. Они представляют собой такое размещение денежного капитала на иностранной территории, которое ограничивает интерес его владельцев только стремлением получить доход на этот капитал. Портфельные инвестиции для инвесторов являются ликвидным вложением его капитала, а для страны, куда они приходят, связаны с определенным риском. Если экономическая ситуация в этой стране ухудшается, иностранные инвесторы пытаются быстро вывести свои капиталы, размещенные в виде таких инвестиций. Это может иметь серьезные негативные последствия, примером тому служить как российский финансовый кризис 1998 г., так и мировой кризис, проявившийся в полной мере во второй половине 2008г.

Следует отметить, что со временем способы формирования портфельных инвестиций существенно меняются.

Одним из наиболее эффективных способов привлечения иностранных инвестиций является вывод предприятий на мировой фондовый рынок. В зарубежных странах размещение акций на фондовых рынках уже на протяжении нескольких десятилетий остается одним из ключевых инструментов финансирования развития компании. Привлечение средств в процессе IPO позволяет компании приобрести необходимые активы для расширения, которые она не может приобрести за собственные средства и на покупку которых невыгодно прибегать к кредитованию.

Буквальный перевод термина IPO (англ. – Initial Public Offering) означает первоначальное публичное размещение или предложение. Этот термин обычно означает предложение, выдвигаемое той или иной компании широкому кругу инвесторов с целью реализации им акций на специализированной биржевой площадке [1].

В данный момент по причине неразвитости финансового рынка и невысокого уровня изученности и популярности IPO малые и средние компании РТ до настоящего времени практически не использовали данный инструмент для привлечения иностранных инвестиций. Многие компании даже не подразумевали о возможностях привлечения инвестиций при помощи IPO.

К прочим иностранным инвестициям относятся следующее:

- торговые кредиты;
- прочие кредиты, используемые отдельными таджикскими нефинансовыми и финансовыми структурами;
- получение различных трансфертов из-за границы.

Займы и кредиты, естественно представляют собой возмездные финансовые источники иностранных инвестиций для предприятий и организаций. В процессе развития глобализации дальнейшая интеграция экономики Таджикистана не только в мировой товарный рынок, но и в международную финансовую систему неизбежна, поэтому данная форма инвестиций и дальше будет развиваться.

Мировая действительность показывает, что ни одна из стран мира не смогла бы обеспечить стабильного экономического роста, не развивая инвестиционной деятельности. Поэтому среди многообразных форм экономической деятельности в современных условиях все большее значение приобретает осуществление иностранных

инвестиций, становящихся одним из важнейших элементов инвестиционной составляющей в экономике различных стран.

Общий объем накопленных в мире иностранных инвестиций к концу 2014 года составил 25875 млрд. долл. и возрос по сравнению с 1990 годом в 12 раз [8].

Вместе с тем произошли качественные изменения в их структуре. Совокупный объем прямых инвестиций в 2014 году составил 1.23 трлн. долл., что немного ниже показателя докризисного периода. Средний докризисный показатель за 2005 – 2007гг. составлял 1.423 трлн. долл. Следует отметит, что докризисные темпы привлечения прямых иностранных инвестиций в мире (1,88 трлн. долл. в 2008г) пока не были достигнуты. Если рассматривать роль отдельных стран в привлечении ПИИ, то страны с переходной экономикой, например, в 2014 году зафиксировали уменьшение потока на 52%. В результате ведения санкций против России со стороны ЕС и США, приток ПИИ только в 2014г. уменьшился с 69 млрд. долл. до 21 млрд. долл. США и Российская Федерация переместилась с 5 –го места на 16 – е среди крупнейших получателей ПИИ.

Глобальные потоки ПИИ сократились в 2014 году, но ожидается их оживление. Общий объем притока прямых иностранных инвестиций (ПИИ) снизился в 2014 году на 16% до 1.23 трлн. долл. по сравнению с 1.47 трлн. долл. в 2013 году. Это сокращение в основном объяснялось неустойчивостью мировой экономики, непредсказуемостью политики для инвесторов и возросшими геополитическими рисками. Кроме того, наряду с новыми инвестициями, имели место случаи изъятия значительных объемов ранее вложенных средств. Поток ПИИ сократился, несмотря на улучшение макроэкономических параметров, таких как ВВП, торговля, валовое накопление основного капитала и занятость (см. таблица 1).

Ускорение экономического роста в развитых странах, стимулирующее воздействие на спрос, оказываемое снижением цен на нефть и благоприятную денежно – кредитную политику, и дальнейшие меры по либерализации и поощрению инвестиций могут позитивно сказаться на поток ПИИ.

Согласно прогнозам, мировые потоки ПИИ увеличиллись в 2015 году на 11 % до 1,4 трлн. долл. при дальнейшем росте до 1,5 и 1,7 трлн. долл. соответственно в 2016 и 2017 годах.

Вместе с тем, в докладе о мировых инвестициях 2015 года отмечается, что ожидаемому оживлению может воспрепятствовать ряд экономических и политических факторов, включая сохраняющуюся и хроническую неустойчивость стран с формирующейся рыночной экономикой.

Таблица 1.

Темпы роста мирового ВВП, валового накопления основного капитала, торговли, занятости и ПИИ, 2008 – 2016 гг. (в процентах) [8].

Показатели	Годы								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016[1]
ВВП	1,5	- 2,0	4,1	2,9	2,4	2,5	2,6	2,8	3,1
Торговля	3,0	-10,6	12,6	6,8	2,8	3,5	3,4	3,7	4,7
Валовое накопление основного капитала	3,0	- 3,5	5,7	5,5	3,9	3,2	2,9	3,0	4,7
Занятость	1,2	1,1	1,2	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2
ПИИ	-20,4	-20,4	11,9	17,7	-10,3	4,6	-16,3	11,4	8,4
Для справки:									
Стоимостной объем ПИИ (в трлн. долл.)	1,49	1,19	1,33	1,56	1,40	1,47	1,23	1,37	1,48

Одним из основных факторов активизации притока иностранных инвестиций в каждой стране является адекватное правовое обеспечение данного процесса. За прошедшие годы со дня обретения Таджикистаном Независимости, Правительству

страны удалось многое сделать для возрождения и развития экономики страны. Принята основополагающая законодательная и нормативная правовая база, способствующая становлению рыночных механизмов хозяйствования. С 2002 года и по сегодняшний день в Таджикистане на законодательном уровне было проведено и

[1]Прогноз

проводится множество реформ, направленных на создание благоприятной инвестиционной среды в наиболее приоритетных сферах экономики. Как уже отметили, в Таджикистане ключевым моментом является принятие нового Закона Республики Таджикистан «Об инвестициях».

Дополнительно, на национальном уровне для стимулирования притока инвестиций и создания наиболее благоприятной инвестиционной среды приняты законы Республики Таджикистан «О собственности», «Об аренде», «О ценных бумагах и фондовых биржах», «О страховании», «О банкротстве предприятий», «О приватизации государственной собственности Республики Таджикистан», «О соглашениях», « О разделе продукции», «О концессиях», «О свободных экономических зонах», «О кредитных историях», «О государственном частном партнерстве».

С целью устранения имеющихся недостатков в инвестиционном законодательстве страны, в 2013 году был принят Закон Республики Таджикистан «Об инвестиционном соглашении» (от 19 марта 2013 года № 944), который регулирует общественные отношения, связанные с инвестиционными соглашениями, направленными на реализацию инвестиционных проектов в стратегически важных и приоритетных отраслях экономики Республики Таджикистан, и направлен на поощрение и привлечение инвестиций в Республику Таджикистан. В тоже время, в соответствии со статьей 3 Закона, «настоящий Закон не применяется в отношении проектов, осуществляемых в рамках соглашений о концессиях, разделе продукции, государственно-частном партнерстве, а также об инвестициях, осуществляемых в Республике Таджикистан другими государствами». В статье 4 Закона говорится, что «инвестором может быть юридическое лицо Республики Таджикистан или иностранного государства, а также объединение таких юридических лиц». В соответствии со статьей 9 Закона «инвестор для реализации инвестиционного проекта, подготовленного и предложенного уполномоченным государственным органом, выбирается посредством тендера».

Статьями 16-19 предусмотрены основные права и гарантии инвестора в рамках инвестиционного соглашения (статья 16), особые права инвестора в рамках инвестиционного соглашения (статья 17), а также определены стабилизационные по-

ложения инвестиционного соглашения (статья 18). В частности, статьей 17 предусмотрены следующие особые права инвестора:

- особый налоговый режим, включая упрощенный режим налогообложения, освобождение инвестора, его подрядчиков и иностранных сотрудников от определенных или всех налогов, иные налоговые льготы, на определенный или весь период действия инвестиционного соглашения;
- особый таможенный режим, включая полное или частичное освобождение от таможенных платежей, упрощенные таможенные процедуры для инвестора, его подрядчиков и иностранных сотрудников на определенный или весь период действия инвестиционного соглашения;
- особый режим валютного регулирования и контроля, включая освобождение от обязанности получения лицензии и регистрации для займов и иных форм финансирования, привлекаемых инвестором для целей инвестиционного проекта и для открытия банковских счетов в Республике Таджикистан и за рубежом, для получения займов и иных форм финансирования;
- особый режим лицензирования, включая упрощенный режим выдачи, переоформления, продления лицензий, необходимых для реализации инвестиционного проекта, выдачу лицензий на срок, превышающий максимальный срок действия лицензии, предусмотренный законодательством Республики Таджикистан, полное или частичное освобождение инвестора от оплаты лицензионных сборов и пошлин;
- полный или частичный отказ Республики Таджикистан от предусмотренного законодательством Республики Таджикистан преимущественного права на приобретение определенной обязательной части товаров, работ и услуг, производимых и предоставляемых в ходе реализации инвестиционного проекта;
- полное или частичное освобождение от применения законодательства Республики Таджикистан в области регулирования цен и тарифов, включая антимонопольное законодательство;
- особый или упрощенный визовый режим и иммиграционный контроль для работников и подрядчиков инвестора, освобождение инвестора и его предприятия от обязанности соблюдать квоты для иностранных граждан в ходе реализации инвестиционного проекта.

Также инвестиционное соглашение может предусматривать иные особые права, освобождения и льготы инвестора и инвестиционного проекта.

Статья 18 Закона устанавливает, что «инвестиционное соглашение может включать положение, в соответствии с которым особые права, освобождения и льготы инвестора и инвестиционного проекта, а также иные положения инвестиционного соглашения, будут действовать и применяться вне зависимости от последующих изменений в законодательстве в течение срока действия, указанного в инвестиционном соглашении. Инвестиционное соглашение может предусматривать разные сроки действия особых прав, освобождений и льгот, в зависимости от условий и характера инвестиционного проекта».

Также ряд льгот для инвесторов установлен статьей 110 действующего Налогового кодекса Республики Таджикистан. Так, в соответствии с п. 6 статьи 110 освобождаются от обложения налогом на прибыль «Новые предприятия по производству товаров, начиная с даты первоначальной государственной регистрации, при внесении их учредителями в уставной фонд таких предприятий в течение 12 календарных месяцев, после даты государственной регистрации нижеследующих объемов инвестиций, сроком на:

а) 2 года, если объем инвестиций составляет свыше 200 тысяч долларов США до 500 тысяч долларов США;

б) 3 года, если объем инвестиций составляет свыше 500 тысяч долларов США до 2 миллионов долларов США;

в) 4 года, если объем инвестиций составляет свыше 2 миллионов до 5 миллионов долларов США;

г) 5 лет, если объем инвестиций превышает 5 миллионов долларов США».

Таким образом, обзор нормативно-правовых документов принятых в стране показывают, что Правительством РТ за годы приобретения Независимости в целях улучшения инвестиционного климата и повышения инвестиционной привлекательности на законодательном уровне закреплены 61 инвестиционных стимулов, из которых 85% относится к фискальным и 15% к не фискальным стимулам.

Сложившиеся в настоящее время объемы и структура иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан являются результатом тех сложных и

весьма противоречивых процессов, которые происходили в стране с начала 90 – х годов, то есть периода распада СССР и обретения Таджикистаном независимости.

При этом реальный процесс прихода и использования в стране иностранных инвестиций отражал общие для других стран СНГ тенденции, связанные с началом распада СССР, а затем с процессами рыночной трансформации. Однако, в каждой из стран СНГ имелись собственные, специфические, исторические, идеологические, социокультурные факторы, способствующие или, напротив, препятствующие приходу иностранных инвестиций и оказывающие свое воздействие на масштабы и формы инвестирования.

Специфика Республики Таджикистан связана с тем, что в 90 – е годы была длительная гражданская война, стихийные бедствия и нарушения традиционных экономических связей, существовавших в советское время, отбросили экономику страны на десятки лет назад. За короткий период т.е. с 1991 г. по 1997г. ВВП страны в сопоставимых ценах снизился более чем на 3 раза, что не только в постсоветском пространстве но и в мировой экономике является редчайшим случаем. Как отмечает академик Каюмов Н.К. «подобного рода кризиса и по глубине, и по продолжительности мировая практика не знает» [2, с.18].

В результате произошло резкое падение уровня жизни населения страны. Средняя заработная плата достигла уровня эквивалентно менее 10 долл. США. Прекратились жизненно важные виды социального обслуживания, резко возросла безработица. Некоторые признаки экономического оживления появились лишь после подписания мирного соглашения в 1997г. В 1997-1998 годах официальная статистика зафиксировала рост ВВП, соответственно, на 1,7 и 5,3%..

Спад экономики во времена гражданской войны был настолько значительным, что для достижения уровня ВВП 1991г. потребовалось почти 22 года. Именно в 2013 году впервые физический объем ВВП превзошёл уровня 1991 года.

Рассматривая проведение эффективной инвестиционной политики, как одно из главных средств для достижения экономического развития, Правительство Таджикистана придало особое значение привлечению иностранных инвестиций. В результате удачного осуществления этой политики с увеличением притока иностранных инвестиций, с 2000 г начался стабильный экономический рост в республике За

период 2000-2015гг. рост ВВП принял устойчивый характер и составил в среднем 7,1% в год.

Диаграмма 1.

Темп роста ВВП к 1991г., % [9, с.356-357; 10, с.189].

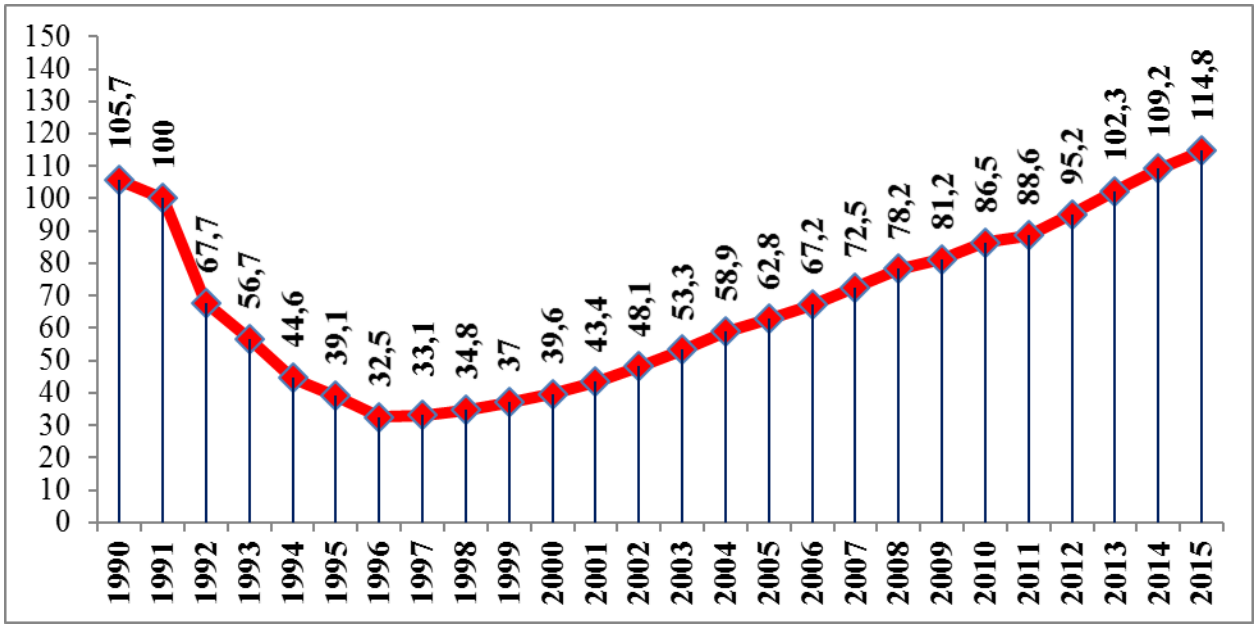

Характерно, что с 1997 по 2015 гг. рост прямых инвестиций составил чуть более 293 раз, то прочие инвестиции выросли более чем в 300 раз. (таблица 3).

Как видно из данных, приведенных в рис.2, динамика поступления иностранных инвестиций в экономику РТ характеризуется нестабильным. Однако, следует отметить, что общая тенденция привлечения иностранных инвестиций положительная. Например, в 1997 году было привлечено всего 3,3 млн. долл. США. В абсолютном выражении пиковое значение объема иностранных инвестиций наблюдается в 2013 году. В этот год поступило 1011,8 млн. долл., что является наибольшим за весь рассматриваемый период. Весь объем накопленных иностранных инвестиций в экономику республики в период политической нестабильности 1991 – 1997 гг. составил всего 93,4 млн. долл. За один год, когда в стране была обеспечена политическая стабильность, объем привлеченного иностранного капитала превысил в 10,8 раз шестилетнего периода гражданского противостояния в стране.

Как видно из рисунка 2 оживление притока иностранных инвестиций в экономику республики начался с 1997 года, причем более медленными темпами идут в страну прямые иностранные инвестиции, с увеличением доли прочих инвестиций. Увязать темпы роста притока инвестиций из – за рубежа с темпами роста ВВП в период 1991 – 1997 г. не имеет смысла, так как за этот период объем ВВП упал в 3 раза по причине политической нестабильности в стране.

Диаграмма 2

Сглаженный ряд динамики поступления иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за 1997-2015 гг.

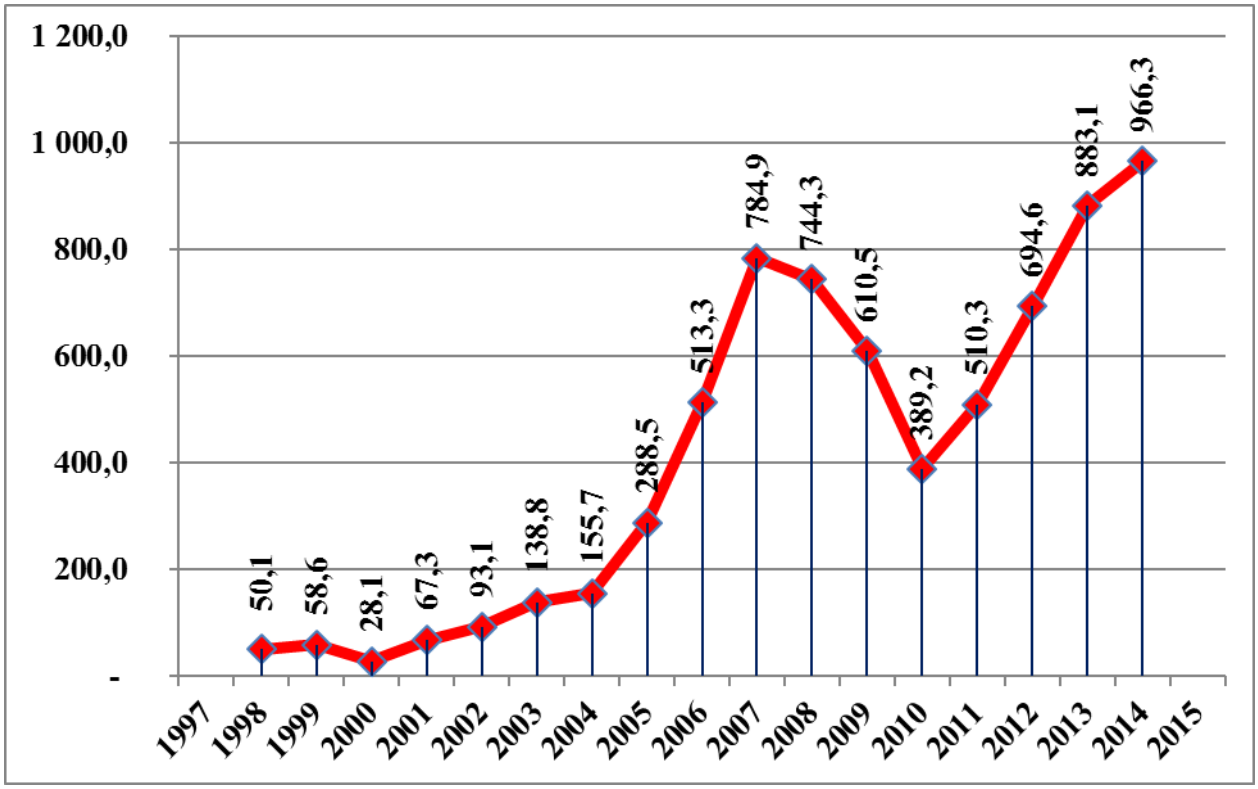

Для выявления тренда поступления иностранного капитала в экономику Республики Таджикистан был использован метод скользящей средней. Из рисунка 2 можно выделить три этапа (периода) характеризующие динамику поступления иностранных инвестиций. Первый этап: 1997-2007гг. За этот период наблюдается устойчивый рост поступления инвестиций. А общий объем составил 2184,6 млн.

долл. США. Второй этап: 2007-2010гг. Этот период охватывает годы докризисного и после кризисного периода. За эти годы объем иностранных инвестиций устойчиво падал. Так, если в 2008г. объем поступивших иностранных инвестиций составлял 989,2 млн. долл. США, то в 2009г. этот показатель составил всего 383,1 млн. долл. США. т. е. уменьшился в 2,6 раза. За этот период поступило всего инвестиций на сумму 1831,5 млн. долл. США. Третий этап охватывает 2011-2015гг. За эти годы наблюдается положительная тенденция поступления инвестиций, а их общий объем составил 3970,7 млн. долл. США.

В результате осуществления Правительством РТ значительных шагов в направлении стимулирования иностранных инвестиций, улучшения инвестиционного климата и предпринимательской среды, создания особых экономических зон, установления налоговых льгот и ряда других мер объем среднегодовых поступлений иностранного капитала в экономику Таджикистана за рассматриваемый период характеризуется положительным. Среднегодовые поступления иностранных инвестиций в период 2011-2015гг. почти в 4 раза превышает по сравнению с периодом 1997-2007гг.

Таблица 2.

Характеристика этапов поступления иностранного капитала в экономику Таджикистана за 1997-2015гг.

	Этапы	Продолжительность этапа, год	Поступление инвестиций, млн.долл. США	В среднем за один год, млн. долл. США
.	1997-2007	11	2184,6	198,6
.	2008-2010	3	1831,5	610,5
.	2011-2015	5	3970,7	794,1

По данным статистического агентства РТ за годы независимости 1991-2015 гг. накоплено иностранных инвестиций в объеме 5, 436 млрд. долл. США, из которых накопленные ПИИ составляют 3,078 млрд. долл. США [9,с.401-402; 10, с.218].

Среди других форм привлечения иностранных инвестиций прямые иностранные инвестиции представляют собой один из важнейших инструментов реализации программы стратегического развития РТ до 2030 г, способствующий притоку новых технологий производства и управления. Благодаря появлению на рынке РТ иностранных игроков повышается уровень конкуренции в отраслях присутствия, который стимулирует модернизацию этих отраслей. Главной целью привлечения ПИИ для модернизации экономики следует считать обеспечение их притока в ключевые отрасли промышленности для радикального обновления и устойчивого развития.

Как видно из таблицы 3, происходит увеличение доли прочих инвестиций, состоящих в основном из займов и кредитов, следовательно, иностранные инвесторы не хотят или опасаются надолго оставить свой капитал в РТ и используют рынок Таджикистана для проведения высокодоходных спекулятивных операций.

Благоприятным фактом для Таджикистана является рост доли прямых иностранных инвестиций. В отличие от портфельных и прочих инвестиций, являющихся срочными, возвратными и платными денежными средствами, они более тесно связаны с развитием реального сектора экономики, передовыми технологиями с использованием современных методов менеджмента и маркетинга. Наряду с этим прямые инвестиции не ведут к образованию внешней задолженности Республики Таджикистан [3].

Несмотря на увеличивающееся год от года притока ПИИ в экономику Таджикистана, их качество пока не могут удовлетворить современные требования социально-экономического развития страны.

Таблица 3.

Структура иностранных инвестиций, поступивших в экономику Таджикистана [11, с.485, 12, с.538-549]. %

Годы	Всего, млн. долл		в том числе					
			прямые		портфельные		прочие	
	абсол.	%	абсол.	%	аб-сол.	%	а бсол.	%
1997	3,3	100	1,6	48,5	-	-	1,7	51,5
1998	140,5	100	115,6	82,3	-	-	24,9	17,7
1999	6,6	100	6,06	91,8	-	-	0,52	7,9
2000	28,8	100	23,2	80,5	-	-	5,6	19,5
2001	49,0	100	8,1	16,5	-	-	40,9	83,5
2002	124,0	100	36,1	29,1	-	-	87,9	70,9
2003	106,4	100	31,6	29,7	-	-	74,8	70,3
2004	186,1	100	22,3	12,0	-	-	163,8	88,0
2005	174,6	100	54,5	31,2	-	-	120,1	68,8
2006	504,7	100	395,1	78,3	-	-	119,6	23,7
2007	860,6	100	388,4	45,1	-	-	472,2	54,9
2008	989,2	100	425,6	43,0	-	-	563,6	57,0
2009	383,1	100	89,4	23,3	-	-	293,7	76,7
2010	459,2	100	230,9	50,3	-	-	228,2	49,7
2011	325,5	100	161,4	49,6	-	-	164,1	50,4
2012	746,4	100	391,3	52,4	-	-	355,1	47,6
2013	1011,8	100	341,1	33,7	0,2	0,01	670,6	66,3
2014	909,2	100	377,4	41,5	1,42	0,2	530,4	58,3
2015	977,8	100	470,8	48,2	44,4	4,5	506,9	51,8

Прямые иностранные инвестиции особенно необходимы для эффективного использования наличного производственного потенциала, перехода к энергосберегающим и наукоёмким технологиям, комплексной модернизации и создания новых производственных фондов, пополнения собственного капитала отечественных предприятий для целей долгосрочного развития.

Темпы и результативность экономических реформ в той или иной стране во многом определялись тем, насколько ей удалось обеспечить инвестиционную привлекательность своей экономики. Однако, с сожалением приходится констатировать, что по этому показателю Таджикистан существенно отстаёт не только от восточноевропейских, но и многих постсоветских стран.

О масштабе привлечения ПИИ в экономику Таджикистана свидетельствует, к примеру, тот факт, что в 2014 г. объём прямых иностранных инвестиций на душу населения в Таджикистане составлял всего 31,5 долл. США, в то время как в Туркменистане этот показатель составлял 584,6 долларов США, в Казахстане 547,7 долл., в Азербайджане 461 доллар США, в Грузии 342,9 долларов США, в Белоруссии 189,6 долларов США, а в России 143,3 доллара США.

Как видно из таблицы 4, в 2014г. Люксембургу удалось привлечь ПИИ на душу населения в 40 раз, Эстонии 23,8 раз, Туркменистану 18,6 раз, Казахстану 17,4 раза, Грузии 10,9 раз, России 4,5 раз, Китаю 3,0 раз больше по сравнению с Республикой Таджикистан.

Более 42 стран мира осуществляют иностранные инвестиции в Таджикистане. Из всего накопленных иностранных инвестиций около 19% приходится на страны СНГ и 81% на страны дальнего зарубежья. Согласно, сведениям Агентства по статистике при Президенте РТ ведущими странами – инвесторами в экономике Таджикистана, доля которых в общем объеме накопленных иностранных инвестиций составляет более 85%, являются Китай, Россия, Великобритания, Иран, США, Филиппины, Кипр, Саудовская Аравия, Швейцария. Если анализировать по странам накопленных ПИИ более 90% их приходится на следующие государства: Россия - 30,8%, Китай – 24,8%, Великобритания – 11,8%, Иран – 11,8%, Кипр – 4,0%, США – 3,4%, Швейцария – 2,2%, Катар и Турция по 2%. Ведущими странами по прочим инвестициям являются: Китай – 54,0%, Филиппины – 6,7%, Саудовская Аравия – 4,3%, Люксембург – 4,2%, Великобритания -3,6%, ОАЭ – 3,1%, Германия – 2,5%, Иран – 1,2% и США – 1,0%.

Таблица 4.

Прямые иностранные инвестиции в ВВП
и на душу населения в 2014г [13; 14].

	Страны	Доля ПИИ в ВВП, %	ПИИ на душу населения, долл. США	ПИИ на душу населения относительно Таджикистана, раз
1.	Люксембург	10,9	1259	40,0
2.	Эстония	3,7	749,2	23,8
3.	Туркменистан	6,6	584,6	18,6
4.	Чехия	2,9	561,2	17,8
5.	Казахстан	4,4	547,7	17,4
6.	Азербайджан	5,9	461	14,6
7.	Венгрия	2,9	410,1	13,0
8.	Грузия	7,7	342,9	10,9
9.	Латвия	1,5	238,8	7,6
10.	Болгария	3	237,4	7,5
11.	Беларусь	2,4	189,6	6,0
12.	Россия	1,1	143,3	4,5
13.	Ирак	2,1	132,8	4,2
14.	Армения	3,3	127,1	4,0
15.	Китай	1,2	93,8	3,0
16.	Литва	0,4	74,4	2,4
17.	Молдова	2,6	58,2	1,8
18.	Кыргызстан	2,8	35,7	1,1
19.	**Таджикистан**	**2,8**	**31,5**	**1,0**
20.	Иран	0,5	26,9	0,9
21.	Узбекистан	1,2	24,6	0,8
22.	Украина	0,3	9,5	0,3
23.	Пакистан	0,7	9,2	0,3
24.	Афганистан	0,3	2,1	0,1

Следует заметить, что с 1991-2006 гг. всего накопленных иностранных инвестиций составило 732,4 млн. долл. США, что составляет 13,4% всего объема накопленных иностранных инвестиций в стране к 2015г. Более 80% поступивших инвестиций в экономику страны приходится на период 2007-2015гг.

Таблица 5.

Об инвестициях по странам – партнерам за 2015 год [10], *(тыс. долларов)*

Страны	*Накоплено на начало 2015 года, всего*	*Поступило за 2015 год, всего*
ВСЕГО	**5436637**	**977815,8**
В том числе:	-	-
Страны СНГ	1039615	177859,5
Россия	966306,3	81054,7
Казахстан	71131,5	32599,6
Кыргызстан	1878,5	196,9
Украина	221,3	-
Беларусь	56,7	8,3
Узбекистан	20,6	-
Азербайджан	-	64000
Страны дальнего зарубежья	**4397022**	**799956,2**
Китай	1997244	405936,7
Великобритания	498316,9	128938,3
Иран	375416,6	9112,7
США	324504,9	23095,6
Филиппины	154680,4	41992,6
Саудовская Аравия	109099,4	16573,2
Швейцария	104007,7	10295,7
Кипр	145269	160,6
Люксембург	99836	15105,2
ОАЭ	78213,7	6347,7

Германия	68426,5	6871
Турция	65318,8	50870
Катар	61126,7	5704,7
Нидерланды	56909,6	12620,9
Франция	54097,2	40229,7
Индия	47381,2	1256
Австрия	45411,2	11426,2
Кувейт	34503,4	2626
Пакистан	16080,7	1800,3
Канада	12937,1	100
Австралия	6489,5	-
Виргинские острова (Брит.)	5999,8	3630,2
Италия	5210,2	-
Гибралтар (Брит.)	5000	-
Афганистан	4194,3	1058
Сингапур	3653,6	1230
Англия (Брит.)	3634,4	-
Латвия	3031,4	2000
Лихтенштейн	2500	500
Бельгия	2000	-
Вьетнам	2448,2	-
Польша	1200	1,8
Греция	1000	-
Япония	584,4	-
Иордания	286,9	235,9
Литва	285,2	203
Ирландия	280	-
Сирийская Арабская Республика	175,5	-
Республика Корея	107,7	-
Чешская Республика	83,2	17,2

Сейшельские острова	70	-
Южная Африка	5,7	-
Болгария	1,1	1,3
Финляндия	-	16,1

Росту притока иностранного капитала за этот период, по нашему мнению, способствовал образованный в 2007г. Консультативный Совет по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан. Заседания Совета проводятся ежеквартально. В настоящий момент в Совете представлены международные донорские организации - Европейский банк реконструкции и развития и Американское Агентство по международному развитию. Помимо указанных, основными партнерами в деятельности Совета являются Германское Агентство по Техническому Сотрудничеству, Международная Финансовая Корпорация, Всемирный Банк, Швейцарское Агентство по Развитию и Сотрудничеству, Программа Развития ООН и Европейский Союз.

В ходе заседаний Консультативного Совета рассматриваются актуальные вопросы по улучшению инвестиционного климата и деловой среды в Таджикистане. В частности, в течение 2008-2015гг. в рамках деятельности Консультативного Совета были заслушаны отчеты по реализации реформ, направленных на развитие государственно-частного партнерства и создание его структур, таких, как Совет по государственно-частному партнерству и Государственное учреждение «Центр реализации проектов государственно-частному партнерству». Также в рамках деятельности Совета в отчетном периоде осуществлялась работа по продолжению реформы налоговой системы, улучшению инвестиционного климата в сфере туризма, по упрощению проверок деятельности предпринимательских субъектов. В 2013 году Консультативным советом рассматривались вопросы хода реформы по улучшению инвестиционного и делового климата в секторе страхования, развития вторичного рынка ценных бумаг и создания фондового рынка. За отчетный период в рамках деятельности Совета был разработан Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» в новой редакции, приняты изменения и дополнения в Налоговый кодекс Республики

Таджикистан и в другие нормативно-правовые документы, принятые на основе Налогового кодекса. Также были учреждены Фонд поддержки предпринимательства и несколько региональных советов по улучшению инвестиционного и делового климата в городах и районах страны. Секретариат Консультативного Совета в тесном сотрудничестве с представителями частного сектора и партнерами по развитию регулярно определяет перечень приоритетных проблем для осуществления реформ, проводит необходимый анализ по каждому вопросу, предложенному частному сектору и представляет результаты на рассмотрение Консультативного Совета. На основе предложений частного сектора определена в качестве ключевых приоритетных направлений деятельность Консультативного Совета на 2014 год - это такие вопросы, как: продолжение реформы по улучшению инвестиционного климата в сфере туризма, улучшение показателей Республики Таджикистан в отчете «Ведение бизнеса» Группы Всемирного Банка, продолжение реформы разрешительной системы и лицензирования, создание суверенного кредитного рейтинга страны, ускорение процесса вступления Таджикистана в Гаагскую Конвенцию (или Конвенция по Апостиле 1961 года) об отмене легализации официальных документов, улучшение инвестиционного и предпринимательского климата в секторе страхования, реализация реформы по развитию вторичного рынка ценных бумаг и созданию фондовой биржи.

Согласно данных Статистического агентства при Президенте Республики Таджикистан и Аналитического отчета Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан общее поступление иностранных инвестиций в 2007 – 2015 гг. составило 6 млрд. 663млн долл. США, из которых 2 млрд 876,5 млн. долл. США прямые инвестиции, 3 млрд. 784,7 млн. долл. США кредиты, привлеченные от предприятий, организаций и 1,8 млн. долл. США портфельные инвестиции.

Поступление прямых инвестиций в 2007 – 2015 гг. в основном было направлено в отрасли энергетики – 596,8 млн. долл. США, связи – 378,3 млн. долл. США, строительства – 338,0 млн. долл. США, финансовые услуги – 320,8 млн. долл. США, изучение геологии и полезных ископаемых – 700,3 млн. долл. США, промышленности – 200,3 млн. долл. США, торговли – 36,1 млн. долл. США, пищевую промыш-

ленность – 34,2 млн. долл. США, дорожного строительства – 11,3 млн. долл. США, здравоохранения – 5 млн. долл. США, сельского хозяйства – 47,7 млн. долл. США, туризма – 0,2 млн. долл. США, воздушного транспорта – 0,3 млн. долл. США, образования – 14,6 млн. долл. США, транспорта – 2,5 млн. долл. США, промышленного строительства – 112,8 млн. долл. США и другие отрасли – 77,4 млн. долл. США.

Диаграмма 5.

Поступление прямых инвестиций в 2007 – 2015 гг.

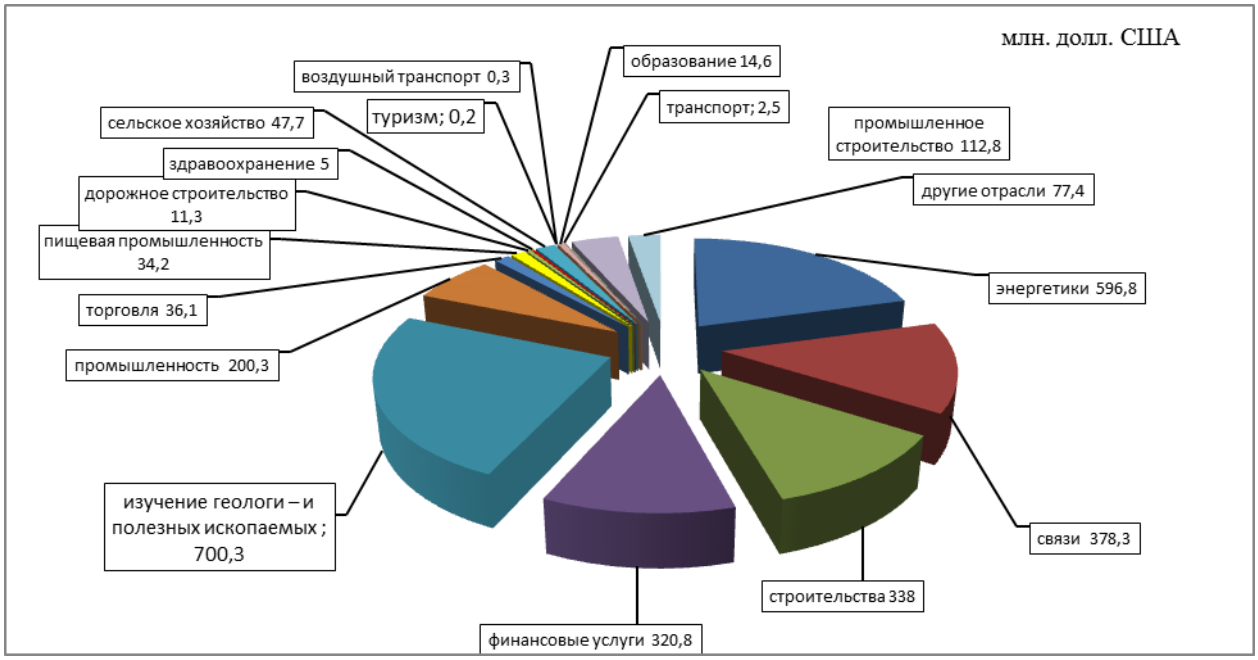

Полученные кредиты в основном были направлены на следующие отрасли:

финансовые услуги – 2 млрд. 154,2 млн. долл. США, строительство дорог – 290,4 млн. долл. США, изучение геологии и полезных ископаемых – 64,9 млн. долл. США, строительство – 87,2 млн. долл. США, строительство средних школ – 11,5 млн. долл. США, здравоохранение – 5,9 млн. долл. США, связь – 116,6 млн. долл. США, обеспечение водой и укрепление берегов – 79,1 млн. долл. США, энергетика - 66,5 млн. долл. США, сельское хозяйство – 53,1 млн. долл. США, образование – 12,9 млн. долл. США, на государственное управление – 7 млн. долл. США, промышленность – 244,4 млн. долл. США, торговля – 6,9 млн. долл. США, воздушный транс-

порт – 65,4 млн. долл. США, другие отрасли (технологические оборудования) – 518 млн. долл. США.

В 2007 – 2015 гг. в экономику Республики Таджикистан более чем из 55 стран мира поступило иностранных инвестиций, многие из которых от **Китайской Народной Республики** - 1 млрд. 449,4 млн. долл. США – 21,8% (связь, строительство, финансовые услуги, изучение геологии, монтаж технологических оборудований, промышленность и другие виды услуг), **Российской Федерации** – 1 млрд. 400,7 млн. долл. США – 21% (строительство, связь, изучение геологии, финансовые услуги, здравоохранение, промышленное строительство, торговля, энергетика, туризм и другие виды услуг), **Казахстана** – 555,3 млн. долл. США – 83% (финансовые

Диаграмма 6.

Поступления других видов иностранных инвестиций в 2007 – 2015 гг.

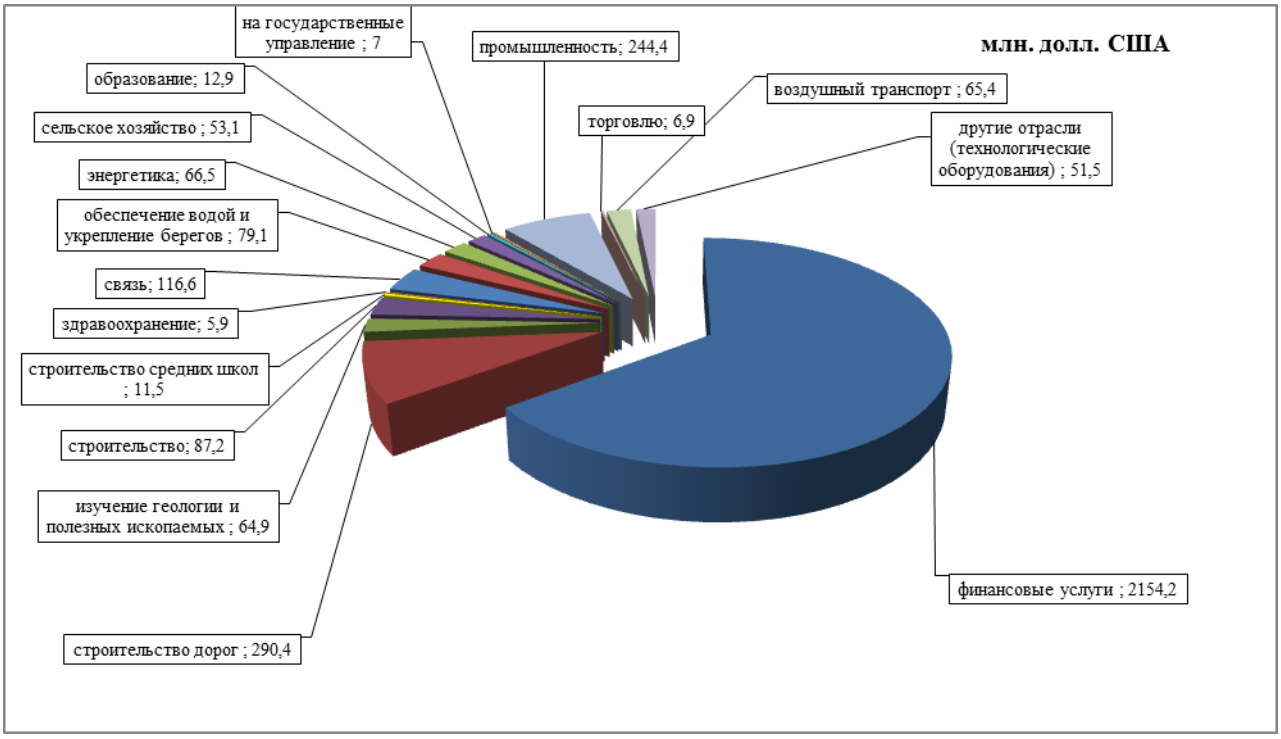

услуги, геологические исследования, промышленность, торговля), **Великобритании** – 453,4 млн. долл. США – 6,8% (геологические исследования, разработки, строи-

тельство, финансовые услуги, добыча угля, промышленность и торговля), **США** – 438,0 млн. долл. США – 6,6% (связь, финансовые услуги, образование, сельское хозяйство, здравоохранение, обеспечение водой и укрепление берегов, строительство, геологические исследования, промышленность), **Филиппин** – 333,5 млн. долл. США – 5%(сельское хозяйство, строительство, дорог, услуги, монтаж технологических оборудований, финансовые услуги, государственное управление, здравоохранение, образование), **Ирана** – 271,4 млн. долл. США – 4,1% (промышленность, строительство, финансовые услуги, торговля), **Азербайджана** – 241,9 млн. долл. США – 3,6% (финансовые услуги), **Люксембурга** – 190,6 млн. долл. США – 2,9% (финансовые услуги), **Кипра** – 187,7 млн. долл. США – 2,8% (строительство, туризм, торговля), **Германии** – 166,7 млн. долл. США – 2,5% (финансовые услуги, монтаж технологических оборудований), **Объединенных Арабских Эмиратов** – 159,3 млн. долл. США – 2,4% (финансовые услуги, геологические исследования, промышленность, торговля) и других государств – 813,3 млн. долл. США – 12,2%.

Диаграмма 7.

Поступления иностранных инвестиций от государств, которых в 2007 – 2015 годах было больше поступлений в экономику Республики Таджикистан

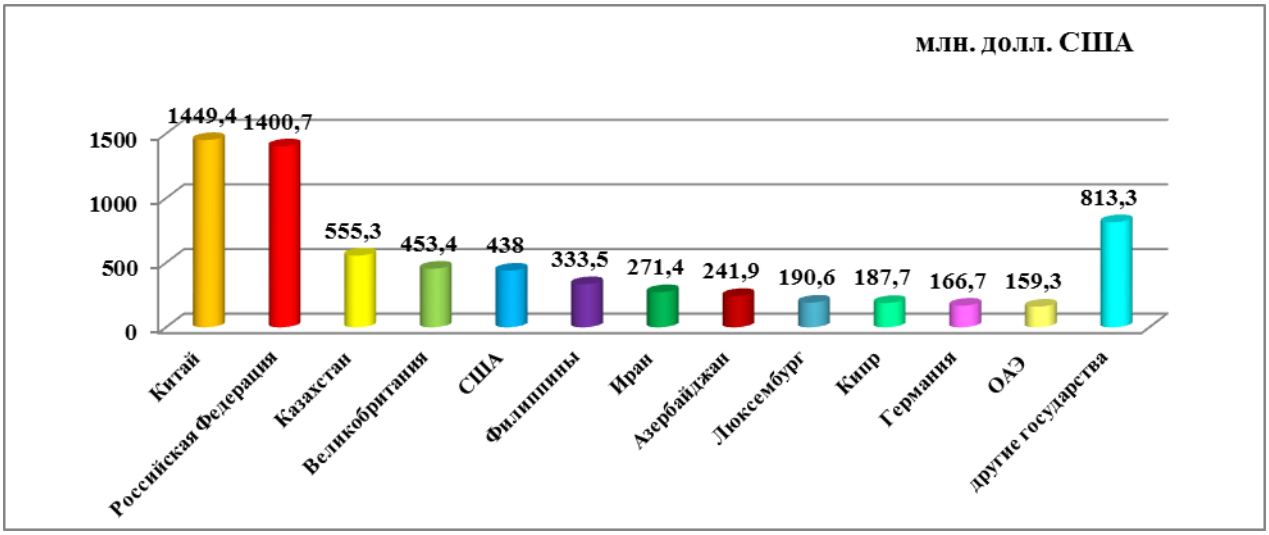

В 2007 – 2015 годах поступлений прямых иностранных инвестиций больше всего было направлено в г. Душанбе – 76,9% (5 млрд. 123,3 млн. долл. США), Сог-

дийскую область – 14,2% (948,2 млн. долл. США), Хатлонскую область - 6,4% (429,0 млн. долл. США), Горно – Бадахшанскую автономную область – 0,8% (55,4 млн. долл. США), и районы республиканского подчинения – 1,6% (105,4 млн. долл. США).

Диаграмма 8.

Поступления иностранных инвестиций по регионам в 2007-2015гг.

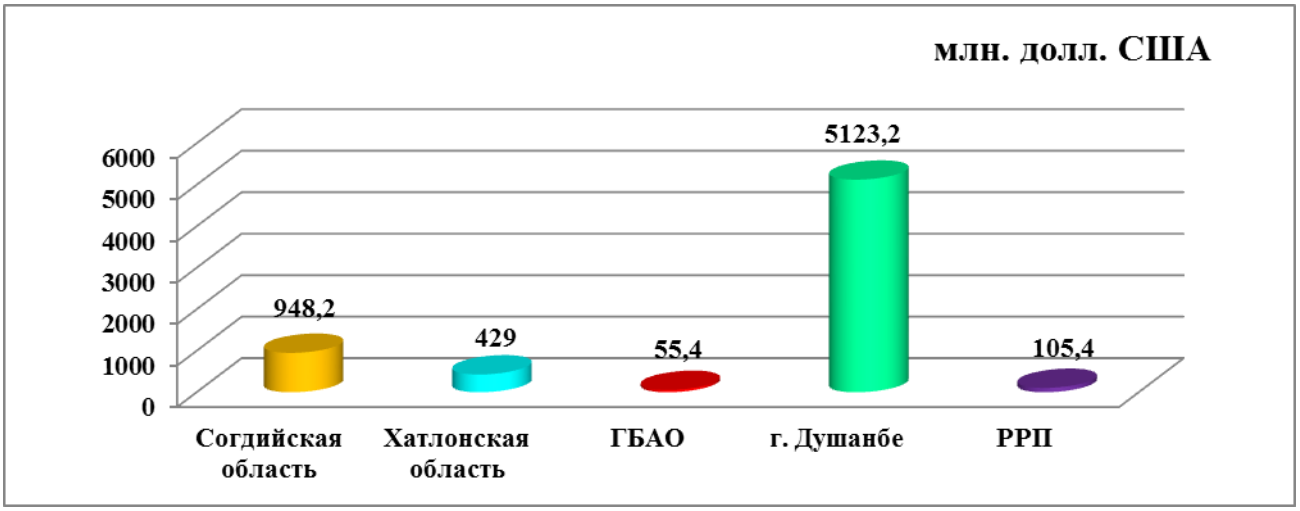

Следует отметить, что при оценке возможностей привлечения инвестиций и экономического роста основная масса субъектов инвестиционной деятельности, как правило, исходит из традиционного, к настоящему времени фактически изжившего себя подхода, при котором на первое место ставится доступ к материально-техническим ресурсам, необходимым для производства, и доступ к рынку сбыта готовой продукции. Прямые иностранные инвестиции такого рода имеют в виду ориентацию либо на производство для экспорта, основанное на использовании дешевой рабочей силы или природных ресурсов, либо на преодоление высоких таможенных или иных барьеров, препятствующих проникновению соответствующих компаний на другие национальные рынки. Однако, в современных условиях, как представляется, национальная экономика, чтобы эффективно интегрироваться в мировую экономику и на равных конкурировать с ней, должна быть сориентирована на производство товаров и услуг, полностью отвечающих мировым стандартам цены, качества и конкурентоспособности.

Одним из негативных моментов в рассматриваемом аспекте является то, что весьма однобокий характер носит территориальная структура иностранных инвестиций. Сегодня ведущие места по числу действующих совместных предприятий с иностранными инвестициями и объему вложений иностранных инвестиций удерживает Центральный регион во главе г. Душанбе. Высокая доля г. Душанбе составляет – более 76% иностранных капиталовложений. Доля Согдийской области составляет – более 14% и доля остальных регионов колеблется в пределах 0,8-1,6%.

В результате остальные регионы республики, по сути дела, как бы остаются в стороне от поступивших в страну инвестиционных потоков. Поэтому в инвестиционной политике государства существенное место должно быть отведено регионам. Ее следует осуществлять из особенностей социально-экономического развития каждого из регионов. Необходимо создать условия – смягчить налоговый режим, предоставить гарантии инвесторам, чтобы регионы самостоятельно вышли на международные рынки капитала и начали привлекать инвестиции. Однако, в современных условиях не все регионы располагают активами, удовлетворяющими зарубежных инвесторов и они не могут обойтись без гарантий Правительства РТ.

По нашим расчётам, для достижения устойчивой стабилизации и осуществления серьёзной модернизации экономики Таджикистана, достижения реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года республика должна привлечь в течение предстоящих 15 лет прямых инвестиций в объёме 1,7-1,8 млрд. долл. в год [4].

Необходимо отметит, что Правительством Республики Таджикистан за годы приобретени Государственной Независимости были разработаны и приняты боле десятки нормативно-правовые документы, направленные на стимулирование инвестиций и улучшения инвестиционного климата в стране.

Однако в современных быстроменяющейся политической, экономической, экологической условиях в мире только те страны могут обеспечить устойчивого роста экономики, если они в кратчайшем периоде адаптируют механизмы и инструменты экономической политики к этим новым вызовам. Среди важнейших механизмов повышение привлекательности для потенциальных инвестор является оптимизация режима стимулирования инвестиций.

Опыт развития ЕС, США и развивающихся стран показывают, что государственные расходы на инвестиционные стимулы год от года растут. Например, размер государственных расходов развивающиеся стран в 2010 г. превысили 50 млрд. долл. США.

Государство как активный субъект экономических отношений и регулятор национальной экономики, призвано обеспечить необходимые условия для притока иностранных и отечественных инвестиций, сопоставимыми с условиями, предоставляемыми другими странами. Более того, если есть жизненная необходимость в инвестиции, то условия капиталовложений в Таджикистане должны быть привлекательнее, чем в других странах. Поэтому для Таджикистана абсолютный приоритет должна иметь проблема улучшения инвестиционного климата, для которой необходимы стабильный валютный курс, балансирование бюджета, эффективное управление на всех уровнях власти, стабильная и непротиворечивая законодательная система и пр.

Таким образом, формирование более привлекательной инвестиционной среды в современных условиях является важнейшей задачей общества. Актуальным вопросом для РТ является эффективность и целесообразность мер экономической политики, воздействующих на потоки ПИИ. Активизация привлечения внешних инвестиций и даст новый импульс развитию национальной экономики в условиях расширяющейся глобализации мировой экономики, обеспечить достижения стратегической цели Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулкин П.Г. Практическое пособие по первоначальному размещению акций (IPO). Аналитический центр Альпари 2002, №5. – С.238.

2. Каюмов Н.К. Необходимость и экономические механизмы ускорения темпов экономического роста в Таджикистане // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2044, №3. – С.18.

3. Саидмурадов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – С.181.

4. Тошматов М.Н. Повышение инвестиционной привлекательности – стратегическая задача государства//Таджикистан и современный мир, №4(38), 2013. – С.42-51.

5. Хазанович Э.С. Инвестиции: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2011. – 320с..

5. Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции». 12 мая 2007г, №260.

6. Закон Республики Таджикистан «Об инвестиционном соглашении», от 19 марта 2013 года № 944.

7.. Доклад о мировых инвестициях: 2015 год. Основные тезисы и обзор. – Нью-Йорк и Женева: ЮНКТАД, 2015. – С.26.

8.Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2011. – С.356-357.

9. Статистический ежегодник РТ. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2015. – С.189.

10. Внешнеэкономическая деятельность РТ. Статистический сборник – Душанбе: Государственный комитет статистики РТ, 2007. – С.485.

11. Внешнеэкономическая деятельность РТ. Статистический сборник – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2015. – С.538-549.

12. The Global Competetiveness Report 2015-2016. http://www.weforum.org/issues/global- competetiveness.

13. World Investment Report 2015. UnitedNations. New-York&Geneva, 2015.
- P.239;

ПӮЁ, ТАРКИБ ВА АНДОЗАИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

М.Н. ТОШМАТОВ,
н.и.и., и.в. профессор, ноиби ректор оид ба таълим ва идораи
сифати таҳсилоти Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н. Қаробоев 63/3,
тел.: (+992 37) 234 47 57; (+992) 93 451 5555

Дар мақола пӯё, таркиб ва андозаи ҷалби сармояи хориҷи ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Омилҳое, ки ба фаъолнокии ҷалби сармоя мусоидат менамоянд нишон дода шуда, имконияти беҳтар намудан фазои сармоягузорӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *ҷаҳонишавӣ, сармояи хориҷӣ, сармояи мустақими хориҷӣ, ҷалбнокии сармоягузорӣ, ҳавасмандкунонии сармоя.*

DYNAMICS, STRUCTURE AND SCOPE OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENTS IN ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE YEARS OF INDEPENDENCE

M.N. TOSHMATOV,

Ph.D. acting. prof., pro-rector for Academic Affairs and Quality Management Education of Technological University of Tajikistan
Str. N. Karabaev 63/3, 734026, Dushanbe, Republic of Tajikistan,
ph.: (+992) 918 65 45 10
E-mail.: t.makhmud@mail.ru

The paper analyzed the dynamics, structure and scope of attracting foreign investments into the economy of the Republic of Tajikistan. Reveale, the factors contributing to the intensification of foreign capital in general, and foreign direct investment in particular, offered the possibility of improving the investment climate.

Keywords*: globolization, foreign investment, foreign direct investments, investment attractiveness, investment incentives.*

УДК 330.354 (470)

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

М.Т. КАРИМОВА,
кандидат экономических наук, заведующий отделом внешнеэкономической деятельности и интеграционных проблем Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан
734024, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44,
тел.: (+992 37) 221 15 65), 918 63 01 46

В статье рассматриваются вопросы, связанные с необходимостью совершенствования государственной инвестиционной политики с целью обеспечения экономического развития и роста национальной экономики.

Ключевые слова: *инвестиционная политика, экономический рост, инвестиционные ресурсы, кредит, финансово-промышленные группировки, лизинг, микрозаймы.*

Инвестиционная политика является частью экономической политики государства и представляет собой важный рычаг, с помощью которого можно воздействовать как на экономику страны в целом, так и на развитие или торможение предпринимательской деятельности хозяйствующих субъектов. Она должна быть направлена на создание условий для активизации инвестиционного потенциала страны.

Инвестиционная политика рассматривается на всех уровнях национальной экономики начиная с предприятия, отрасли, региона и на каждом ее уровне она не может осуществляться без механизма ее реализации, который включает: выбор источников и методов инансирования; сроки реализации; определения органа, ответственного за реализацию инвестиционной политики и создание условий для привлечения инвестиций.

Для эффективной реализации государственной инвестиционной политики в Республике Таджикистан, нужно кардинально пересмотреть инвестиционную национальную стратегию, с целью дать возможность развить соответствующую сеть государственных и смешанных институтов, предназначенных для реализации долгосрочных программ. Необходимо четко разграничить сферы применения государственных инвести-

ций, которые должны быть своеобразным катализатором роста частных инвестиций в частный сектор. Основной центр тяжести государственной инвестиционной деятельности должен сместиться на региональный уровень.

Государственные вложения необходимо направлять в те отрасли и производства, куда не станет вкладывать значительные средства частный инвестор и международные доноры. Например, в трудопоглощающие производства в регионах с высоким уровнем безработицы, либо жизнеобеспечивающие производства и предприятия, реализующие эффективные программы реконструкции промышленных предприятий на базе прогрессивных технологий. Параллельно необходима трансформация функции государства в инвестиционной сфере в сторону выполнения также и роли коммерческого инвестора, и партнера негосударственных инвесторов.

Динамика развития отраслей зависит также и от платежеспособного потребительского и инвестиционного спроса, исходя из этого, задача повышения инвестиционной активности может быть решена посредством формирования благоприятного климата для частных инвесторов, что приведет к росту реальных сбережений и ускорению эффективной трансформации накоплений в инвестиции. Государство может в отношении частных инвесторов: снизить инвестиционные риски путем страхования инвестиций и, тем самым, обеспечить ускорение процесса трансформации накоплений в инвестиции в виде долевого участия, гарантий и развития системы страхования; способствовать мобилизации средств мелких вкладчиков непосредственно институциональными инвесторами, т.е. различными институциональными банками и фондами, страховыми компаниями и др.

Определенную поддержку предприятиям реального сектора может оказать и широкое распространение практики лизинга дорогостоящей современной техники, способствующей уменьшению финансового бремени инвестиционных расходов и стимулирующий инвестиционный спрос на соответствующую продукцию у своих и зарубежных производителей. Еще в 2003 году в стране был принят закон «О финансовой аренде (лизинге)».

Благодаря созданию нормативного поля, в стране стали постепенно создаваться лизинговые компании, которые стимулировали финансовые вложения в оборудование и иную технику. Если в 2005 г. на рынке страны в качестве лизингодателей выступали

только коммерческие банки (например, ОАО Таджиксодиротбанк, который был учредителем первой в стране лизинговой компании ЗАО «Нахуст Лизинг»), то уже в дальнейшем стали постепенно создаваться новые лизинговые компании, но темпы их создания и охвата производственного сектора еще незначительны. Например, с 2006 г. стала работать и лизинговая компания СЗАО «ИнтерЛизинг», затем появляются на рынке и такие компании как ООО «Лизинг Файнэнс», затем «БРТЛизинг», «КоммерЛДизинг», «Ориен-Лизинг», создается с государственной формой собственности лизинговая компания ГУП «Таджикагролизинг». Однако, доля лизинга в общей структуре кредитов банковской системы страны еще незначительна, если в 2009 г. она составляла 0,12%, то в 2014 г. всего лишь -0,05%, а кредиты, выдаваемые микрофинансовыми организациями, изменились с 0,12% в 2009 г. до всего лишь 0,13% в 2014г/ [1].

Из общего объема лизинговых сделок, основная доля принадлежит сельскохозяйственному сектору. Возросло количество сделок в области поставок строительных машин и оборудования для производства продукции промышленности строительных материалов, деревообрабатывающей продукции, медицинского оборудования, оборудования для производства продуктов питания, а также в области поставок пассажирского автотранспорта для Душанбе. Распределение лизинговых сделок по регионам страны происходит неравномерно. Значительная доля их была совершена в Хатлонской области - 44%,; в г.Душанбе -26,4%; РРП-14,0%; Согдийской области -10,0% и ГБАО-5,6%. Сумма лизинговых сделок варьируется в размере от 6 - 1,5 млн.сом. при процентных ставках от 22 до 30% годовых и в размере 20-300 тыс. долл. США- при ставках 18-28% годовых.

Кредитные ресурсы для осуществления лизинговых операций все-таки достаточно дорогие. При развитом лизинге дорогостоящих видов техники, первоначальные вложения, которые необходимы для организации дела снижаются примерно в 3-4 раза, что создает условия для развития малых и средних предприятий. Однако до сих пор на территории страны еще не сложилась устойчивая тенденция в функционировании лизинговых компаний.

От того, в какие отрасли будут вкладываться средства для ее развития, будет зависеть общий рост и развитие экономики, и эффективность внешнеторговых операций в мировой торговой системе.

В современных условиях рынок инвестиций подвижный, в результате инвестиции могут переливаться из одних отраслей и предприятий в другие, туда, где более благоприятные перспективы и условия. Инвестиционный про-цесс нуждается в государственном как прямом, так и косвенном регулировании. Если в ближайшее время в стране не произойдет финансовая стабилизация, то в нашей промышленности произойдут структурные изменения по той схеме, которая была характерна для стран третьего мира с полным подчинением экономики нашей страны - экономике развитых стран. Таджикистан вошел в ВТО, а это настоятельно требует проведения на государственном уровне эффективной взвешенной инвестиционной политики.

При явном недостатке государственных средств, в стране имеются определенные неиспользуемые резервы роста объема капитальных вложений за счет привлечения средств коммерческих банков и различных предпринимательских структур, которые ведут достаточно вялую кредитную экспансию.

В течение 2014 г. в стране функционировало 138 кредитных учреждений, из которых 17 составляли банки, 1 небанковская кредитная организация, 42 микрокредитные депозитные организации, 42 микрокредитные организации, 36 микрокредитных фондов. За 2014 год, общий кредитный портфель банков по сравнению с 2013 годом увеличился на 28,1%.

Как видно из табл.1 на развитие промышленности в 2014 г. было выделено 19,05% всех кредитов, при этом: сельскохозяйственный сектор составил 11,98%; строительство - 10,74%; транспорт - 3,41%. Кредитование экономики страны стабильно растет, но большую их часть составляют краткосрочные кредиты, и лишь чуть меньше 1/3 приходится на долгосрочные кредиты [2].

Таблица 1

Динамика отраслевой структуры кредитов банков, %

Направления выдачи:	**2009**	**2010**	**2012**	**2013**	**2014**	**2014-2009**
Национальная экономика, всего	100	100	100	100	100	-
в т.ч.: - сельское хозяйство	55,29	19,68	17,32	15,14	11,98	- 43,31
- промышленность	17,25	21,99	18,47	20,38	19,05	+ 1,80
- строительство	6,64	11,85	11,19	11,18	10,74	+ 4,10
- транспорт	2,80	4,95	3,84	3,63	3,41	+ 0,61
- общественное питание	0,09	0,15	0,31	0,35	0,27	+ 0,18
- услуги	0,99	4,94	4,53	4,00	3,09	+ 2,1
- внешняя торговля	9,05	25,99	19,76	23,54	18,43	+ 9,38
- потребление	5,45	8,89	11,42	11,29	11,06	+ 5,61
- прочие	2,44	1,57	11,50	9,45	20,57	+ 18,13

По состоянию на 31 декабря 2014 года, доля иностранного капитала в уставном капитале кредитных организаций составляла 28,5%. По данным Национального банка Таджикистана, показатель доходности кредитных организаций за 2014 год по - сравнению с 2013 годом уменьшился с 1,30% до минус 3,17%, а показатель доходности средних активов банков на конец 2014 года, составил минус 4,41%.

Доля кредитов банковской системе в ВВП в 2009 г. составляла 26,4%, а в 2014 г. - 21,5%, т.е. снизилась на 4,9 пункта. Если посмотреть структуру выданных кредитов кредитными организациями, то на Душанбе приходится основная доля всех кредитов - 45,2%, второе место занимает Согд -25,5%, потом Хатлон и на последнем месте ГБАО (табл.3.3.7). Наибольшая сумма выданных кредитов на душу населения приходится на столицу страны - 6978,5 сомони в 2014 г., наименьшая на РРП -663,4 сомони, при этом в целом по стране кредит на душу населения в 2014 году составил- 1458,2 сомони.

Количество микрокредитных депозитных организаций возросло с 35 в 2013 году до 42 на конец 2014 г., а вот количество действующих микрофинансовых фондов за этот же период, уменьшилось с 39 до 36.

Непосредственно в развитие реального сектора и предпринимательства займов уделяется ничтожно мало. Развитие микрокредитования на всей территории республики за счет вкладов в развитие малого и среднего бизнеса и, в особенности в отдаленные горные регионы, должно рассматриваться как приоритетное направление, так как способствует разрешению множества проблем. Предприниматели, которые получили микрозаймы, обеспечили работой не только членов своих семей, но и создали дополнительные рабочие места, тем самым способствовали росту доходов семей и выходу из нищеты, внося существенный вклад в снижение уровня бедности в стране.

К числу основных источников накопления материальных и денежных средств можно отнести также строительство и денежные переводы трудовых мигрантов. Это определяет и специфику модели экономической реформы перехода к рыночной экономики, и именно эти средства помогли стране перенести с меньшими потерями влияние мирового финансового кризиса.

Несмотря на значительную роль денежных переводов трудовых мигрантов в страну, их широкое привлечение в производственный сектор представляется еще проблематичным. Денежные переводы составляют важный источник иностранной валюты, способствующий снижению уровня бедности населения страны, а также делающий страну способной импортировать жизненно необходимые вещи и оплатить внешний долг. В обществе растет осознание того, что именно денежные переводы могут внести определенный вклад в экономическое развитие на местном, региональном и национальном уровнях. И так как денежные переводы трудовых мигрантов считаются частными фондами, то меры по усилению их экономического влияния на экономику страны, региона не должны быть принудительными.

Государство, должно проработать политику, стимулирующую вложения данных средств, в реальный сектор региона и страны в целом, так как большая часть этих ресурсов идет на удовлетворение первостепенных нужд и используется на приобретение недвижимости (например, второй автомашины, дополнительно бытовой техники, драго-

ценностей и т.п.), т.е. действия по долгосрочным инвестициям в экономическую устойчивость ограничены.

Оседаемость поступивших средств в финансовую систему очень низкая и по оценочным данным не превышает 4-8% от объема поступлений. Государство в этом случае должно через банковскую систему создавать возможности для эффективного размещения денежных переводов трудовых мигрантов в разнообразные финансовые продукты и инвестиции.

Потенциальное предложение со стороны населения в целом по стране, могло бы составить не менее 700-750 млн. долл. США имеются в виду средства, находящиеся «на руках» у населения, которые при определенных экономических условиях могут быть размещены на депозитах различных организаций - банков, МФО, вложены в другие инструменты. Эти средства, по мнению аналитиков ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан, могут превратиться в микрозаймы [3].

Создание разнообразных финансовых продуктов коммерческими банками, различными микрофинансовыми институтами и общинными фондами, позволит снизить зависимость страны от внешних заимствований, облегчить тяжелое бремя обслуживания внешнего долга и будет способствовать созданию полноценного механизма вовлечения имеющихся огромных средств в экономический оборот, и тем самым, способствовать улучшению жизненного уровня населения на местах как основного источника наряду с самими денежными переводами в виде кредитов, сбережений и вложений в ценные бумаги и т.п.

Необходимо создать возможность финансовым институтам внедрять принципиально новые для страны сберегающие продукты в виде частных пенсионных фондов, накопительных страховых фондов, фондовой биржи с ее инструментами (акциями, облигациями, бондами и др.), фондов взаимопомощи (на уровне поселений, махаллы), разработать механизмы их функционирования и страхования, чтобы повысить доверие населения к данным финансовым продуктам.

Немаловажную роль в обеспечении экономического роста в стране может сыграть и развитие государственно-частного партнерства (ГЧП). И, в этом плане необходимы целенаправленные усилия системы ГЧП по использованию, появившиеся в результате то-

го, что Таджикистан вошел в ВТО, возможности использования внешнеэкономических связи в интересах развития регионов и обеспечения их устойчивого роста с ускоряющейся составляющей.

Экономика Таджикистана имеет - открытый характер и путь к обеспечению устойчивого экономического роста и экономической безопасности страны лежит через создание локомотивов экономического роста, которые интегрированы во внутреннюю экономическую систему и адекватны мировой. Финансово-промышленные группы (ФПГ) и транснациональные ФПГ (ТФПГ) и представляют каркас эффективных экономик в индустриально развитых странах мира. Транснациональные ФПГ на современном этапе выступают как наиболее перспективные формы экономических структур, давших мощный импульс интеграционным процессам. Таджикистан заинтересован в инвестирование в развитие производств, расположенных на территории 4-х СЭЗ. И в этом плане создание ТФПГ будет подспорьем в развитии свободно-экономических зон в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический бюллетень Национального банка. - Душанбе, 2015. - № 2(235). - - С.38-43.

2. Банковский статистический бюллетень. - Душанбе: НБТ, 2015. - №2/253. - С.40.

3. 2.Анализ состояния и возможностей развития сектора микрокредитования в Республике Таджикистан//Центр Стратегических Исследований при Президенте Республики Таджикистан, АМФОТ. - Душанбе, 2012. - С.6.

НАҚШИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОД

М.Т. КАРИМОВА,
н.и.иқтисод, мудири шуъбаи фаъолияти байналхалқӣ ва масъалаҳои ҳамгироии
Институти иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ 44,

тел.: (+992 37 221 15 65) , 918 63 01 46.

Дар мақола масъалаҳои зарурати такмили сиёсати давлатии сармоягузорӣ бо мақсади таъмини рушди иқтисод асоснок карда шудаст.

Калидвожаҳо: *сиёсати сармоягузорӣ, рушди иқтисод, захираҳои сармоягузорӣ, гурӯҳҳои молиявӣ – саноатӣ, лизинг, қарзҳои хурд.*

ROLE OF THE INVESTMENT POLICY OF THE ECONOMIC GROWTH

M.T. KARIMOVA,
PhD of economy, head of the department of foreign trade and integration problems of the Institute of Economics and Demography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Aini 44,
ph.: (+992 37) 221 15 65, 918 63 01 46

The article deals with the issues, related to the need to improve the state investment policy in order to ensure economic development and growth of the national economy.

Keywords: *investment policy, economic growth, investment resources, credit, financial and industrial groups, leasing, micro-loans.*

УДК 338.322

ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Ғ. РАСУЛОВ,
н.и. иқтисод, сардори раёсати тадқиқоти макроиқтисодии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
тел.: 93-419-18-81, E-mail: rasulov53@mail.ru

Дар мақола раванди ташаккул ва такомули иқлими сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ таҳлил гардидааст. Махсусан дар он масъалаҳои қабули қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ташкили сохторҳои дахлдори масъули ташкили сармоягузорӣ, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳо ба сохтмони асосӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳо ва минтақаҳои ҷумҳурӣ инъикос ёфтаанд. Дар мақола барои беҳтар гардидани равандҳои сармоягузориҳо тавсияҳои судманд дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *сармоягузориҳо, сармоягузориҳои хориҷӣ, маблағгузориҳо ба сохтмони асосӣ, самаранокии лоиҳаҳо, системаи бонкӣ, интиқолоти пулии муҳоҷирини меҳнатӣ, манбаъҳои сармоягузорӣ, корхонаҳои муштарак, воситаҳои ҳудӣ, пасандозҳои аҳолӣ, хатарҳои мавҷуда, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, сармоягузориҳои портфелӣ, дигар сармоягузориҳо, фондҳои асосӣ, фондҳои истеҳлок.*

25 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи хеле мураккаби ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва худшиносии миллӣ аст. Мушкилоти солҳои аввал, канда шудани робитаҳои мустақими ҷумҳуриҳои собиқ давлати абарқудрати Шӯравӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, пастравии босуръати нишондиҳандаҳои иқтисодӣ амалан имкон надоданд, ки дар марҳилаҳои аввал сармоягузорӣ дар сатҳи зарурӣ ҷараён бигирад. Барои таҷдиди воситаҳои истеҳсолӣ ва фондҳои ғайриистеҳсолӣ, ташкили истеҳсолот ва иншоотҳои инфрасохтории нав, пуррагардонии воситаҳои гардишӣ маблағҳо нокифоя буданд.

Аз нигоҳи ҷуғрофиёӣ дар мавзеи кӯҳсорҳои баланд ва дур аз марказҳои саноативу тиҷоратӣ воқеъ гардидани мамлакат ҷолибияти онро барои ҷалби сармоягузориҳо коҳиш доданд. Илова ба ин, мушкилоти иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя низ ҷой дошт. Маҳдудиятҳое, ки аз ҷониби Ӯзбекистон нисбати ҳаракати нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ва автомобилии Тоҷикистон, воридоту содирот, интиқоли гази табиӣ ва нерӯи барқ ҷорӣ гардиданд, вазъиятро мушкилтар гардониданд. Дар ҳолате, ки 80 фоизи масирҳои байналмилалӣ аз тариқи ҳудуди Ҷумҳурии Ӯзбекистон мегузашт ва қисмати шимоли мамлакат тавассути хатти интиқоли барқи он кишвар таъмин мегардид, таъсироти манфии ин мушкилот сармоягузориро душвор месохт.

Шароити сиёсии Афғонистон низ мураккаб ва печида буд. Бинобар ҳамин имконоти истифодаи робитаҳои иқтисодӣ бо ин кишвар пурра истифода нагардид. Хароҷоти аз ҳад зиёди логистикӣ (20-23 фоиз аз арзиши содирот, 15-18 фоиз аз арзиши воридот) маҳз бар асари чунин таъсирот ба вуҷуд омадааст.

Бо мақсади беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ Ҳукумати Тоҷикистон дар қисмати шимоли мамлакат сармоягузорони хориҷиро ҷалб намуд. Дар як муддати кӯтоҳ дар ноҳияи Панҷакент корхонаи муштараки «Зарафшон» (бо Британияи Кабир) ташкил гардид, ки он ба истихроҷи тилло оғоз намуд. Дар шаҳри Хуҷанд бошад, корхонаҳои муштараки «Ҷавонӣ» (бо Италия), «Тоҷиктекстайлз» (бо Кореяи Ҷанубӣ) оид ба истеҳсоли маҳсулоти бофандагӣ ташкил карда шуданд.

Ҳукумат ба дигаргунсозиҳои сохторӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ пардохт. Ҳанӯз соли 1992 хусусигардонии моликияти давлатӣ оғоз гардид. Каме баъдтар мутобиқи Фармони Президенти ҷумҳурӣ «Дар бораи гузаронидани чорабиниҳои аввалиндараҷа оид ба тамъиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва суръатбахшии гузариш ба муносибатҳои бозорӣ» ва санадҳои меъёрии дигар дар ҷумҳурӣ барои сармоягузорони хориҷӣ чунин шаклҳои хусусигардонӣ татбиқ гардиданд*: фурӯши саҳмияҳо дар ҷараёни савдои ауксионӣ; пурра ва қисман фурӯхтани саҳмияи корхонаҳо; фурӯхтани активҳои корхонаҳои муфлисшуда; фурӯши воситаҳои асосӣ дар ауксионҳо, фурӯши иншоотҳои давлатӣ дар доираи лоиҳаҳои давлатӣ; сармоягузориҳои нав ба корхонаҳои нав, сармояи оинномавӣ бо мубаддал намудани он ба корхонаи давлатию*

саҳомӣ; шартномаҳои консессионӣ; ба итмом расонидани сохтмони иншоотҳои нотамом бо нигоҳдории ҳуқуқи моликияти давлатӣ ба як қисми муайяни он.

Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки иқдомоти дигар, аз қабили озодсозии (либерализатсияи) нархҳои дохиливу хориҷӣ, такмили сохторҳои институтсионалӣ, қабули асъори миллӣ, танзими муносибатҳои асъорӣ ва ғайра ҷорӣ гардиданд.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор мавриди таҳия ва тасдиқ қарор гирифтанд. Соли 1992 *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Соли 1995 «Барномаи ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-2000» қабул шуд.* Албатта, барномаи мазкур аз нуқтаи назари илмӣ асоснокшуда набуд, вале дар он самтҳои муҳими ҷомеаи бозоргонӣ дарҷ гардида буданд.

Бо вуҷуди ин, Тоҷикистон бо дастгирии созмонҳои муътабари молиявии байналмилалӣ, кишварҳои кӯмакрасон тавонист барои аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани мамлакат лоиҳаҳои бузургеро ба анҷом расонад. Махсусан азнавсозии роҳҳои автомобилгарди Душанбе-Чанак (бо шумули нақбҳои «Истиқлолият» ва «Шаҳристон»), Душанбе-Хоруғ-Кулма-Қароқурум, Душанбе-Ҷиргатол-Қирқизистон-Хитой, Душанбе-Панҷи поён дар таърихи кишвар воқеаҳои муҳими таърихӣ гардиданд. Бунёди қитъаи роҳи оҳани «Ваҳдат-Ёвон» қисмати марказии кишварро бо ҷануби он пайваст намуд ва дар масири Душанбе Кӯлоб ҳаракати қаторахои боркаш ва мусофиркаш оғоз гардид.

Дар солҳои минбаъда қонунгузориҳо ташаккул ва боз ҳам такмил ёфтанд. Дар қонунгузориҳои пештара танҳо ба сармоягузорони хориҷӣ имтиёзҳои муҳим пешбинӣ шуда буд. Бо мурури замон вазъи молиявии сармоягузорони дохилӣ низ беҳтар гардид. Вобаста ба ҳамин *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо» (2007) тасдиқ гардид,* ки дар он ба сармогузорони дохилӣ низ имтиёзҳо ва сабукиҳо муқаррар гардиданд.

Барои ташкили ҳамкориҳо бо сармоягузорони потенсиалӣ дар конҳои мухталифи Тоҷикистон *соли 2013 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳои хориҷӣ» таҳия гардид.* Дар доираи он оид ба яке аз конҳои калонтарини нукраи ҷаҳон - Конимасур ва объектҳои бузурги дигар тендерҳои байналмилалӣ

эълон гардиданд. Бояд қайд намуд, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор оид ба андоз, гумрук, фаъолияти бонкӣ, хусусигардонӣ ва ғайра қабул гардиданд.

Лоиҳаҳо ва барномаҳои инвеститсионӣ стратегияҳо, консепсияҳо ва дигар ҳуҷҷатҳоро қайд намудан лозим аст. Дар солҳои аввали истиқлолият дар лоиҳаҳои таҳиягардида саҳми ҷумҳурӣ нишон дода намешуд, зеро дар буҷети мамлакат маблағҳо ниҳоят кам мавҷуд буданд. Ҳатто ҳангоми ташкили баъзе корхонаҳои муштарак ҳиссаи Тоҷикистон баъди ба баҳрабардорӣ супоридани он пардохта мешуд. Ин норасоӣ дар лоиҳаю барномаҳои оянда бартараф карда шуд. Дар «*Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2015)* сиёсати хориҷии кишвар нисбати кишварҳо ва минтақаҳои мухталиф сабт ёфтаанд.

Ин ҷо махсусан созишномаҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаро қайд намудан лозим аст. Чунин созишномаҳои заминавӣ дар бораи ҳифзи ҳамкориҳои иқтисодиву техникӣ, сармоягузориҳои мутақобила, пешгирии андозситонии дубора ва ғайра бо Федератсияи Россия, Хитой, Эрон, Туркия ва даҳҳо кишварҳои дигар ба имзо расиданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ ҳиссаи маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ тамоюли пастравӣ дошт (соли 1991 – 16%, 1996 - 8,6, 1997 – 13, 1999 – 6,7, 2000- -6%). Дар соли 1999 маблағгузории асосӣ ба ҳар сари аҳолӣ 9 доллари амрикоиро ташкил медод. Дар солҳои 2002-2012 маблағгузории асосӣ қариб 22 маротиба афзуд. Махсусан дар сохтмон, саноат ва нақлиёт, савдо, бунёди истиқомтгоҳҳо маблағгузорӣ ба дараҷаи зиёд афзоиш ёфт.

Бо вуҷуди ин ҳаҷми сармоягузориҳои умумӣ ҳанӯз ҳам дар сатҳи паст қарор дорад ва нишондиҳандаи миёнасолии он нисбати ММД 12-13 фоизро ташкил медиҳад, ки ин пешрафти зарурии иқтисодиёти мамлакатро таъмин карда наметавонад.

Дар солҳои 2010-2014 ҳаҷми сармоягузориҳо ба сохтмони асосӣ аз 4 миллиарду 669 млн. то ба 7 миллиарду 492 млн сомонӣ зиёд шуда, рушди 160, 5%-ро дар давраи зикршуда ташкил кардааст. Ҳиссаи инвеститсияҳои давлатӣ дар солҳои 2010-2014 нисбати маблағгузориҳо аз манбаъҳои дигар камтар ҳам бошад, вале суръати афзоиши он дар ҳаҷми 0,3 банди фоизӣ баландтар аст. Инро дар маълумотҳои дар ҷадвали 1 овардашуда дидан мумкин аст. Вале аз

сармоягузориҳои аҳолӣ ҳамаги 1,1-1,5 фоизи ММД ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда нисбати сармоягузориҳои хориҷӣ (қариб 8,4 фоиз) ва давлатӣ (6,8 фоиз) хеле кам мебошад ва аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ ҳанӯз механизми ба сармоягузорӣ табдил ёфтани пасандозҳои аҳолӣ пурра такмил наёфтааст. Ҳолати пурраи маблағгузориҳо дар ҷадвали поён оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Таркиби маблағгузориҳо бо сармояи асосӣ

	2010	2011	2012	2013	2014	Сур. рушд
Маблағгузорӣ ҳамаги млн сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби маблағҳои	4,669,4	4,988,3	4,540,2	5,796,8	7,492,7	1,6
Давлатӣ	1,677,3	2,490,0	2,018,5	2,426,0	3,104,0	1,8
Аҳолӣ	3562	4524	4225	4227	5380	1,5
Ташкилотҳои дигар	2,635,7	2,045,9	2,099,2	2,905,8	3,850,6	1,5
Сармоягузории умумӣ нисбати ММД	18,9	16,5	12,5	14,3	16,4	0,9
Маблағгузории давлатӣ нисбати ММД	6,8	8,3	5,6	6,0	6,8	1,0
Маблағгузории ташкилотҳои дигар нисбати ММД	10,7	6,8	5,8	6,0	8,4	0,8
Маблағгузории аҳолӣ нисбати ММД	1,4	1,5	1,2	1,1	1,2	0,9

Ҳиссаи сохтмони нав аз 26,7 то қариб 60 фоиз густариш пайдо кард, корхонаҳои мавҷуда камтар мавриди барқарорсозӣ қарор гирифтанд, ки дар дигар кишварҳои пешрафта ин маъмул нест. Пастшавии дараҷаи таҷдиди фондҳои асосии истеҳсолӣ дар маҷмӯъ дар баланд гардидани дараҷаи фарсудашавии ин фондҳо

зуҳур ёфтанд ва айни замон ин нишондиҳанда 65-85 фоизи соҳаҳои истеҳсолиро (ғайр аз саноату алоқа) ташкил медиҳанд. Дар кишвар коэффитсиенти аз истифодабарӣ баромадани фондҳои асосии истеҳсолӣ аз коэффитсиенти ба баҳрабардорӣ супурдани онҳо пеш гузаштааст. Дар ин самт кӯшишҳо барои беҳбуди авзоъ ба назар мерасанд, яъне сохтори истеҳсолот ва базаи техникии он ташаккул меёбанд, низоми идоракунӣ такмил ёфта, омили инсонӣ низ мавқеи муносиб пайдо мекунад.

Дар давраи зикршуда хароҷот ба корҳои сохтмону монтаж 15,2 банди фоизи афзудааст, вале вазни қиёсии фондҳои асосӣ бо шумули таҷҳизоти технологӣ 21,5 фоиз кам шудааст. Хавфи чунин тамоюл дар он мебошад, ки эҳтимоли аз фаъолият бозмондани корхонаҳои амалкунанда ба воқеият табдил меёбад.

Сармоягузориҳо бештар ба соҳаҳои саноат, нақлиёт ва алоқа, сохтмон ва сохтмони манзил ҷалб гардидаанд. Дар саноат тамоюли пастравӣ дар нақлиёт ва алоқа, сохтмон ва сохтмони манзил тамоюли баландшавии ҳиссаи онҳо ба назар мерасад. Вале фарқияти сармоягузориҳо дар сохтмони истиқоматгоҳҳо ва хоҷагии манзил сол то сол зиёд мегардад. Масалан, соли 1991 таносуби сохтмони хонаҳои истиқоматӣ (бо шумули сохтмони инфиродии хонаҳо) 3,4:1–ро ташкил медод. Ин нишондиҳанда соли 2012 ба 9,8:1 расид ва дар солҳои минбаъда афзоиш ёфт. Дар натиҷа тамоми инфрасохтори бисёр хонаҳо дар шаҳрҳои мухталифи ҷумҳурӣ хароб гардид.

Дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна ҳар сол якфоизӣ маблағгузориҳои асосӣ сурат гирифтааст. Дар соҳаи илм бошад сармоягузориҳо қариб, ки ба назар намерасанд. Дар шароити тараққиёти инноватсия ин ҷанба бояд ба эътибор гирифта шавад.

Дар шароити рушд наёфтани бозори молиявӣ маҳз бонкҳо ҳамчун табдилдиҳандаи пасандозҳо ба сармоягузориҳо хизмат менамоянд. Ҳаҷми амонатҳои аҳолӣ бо сомонӣ дар соли 2014 нисбати соли 2001 1861 баробар, бо асъори хориҷӣ 2312 маротиба афзуд. Ин аз зиёд шудани даромади аҳолӣ шаҳодат медиҳад. Яке аз манбаъҳои асосии пасандозҳо ин интиқолоти пули муҳоҷирини меҳнатӣ мебошад. Маблағҳои аз муҳоҷирони меҳнатӣ воридшуда солҳои пеш хеле зиёд буданд. Масалан, дар соли 2012 онҳо 4,7 миллион долларро ташкил доданд, ки ин нисбати ни-

шондиҳандаи соли 2006 4,7 маротиба зиёд аст. Соли 2015 маблағҳои фиристодаи муҳоҷирон то сатҳи 1,3 млрд. доллари амрикоӣ коҳиш ёфт.

Дар солҳои 2007-2013 қарзҳои бонкҳо ба инвеститсияи дохилӣ 16,4 миллиард сомониро ташкил дод, ки дар он қарзҳои дарозмуддат ҳамагӣ 20,9 фоизро ташкил медиҳанд. Қариб 80 фоизи қарзҳо барои пӯшонидани хароҷоти ҷории корхонаҳои тиҷоратӣ сарф гардидаанд. Бинобар ҳамин зарур аст, *дар нашрияҳои оморӣ ҳаҷми қарзҳои барои фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои тиҷоратӣ ҷудонамудаи бонкҳо дарҷ карда шавад.*

Осебпазирии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи хатарҳои қарзӣ, нақдӣ, молиявӣ, асъорӣ ва ғайра мебошад. Хатари қарз бар асари ҷудо намудани маблағҳои зиёди қарзӣ, мавҷуд набудани инфрасохтори самараноки молиявӣ ва маданияти қарздиҳӣ хеле зиёд шудааст.

Бинобар ҳамин татбиқи чораҳои макропруденсиалӣ, ки ба муътадилгардонии ҳолати бонкҳо, идоракунии хатарҳо, такмили мониторингӣ хатарҳои асъорӣ нигаронида шудаанд, зарур мебошанд.

Барои татбиқи иқтидорҳои инвеститсионӣ шабакаҳои хизматрасониҳои молиявиро тавсиа бахшидан, хизматрасониҳои брокерӣ, идоракунии сармоягузории мизоҷон тавассути фондҳои ҳиссавӣ, рушди фондҳои ғайридавлатии нафақавиро таъмин намудан лозим аст.

Чӣ тавре ки мебинем, дар ҷумҳурӣ суръати рушди ММД нисбати рушди сармоягузории асосӣ 15,6 фоиз кам мебошад. Дар аксари минтақаҳои ҷумҳурӣ суръати афзоиш коҳиш ёфтааст. Танҳо дар Душанбе ин нишондиҳанда мусбат арзёбӣ гардида, 13,7 фоизро ташкил додааст. Дар соли 2015 аксари сармоягузориҳо дар шаҳри Душанбе сурат гирифтааст. Дар ин давра дар пойтахт нисбати тамоми минтақаҳои боқимонда 1,7 маротиба бештар сармоягузорӣ амалӣ гардидааст. Ин аз он ҷиҳат мебошад, ки дар Душанбе инфрасохтори хуб мавҷуд мебошад ва таъминоти барқ ба таври доимӣ буда, дар ин самт маҳдудият мавҷуд нест.

Дар ҷадвали зерин ҳолати маблағгузорӣ дар минтақаҳо инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 2

Сохтори минтақавии маблағгузории асосӣ (бо %)

	002	003	004	005	006	007	008	009	010	011	012	013	014
Сармоягу-зории асосӣ	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00
Аз ҷумла													
ВМКБ	,7	3,6	0,3	1,9	,4	,3	,6	,2	,2	,4	,2	.8	,2
Вилояти Суғд	4,4	6,9	5,7	7,1	4,6	4,4	8,3	1,8	3,1	8,2	3,2	1,2	8,4
Вилояти Хатлон	4,6	9,5	7,9	6,1	2,8	1,09	1,8	6,2	0,3	9,7	2,4	1,4	8,5
ш. Душанбе	0,4	1,7	3,5	7,5	3,4	0,2	9,2	9,2	0,0	8,5	3,6	4,6	6,7
НТҶ	7,9	8,3	2,6	7,4	6,8	0,2	9,1	0,6	1,4	1,2	8,6	0,0	3,2

Сармоягузориҳори хориҷӣ дар он соҳаҳое сурат гирифтаанд, ки аз онҳо даромади зиёд гирифтан мумкин аст. Ин соҳаҳо соҳаҳои истихроҷи маъдан ва саноати бофандагӣ ва ғайра мебошанд. Дар солҳои 1991-2003 ба соҳаҳои мазкур мутаносибан 19 ва 18,1 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо рост меоянд. Дар соҳаи молия низ сармоягузориҳои бештар ба назар мерасанд.

Дар солҳои минбаъда сармоягузории хориҷӣ бештар ба соҳаҳои саноату сохтмон ва молия ҷалб гардид. Дар солҳои 2007-2015 ба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ 700,3 млн., энергетика 596 млн., сохтмон 338 млн., алоқа 378, млн. долл. ИМА сармояи хориҷӣ сарф гардидааст. Дар ин давра истеҳсоли тилло, нуқра ва консентратҳои мухталиф, масолеҳи сохтмонӣ зиёд гардида, коркард ва содироти онҳо ба роҳ монда шуд. Бо ҳамкории Федератсияи Россия ва Эрон нерӯгоҳҳои барқии «Сангтӯда -1» ва «Сангтӯда -2», бо ҳамкории Хитой нерӯгоҳҳои гармидиҳии барқӣ сохта, ба баҳрабардорӣ супурда шуданд.

Дар солҳои аввали истиқлолият ҳаҷми сармоягузории мустақими хориҷӣ ночиз буд. Масалан дар солҳои 1992-2003 ҳар сол ба ҳисоби миёна 28,5 млн. сомонӣ сармояи мустақим ҷалб гардидааст. Чӣ тавре ки рақамҳои расми 1 гувоҳӣ медиҳанд, ҳаҷми сармоягузориҳо хеле кам буда, онҳо ноустуворанд.

Тадқиқоти дар он солҳо гузаронидашуда нишон доданд, ки дар ҷумҳурӣ хатари сармоягузорӣ хеле бузург буд. Аз рӯйи маълумоти маҷаллаи «Еуромани» дар соли 1997 аз рӯйи баҳодиҳии 100-хола нишондиҳандаи дараҷаи эътимоднокии сармоязгузории аз ҳама паст – 13,7 холро ташкил медод. Ин дар ҳоле буд, нишондиҳандаҳои Қирғизистон 20, Россия 18 ва Узбекистон 18 холро ташкил медод[2].

Диаграммаи 1

Ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои 1991-2003

Дар солҳои 2010-2015 бошад, ҳаҷми миёнасолии сармоягузориҳои мустақим 166 млн. долларро ташкил дод. Дар ин давра, бо истиснои соли 2013 афзоиши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ тамоюли мусбат пайдо намуд. Қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2015 ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ нисбати нишондиҳандаи соли 2010 қариб 30 маротиба афзудааст. Инро дар ҷадвали зайл дидан мумкин аст.

Диаграммаи 2

[2]Хасанов М.М., Юлдошев С.С. Инвестиционный климат в Таджикистане и пути обеспечения его благоприятности на основе институциональных преобразований. -С. 5. ТАСФЕГО, 2001.

Динамикаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. долл. ИМА)

Сармоягузориҳои хориҷӣ аз нигоҳи кишварҳо. Дар солҳои истиқлолият дар сармоягузорӣ таҳаввулоти калон дида мешавад.

Диаграммаи 3

Даҳ кишвари асосии сармоягузор ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои 1991 – 2004 (млн. долл. ИМА)

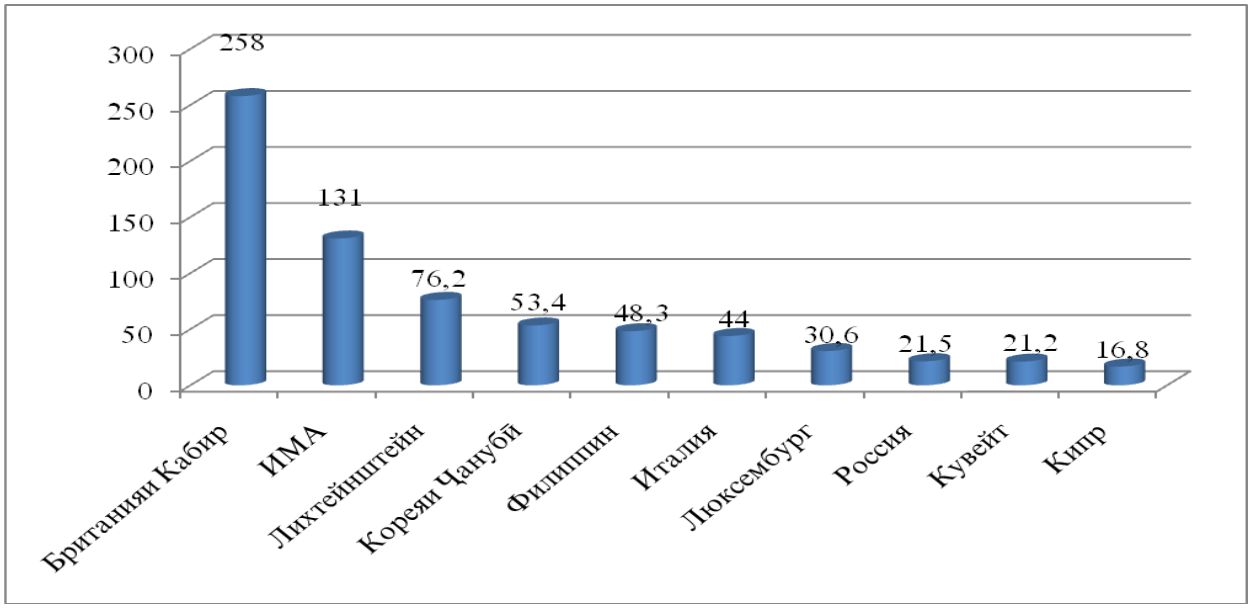

Ҷиҳати характерноки давраи минбаъда аз он иборат аст, ки мавқеи кишварҳо дар сармоягузорӣ тағйир ёфт. Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки дар қатори даҳ кишвари сармоягузор набуд, ба ҷойи аввал баромад. Ҳаҷми сармоягузориҳои ин кишвар

то соли 2016 ба 1449,4 миллион долл. ИМА расид. Мутахассисони хитоӣ дар соҳаҳои истихроҷи канданиҳои фоиданок, сохтмони корхонаҳои кимиёӣ, сементбарорӣ, хиштбарорӣ, коркарди нафт, бунёди роҳҳои оҳану автомобилгард, хатҳои интиқоли барқ, зеристгоҳҳо ва ғайра ҳамкорӣ менамоянд. Федератсияи Россия, ки дар мақоми ҳаштум қарор дошт ва сипас ҷойи якумро гирифт, ба ҷойи дуюм гузашт. Ҳоло сармоягузориҳои ин кишвар 1,4 млрд. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад. Британия Кабир бо сармоягузорӣ дар ҳаҷми 453,4 млн. долл. ИМА дар мақоми сеюм қарор гирифт (ниг. ба диаграммаи 2.).

Як хусусияти дигари сармоягузорӣ аз он иборат буд, ки дар қатори Россия боз ду кишвари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ – Қазоқистон (дар ҷойи чорум) ва Озарбойҷон (дар ҷойи ҳаштум) низ ба кишварҳои сармоягузори Тоҷикистон шомил гардиданд. Яъне дар замони истиқлолият ин кишварҳо пешрафти иқтисодашонро таъмин карда, дар кишварҳои хориҷӣ сармоягузорӣ намуданд.

Диаграммаи 4

Даҳ кишвари асосии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои 2007 – 2015 (млн. долл. ИМА).

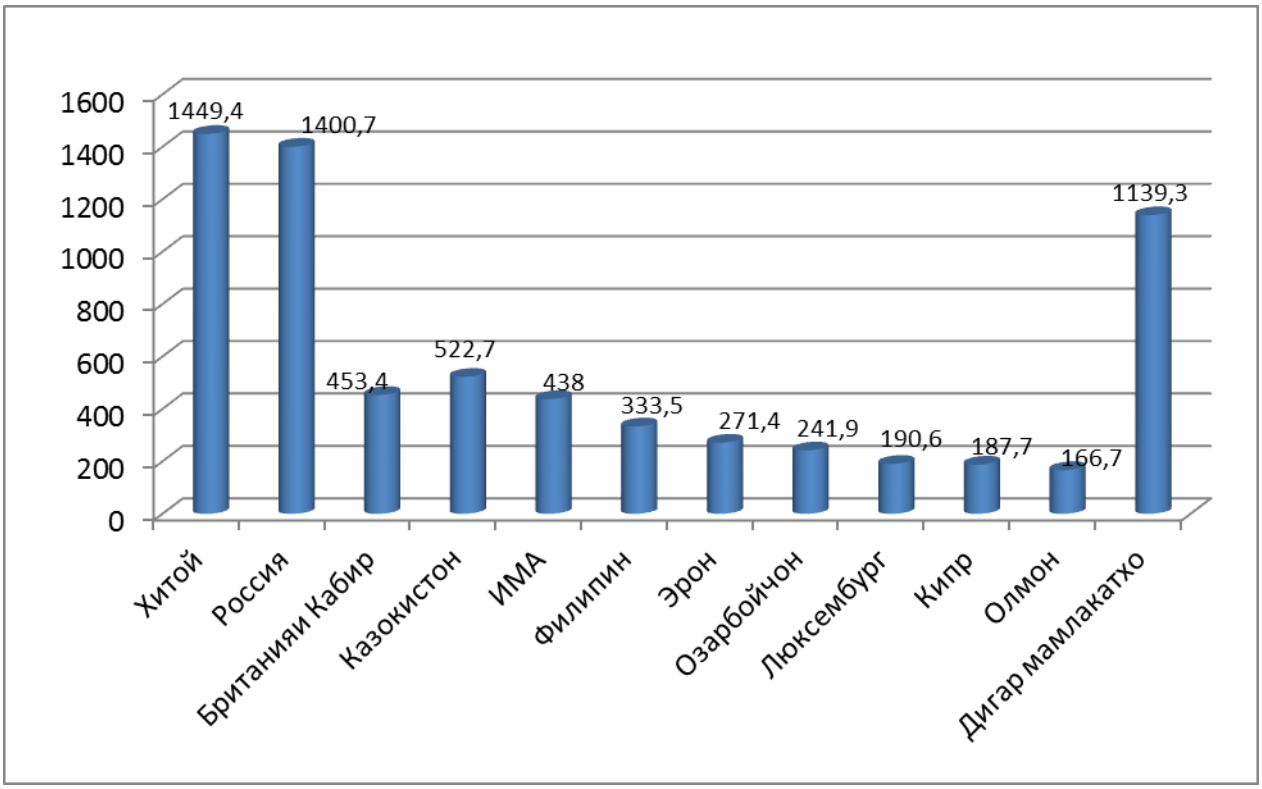

Ҳаҷми сармоягузории хориҷӣ дар маҳалҳо фарқ мекунад. Дар соли 2015 аз ҳам бештар ба шаҳри Душанбе (58,8%), вилояти Хатлон (20,8%), вилояти Суғд (15,1%) сармоягузориҳои хориҷӣ ҷалб гардидаанд. Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (3,8%) ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (1,4%) сармоягузориҳо нисбатан каманд.

Дар барномаҳои стратегии миллии мамлакат рушду нумӯи ҷумҳурӣ дар асоси принсипҳои асосии превентивӣ, индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардидааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давраи ояндаи прогресси илму техника давраи рақобати тезутунд, ниҳоят душвор ва хеле пурмасъулият буда, раванди истеҳсолот таҳти таъсироти пуршиддати омилҳои дохиливу хориҷӣ ҷараён мегирад. Бинобар ҳамин, дар барномаҳои зикршуда вариантҳо, сенарияҳои мухталифи рушд пешниҳод гардидаанд. Таҳлили амиқу асосноки тараққиёти мувофиқ, созгор ва самараовар, ки пешрафти босуръат ва устувори иқтисодиёти мамлакатро дар сатҳи зарурӣ пешбинӣ менамояд, аз бисёр ҷиҳат ба ташкилу такмили механизми сармоягузорӣ ба истифодаи оқилонаю саривақтии сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ вобаста хоҳад буд.

Бинобар тағйироти беруна ба истифодаи захираҳои дохилӣ бештар аҳамият додан зарур аст, зеро натиҷаҳои молиявии онҳо дар худи мамлакат боқӣ мемонанд ва ба кишварҳои хориҷӣ интиқол дода намешаванд.

Дар Тоҷикистон аммортизатсия қариб, ки дар сармоягузорӣ иштирок наменамояд. Зарур аст, ки *дар қонунгузорӣ, махсусан дар Кодекси андоз характери сармоягузорӣ доштани истеҳлок қайд карда шавад,* даструрамали нав дар бораи тарзи қабули истеҳлок таҳия карда шуда, ҳисоби он аз ҷониби комиссияи ба мустақил ба роҳ монда шавад.

Дар баробари усулҳои маъмуливу анъанавӣ усулҳои барориши саҳмияҳо ва дигар коғазҳои қиматнок, ташкили сармоягузории дарозмуддат аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ва шарикон, воситаҳои нафақавию суғуртавии ғайридавлатӣ татбиқ гардад.

Дар солҳои охир таваҷҷӯҳи сармоягузорони хориҷӣ ба Тоҷикистон зиёд шудааст. Онҳо ба лоиҳаҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ бештар таваҷҷӯҳ менамоянд. Баста шудани шартномаҳо дар байни чор давлати минтақа – Тоҷикистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Покистон дар доираи лоиҳаи «CASA- 1000» оид ба истеҳсол ва интиқоли нерӯи барқ, созишнома бо ширкатҳои Италия оид ба бунёди НБО «Роғун», созишномаи бунёди роҳи оҳани минтақавии Тоҷикистон-Афғонистон-Туркманистон, ҳамкорӣ дар заминаи истифодаи конҳои ояндадори мамлакат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки сармоягузорӣ боз ҳам тавсиа пайдо менамояд ва минбаъд низ иқтидору эътибори Тоҷикистони соҳибистиқлол боз ҳам афзунтар мегардад.

АДАБИЁТ

1. Джурабоев Г.Д., Егорова Н.Е., Шарифбаева Ф. Ф. «Некоторые вопросы совершенствования инвестиционных кредитных мехнизмов взаимодействия предприятия». Экономика Таджикистан: стратегия развития. 2007, №4.
2. Закон Республики Таджикистан «Об иностранных инвестициях Республики Таджикистан» от 10.03.92, №554.
3. Рахимов Р.К. Соотношение сбережений и инвестиции в экономике Таджикистана. Экономика Таджикистана. 2007, №4.

4. Рахимов А.М. Путы повышения эффективности в отраслях Республик Таджикистан, использующих импортные инвестиционные товары. Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2009, 2001.
5. Селезнев А. Условия активизации инвестиционного процесса// Экономист, 2006, №9.
6. Тошматов М.Н. Инвестиционная политика промышленных предприятий в условиях неопределенности и риска// Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2008.№2.

ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Г. РАСУЛОВ,
к.э.н., начальник управления макроэкономических исследований Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан,
тел.: 93-419-18-81, E-mail: rasulov53@mail.ru

В статье анализируется процесс создании и совершенствования инвестиционного климата в Республике Таджикистан за годы преобретения государственной независимости. Особенно отмечается приянтие соотвествующего законодательства, формирование структуры и рост объема капитального стороительства, привлечение иностранных инвестиций по отраслям и регонам республики. Даются рекомендации для улучшения инвестиционных процессов.

Ключевые слова: *инвестиции, иностранные инвестиции, капиталовложения, эффективность проектов, банковская система, переводы трудовых мигрантов, источники инвестирования, совместные предприятия, собственные средства, депозиты населения, существующие риски, прямые иностранные инвестиции, потрфельные инвестиции, прочие инвестиции, основные фонды, амортизационные фонды.*

FORMATION AND IMPROVEMENT OF INVESTMENT POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN YEARS OF THE STATE INDEPENDENCE

G. RASULOV,
candidate of economic sciences, Head of Department for of Macroeconomic Researches of the Center of Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan,
ph.:. 93-419-18-81, E-mail: rasulov53@mail.ru

In this article is analyzed the process creation and improvement of investment climate in the Republic of Tajikistan for years of acquisition of the state independence. Especially is noted preparation of the relevant legislation, formation of structure and growth of volume of a capital, attraction of foreign investments on branches and regons of the republic. It is given the recommendations for improvement the investment process.

Keywords: *investments, foreign investments, capital investments, efficiency of projects, a banking system, the translations of labor migrants, investment sources, joint ventures, own means, deposits of the population, existing risks, direct foreign investments, portfolio investments, other investments, fixed assets, redemption funds.*

УДК 330.322.01.

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ф.М. ГАФАРОВ,
соискатель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана,
тел.: 918 90 50 52, E-mail: f.gafarov@mail.ru.

В статье рассмотрены и анализированы статистические данные об инвестиционном ситуации и ВРП в экономике регионов Республики Таджикистан. Тренд анализа позволил выявить наиболее привлекательные регионы страны. Сделаны авторские выводы и предложений.

Ключевые слова: *инвестиция, инвестиционные потенциал, инвестиционный проект, инвестиционный привлекательность, инвестиционный климат, прямые иностранные инвестиций, капиталовложения, ВРП, динамика, анализ, регион.*

В современных условиях развития экономики Таджикистана вопрос привлечения инвестиций и подъём производства является актуальным, важным и необходимым. В зависимости от успешного решения данного вопроса, определяется дальнейшее социально-экономическое развитие Республики Таджикистан и ее регионов. Привлечения инвестиций в регионах страны требует эффективной организации инвестиционного процесса и целевого использование инвестируемых средств.

Анализ инвестиционного климата является важным элементом выработки государственной и региональной политики привлечения и использования капитала, поскольку он дает системное представление о факторах, воздействующих на инвестора, предоставляет возможность глубже оценить ситуацию в стране или в отдельном регионе, позволяет осознать мотивацию поведения партнера. [1]

Необходимо отметить, что за 25 лет государственной независимости, особенно после достижения национального примирения в 1997 г., Правительство Республики

Таджикистан уделяло большое внимание развитию регионов страны, и вопросами привлечения иностранных инвестиций в экономику страны и её регионов. Так, за последние 8 лет (2007-2015 гг.) в стране привлечено иностранных инвестиций на общую сумму 6 млрд. 663 млн. долларов США. [3]

В годы независимости, как ранее было подчеркнуто в Послании Президента Республики Таджикистан - Э.Рахмона Маджлиси Оли (Парламент) РТ от 26 апреля 2013 г., на развитие ГБАО было направлено 4,8 млрд.сомони, Хатлона - 10,7 млрд. сомони, Согда - 12,0 млрд. сомони, г.Душанбе - 7 млрд. сомони и районов республиканского подчинения (РРП) - 8 млрд. сомони. В целом за годы независимости на реализацию инвестиционных проектов, связанных с развитием городов и сел страны, было направлено 42,5 млрд. сомони. [5]

В результате успешной реализации региональной политики государства за последние десятилетия существенно вырос экономический потенциал регионов и их вклад в развитие национальной экономики, о чем свидетельствует рост валового регионального продукта (ВРП) регионов Республики Таджикистан (табл.1).

Исходя из данных табл.1 следует отметить, что динамика ВРП в период 2010-2014 гг. находится на позитивном уровне роста, что общая сумма ВРП по Республике Таджикистан в 2014 г., по сравнению с 2010 г., превышает на 176,1%. Наиболее значимый рост среди всех регионов страны в 2014 году наблюдается в Хатлонской области, что составляет 11696,3 млн. сомони или 29,78%.

Следует подчеркнуть, что региональная ситуация в инвестиционном рынке Республики Таджикистана находится в неравномерности. Поэтому усиливается необходимость детального анализа притока инвестиций в стране и её регионах.

Таблица 1

Динамика ВРП регионов Республики Таджикистан
в период 2010-2014 гг., млн.сомони

Республика	2010	2011	2012	2013	2014	2014/2010, %
Таджикистан, всего	22308.8	26446.3	31996.1	35759.4	39277.2	176.1
Удельный вес ВРП к ВВП, в %	*90.3*	*88*	*88.5*	*88.2*	*86.1*	*95.3*

в т.ч.: - г.Душанбе	5201.5	6298.7	7401.7	8657	9394.7	**180.6**
- Согд	5716.2	7032.7	8749.8	10141.2	11001.5	**192.5**
- Хатлон	6493.2	8050.8	9799.9	10223.7	11696.3	**180.1**
- РРП	4481.9	4681.8	5495.8	6071.6	6467.3	**144.3**
- ГБАО	416	382.3	548.9	666	717.4	**172.5**

Составлено по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. –Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2015. - С.189.

Необходимо отметить, что основой развития инвестиционной деятельности, как региона, так и государства в целом, составляют реальные инвестиции, которые преимущественно осуществляются путем капитальных вложений. Капитальные вложения играют важную роль в развитии страны и её регионов, как в развитии инвестиционной деятельности регионов страны, так и в развитии инвестиционной деятельности экономики страны в целом.

По анализу капитальных вложений по отраслям экономики страны видно, что основная доля капитальных вложений приходится в сферы развития промышленности регионов страны, но эти средства в основном приходятся на г.Душанбе и РРП, которые являются более промышленно-развитыми регионами.

Анализ данных табл. 2, свидетельствует о том, что сумма капиталовложений за счет всех источников финансирования в 2014 г., по сравнению с 2010 г., превышает на 60,5%. г.Душанбе в 2014 г. относительно больше привлекло капитальных вложений за счет всех источников финансирования по сравнению с другими регионами страны, которые составили 2746,6 млн. сомони или 36,7% от источников финансирования капитальных вложений.

Таблица 2

Динамика капитальных вложений за счет всех источников финансирования в период 2010-2014 гг., млн. сомони.

	Годы					
Республика Таджикистан, всего	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2014/2010, %**
	4669.1	**4988.1**	**4540**	**5796.8**	**7492.7**	**60.5**
в т.ч.: - г.Душанбе	933.3	1420.8	1070.9	2005.2	2746.6	**194.3**
- РРП	996.7	1557.9	1298.2	1155.9	1732.1	**73.8**
- Согд	610.6	902.7	1047.6	1230	1380.9	**126.2**
- Хатлон	1884.8	984.9	1021.2	1242.4	1391.3	**-26.2**
- ГБАО	243.7	121.8	102.1	163.3	241.8	**-0.8**

Составлено по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. –Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2015. - С.301.

В РРП общая сумма капитальных вложений в 2014 году составляла 1732,1 млн. сомони или равно 23,11% от общей суммы всех источников финансирования капитальных вложений. В Согдийской области общая сумма за счет всех источников финансирования капитальных вложений в 2014 году составляет 1380,9 млн. сомони или равна 18,43%. В Хатлонской области общая сумма за счет всех источников финансирования капитальных вложений в 2014 году составляет 1391,3 млн. сомони или равна 18,57%. В ГБАО общая сумма за счет всех источников финансирования капитальных вложений в 2014 году составляет 241,8 млн. сомони или равна 3,22%. Следует отметить, что из всех привлеченных источников финансирования капитальных вложений регионов Республики Таджикистан, на ГБАО приходится значительно меньше по сравнению с другими регионами страны.

Необходимо подчеркнуть, что если проанализировать за последние годы динамику и структуру капитальных вложений за счет всех источников финансирования по регионам Республики Таджикистан, которая ранжирована нами в диаграмме 1, то наиболее промышленно развитым по сравнению с другими регионами является г.Душанбе.

Анализируя данные диаграммы 1, динамика капиталовложения за счет всех источников финансирования по регионам, а именно по г.Душанбе Республики Таджикистан видно, что в 2014 году капитальные вложения за счет всех источников

финансирования по сравнению с 2010 годом увеличились в 1,6 раза. Только в 2010 г. отмечается тенденция уменьшения капитальных вложения в г.Душанбе, а в предыдущие годы идет плавный подъем капиталовложений в этом регионе, и составляет 933,3 млн. сомони или равно 20% от общей суммы всех источников финансирования капитальных вложений за этот период.

Диаграмма 1

Динамика капиталовложения за счет всех источников финансирования по регионам Республики Таджикистан

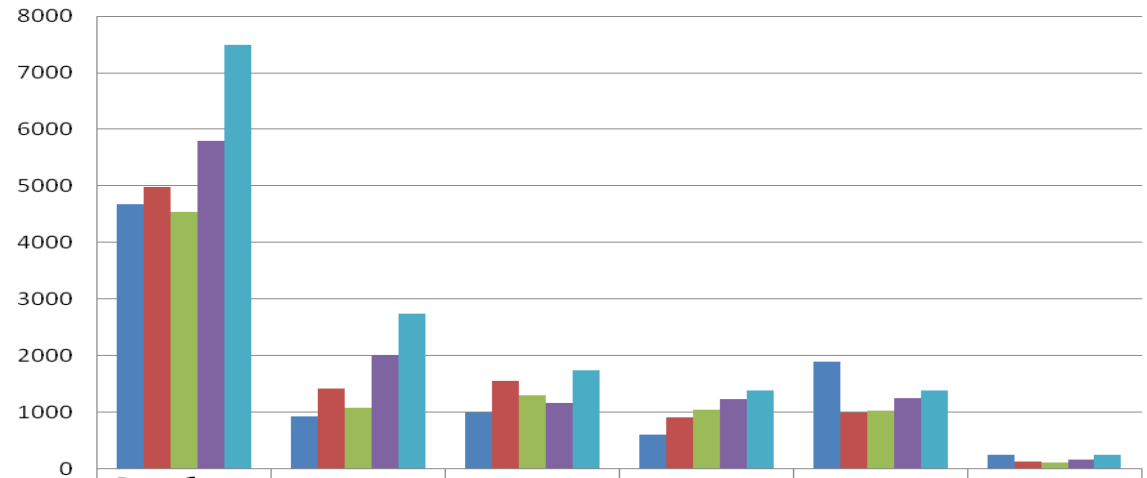

	Республика Таджикистан	г.Душанбе	РРП	Согд	Хатлон	ГБАО
2010	4669.1	933.3	996.7	610.6	1884.8	243.7
2011	4988.1	1420.8	1557.9	902.7	984.9	121.8
2012	4540	1070.9	1298.2	1047.6	1021.2	102.1
2013	5796.8	2005.2	1155.9	1230	1242.4	163.3
2014	7492.7	2746.6	1732.1	1380.9	1391.3	241.8

Так, исходя из анализа данных табл.3, необходимо отметить, что в экономике регионов Республики Таджикистан наблюдаются темпы роста ВРП и региональное капиталовложение за счет всех источников финансирования в период 2010-2014 гг. Однако отклонения в разделе региональное капиталовложение за счет всех источников финансирования придется в 2012 году, которое уменьшилось на 2,8% аналогично к базисному периоду (диаграмма 2.2.2). В 2012 году темпы прироста ВРП значительно превысили темпы прироста капиталовложения на 46,2%, а в 2014 на 15,6%.

Таблица 3

Темпы роста ВРП и регионального капиталовложения за счет всех источников финансирования в 2010-2014гг., % к предыдущему году

Наименование показателей	2010	2011	2012	2013	2014
Темпы роста ВРП, % *(год к предыдущему году, 2010=100%)*	100	118.5	143.4	160.3	176.1
Темпы роста регионального капиталовложения за счет всех источников финансирования, % *(год к предыдущему году, 2010=100%)*	100	106.8	97.2	124.2	160.5

Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2015.

Диаграмма 2

Темпы роста ВРП и регионального капиталовложения за счет всех источников финансирования в период 2010-2014гг., % к предыдущему году

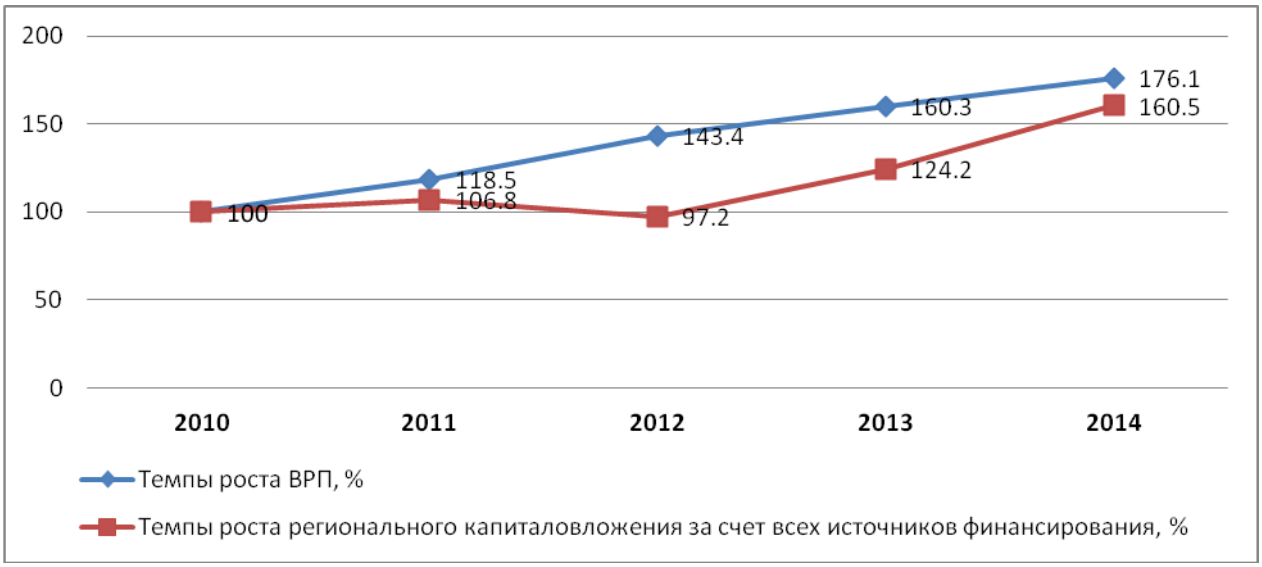

Инвестиционные ресурсы распределяются между регионами страны крайне неравномерно, в основном, в промышленные районы страны. Остальные районы и большая часть перерабатывающих отраслей Республики Таджикистан не имеют возможности использовать инвестиционный потенциал. Так, из анализа данных табл.4 наблюдается, что поступления иностранных инвестиции по регионам Таджикистана имеет тенденцию неравномерного роста. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан общий объем поступления иностранных инвестиции в 2015 году составляет 977,84 млн. долл. США, что по отношению к 2012 года на 23,67% больше, однако неравномерность наблюдается в 2013 году. В этот период общий объем привлеченных иностранных инвестиции по регионам Республики Таджикистан составили 1011,9 млн. долл США, что на 3,36% больше чем в 2015 году.

Таблица 4

Сведения об иностранных инвестициях по регионам Республики Таджикистан за 2012-2015 гг., млн. долл. США.

Иностранные инвестиции		2012		2013		2014		2015	
		млн.долл США	*в % к итогу*	*млн.долл США*	*в % к итогу*	*млн.долл США*	*в % к итогу*	*млн.долл США*	*в % к итогу*
Всего по Таджикистану:		**746.4**	**100**	**1011.9**	**100**	**909.2**	**100**	**977.84**	**100**
т.ч.:	г.Душанбе	596.3	79.89	705.8	69.75	498.2	54.80	574.8	58.80
	Согд	132	17.68	210.2	20.77	251.2	27.63	147.94	15.14
	Хатлон	11.2	1.50	88.1	8.71	108.4	11.92	203.5	20.81
	ГБАО	0	0.00	0.2	0.02	1.5	0.16	14.3	1.45
	РРП	6.9	0.92	7.6	0.75	49.9	5.49	37.3	3.80

Составлено по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. –Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2013-2015.

В трех регионах Республики Таджикистан – г.Душанбе, Хатлонской и Согдийской областей – активность инвестиционного процесса выше, чем в остальных. Следует отметить, что внутри успешных регионов существует значительная неоднородность. Инвестиционный процесс наиболее активен только в одном регионе – г.Душанбе, в котором в 2015 году было привлечено 59% иностранных инвестиций из общей суммы поступления по всем регионам Таджикистана. На рисунке 1 приведены данные по привлечению иностранных инвестиций по регионам Республики Таджикистан в 2015 году.

Диаграмма 3

Поступления иностранных инвестиций по регионам Республики Таджикистан в 2015г., в %

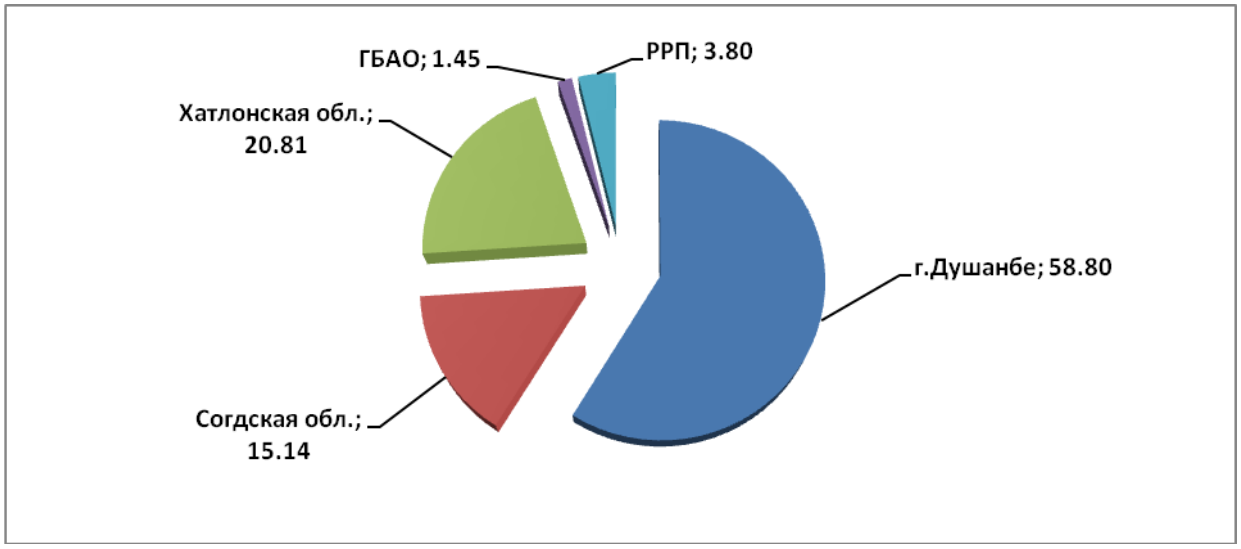

Анализируя данные табл.5, следует отметить, что наибольшая часть прямых иностранных инвестиций приходится на предприятия и сферы промышленности Хатлонской области. Общая сумма прямых иностранных инвестиций всего в Хатлонскую область составляет 189,2 млн. долл. США или 40,18% от общего объема привлеченных прямых иностранных инвестиций в 2015 году.

РРП относительно с другими регионами республики привлекли незначительную сумму 35,7 млн. долл. США прямых иностранных инвестиций на конец отчетного года или 7,58% от общего объема привлеченных прямых иностранных инвестиций.

В Согдийской области общая сумма прямых иностранных инвестиций на конец отчетного года составляет 100,8 млн. долл. США или 21,41% от общего объема привлеченных прямых иностранных инвестиций.

В ГБАО намечалось незначительное поступление, однако по сравнению с предыдущими годами имеет тенденцию роста поступления прямых иностранных инвестиций, которое составляет 13,9 млн. долл. США или 2,95% в 2015 г.

В г.Душанбе общая сумма прямых привлеченных иностранных инвестиций составляет 131,3 млн. долл. США или равно 27,88% от общего объема привлеченных прямых иностранных инвестиций.

Таблица 5

Структура иностранных инвестиций по регионам Республики Таджикистан за 2015 г., млн. долл. США.

Наименование потупило в отчетный период	Республика Таджикистан	г.Душанбе	РРП	Согд	Хатлон	ГБАО
Прямые инвестиции	**470.9**	131.3	35.7	100.8	189.2	13.9
Прочие инвестиции	**506.9**	443.5	1.6	47.1	14.3	0.4
Портфельные инвестиции	**0.04**	0	0	0.04	0	0
Итого:	**977.84**	**574.8**	**37.3**	**147.94**	**203.5**	**14.3**

Составлено по: Данные Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

Таким образом, анализ показывает на рост производства в Хатлонской области, что показывает значительный уровень инвестиционного потенциала данного региона Республики Таджикистан.

Из анализа данных диаграммы 3, структуры иностранных инвестиций по регионам страны, следует сделать вывод о том, что динамика прямых привлеченных иностранных инвестиций по регионам Республики Таджикистан, а именно по Хат-

лонской области в 2015 году по сравнению с другими регионами страны больше. Это свидетельствует о промышленном потенциале данного региона.

Диаграмма 4

Динамика структуры иностранных инвестиций по регионам Республики Таджикистан за 2015 г., млн. долл. США

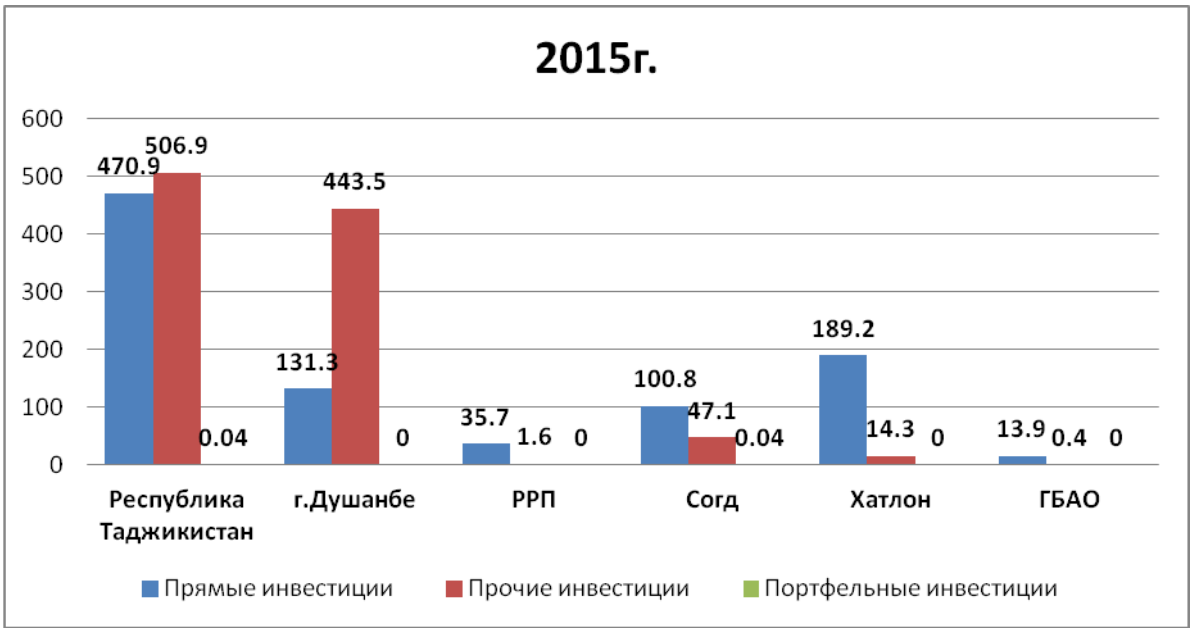

Таким образом, по данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан (диаграмма 4) за 2007 до 2015 г. приток иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан составил 6 млрд. 663,0 млн. долларов США, из которых 2 млрд. 876,5 млн. долларов США составляют прямые инвестиции, 3 млрд. 784,7 млн. долларов США прочие инвестиции и 1,8 млн. долларов США портфельные инвестиции.

Диаграмма 5

Динамика поступления иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан в период 2007-2015 гг., млн. долл. США

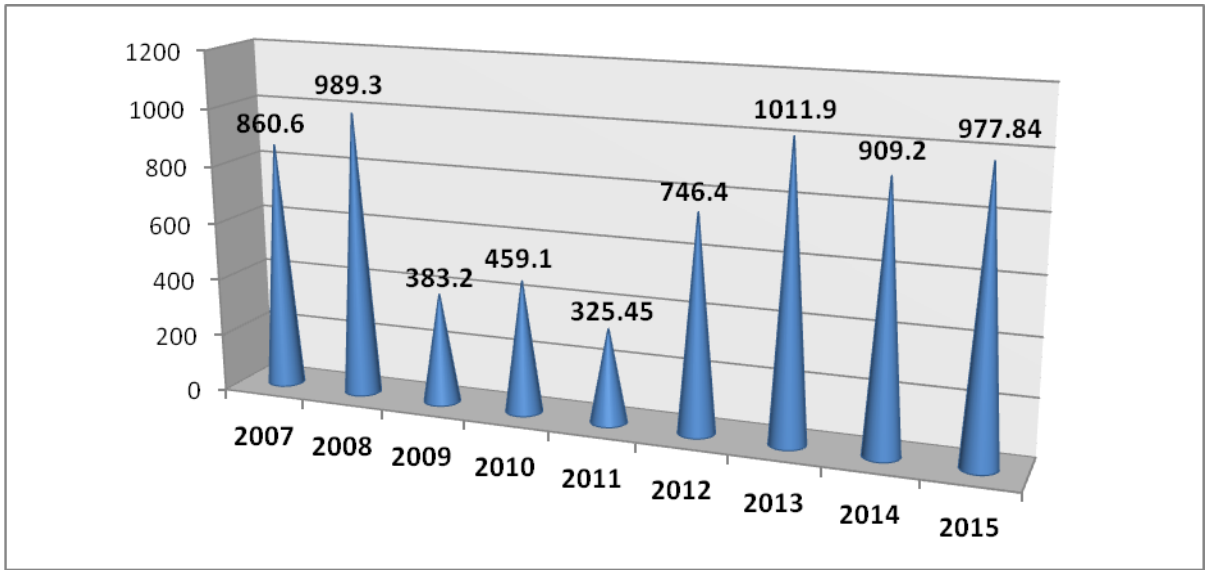

Также уместно отметить, что в этот период, согласно данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, в экономику Республики Таджикистан (диаграмма 5) были привлечены иностранные инвестиции из 51 зарубежных государств, больше всего из Китайя – 1 млрд. 449,4 долл. США (связь, строительство, финансовые услуги, геологическая разведка и изыскания, монтаж технического оборудования, промышленность, строительство и другие виды услуг), России - 1 млрд. 400,7 долл. США (строительство, связь, геологическая разведка, финансовые услуги, здравоохранения, промышленность, строительство, торговля, энергетика, туризм и другие виды услуг), Великобритания - 453,4 млн. долл. США (геологическая разведка и изыскания, строительство, финансовые услуги, промышленность, торговля), Казахстан - 522,7 млн. долл. США (финансовые услуги, геологическая разведка и изыскания, промышленность, торговля), США – 438,0 млн. долл. США (связь, финансовые услуги, образование, сельское хозяйство, здравоохранение, восстановления инфраструктуры и берегоукрепительные работы, строительство, геологическая разведка и изыскания, промышленность), Филиппин – 333,5 млн. долл. США (сельское хозяйство, строительство автодорог, обслуживание, монтаж технического оборудования, финансовые услуги, все аспекты деятельности области управления на государственном уровне, здравоохранение, образование), Иран – 271,4 млн. долл. ИМА (промышленность, строительство, финансовые услу-

ги, торговля), Азербайджан – 241,9 млн. долл. США (финансовые услуги), Люксембург – 190,6 млн. долл. США (финансовые услуги), Кипр- 187,7 млн. долл. США (строительство, туризм, торговля), Германия – 166,7 млн. долл. ИМА (финансовые услуги, монтаж технического оборудования), Объединённые Арабские Эмираты - 159,3 млн. долл. США (финансовые услуги, геологическая разведка и изыскания, промышленность, торговля) и другие государств - 813,3 млн. долл. США.

Диаграмма 6

Динамика поступления иностранных инвестиций со стороны государств, которые больше всего инвестировали в экономику Республики Таджикистан в период 2007-2015 гг., млн. долл. США

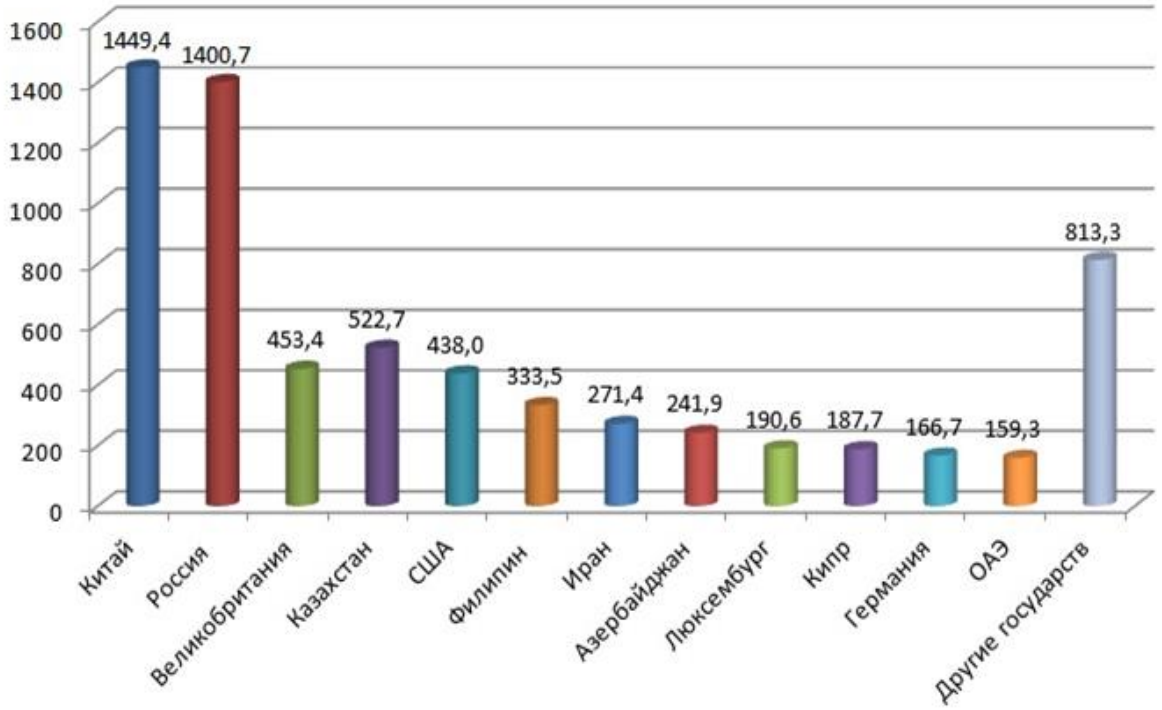

Исследования Программ государственных инвестиций (ПГИ) необходимы для анализа структуры и динамики государственной инвестиционной политики и региональных инвестиционных проектов в регионах Республики Таджикистан. ПГИ включает в себя различные государственные приоритетные инвестиционные проекты. Все инвестиционные проекты в рамках ПГИ рассматриваются с учетом ряда критериев, которые могут способствовать в приоритетности и качественности от-

раслях экономики. Следовательно, ПГИ помогает мобилизовать внешние финансовые ресурсы, тем проектам, которые имеют большой приоритет.

Государственная программа инвестиций, грантов и капитального строительства на 2012-2014 гг. включает 99 проектов на общую сумму 1315 324,95 млн. долларов США. Из этого числа 26 проектов являются действующими на общую сумму 1 332,7 млн. долларов США и 73 новых проекта на общую сумму 13 992,2 млн. долларов США. Финансирование на три учитываемых года определено в объеме 3878,9 млн. долл. США, о чем и свидетельствуют данные табл.6.

Таблица 6

Источники финансирования в рамках ПГИ на 2012-2014 гг., млн. долл. США.

Источники	2012	2013	2014	Всего 2012-2014 гг.
Внешнее финансирование	362.6	1474.9	1629.1	3466.6
в т.ч. - кредит	288	1301.7	1580.7	3170.4
- грант	74.6	173.2	48.4	296.2
Внутреннее финансирование	45.3	194.7	172.3	412.3
в т.ч. - бюджет	33.8	94.5	118.8	247.1
другие источники	11.5	100.2	53.5	165.2
Всего	**407.9**	**1669.6**	**1801.4**	**3878.9**

Источник: Программа государственных инвестиций, грантов и капитального строительства на 2012-2014гг.//Утверждено постановлением Правительства еспублики Таджикистан от 3 декабря 2011 г., № 578. – Душанбе - 16 с.

По ряду проектов, включенных в ГПИ на 2012-2014 гг. из общей суммы отведенных внешних заимствований на 2012 год более 51,7 млн. долл. США не должны рассматриваться в качестве непосредственного заимствования Правительства. К таким проектам можно отнести: «Сокращение энергетических потерь в Согдийской области» «Строительство ЛЭП Таджикистан – Афганистан» и «Замена распределительного оборудования Нурекской ГЭС» (ОРУ-220кВ) и дополнительное финанси-

рование «Частного энергетического проекта Памир», «Реконструкция Кайраккумской ГЭС» и «Формирование единой системы севера Республики Таджикистан». Погашение заимствования по указанным проектам возложено на «ОАХК Барки Точик» и Частную компанию Памир и эти кредиты не погашаются за счет средств бюджета Республики Таджикистан.

Гранты в реализации инвестиционных проектов играют незначительную роль. По правилам подготовки инвестиционных проектов и реализации среднесрочных программ государственных инвестиций, грантов в капитальное строительство в Республике Таджикистан, размер общей суммы проекта в случае привлечения кредита должна быть не менее 5 млн. долл. США. Государственное кредитование ограничивается лишь привлечением льготных кредитов, имеющих грантовый элемент не менее 35%. Размер общей суммы проекта в случае привлечения гранта должна быть не менее 100 тысяча долл. США. [6]

Как показывает анализ, поток инвестиций в экономику страны и её регионы до сих пор не способствовал созданию мощного инвестиционного сектора. Для данного этапа развития инвестиционной деятельности страны характерны такие специфические особенности, как низкие объёмы притока портфельных и прямых инвестиций, крайне низкая конкурентоспособность локальных субъектов предпринимательской деятельности по сравнению с иностранными партнёрами, слабость национальной инновационной, технологической базы и др. На сегодня в связи с имеющимися возможностями и хорошей промышленной базой, по привлечению инвестиции лидирующие позиции занимают г.Душанбе и Согдийская область, однако, при использовании своих потенциальных возможностей и государственной поддержке Хатлонская область, РРП и ГБАО могут по своим специфическим и природно-географическим потенциалам привлечь вниманию инвесторов.

Однако, несмотря на негативные тенденции в мировой экономике и их влияние на экономику страны, в 2013 году рост валового внутреннего продукта сохранился на уровне 7,4%, денежные доходы населения выросли на 16,5%, а месячная заработная плата одного работника на 20%. Достижение макроэкономической стабильности позволило снизить в 2013 году уровень бедности от 38,3% до 35,6% и этот показатель до 2015 года должен снизиться до 30%. [2]

Банковские сбережения населения за последние 5 лет увеличились в более чем 3,2 раза, достигнув в 2013 году 4-х млрд. сомони. [2]

За последние 7 лет в стране построено свыше 1600 новых промышленных предприятий и цехов на 50 тыс. рабочих мест, в том числе промпредприятия по переработке минералов и других видов промышленного сырья, хлопка-сырца, производству стройматериалов, переработке фруктов и овощей и только в прошлом году отечественные предприниматели построили и сдали в эксплуатацию 332 новых производственных предприятий. [2]

Также, в 2015 году, несмотря на влияние мирового финансово-экономического кризиса были обеспечены позитивное экономическое развитие и устойчивость макроэкономических показателей, объем валового внутреннего продукта составил более 48 млрд. сомони, темп его роста – 6% и уровень инфляции – 5%. Уровень бедности снизился до 31%, ВВП на душу населения увеличился на 3,8%. Сумма вкладов в течение года увеличилась на 9 млрд. сомони, или на 35%. [4]

Так, учитывая значительный прогресс, достигнутый Таджикистаном за последние годы в политической стабилизации и рыночных преобразованиях, наблюдается темпы роста поступления инвестиции в экономику страны. Предоставляемые источники заёмных средств по большей части ориентированы на осуществление различных инвестиционных проектов направленных на развитие экономики и проведение реформ. Модернизация основных сфер экономики осуществляется также с целью улучшения и упрощения ведения бизнеса и привлечения дополнительных инвестиций в различные секторы экономики. [1]

Считаем важным привлекать иностранные инвестиции в такие приоритетные отрасли экономики страны, как: гидроэнергетический сектор, горнодобывающий сектор, добыча и обработка драгоценных металлов, камней и полиметаллических руд, телекоммуникация и развитие инфраструктуры, переработка хлопка, переработка фруктов и овощей.

Наряду с этим Таджикистан имеет членство в более чем 30 международных сообществах, что даст позитивный импульс для стимулирования национальной экономики и притока инвестиции в экономику страны. Таджикистану необходимо активизировать и наладить отношения с действующими и новыми партнёрами.

Таким образом, основной вывод состоит в том, что от изменений инвестиционного климата зависит эффективность инвестиционной политики, привлечение инвестиций в экономику страны является жизненно важным средством развития страны и её регионов. Более благоприятное состояние инвестиционного климата влияет на инвестиционную политику и инвестиционный потенциал в сторону ее дальнейшего совершенствования и развития.

Подытожив, отметим, что главными причинами существующей межрегиональной дифференциации и темпов инвестиционного развития в Республике Таджикистан являются отсутствие региональной государственной инвестиционной политики.

Так же к числу причин можно отнести неучастие общества в контроле за использованием инвестиций, низкую инвестиционную активность жителей в регионах, пассивность регионов страны в отношении инвестиционной деятельности.

Поэтому необходимо сформировать механизм взаимодействия всех участников инвестиционного процесса в региональном уровне с целью формирования своей инвестиционной привлекательности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиции в Республике Таджикистан. Исследование, проведенное в рамках проекта ПРООН «Поддержка эффективной национальной координации внешней помощи и продвижения инвестиций». – Душанбе, 2012.

2. Встреча Президента Республики Таджикистан с предпринимателями и инвесторами (г.Душанбе, 14.10.2014г.)//Режим доступа: http://president.tj/ru/node/7705.

3. Официальный сайт Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан//Режим доступа: http://gki.tj.

4. Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан от 20.01.2016г.//www.president.tj.

5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан от 26.04.2013г.//www.president.tj.

6. Правила подготовки инвестиционных проектов и реализация среднесрочных программ государственных инвестиций, грантов и капитального строительства в Республике Таджикистан//Утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2011 г., № 370. - Душанбе, 2011. - 6 с.

7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан//Статистический сборник. –Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2013-2015.

ТАҲЛИЛИ ПУЁИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ф.М. ҒАФОРОВ,

унвонҷӯи кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон,

тел.: 918 90 50 52, E-mail: f.gafarov@mail.ru

Дар мақола додаҳои оморӣ оид ба ҳолати ҷалби сармоягузорӣ ва МММ дар иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва таҳлил гардидаанд. Тренди таҳлил имконият дод, ки минтақаҳои ҷалбкунандаи мамлакатро ошкор созем. Хулосаронӣ ва пешниҳодҳои муаллифӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, иқтидори (потенсиали) сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, иқлими сармоягузорӣ, сармояи хориҷӣ, маблағгузорӣ, МММ, пуё, таҳлил, минтақа.*

THE ANALYSIS OF DYNAMICS OF INVESTMENT ATTRACTION IN ECONOMY REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

F.M. GAFAROV,

applicant of department of economy and management

Technological university of Tajikistan,

ph.: 918 90 50 52, E-mail:f.gafarov@mail.ru

In article are considered and analyzed the statistical datas about investment situations and GRP in economy of regions of the Republic of Tajikistan. The trend of the analysis has allowed to reveal the most attractive regions of the country. Author's conclusions and offers are drawn.

Keywords: *investment, investment potential, investment project, investment appeal, investment climate, straight lines foreign investments, capital investment, GRP, dynamics, analysis, region.*

УДК-338.46

МЕСТО И РОЛЬ ИНВЕСТИЦИИ И ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ

Ф.Х. КУРБОНОВА,
к.э.н, декан банковского управления Таджикского государственного университета коммерции (ТГУК)
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Дехоти ½,
тел.: 934444166

И.У. ЗОИРОВ,
соискатель Центра реализации проектов государственного частного партнёрства (ГЧП)
Республика Таджикистан г.Душанбе пр.Рудаки 44,
тел.: (+992372)221-1156; (+992372)2218732.
zoirovisfandier@yahoo.com

В данной статье приводятся развернутые сведения об основных видах инвестиций и инвестиционной деятельности на территории Республики Таджикистан. Анализировано современное состояние и тенденции развития инвестирования в экономику Республики Таджикистан. Раскрыта роль инвестиций, их классификация и способы инвестирования в приоритетные сферы промышленности и сельского хозяйства страны. Предложены приоритетные направления инвестирования в народное хозяйство республики.

Ключевые слова: *инвестиции, структура капитала, инвестиционная деятельность, конъюнктура, инвестиционные институты, инвестиционный проект, рыночная экономика, портфельные инвестиции, совокупный инвестиционный спрос, объекты инвестиционной деятельности, принципы инвестиционной политики.*

В развитии экономики любой страны важную роль играют инвестиции. От их объема, состояния инвестиционного процесса зависит решение многих социально-экономических задач, связанных с обеспечением экономического развития, соответствием структуры капитала и производства изменяющейся конъюнктуре рынка, ро-

стом жизненного уровня населения и конкурентоспособности хозяйствующих субъектов, областей и страны в целом. Категория «инвестиции» одна из наиболее часто используемых категорий как на макроуровне, так и на микроуровне.

Однако, несмотря на исключительное внимание исследователей к этой дефиниции, она трактуется либо недостаточно четко, либо чрезмерно узко. Многие существующие определения связывают инвестиции исключительно с целями прироста капитала или получения текущего дохода (прибыли). Хотя в условиях рыночной экономики эта цель является определяющей, инвестиции могут преследовать и иные как экономические, так и внеэкономические цели вложения капитала. Рассмотрение вопросов инвестиционной деятельности и инвестиционной политики целесообразно проводить в терминах определенных действующими законодательными актами Республики Таджикистан, к которым, в первую очередь, следует отнести Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции».[1]

Анализ экономической литературы показывает, что инвестиции - все виды права на имущество (кроме имущества личного пользования или связанного с деятельностью по продаже товаров без их переработки), включая денежные средства, ценные бумаги, производственно - технологическое оборудование и результаты интеллектуальной деятельности, принадлежащие инвестору на основе права собственности и вкладываемые им в объекты инвестиционной деятельности в целях получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата.[2]

С другой стороны, инвестиции - это вложения капитала субъекта во что-либо для увеличения впоследствии своих доходов. Необходимым звеном процесса является замена изношенных основных средств новыми. Из этого определения следует, что инвестиции имеют место в том случае, когда происходит отвлечение части средств от непосредственного потребления с определенной целью, при этом цель может быть не только экономической (получение прибыли), но и социальной.

Инвестиции же включают: прямые капитальные вложения в строительство зданий, сооружений, на приобретение оборудования, расширение, реконструкцию, техническое перевооружение, модернизацию и реорганизацию производства; портфельные инвестиции в ценные бумаги (акции, облигации и др.); затраты на прирост

оборотного капитала; затраты на образование и переобучение персонала. Величина инвестиций зависит от ожидаемой нормы прибыли в результате реализации инвестиционного проекта, наличия альтернативных вариантов вложения средств, уровня налогообложения, уровня и динамики инфляции. В условиях обесценивания денег, когда будущие доходы и затраты отличаются значительной неопределенностью, процесс инвестирования становится трудно прогнозируемым. В то же время следует отметить, что активизация инвестиционной деятельности в нашей стране имеет первостепенное значение. Без значительного роста инвестиций невозможен подъем промышленного и сельскохозяйственного производства и экономики в целом. Уровень инвестиций оказывает существенное воздействие на объем национального дохода и играет важную роль в процессе расширенного производства. Строительство новых и реконструкция действующих предприятий приводят к росту числа рабочих мест, к повышению эффективности производственно-хозяйственной деятельности и конкурентоспособности продукции. Инвестиционная деятельность - действие инвестора по вложению инвестиций в производство продукции или их иному использованию с целью получения прибыли (дохода) и (или) достижения иного значимого результата.[3]

Субъектами являются инвесторы, заказчики, исполнители работ, пользователи объектов инвестиционной деятельности, а также поставщики, юридические лица (банковские, страховые и посреднические организации, инвестиционные биржи) и другие участники инвестиционного процесса. Субъектами могут быть физические или юридические лица, в том числе иностранные, а также государства и международные организации, которые могут участвовать в спорах по инвестиционной деятельности. Проблема: инвестиционная деятельность в последнее время стала более непредсказуемой. Риски инвестиционной деятельности увеличились, что сказалось на снижении активности в данном секторе экономики. Вместе с тем, расширение производства может осуществляться только за счет новых вложений, направленных не только на создание новых производственных мощностей, но и на совершенствование старой техники или технологий.

Именно это и составляет экономический смысл инвестиций. Инвестиции рассматриваются как процесс, отражающий движение стоимости, и как экономическая

категория - экономические отношения, связанные с движением стоимости, вложенной в основные фонды. Рынок инвестиций - совокупные отношения между субъектами рыночного хозяйствования, в ходе которых в результате взаимодействия между инвестиционным спросом, с одной стороны, и предложением сбережений, с другой стороны, устанавливается равновесие ставки процента и объема инвестиций. Инвестиционный рынок характеризуется соотношением двух исходных начал: спроса и предложения.

Совокупный инвестиционный спрос - это планируемые предприятиями вложения средств в расширение производства, его техническую реконструкцию, обновление, замену изношенного оборудования, переподготовку рабочих кадров и специалистов, а также прирост товарно-материальных запасов, необходимых для обеспечения функционирования вновь вводимого оборудования. Величина инвестиционного спроса как потребность во вложении средств зависит от сравнительной доходности различных вариантов размещения активов экономических субъектов, а также состояния инвестиционного климата на той или иной территории и условий развития экономики. Предложение сбережений это лишь потенциально возможные инвестиции. Основными формами сбережений становятся: депозиты, вложение сбережений в покупку различного рода ценных бумаг, валюты в целях получения выгоды в будущем.

В современных условиях инвестиции трактуются в более широком смысле, чем это делалось традиционно. Речь идет об инвестициях в человеческий капитал. Человеческий (интеллектуальный) капитал - это сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определенный запас здоровья, знания навыков, мотиваций, которые целесообразно используются в той или иной сфере общественного воспроизводства, содействуют росту производительности труда и эффективности производства, тем самым влияют на рост заработной платы человека.

Инвестиционный проект - обоснование целесообразности, объема и сроков осуществления капитальных вложений, а также описание практических действий по осуществлению инвестиций (бизнес-план), в том числе необходимая проектно-сметная документация, разработанная в соответствии с законодательством Респуб-

лики Таджикистан и утвержденная в установленном порядке стандартами (нормами и правилами).

Субъектами инвестиционной деятельности могут быть инвесторы, заказчики, исполнители работ, пользователи объектов инвестиционной деятельности, а также поставщики, юридические лица (банковские, страховые и посреднические организации, инвестиционные биржи) и другие участники инвестиционного процесса, а также физические и юридические лица, в том числе иностранные, а также государства и международные организации. Они выступают как вкладчики, кредиторы, покупатели, а также выполняют функции любого другого участника инвестиционной деятельности. Допускается объединение средств инвесторами для осуществления совместного инвестирования.

Важно заметить, что заказчиками могут быть инвесторы, а также любые иные физические и юридические лица, уполномоченные инвесторами осуществлять реализацию проекта, не вмешиваясь при этом в предпринимательскую или иную деятельность других участников инвестиционного проекта, если иное не предусмотрено договором (контрактом) между ними. В реализации инвестиционной деятельности сферы услуг могут быть задействованы инвесторы, а также другие физические и юридические лица, государственные и местные органы и иностранные государства и международные организации, для которых создается инвестиционный объект. В случае если пользователь объекта инвестиционной деятельности не является инвестором, отношения между ним и инвестором определяются договором об инвестировании.

Субъекты инвестиционной деятельности вправе совмещать функции двух или нескольких участников. Инвестор, не являющийся пользователем объектов инвестиционной деятельности, имеет право контролировать их целевое использование и осуществлять в отношениях с пользователем таких объектов другие права, предусмотренные договором (контрактом) и законодательством, действующим на территории Республики Таджикистан. Он вправе передать по договору (контракту) свои правомочия по инвестициям и их результатам гражданам, юридическим лицам, государственным и местным органам в установленном законом порядке.

На наш взгляд, инвестор вправе владеть, пользоваться и распоряжаться объектами и результатами инвестиций, в том числе осуществлять торговые операции и реинвестирование на территории Республики Таджикистан.

Инвестиционные институты (юридические лица) создаются в любой организационно - правовой форме хозяйствования. Учредителями инвестиционных институтов могут быть граждане (отечественные и иностранные) и юридические лица. В качестве инвестиционных институтов могут выступать банки. Инвестиционный институт может осуществлять свою деятельность на рынке ценных бумаг в качестве: посредника (финансового брокера), инвестиционного консультанта, инвестиционной компании, инвестиционного фонда, паевого инвестиционного фонда.

Основным правовым документом, регулирующим производственно-хозяйственные и другие взаимоотношения субъектов инвестиционной деятельности, является договор (контракт) между ними. Заключение договоров (контрактов), выбор партнеров, определение обязательств, любых других условий хозяйственных взаимоотношений, не противоречащих законодательству Республики Таджикистан и субъектов Республики Таджикистан, являются исключительной компетенцией субъектов инвестиционной деятельности. В осуществлении договорных отношений между ними не допускается вмешательство государственных органов и должностных лиц, выходящее за пределы их компетенции.

Важно заметить, что условия договоров (контрактов), заключенных между субъектами инвестиционной деятельности, сохраняют свою силу на весь срок их действия. В случае если после их заключения законодательством, действующим на территории Республики Таджикистан, определены условия, ухудшающие положения партнеров, договоры (контракты) могут быть изменены. Незавершенные объекты инвестиционной деятельности являются долевой собственностью субъектов инвестиционного процесса до момента приемки и оплаты инвестором (заказчиком) выполненных работ и услуг. В случае отказа инвестора (заказчика) от дальнейшего инвестирования проекта он обязан компенсировать затраты другим его участникам, если иное не предусмотрено договором (контрактом).

Все инвестиционные проекты независимо от источников финансирования и форм собственности объектов капитальных вложений до их утверждения подлежат

экспертизе в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. В их составе выделяются приоритетные инвестиционные проекты. Поэтому приоритетный инвестиционный проект - это инвестиционный проект, суммарный объем капитальных вложений, которого соответствует требованиям законодательства Республики Таджикистан, включенных в перечень, утверждаемый Правительством Республики Таджикистан.

Важно заметить, что экспертиза инвестиционных проектов проводится в целях предотвращения создания объектов, использование которых нарушает права физических и юридических лиц и интересы государства или не отвечает требованиям утвержденных в установленном порядке стандартов (норм и правил), а также для оценки эффективности осуществляемых капитальных вложений. Все инвестиционные проекты подлежат экологической экспертизе в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. Порядок проведения государственной экспертизы инвестиционных проектов определяется Правительством Республики Таджикистан.

Государственное регулирование инвестиционной деятельности осуществляется органами исполнительной власти Республики Таджикистан и предусматривает создание благоприятных условий для развития инвестиционной деятельности, а также прямое участие государства в инвестиционной деятельности. С другой стороны, государственное регулирование инвестиционной деятельности, осуществляемое в форме капитальных вложений, может проводиться с использованием других форм и методов в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, в том числе и на областном уровне в рамках стратегических программ развития, включающих в себя и частные инвестиционные стратегии для развития малого предпринимательства области.

Инвестиционная деятельность в Республике Таджикистан представляет собой вложение инвестиций (инвестирование) и совокупность практических действий по реализации инвестиций. Субъекты инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан играют важную роль и направляют свою деятельность на повышение эффективности выделенных средств. Субъекты управления инвестициями в аг-

регированном виде можно представить следующим образом: собственники; государство; иностранные инвесторы.

Этим субъектам соответствуют определенные правовые формы инвестиций и источники финансирования (табл. 1.).

Таблица 1

Субъекты, правовые формы и источники инвестиций и инвестиционной деятельности

Правовая форма инвестиций	Источники финансирования	Субъект управления инвестициями
Частные	Собственный частный капитал, займы (включая облигационные), привлеченный капитал	Собственники
Государственные	Бюджетные ассигнования, ссуды, средства в денежном обороте государственных предприятий	Государство
Иностранные	Финансовые кредитные ресурсы нерезидентов	Иностранные инвесторы (возможно долевое участие иностранных инвесторов)

Объектами инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан являются вновь создаваемые и модернизируемые основные фонды и оборотные средства во всех отраслях и сферах экономики; ценные бумаги; целевые денежные вклады; научно-техническая продукция и другие объекты собственности; предпринимательская деятельность во всех сферах экономики; имущественные права и права на интеллектуальную собственность и др.

Опыт показывает, что иностранные инвесторы имеют право осуществлять инвестирование на территории Республики Таджикистан посредством заемных финансовых средств инвестора (банковские и бюджетные кредиты, облигационные займы и другие средства); привлеченных финансовых средств инвестора (средства,

получаемые от продажи акций, паевые и иные взносы членов трудовых коллективов, граждан, юридических лиц); денежных средств, централизуемых объединениями организаций в установленном порядке; инвестиционных ассигнований из государственного бюджета, местных бюджетов и внебюджетных фондов; иностранных инвестиций.

Схема объектов, видов и источников инвестиций приведена на рис. 1.

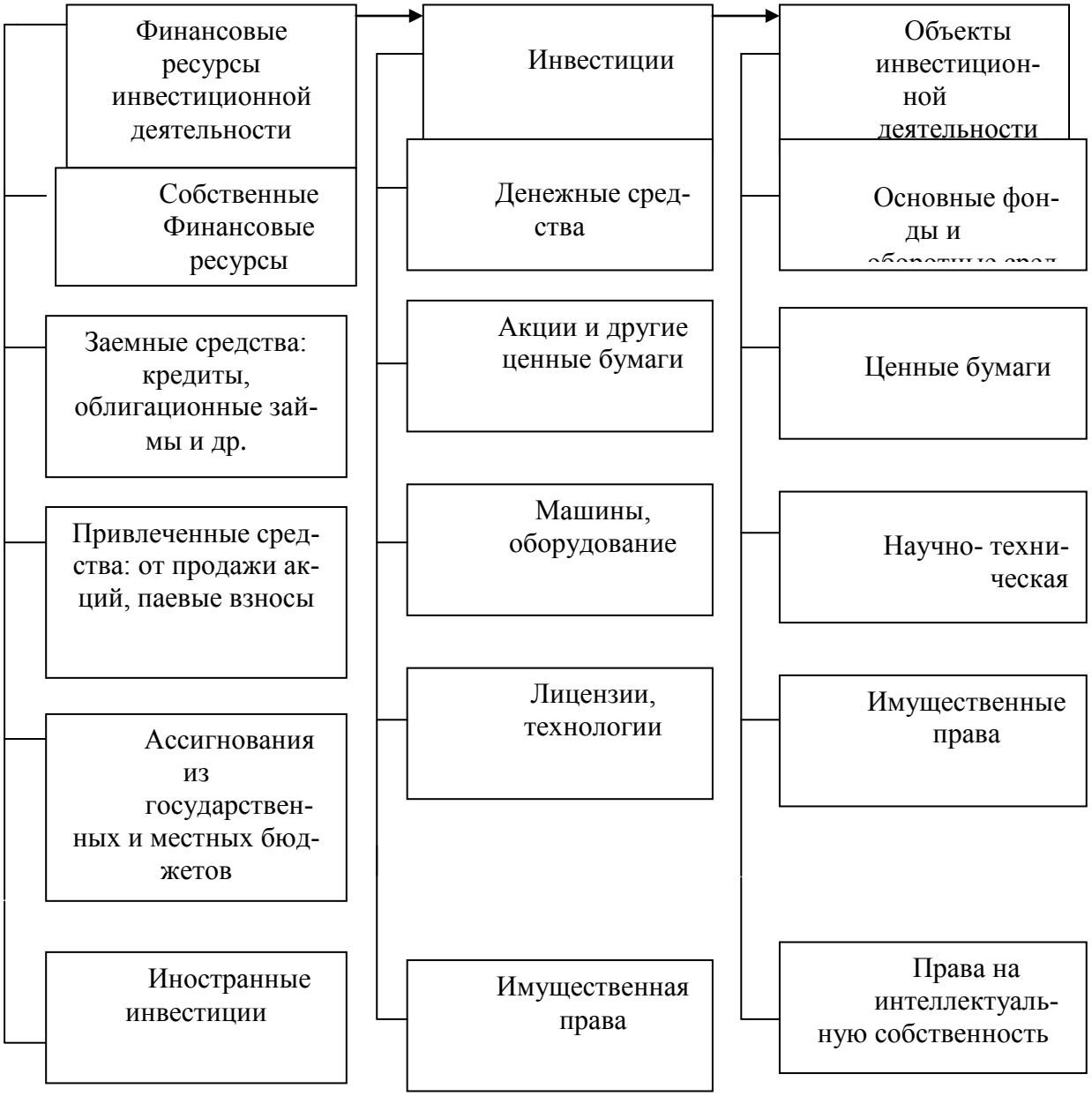

Рис.1. Схема объектов, видов и источников инвестиций в условиях рынка

Сфера, где осуществляются приобретение и реализация инвестиционных товаров по равновесным ценам, представляет собой рынок инвестиций.

На основе изучения зарубежного опыта нами установлено, что инвестиции делятся на: 1) интеллектуальные, которые направлены на подготовку и переподготовку специалистов на курсах, передачу опыта, лицензий и нововведений, совместные научные разработки; 2) капиталообразующие - затраты на капитальный ремонт, приобретение земельных участков; 3) прямые - инвестиции, сделанные юридическими и физическими лицами, имеющими право на участие в управлении предприятием и полностью владеющими предприятием или контролирующими не менее 10 % акций или акционерного капитала предприятия; 4) портфельные - не дающие право вкладчикам влиять на работу фирм и компаний, вкладываемым в долгосрочные ценные бумаги, покупку акций; 5) реальные - долгосрочные вложения средств в отрасли материального производства;6) финансовые - долговые обязательства государства.

Общей специфической чертой этих инвестиций является отсутствие текущего дохода по ним. Прибыль от таких инвестиций может быть получена инвестором только за счет роста стоимости самих объектов инвестирования, т. е. за счет разницы между ценой покупки и продажи.

При этом можно выделить нижеследующие признаки инвестиций:1) осуществление вложений инвесторами, которые имеют собственные цели; 2) способность инвестиций приносить доход; 3) целенаправленный характер вложения капитала в объекты и инструменты инвестирования;4) определенный срок вложения средств; 5) использование разных инвестиционных ресурсов, характеризующихся в процессе осуществления спросом, предложением и ценой.

По характеру формирования инвестиций в современной макроэкономике принято различать автономные и индуцированные инвестиции. Образование нового капитала, независимо от нормы процента или уровня национального дохода, называется автономными инвестициями. Появление автономных инвестиций связано с внешними факторами - инновациями (нововведениями), главным образом

связанными с техническим прогрессом. Некоторую роль в этом появлении играют расширение внешних рынков, прирост населения, а также перевороты и войны. Примером автономных инвестиций можно назвать инвестиции государственных или общественных организаций.

Прежде всего, первый толчок росту экономики дают автономные инвестиции, вызывая эффект мультипликации, а уже являясь результатом возросшего дохода, индуцированные инвестиции приводят к его будущему росту. Было бы неправильно связывать рост национального дохода только с производственными инвестициями.

Инвестиционные ресурсы - это все произведенные средства производства. Все виды инструмента, машины, оборудование, фабрично-заводские, складские, транспортные средства и сбытовая сеть, используемая в производстве товаров и услуг, и доставка их к конечному потребителю. Реальный капитал - это экономический ресурс, деньги или финансовый капитал, машины, оборудование, здания и другие производственные мощности. Фактически инвестиции представляют тот капитал, при помощи которого умножается богатство.

По формам собственности выделяют: частные, государственные, иностранные и совместные (смешанные) инвестиции. Под частными (негосударственными) инвестициями понимают вложения средств частных инвесторов: граждан и предприятий негосударственной формы собственности.

Государственные инвестиции - это государственные вложения, осуществляемые органами власти и управления, а также предприятиями государственной формы собственности. Они осуществляются центральными и местными органами власти и управления за счет бюджетов, внебюджетных фондов и заемных средств. К основным инвестициям относятся вложения средств иностранных граждан, фирм, организаций, государств.

Под собственными (смешанными) инвестициями понимают вложения, осуществляемые отечественными и зарубежными экономическими субъектами.

По региональному признаку различают инвестиции внутри страны и за рубежом. Внутренние (национальные) инвестиции включают вложение средств внутри страны. Инвестиции за рубежом (зарубежные инвестиции) понимаются как вложе-

ния средств за рубежом нерезидентами (как юридическими, так и физическими лицами) в объекты и финансовые инструменты другого государства.

Совместные инвестиции осуществляются субъектами страны и иностранных государств.

По отраслевому признаку выделяют инвестиции в различные отрасли экономики, такие как: промышленность (топливная, энергетическая, химическая, нефтехимическая, пищевая, легкая, деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная, черная и цветная металлургия, машиностроение и металлообработка и др.), сельское хозяйство, строительство, транспорт и связь, оптовая и розничная торговля, общественное питание и пр. Инвестиции, осуществляемые в форме капитальных вложений, подразделяются на валовые и чистые.

На микро-уровне инвестиции играют очень важную роль. Они необходимы для обеспечения нормального функционирования предприятия, стабильного финансового состояния и увеличения прибыли хозяйствующего субъекта. Значительная часть инвестиций направляется в социально-культурную сферу, в отрасли науки, культуры, образования, здравоохранения, физической культуры и спорта, информатики, в охрану окружающей среды, для строительства новых объектов этих отраслей, совершенствования применяемой в них техники и технологий, осуществление инноваций.

Реальные и финансовые инвестиции - это покупка ценных бумаг, а реальные инвестиции - вложение капитала в промышленность, сельское хозяйство, строительство, образование и др. При реальных инвестициях главным условием достижения намеченных целей оказывается использование соответствующих необоротных активов для производства продукции и последующей ее реализации. Сюда относится использование организационно-технических структур вновь образованного бизнеса для изъятия прибыли в ходе уставной деятельности созданного с привлечением инвестиций предприятия.

Финансовые инвестиции представляют собой вложение капитала в различные финансовые инструменты инвестирования, главным образом ценные бумаги, с целью реализации поставленных целей как стратегического, так и тактического характера. Инвестирование в финансовые активы осуществляется в процессе инвести-

ционной деятельности предприятия, которая включает в себя постановку инвестиционных целей, разработку и реализацию инвестиционной программы.

Инвестиционная программа предполагает выбор эффективных инструментов финансового инвестирования, формирование и поддержание сбалансированного по определенным параметрам портфеля финансовых инструментов. Постановка инвестиционных целей является первым и определяющим все последующие этапы процессом финансового инвестирования. Финансовые инвестиции делятся на стратегические и портфельные. Стратегические финансовые инвестиции должны помогать претворению в жизнь стратегических целей развития предприятия, таких как расширение сферы влияния, отраслевая или региональная диверсификация операционной деятельности, увеличение доли рынка посредством «захвата» предприятий-конкурентов, приобретение предприятий, входящих в состав вертикальной технологической цепочки производства продукции.

Следовательно, основным фактором, влияющим на ценность проекта, для такого инвестора является получение дополнительных выгод для своего основного вида деятельности. Поэтому стратегическими инвесторами становятся в основном предприятия из смежных отраслей. Портфельные финансовые инвестиции осуществляются с целью получения прибыли или нейтрализации инфляции в результате эффективного размещения временно свободных денежных средств. Инструментами инвестирования в этом случае являются доходные виды денежных инструментов или доходные виды фондовых инструментов. Последний вид инвестирования становится все более перспективным по мере развития отечественного фондового рынка. От финансового менеджера в этом случае требуется хорошее знание состава фондового рынка и его инструментов.

Финансовые инвестиции лишь частично направляются на увеличение реального капитала, большая их часть - непроизводительное вложение капитала. В рыночном хозяйстве в структуре финансовых инвестиций преобладают частные инвестиции.

Государственные инвестиции представляют собой важный инструмент дефицитного финансирования (использование государственных займов для покрытия

бюджетного дефицита). Инвестирование в ценные бумаги может быть индивидуальным и коллективным.

Индивидуальное инвестирование - это приобретение государственных или корпоративных ценных бумаг при первичном размещении или на вторичном рынке, на бирже или внебиржевом рынке.

Коллективное инвестирование же характеризуется приобретением паев или акций инвестиционных компаний или фондов. Инвестирование в ценные бумаги открывает перед инвесторами наибольшие возможности и отличается максимальным разнообразием. Это касается всех видов сделок, осуществляемых при операциях с ценными бумагами, а также видов самих ценных бумаг. Во всем мире этот вид инвестиций считается наиболее доступным.

Инвестиции в иностранные валюты - один из наиболее простых видов инвестирования. Он весьма популярен среди инвесторов, особенно в условиях стабильной экономики и невысоких темпов инфляции. Безусловными достоинствами инвестиций в банковские депозиты являются простота и доступность этой формы инвестирования, особенно для индивидуальных инвесторов. Уровень инвестиций оказывает существенное воздействие на объём национального дохода общества, от его динамики будет зависеть множество макро пропорций в национальной экономике.

На наш взгляд, можно выделить следующие виды инвестиционной деятельности в сфере услуг Республики Таджикистан:

- частная инвестиционная деятельность, осуществляемая гражданами, негосударственными предприятиями, учреждениями, организациями и другими структурами Республики Таджикистан;
- государственная инвестиционная деятельность, осуществляемая органами исполнительной власти, государственными предприятиями, учреждениями и организациями за счет бюджетного и не бюджетного фондов, собственных и кредитных средств;
- иностранная инвестиционная деятельность, осуществляемая иностранными гражданами, юридическими лицами, иностранными государствами, международными финансовыми учреждениями, а также лицами без гражданства;

- совместная инвестиционная деятельность, осуществляемая гражданами, юридическими лицами Республики Таджикистан и иностранными государствами.

В сложившейся экономической ситуации в Республике Таджикистан особое место уделяется выделению инвестиций из бюджета. Сбережения же населения, образующие основу долгосрочных инвестиций во всем мире и в Республике Таджикистан, крайне низки. Поэтому на улучшение ситуации могут существенно повлиять частные инвесторы, которые ориентируются, с одной стороны, на огромные потенциальные возможности рынка, а с другой - на учет риска. Другим основным источником финансирования инвестиций в Республике Таджикистан являются собственные средства предприятий и организаций.

Большую группу субъектов инвестиционной деятельности сферы услуг составляют институциональные инвесторы: страховые компании, инвестиционные компании и фонды, негосударственные пенсионные фонды и др. Функциональное назначение этих организаций состоит в привлечении свободных средств населения и различных хозяйствующих субъектов и направлении их на цели инвестирования. Развитие рыночной экономики придаёт новый характер инвестиционной деятельности. Развитие многообразных форм собственности, равных условий хозяйствования создаёт новые условия для инвестирования и правового регулирования этого процесса.

Опыт показывает, что инвестиционная деятельность начинается с соответствующего проектирования, представляющего собой общую и развитую область знаний, отражающую теорию и практику разработки и реализации инвестиционных процессов. Поэтому под инвестиционным проектом понимается план или программа вложения капитала с целью последующего получения прибыли.

В итоге, инвестиционный проект, с позиции целеполагания определяют как комплекс действий, работ, услуг, сделок, управленческих операций, направленных на достижение поставленной цели; как комплект документов, содержащий все необходимые сведения о конкретном варианте инвестирования. При этом учитываются проектные материалы, система сформулированных целей; комплекс организационно-технической и нормативной документации, совокупность всех используемых ресурсов (трудовых, материальных, финансовых и пр.), необходимых для реализации

и создания физических объектов, а также формирования системы управленческих решений по их выполнению.

Источниками инвестиций могут быть ресурсы бюджетов всех уровней (государственный и местный); собственные средства предприятий; активы коллективных инвесторов (паевых инвестиционных фондов, страховых компаний, негосударственных пенсионных фондов); иностранные инвестиции: прямые (реальные активы) и портфельные (спекулятивные); кредиты (рис.2).

Рис. 2. Структура источников финансирования инвестиций

Источники финансирования инвестиционных проектов в сфере услуг отличаются большим разнообразием. В зависимости от отношения к собственности выделяют следующие источники финансирования:

1. Собственные финансовые ресурсы организации выступают в виде прибыли, амортизационных отчислений, уставного капитала, средств, выплачиваемых органами страхования, поступлений от штрафов, пени, неустоек и др.

2. Финансовые ресурсы привлекаются в результате эмиссии акций, поступления паевых и иных взносов членов трудового коллектива, физических и юридических лиц.

3. К заемным финансовым средствам относятся кредиты, национальные и иностранные инвестиции. В иностранном инвестировании принимают участие зарубежные страны, международные финансовые институты, отдельные организации, институциональные инвесторы, банки, а также кредитные учреждения.

Одним из важных источников финансирования инвестиционных проектов и программ являются средства государственного бюджета и внебюджетных фондов. Средства государственного бюджета направляются, в основном, на финансирование федеральных целевых комплексных программ.

Финансирование инвестиционных проектов, как правило, проходит следующие стадии:

1. Предварительный поиск ресурсов;
2. Разработка финансовой стратегии;
3. Разработка оперативных финансовых планов.

Только наличие хорошо организованной системы финансирования инвестиционных проектов может обеспечить их высокую эффективность. Основные методы финансирования базируются на таких принципах, как временная ценность денежных ресурсов, анализ денежных потоков, предпринимательских и финансовых рисков, поиск эффективных рынков инвестиционных ресурсов. Важными экономическими категориями инвестиционного процесса являются частная собственность, рыночное ценообразование, рынок труда и капитала, государственное нормативно-правовое регулирование инвестиций.

Основными методами финансирования сферы услуг могут быть: государственное финансирование; внебюджетное финансирование; самофинансирование; банковское кредитование; аренда имущества; лизинг; инвестиционный налоговый кредит (рис.3).

Государственное финансирование инвестиционных проектов осуществляется, прежде всего, в рамках государственных и областных инвестиционных программ по созданию, развитию и поддержке унитарных предприятий государственной формы собственности. Данные проекты финансируются Правительством Республики Таджикистан за счет средств государственного бюджета и местных бюджетов Республики Таджикистан.

Важно заметить, что внебюджетные источники финансирования, привлекаемые для реализации инвестиционных проектов и целевых комплексных программ, могут быть получены за счет: фондов по поддержке малого предпринимательства; пенсионных фондов, в том числе негосударственных; страховых фондов; других фондов; отчислений от прибыли организаций; целевых кредитов банков под государственные гарантии; средств инвестиционных компаний; иностранных инвестиций.

Рис.3. Основные методы финансирования предпринимательской — деятельности в сфере услуг

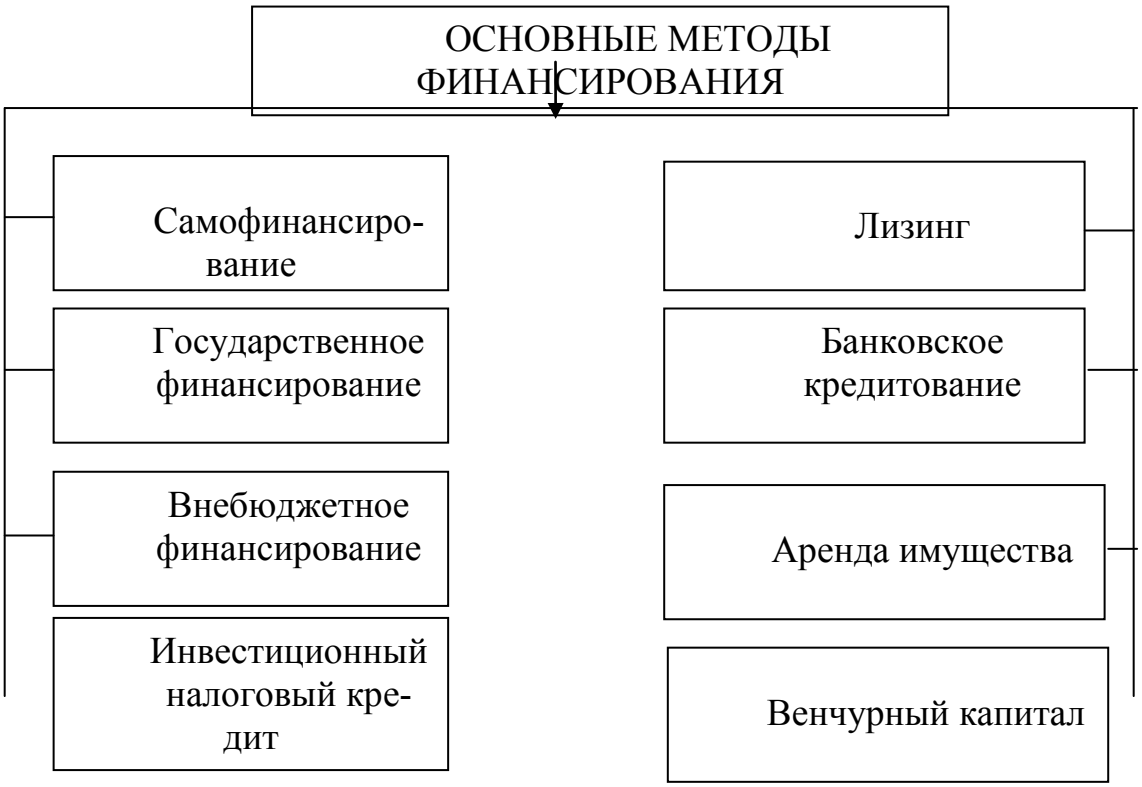

Собственные накопления организации дополняются кредитными источниками и эмиссией ценных бумаг. Для стран с развитой рыночной экономикой уровень самофинансирования субъектов малого и среднего предпринимательства считается высоким, если удельный вес собственных финансовых ресурсов составляет не менее 60% от общего объема финансирования инвестиционной деятельности.

На наш взгляд, бесспорными являются место и роль лизинга, как особый вид предпринимательской деятельности, направленной на инвестирование временно свободных или привлеченных финансовых средств.

Кроме государственной инвестиционной политики различают отраслевую, областную инвестиционную политику и инвестиционную политику предприятия. Все они находятся в тесной взаимосвязи, но определяющей является государственная инвестиционная политика, так как она создает условия и способствует активизации инвестиционной деятельности на всех уровнях.

Многие проблемы формирования инвестиционного процесса в современных условиях обусловлены отсутствием четко разработанной системы принципов инвестиционной политики. Система принципов инвестиционной политики является стержнем развития экономики, обеспечивающим эффективное взаимодействие всех уровней, начиная от предприятий и охватывая органы исполнительной власти всех уровней.

Согласно теории инвестиции, основными принципами инвестиционной политики являются: целенаправленность, эффективность, много вариантность, системность, гибкость, готовность к освоению ресурсов, регулируемость действий, комплексность и социальная, экологическая и экономическая безопасность.

В целом, эти принципы должны реализовываться при реализации государственной инвестиционной политике и на этой основе должны быть активизирована инвестиционная деятельность на уровне области, районов и предприятий сферы услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1.Закон Республики Таджикистан «Об инвестиции»-Душанбе: АМОРТ 2007г., № 5, -С. 365.

2.Закон Республики Таджикистан «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2010., №7, -С. 558.

3.Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика: Изд. дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики. 2010. -287 с.

ҶОЙГОҲ ВА НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Ф.Х. ҚУРБОНОВА,
н.и. иқтисод, декани кафедраи идораи бонкии Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½,
тел.: (+992) 934-44-41-46

И.У. ЗОИРОВ,
унвонҷӯи Маркази амалисозии тарҳҳои ҳамкории давлатӣ ва
хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ 44,
тел.: :(+992372)221-1156; (+992372)2218732.
E-mail: zoirovisfandier@yahoo.com.

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба шаклҳои асосии маблағгузорӣ ва фаъолияти инвеститионӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти васеъ оварда шудааст. Вазъи кунунӣ ва тамоюлоти рушди маблағгузорӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, нақши инвеститсия, тақсимбандии он ва тарзи маблағгузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки саноат ва

кишоварзии кишвар ошкор карда шудааст. Самтҳои афзалиятноки маблағгузорӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *маблағгузорӣ, сохтори сармоя, фаъолияти инвеститсионӣ, вазъ (конюнктура), ниҳодҳои маблағгузорӣ, тарҳҳои инвеститсионӣ, иқтисоди бозорӣ, маблағгузории портфелӣ, талаботи маҷмӯии инвеститсионӣ, объекти фаъолияти инвеститсионӣ, усулҳои сиёсати инвеститсионӣ.*

PLACE AND ROLE OF INVESTMENT AND INVESTMENT ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF SERVICE SPHERES

F.KH. QURBONOVA,

PhD of economy, Dean of the bank management of the
Tajik State University of Commerce (TSUC),
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Dehoti ½,
ph.: 934444166.

I.U. ZOIROV,

researcher of the center for the implementation
of public projects competitorprivate partnership
Republic of Tajikistan, Dushanbe Rudaki aven. 44,
ph.: (+ 99237) 221-1156; (+ 99237) 2218732,
E-mail: zoirovisfandier@yahoo.com

This article provides detailed information about the main types of investments and investment activity on the territory of the Republic of Tajikistan. Analized the current state and tendencies of development of investment in the economy of the Republic of Tajikistan. The role of investment, their classification and methods of investment revealed in priority sectors of industry and agriculture of the country. Proposed priority areas for investment in the economy of the republic.

Keywords: *investments, capital structure, investment, environment, investment institutions, investment project, the market economy, portfolio investment, total investment demand, investment activity objects, principles of investment policy.*

УДК 338.2.

ТАШАККУЛИ ТАҶРИБАИ ТАЙЁР НАМУДАНИ БАРНОМАҲО ВА НАҚШАҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

С. Ғ. ҲАМИДОВ,
сардори раёсати рушди минтақаҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734002, ҶТ, ш. Душанбе, кӯч. Бохтар, 37,
тел.: (992-37) 221-46-00, 227-34-34 факс: 221-51-32.

Дар мақола раванди таҳияи барномаҳои рушд дар миқёси шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудаст.

Калидвожаҳо: *барномаҳои рушд, шаҳру ноҳияҳо, стратегияи рушд.*

Дар давраи истиқлоияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чандин барномаҳо ва нақшаҳои рушди миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат қабул гардидаанд, ки онҳо бевосита барои пешрафти иқтисоди минтақаҳо заминаи воқеӣ муҳайё намуданд.

Дар маҷмӯъ дар сатҳи маҳаллӣ барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии 33 шаҳру ноҳия (Истаравшан, Айнӣ, Ашт, Зафаробод, Б. Ғафуров, Исфара, Кӯҳистони Мастчоҳ, Пачакент, Мастчоҳ, Конибодом, Шаҳристон, Ғончӣ, Ҷаббор Расулов, Спитамен, Шуғнон, Ишкошим, Қубодиён, Қумсангир, Ҳамадонӣ, Норак, Фархор, Шӯрообод, А.Ҷомӣ, Кӯлоб, Балҷувон, Ҷ.Румӣ, Ховалинг, Ваҳдат, Турсунзода, Ҷиргатол, Нуробод, Рӯдакӣ, Тоҷикобод) тарҳрезӣ гардидаанд, аз онҳо муҳлати иҷрои 10 - тояшон ба итмом расидааст. Бинобар ҳамин корҳо дар доираи барномаҳои минтақаҳои Кӯлоб, Балҷувон, Ҷ. Румӣ, Ховалинг, Ваҳдат, Турсунзода, Ҷиргатол, Нуробод, Рӯдакӣ, Тоҷикобод дар давраи оянда низ давом хоҳад ёфт.

Инчунин, дар доираи лоиҳаи муштараки байни Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид «Дастгирии самаранокии ҳамоҳангсозии миллии кӯмакҳои беруна ва мониторинги

СМР/СБСНМТ (марҳилаи 2)» фарогирии пурраи 7 ноҳияи таҷрибавии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (бо назардошти мукаммалсозии Барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияҳои Шуғнон ва Ишкошим) ва ноҳияи Носири Хусрави вилояти Хатлон бо барномаҳои рушд, дар назар дошта шудааст.

Илова бар ин, дар доираи ҳамкорӣ бо Хазинаи кӯдакони СММ (ЮНИСЕФ) лоиҳаи “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб барои солҳои 2014-2018” омода гардидааст, ки дар ин замина корҳо идома доранд. Чӣ тавре ки зикр гардид, дар сатҳи миллӣ 10 барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва шаҳрак ва 2 нақшаи чорабинӣ тарҳрезӣ шудааст, ки аз чониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо пайваста мониторинги иҷрои онҳо гузаронида мешавад.

Мавриди зикр аст, ки барномаҳои мазкур бо дарназардошти сиёсати давлатӣ ва стратегияҳои асосие таҳия гардидаанд, ки онҳо самтҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарназардошти вазифаҳо оид ба ноил гардидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола (ҲРҲ), “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015”, “Стратегияи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015” муайян гардидаанд. Дар поён тавзеҳот ва шарҳи барнома ва нақшаро меоварем, ки онҳо барои фаҳмиши матлаби баррасишаванда аҳамияти хоса доранд.

Барнома ин маҷмӯи тадбирҳои мувофиқашуда ва нақшаи амалиёт барои ноил шудан ба мақсадҳои стратегӣ ва ҳалли масъалаҳои умумӣ мебошад.

Нақша ин маҷмӯи чорабиниҳо оид ба ҳалли вазифаҳои гузошташуда барои давраи муайян аст.

Раванди ба нақшагирии рушд аз инҳо иборат мебошад:

- ташаккули фаҳмиши умумии вазъи кунунии иҷтимоию иқтисодӣ ва тағйироте, ки дар сатҳи маҳаллӣ бояд ҷой дошта бошанд, аз ҷумла муайян кардани самтҳои афзалиятнок ва бартаридошта барои рушди минбаъдаи устувори иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо;

- дар ҷараёни муҳокимаҳо, машваратҳо ва табодули иттилоот пайдо намудани роҳҳои нисбатан самараноки ҳамкории сохторҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусии дар сатҳи маҳаллӣ амалкунанда, ҷиҳати таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ;

- ба таври возеҳ ва мушаххас муайян намудани самтҳои рушд ва доираи фаъолияти муштараки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунӣ (шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо, шаҳракҳо, маҳаллаҳо ва дигарҳо) бо мақсади беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии шаҳру ноҳияҳо, тавсиаи истеҳсолот ва беҳтар намудани некӯаволии мардум;

- асосноккунии роҳҳои рушди устувори иқтисодӣ, ки барои пешрафти рушди минтаҚа «қувваи пешбаранда» ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз ба ин масъала боят таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуд;

- ноилшавӣ ба ҳамдигарфаҳмӣ нисбати он, ки рушди минбаъдаи иҷтимоию иқтисодӣ метавонад ба муҳити зист таъсир расонад ё баръакс: дар натиҷаи тағйирёбии муҳити зист ва иқлим худ низ метавонад тағйир ёбад;

- тақсимоти пешгӯишавандаи воситаҳои буҷетӣ дар ҳамаи самтҳо зарур мебошад, зеро мавҷудияти маблаг масъалаи дар иҷрои нақшаҳо ҳамчун тадбири аввалияндараҷа эътироф гардидааст.

Иҷрои вазифаҳои муайянгардида риоя кардани принсипҳои асосӣ дар раванди тарҳрезӣ ва татбиқи барномаҳои рушд яке аз вазифаҳои асосӣ ва заминавӣ маҳсуб меёбад. Раванди таҳияи барномаҳои рушд дар асоси принсипҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

а) муайянсозии самтҳои рушди минбаъдаи устувори иҷтимоию иқтисодии шаҳру ноҳияҳо ва самтҳои сиёсати давлат дар сатҳи миллӣ ва маҳаллӣ;

б)ба ҳамдигар ҳамоҳанг сохтани барномаҳои рушд бо стратегияҳои мавҷудаи миллию минтаҚавӣ/вилоятӣ ва дигар чорабиниҳои пешбинишуда;

в) ҳамбастагии барномаҳои рушд бо буҷетҳои маҳаллӣ. Ин масъала низ бояд дар маркази диққат қарор бигирад;

г) истифодаи усули вертикаливу соҳавӣ ба ташаккули нишондиҳандаҳои рушд. Мақомоти дахлдори зинаҳои мухталиф таваҷҷуҳи иштирокчиёро ба масъалаи мазкур ҷалб менамоянд;

ғ) истифодаи муносибати ягона ба масъалаҳои рушд бо назардошти ҳамаи соҳаҳои тараққиёти шаҳру ноҳия ва алоқамандии байниҳамдигарии онҳо;

д) муносибати барномавию мақсаднок нисбати банақшагирӣ, ки дар асоси он самтгирии фаъолият барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташуда пешбинӣ мешавад;

е) ҳамоҳангсозии рушди соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ бо такя ба масъалаҳои рушди устувор;

ё) ҳамбастагии системавии «мавзӯъҳои умумисоҳавӣ» (аз қабили камбизоатӣ, бекорӣ, муҳити зист ва масъалаҳои тағйирёбии иқлим, гендер, ҳуқуқи инсон, муҳоҷирати меҳнатӣ, пешгирии низоъ ва рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ) бо мақсади таъмини рушди устувори дарозмуддати шаҳру ноҳияҳои кишвар;

ж) муносибати ҳамаҷониба (кӯшишҳои ҳамаи субъектҳои дохилӣ ва беруна дар раванди таъмини рушд);

*з)*шаффофият ва оммавӣ будани раванди таҳияи барномаҳои рушд, ки имконияти гузаронидани машваратҳо бо гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро (муташаккил ва қисман муташаккил, аз ҷумла занон ва табақаҳои камбизоати аҳолӣ) фароҳам меоварад ва иштироки намояндагони бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро таъмин менамояд.

Барномаи рушд метавонанд дарозмуҳлат (аз 10 то 15 сол), миёнамуҳлат (аз 3 то 5 сол) ва кӯтоҳмуҳлат (аз 1 то 3 сол) бошанд.

Матни барнома ва нақшаҳои рушд бошад метавонад дар якчанд шакл пешниҳод гардад:

а) дар шакли расмии аслӣ (пурра)

б) дар шакли презентатсионӣ (ҷамъбастӣ, мухтасар), ки дар он ҳадафҳои асосӣ, самтҳо ва мавқеи барнома ва нақшаҳои рушд инъикос меёбанд (дар ҳолати зарурӣ бо забонҳои русӣ, англисӣ).

Гуногунии биологӣ яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккул ва рушди ҳамаи мавҷудоти зинда дар рӯи олам мебошад. Маҳз ҳамин омил аст, ки тавозуни экологӣ (муҳити зист) нигоҳ дошта шуда, он ҳамчун асоси нукӯаҳволии мардум хизмат мерасонад. Таъсири гарон ба гуногунии биологӣ метавонад ба ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ оқибатҳои ногуворро пеш оварад.

Аз ин нуқтаи назар, мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор додани масъалаҳои марбут ба гуногунии биологӣ дар раванди таҳияи барнома ва нақшаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо яке аз самтҳои афзалиятноки банақшагирии стратегӣ маҳсуб меёбад.

Фаро гирифтани ҳамаи шаҳру ноҳияҳо бо барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, бо назардошти масъалаҳои марбут некӯаҳволии мардум метавонад устувории соҳаҳои дахлдорро таъмин намояд.

Дар шароити ҳозира, ки стратегия ва консепсияҳои рушд таҳия гардидаанд, барномасозӣ ва таҳияи нақшаҳо дар доираи талаботи санадҳои дарозмуддати зикршуда тайёр карда мешаванд.

Барои рушди устувори минбаъдаи кишвар, инчунин такя ба хусусиятҳои инертсионӣ (тадбирӣ), индустриалӣ ва инноватсионӣ, ки мутаносибан пешгирии осебпазири рушди иқтисодӣ дар давраи дарозмуҳлат ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо ва навовариҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар пешбинӣ мешавад.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо қобили зикр аст, ки аввалин маротиба дар чунин ҳуҷҷатҳои стратегӣ роҷеъ ба масъалаҳои рушд ва идоракунии маҳал боби алоҳида ҷой дода шудааст.

Дар доираи “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ҷиҳати такмили идоракунии маҳаллӣ вазифаҳои мушаххас гузошта шудааст. Аз ҷумла:

- Махсусгардонӣ ва таъмини тавозуни рушди минтақаҳо бо таваҷҷуҳи махсус ба баробаркунии худудии нишондиҳандаҳои заминавии сатҳи зиндагӣ ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ дар минтақа;
- Баланд бардоштани самаранокии механизмҳои идоракунии давлатӣ дар сатҳи минтақаҳо ва маҳалҳо, таҳкими заминаҳои молиявии минтақаҳо ва буҷетҳои маҳаллӣ ҷиҳати таъмини самараноки истифодаи иқтидори минтақаҳо;
- Рушди маҷмӯии минтақаҳои деҳот;
- Урбанизатсия ва мусоидат ба раванди рушди шаҳрҳо;
- Ташаккулёбии комплексҳои ҳудудию саноатӣ/кластерҳо;
- Тавсеаи бозори меҳнат бо дарназардошти рақобатпазирии қувваи корӣ, таъсисдиҳии ҷойҳои корӣ, инчунин таъмини аҳолӣ бо хизматрасониҳои сифатноки давлатӣ.

Бояд қайд кард, ки ҷиҳати баланд бардоштани вазъи иқтисодию иҷтимоии шаҳру ноҳияҳо ва дуруст ба роҳ мондани сиёсати минтақавӣ бо дастгирии методии

Вазорати рушди иқтисод ва савдо барномаҳои миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодӣ барои солҳои 2016-2020 дар ҳамаи вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо таҳия гардида, бо қарори Маҷлиси вакилони халқ қабул гардиданд. Аз ин, барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияҳои Мурғоб, Ишкошим, Вахдат, Норак, Хуросон ва Қубодиён бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонқабул гардиданд ва барномаҳои ноҳияҳои Роштқалъа, Рӯшон ва Ғончӣ дар баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нқарор доранд.

Амалӣ гардидани барномаҳо дар шароити ҷорӣ гаштани муносибатҳои нави иқтисодӣ пеш аз ҳама ба баланд бардоштани нақш ва саҳми минтақаҳо, инчунин истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ вобаста аст.

Дар ҳуҷҷатҳои нави стратегӣ ***рушди минтақаҳои кишвар, ки ҳамчун таҷассумгар ва нуқтаи ниҳоии тамоми талошҳои ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок арзёбӣ мешавад,*** ҳамчун бахши алоҳида баррасӣ мегардад. Масъалаҳои зеринро, аз қабили: таъмини дараҷаи қобили қабули амнияти энергетикӣ ва озуқаворӣ, рушди имкониятҳои коммуникатсионии кишвар ва таъмини суботи иҷтимоӣ дарбар мегирад.

Ҳамзамон, татбиқи барномаҳои минтақавӣ афзалият ва ҳадафҳои ҳуҷҷатҳои стратегии кишварро муайян мекунанд.

Дар иртибот ба ин, барои амалӣ шудани барномаҳо ба вазорату идораҳо ва мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо супориш дода шудааст, ки дар давоми солҳои 2016-2020 барои иҷрои барномаҳои таҳигардида корҳоро ҷоннок намояд.

Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар мувофиқа бо вазорату идораҳои дахлдор ва мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо тавсияҳои методиро, ки Қоидаҳои (низоми) гузаронидани мониторинг ва арзёбии татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, барномаҳои соҳавӣ ва минтақавиро пешбинӣ менамояд, таҳия намуда, ба иҷрокунандагони мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегия ва барномаҳо дастрас менамояд.

Вазорату идораҳо ва мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо минбаъд барномаҳои нави соҳавӣ ва минтақавиро дар асоси сохтор, ҳадаф ва афзалиятҳои ҳуҷҷатҳои стратегии кишвар - “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” таҳия менамоянд.

ФОРМИРОВАНИЕ ОПЫТА РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММ И ПЛАНОВ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

С. Г. ХАМИДОВ,
начальник управления развития регионов Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан
734002, РТ, г. Душанбе, ул. Бохтар, 37,
тел.: (992-37) 221-46-00, 227-34-34 факс: 221-51-32.

В статье проанализирован процесс формирования программ развития городов и районов Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *программы развития, города и районы, стратегия развития.*

CREATING THE EXPERIENCE OF DEVELOPMENT PROGRAMMES AND PLANS FOR SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS OF TAJIKISTAN

S.G. HAMIDOV,
head of Regional Development, Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan,
734002, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bohtar, 37,
ph .: (992-37) 221-46-00, 227-34-34 Fax: 221-51-32.

The article analyzed the process of formation programms for the development of cities and regions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *development programs, cities and districts, development strategy.*

УДК 338.27 (571.56)

ТАШАККУЛИ ҲИСОБИ МАҶМӮИ МАҲСУЛОТИ ДОХИЛӢ БО УСУЛИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қ. ДАВЛАТЗОДА,
муовини Директори Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Бохтар 17,
тел.: (+992) 93 572 32 22; E-mail: qnorov@inbox.ru

А.С. НАСРИДДИНОВ,
сармутахассиси Раёсати системаи ҳисобҳои миллӣ ва омори молияи
Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Бохтар 17,
тел.: (+992) 93 548 79 73; E-mail: nasriddinov_1987@mail.ru

Дар мақола ҳисоб намудани Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД) бо истифода аз усули истеҳсолӣ дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ карор гирифтааст. Истифодаи усули мазкур ҷиҳати ҳисоби ММД тибқи таҷрибаи байналмилалӣ яке аз усулҳои афзалиятнок шиноҳта шудааст. Ин усул имкон медиҳад, ки ба рушди воқеии иктисоди миллӣ баҳои дақиқ дода шавад.

Калидвожаҳо: *Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ, усули истеҳсолӣ, ҳисоби ММД, системаи ҳисобҳои миллӣ, соҳаҳои иқтисоди миллӣ*

Мақомоти омор дар давоми бисту панҷ соли Истиқлолият бо вуҷуди мушкилоту монеаҳои сахту сангини зиёди иқтисодӣ ва молиявӣ дар баланд бардоштани сифату ҷамъоварӣ ва муарифии маълумотҳои омории соҳаҳои сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, вобаста ба дараҷаи ҳамгироии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ бо иқтисодиёти минтақавию байналмилалӣ, зиёд шудани муносибатҳои муштарак бо созмонҳои гуногунсатҳи соҳавӣ, идомаёбии табодули таҷрибаи мута-

хассисон ва татбиқсозии таҷрибаи муосири байналмилалии оморӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Мақомоти омор бо кӯмаки Кумитаи байнидавлатии омори Иттиҳоди давлатҳои мустақил бори нахуст солҳои 1994-1995 методологии Системаи ҳисобҳои миллии соли 1993 -ро пурра аз худ намуда, дар сатҳи миллӣ ҷорӣ намуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти оморӣ қадам ба қадам ба стандартҳои омории байналмиллалӣ мутобиқ ва пайваст шуда, истилоҳҳои байналмиллалии иқтисодиву иҷтимоӣ дар фаъолияти ҳисоботсозӣ, банақшагирӣ, пешгӯикунӣ ҷори шуданд. Таҳлил ва баҳодиҳии вазъи воқеии иқтисодии ҳар як кишвар новобаста ба сохтори идоракунӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ то андоза душвор аст, чунки дар сохтори иқтисоди бозорӣ омилҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд бештар мавҷуданд. Аз ин нуқтаи назар, муқоисакунии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳоро ба як низоми муайян таҳлил намудан ғайриимкон аст, чун ки сохтори иқтисодии кишварҳо гуногун аст. Маҳз бо дар назар дошти чунин вазъ барои таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ - иқтисодиёти миллӣ Системаи Ҳисобҳои Миллӣ низоми муайяни ягонаро пешниҳод менамояд. Масалан, методологияи ягонаи нишондиҳандаи муҳими макроиқтисодӣ – Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ, Маҷмӯи Маҳсулоти Миллӣ ва ғайраҳо.

Чи тавре ки маълум аст, тибқи стандарти ягонаи байналмилалии Системаи Ҳисобҳои Миллӣ ММД бо се усул ҳисоб карда мешавад: бо усули истеҳсолӣ, бо усули истифодаи даромадҳо ва бо усули ташаккули даромадҳо, ки мо дар ин мақола тарзи ҳисоб намудамни ММД – ро бо усули истеҳсолӣ дида мебароем.

Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ – ин арзиши изофаи бозории мол ва хизматрасониҳое, ки дар давраи муайяни вақт (як сол) аз ҷониби резидентҳо истеҳсол ва пешниҳод карда мешавад, инчунин андозҳои холисро дар бар мегирад.

Мақсади асосии ҳисоб намудани Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД) бо усули истеҳсолӣ дар он аст, ки ҳиссаи соҳаҳои иқтисодиёт дар сохтори ММД аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодии воҳидҳои оморӣ таҷассум менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки ММД танҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳисоб карда мешавад. Илова ба ин, мақомоти омор ба таври муттамарказ ҳисоби Маҷмӯи Маҳсулоти

Минтақавиро дар сатҳи вилоятҳо ва шаҳри Душанбе ҳар семоҳа анҷом медиҳад. Дар сатҳи ноҳия ҳисоб намудани ММД-ро методологияи Системаи Ҳисобҳои Миллӣ тавсия намедиҳад зеро, дар сатҳи ноҳияҳо аксари нишондиҳандаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ тақсимнашаванда мебошанд.

Дар сохтори ҳисоби ММД бо усули истеҳсолӣ, чунин компонентҳои асосӣ муайян карда мешаванд:

1. Истеҳсолот;
2. Хароҷоти мобайнӣ;
3. Арзиши изофа;
4. Суръати рушди ММД (фоиз);
5. Дефлятори ММД.

Истеҳсолот - ин арзиши мол ва хизматрасониҳое, ки дар ҳудуди кишвар аз тарафи воҳидҳои оморӣ – резидентҳо истеҳсол ва пешниҳод карда мешавад.

Истеъмоли мобайнӣ - арзиши мол ва хизматрасониҳое, ки дар ҷараёни истеҳсолот ва хизматрасонӣ истифода бурда мешавад, ки ба он чунин нишондиҳандаҳо дохил карда мешаванд: истеъмоли сармояи асосӣ, ашё ва масолеҳ, маҳсулоти нимтайёр, сӯзишворӣ, нерӯи барқ, газ, оби гарм, хароҷот барои хизмати миёнаравҳои молиявӣ, иҷорапулӣ, хароҷоти нигоҳдории бино, иншоот, таҷҳизот, хизматрасонии коммуналӣ, таблиғот, хароҷот барои иҷозатнома, сертификат, хароҷоти сафари хизматӣ , хароҷоти намояндагӣ ва ғайра.

Бо Фармоиши Директори Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июли соли 2013, №31 шакли ҳисоботи омории 1-ФИ (фаъолияти истеҳсолӣ) тасдиқ карда шудааст, ки ин ҳисобот аз тарафи ташкилоту корхонаҳо пешниҳод карда мешавад. Дар шакли ҳисоботи омории номбурда ҳисобот супорандагон дар он маълумотҳоро оиди истеҳсолот ва хароҷотҳое, ки дар раванди истеҳсолот харҷ менамоянд, нишон медиҳанд.

Арзиши изофа–фарқи байни истеҳсолот - молу хизматрасонӣ ва истеъмолоти мобайниро ифода менамояд.

Суръати рушди ММД (фоиз) – ин нишондиҳандаи нисбӣ, ки то кадом андоза пасту баланд шудани ММД – ро нишон медиҳад ва бо чунин формула ҳисоб карда мешавад.

$$Суръати\ рушди\ ММД = \frac{ММД_{ньакикї}}{ММД_{соли\ базавї}} * 100$$

Дефлятори ММД - тавсифкунандаи тағйироти нархи миёнаи мол ва хизматрасонии ҳамаи соҳаҳо дар давраи ҳисоботӣ.

ММД – и номиналӣ: арзиши бозории мол ва хизматрасонӣ бо нарҳҳои ҷорӣ.

ММД – и ҳақиқӣ: арзиши бозории мол ва хизматрасониҳое, ки бо нарҳҳои соли базавӣ ҳисоб карда мешавад.

Андози ҳолис - гуфта он андозҳо дар назар дошта мешавад, ки дар сохтори он кӯмакҳои молиявӣ тарҳ карда мешавад.

Кӯмаки молиявӣ – пардохтҳои ҷории бебозгашт, ки аз сатҳи буҷетӣ ҷумҳуриявӣ ба сатҳи буҷети маҳаллӣ бо мақсади пешбурди фаъолияти ҷорӣ равона гаштааст.

Барои ҳисоб намудани ММД – и номиналӣ ва ҳақикӣ истеҳсоли якчанд номгӯи молҳоро дар асоси маълумотҳои оморӣ дида мебароем, ки дар ҷадвалҳои 1, 2 ва 3 нишон дода шудааст.

Љадвали 1

Истеҳсоли маҳсулоти саноат: шири холис, равғани растанӣ ва маҳсулоти макаронӣ дар соли 2012

	истеҳсол	Нархи як воҳид маҳсулот (ҳазор сомонӣ)	Арзиши умумии маҳсулот (ҳазор сомонӣ)
Шири холис, ҳазор тонна	4,8	3,75	18
Маҳсулоти макаронӣ, ҳазор тонна	3,8	4,40	16,7
Равғани растанӣ, ҳазор тонна	19,3	8,32	160,6

Сарчашма:

1. Нарҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, -С. 79.

2. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, -С. 88-89.

Ҷадвали 2

Истеҳсоли маҳсулоти саноат: шири холис, равғани растанӣ ва маҳсулоти макаронӣ дар солҳои 2013 бо нархҳои ҷорӣ

	истеҳсол	нархи як воҳид маҳсулот(ҳазор сомонӣ)	арзиши умумии маҳсулот (ҳазор сомонӣ)
Шири холис, ҳазор тонна	5,4	3,36	18,1
Маҳсулоти макаронӣ, ҳазор тонна	4,0	4,34	17,4
Равғани растанӣ, ҳазор тонна	15,7	8,22	129,1

Сарчашма:

1. Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, -С. 79.

2. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, -С. 88-89.

Ҷадвали 3

Истеҳсоли маҳсулоти саноат: шири холис, равғани растанӣ ва маҳсулоти макаронӣ дар соли 2013 бо нархҳои муқоисавӣ

	истеҳсол	нархи як воҳиди маҳсулот дар соли 2012 (ҳазор сомонӣ)	Арзиши умумии маҳсулот(ҳазор сомонӣ)	суръати рушд	индекси[3] нарх
Шири холис, ҳазор тонна	5,4	3,75	20,25	112,5	89,6
Маҳсулоти макаронӣ, ҳазор тонна	4,0	4,40	17,6	105,2	98,6

[3]Индекси нарх дар асоси формулаи Э. Ласпейрес ҳисоб карда шудааст (индекси Ласпейрес тағйир ёбии нархҳоро ба арзиши ҳаҷми молҳои дар давраи базави фурухта шударо нишон медиҳад).

Равғани растанӣ, ҳазор тонна	15,7	8,32	130,6	81,3	98,8

Сарчашма:

1. Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, -С. 79.

2. МинтақаҳоиҶумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, -С. 88-89.

Қайд кардан зарур аст, ки барои баҳодиҳии ММД ва компонентҳои он бо нархҳои муқоисавӣ усули дефлятсионӣ ва экстраполятсиониро истифода мебаранд. Асосан соҳаҳои иқтисодиётро ба ду зерсоҳа тақсим менамоянд: а) соҳаҳои истеҳсолӣ, ки ба он дохил мешавад соҳаи – кишоварзӣ, саноат ва сохтмон, б) соҳаи хизматрасонӣ, ки ба он дохил мешавад – савдо, нақлиёт ва алоқа, маориф ва ғайра дохил мешавад. Дар амалия барои ҳисоби ММД усули дефлятсиониро барои соҳаҳои истеҳсолӣ истифода мебаранд, чунки дар соҳаҳои истеҳсолӣ ҳар як номгӯи молу маҳсулотро ба воҳидҳои алоҳида тақсим намудан мумкин аст ва ҳар як воҳиди маҳсулот ба худ арзиш дорад аз ҳамин лиҳоз хулоса баровардан мумкин аст, ки дар ҳолати муқоисапазирии соли ҷорӣ нисбат ба соли базавӣ суръати рушд ва индексро ҳисоб намудан мумкин аст.

Мисол, ҳаҷми корҳои сохтмонӣ ҳам арзиш (сомонӣ) ва ҳам воҳиди ченак (метр, метри квадратӣ, метри кубӣ) дорад. Аз ин нуқтаи назар мо метавонем, ҳам суръати рушд ва индексро ҳисоб намоем (дар соли 2012 50 метри квадратӣ корҳои сохтмонӣ, ки як метри квадратӣ 2,3 сомонӣ арзиш дорад, дар соли 2013 бошад, 53 метри квадратӣ, як метри квадратӣ 2,9 сомонӣ арзиш дорад ба анҷом расонида шуд). Суръати рушд чунин ҳисоб карда мешавад 53/50*100=106 фоиз, индекс дар соли 201бошад 50*2,3=115 сомонӣ дар соли 2012, 53*2,9=153,7 сомониро ташкил медиҳад ва индекси нархи он ба115,2 баробар аст.

Усули экстраполятсиониро ҳам барои соҳаҳои истеҳсолӣ ва ҳам барои соҳаҳои хизматрасонӣ истифода мебаранд, чунки соҳаҳои истеҳсолӣ, суръати рушд ва индекси нарх доранд ва соҳаҳои хизматрасонӣ бошанд, танҳо суръати рушд доранд.

Масалан, дар соҳаи тандурустӣ, табобати духтур ин ҳамчун хизматрасонӣ ҳисобида мешавад ва танҳо дорои арзиши пулӣ аст дигар воҳидҳои ченакро дар худ инъикос карда наметавонад, (дар соли 2012 хизматрасонии табибон ба беморон 115000 сомонӣ ва дар соли 2013 бошад 118230 сомониро ташкил медиҳад, аз ин ҷо мо метавонем танҳо суръати рушди ин соҳаро ҳисоб намоем, ки он ба 102,8 фоиз баробар аст, ҳисоб намудани индекси нархи ин соҳа имконнопазир аст) аз ҳамин лиҳоз барои баҳодиҳии соҳаи тандурустӣ дар сохтори ММД танҳо усули экстраполятсиониро истифода мебаранд.

Аз рӯи ҷамъбасти ҳамаи соҳаҳо ҳаҷми ММД-и номиналӣ, суръати рушди ММД ва дефлятори он (индекси миёна) бо нарҳҳои ҳақиқӣ ҳисоб карда мешавад.

Манбаи маълумот барои ҳисоби ММД бо усули истеҳсолӣ дар асоси ҳисоботҳои омории корхона, ташкилот, тадқиқоти буҷети хонавода, тавсияҳои коршиносони байналмилалӣ ва баҳодиҳии иқтисодиёти мушоҳида нашаванда баҳисоб меравад.

Барои дар амалия татбиқ намудани гуфтаҳои дар боло зикргардида аз маълумотҳои ҷадвалҳои 1,2 ва 3 истифода бурда, барои баҳодиҳии ҳаҷми истеҳсол бо нарҳҳои муқоисавӣ усули дефлятсионӣ ва экстраполятсиониро дида мебароем.

Ҷадвали 4

Усули ҳисоб намудани ҳаҷми истеҳсол дар соли 2013 бо нарҳҳои муқоисавӣ

	арзиши умумии маҳсулот, ҳазор сомонӣ дар соли 2012	суръати рушд	ҳаҷми истеҳсолот бо нарҳҳои муқоисавӣ, ҳазор сомонӣ	индекси нарх	арзиши умумии маҳсулот, ҳазор сомонӣ дар соли 2013
	1	2	3	4	5
Шири холис	18	112,5	=1*2/100= 20,3	=5/3*100=89,2	18,1
Маҳсулоти макаронӣ	16,7	=3/1*100=105,4	=5/4*100= 17,6	98,6	=3*4/100 =17,4
Равғ	160,6	81,3	=1*2/100=	98,8	=3*4/100

ани рас-танӣ			130,5		=128,9
Ҳаҷм и истеҳсол	**195,3**	**8 6,2**	**168,4**	**97,4**	**164,0**

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки суръати рушди истеҳсолот дар соли 2013 нисбат ба соли 2015 ба 86,2 фоиз баробар аст. Индекси нархи истеҳсоли маҳсулот дар маҷмӯъ ба 97,4 баробар аст.

Хотиррасон бояд кард, ки дар вақти муқоисапазирии сохтори ММД солҳои қаблӣ то соли 2010 ва аз соли 2011 то инҷониб ҳатман ба инобат гирифта шавад, ки ба ҳам алоқаманд нестанд, чунки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоби ММД то соли 2010 дар асоси методологияи Таснифоти умумии соҳаҳои хоҷагии халқ (ТУСХХ) ҳисоб карда мешуд, аз 1-уми январи соли 2011 баъди гузариш ба методологияи нави оморӣ ММД дар асоси методологияи Таснифоти умумии намуди фаъолияти инқти-содӣ (ТУНФИ) ҷамъоварӣ карда мешавад, ки сохтори он дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1

Нақшаи гузариш аз ТУСХХ ба ТУНФИ

Дар айни замон Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳисоб намудани ММД бо усули истеҳсолӣ дар асоси методологияи омории Системаи Ҳисобҳои Миллии соли 1993 чунин формуларо истифода мебарад.

$$ММД=\sum ҲИ-\sum ХМ \Leftrightarrow \sum АИ$$

аз инҷо: ҲИ – ҳаҷми истеҳсолот; ХМ – харочоти мобайнӣ;

АИ – арзиши изофа

$$\sum ҲИ=\sum ҲИ_{кишоварзӣ}+\sum ҲИ_{саноат}+\sum ҲИ_{сохтмон}+\ldots\ldots\ldots+\sum ҲИ_{дигар\ соҳаҳо}$$

$$\sum ХМ=\sum ХМ_{кишоварзӣ}+\sum ХМ_{саноат}+\sum ХМ_{сохтмон}+\ldots\ldots\ldots+\sum ХМ_{дигар\ соҳаҳо}$$

$$\sum АИ=\sum АИ_{кишоварзӣ}+\sum АИ_{саноат}+\sum АИ_{сохтмон}+\ldots\ldots\ldots+\sum АИ_{дигар\ соҳаҳо}$$

Барои ҳисоби ММД ғайр аз нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда, андозҳои холисро низ истифода мебаранд, ки асосан ин маълумотҳоро Вазорати молия

ҷамъоварӣ намуда, ба Агентии омор пешниҳод менамояд. Барои исботи ин гуфтаҳо сохтори ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 5 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 5

Сохтори Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ бо усули истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014 (млн. сомонӣ)

	Истеҳсол	Истеъмолоти мобайнӣ	Арзиши изофа
Кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал	21113,2	10448,6	10664,5
Моҳидорӣ ва моҳипарварӣ	31,5	3,3	28,1
Саноати истихроҷи маъдан	1398,7	680,5	718,2
Саноати коркард	9322,2	5846,1	3476,1
Истеҳсол ва тақсимоти нерӯи барқ, газ ва об таъминкунӣ	2173,6	857,1	1316,5
Сохтмон	10383,4	5723,4	4660,0
Савдо, таъмири автомобилҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	7585,6	2874,9	4710,6
Меҳмонхона ва тарабхона	2546,9	837,9	1709,0
Нақлиёт, алоқа, хоҷагии анбор	12209,6	5685,8	6523,8
Фаъолияти молиявӣ	1738,4	1069,9	668,5
Амалиёт бо амволи ғайриманқул ва иҷтора	91,0	27,5	63,5
Мақомоти идоракунӣ: таъминоти иҷтимоӣ	1686,1	505,8	1180,3
Маориф	2918,0	1039,6	1878,4
Тандурустӣ ва пешниҳоди хизматҳои иҷтимоӣ	1393,5	509,8	883,7
Пешниҳоди хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва инфиродӣ- шахсӣ	2513,2	1143,3	1370,2
Хизматҳои миёнарави молиявии бевосита ченнашаванда		606,4	-606,4

Андоз аз маҳсулот			6460,9
Кӯмаки молиявӣ барои маҳсулот (-)			99,3
ММД бо нархҳои бозорӣ			45606,7

Сарчашма:

Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015,-С. 43,44,45,46.

ФОРМИРОВАНИЕ РАСЧЕТА ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ МЕТОДОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

К. ДАВЛАТЗОДА,
заместитель Директора Агентства по статистике при Президенте
Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 17,
тел.: (+992) 93 572 32 22; E-mail: qnorov@inbox.ru

А.С. НАСРИДДИНОВ,
главный специалист Управления системы национальных счетов и статистики
финансов Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 17,
тел.: (+992) 93 548 79 73; E-mail: nasriddinov_1987@mail.ru

В статье на примере Республики Таджикистан рассмотрены вопросы расчета ВВП с использованием производственного метода. Использование данного метода расчета ВВП согласно международной практике считается одним из приоритетных. Этот метод дает возможность дать точную оценку реального роста национальной экономики.

***Ключевые слова**: Валовой Внутренний Продукт, производственный метод, расчет ВВП, система национальных счетов, сектор национальной экономики.*

CALCULATION OF GROSS DOMESTIC PRODUCT BY THE METHOD OF PRODUCTION ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Q. DAVLATZODA,
deputy director Statistical Agency under President of the
Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Bokhtar 17,
ph.: (+992) 93 572 32 22; E-mail: qnorov@inbox.ru

A.S. NASRIDDINOV,
chief specialist of the Department of National accounts and financial statistics` system of the Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Bokhtar 17.
Ph.: (+992) 93 548 79 73; E-mail: nasriddinov_1987@mail.ru

In the article on the example of the Republic of Tajikistan the issues of calculation of GDP was discussed by using the method of production. According to international practice, the use of this method of calculating GDP is considered as priority. This method makes it possible to give a precise estimate to the real growth of the national economy.

Keyword: *Gross Domestic Product, Calculation GDP, production method, system of national account, sector of national economy.*

УДК 330.4

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СЕКТОРА И ПАРАМЕТРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

А.Б. МИРСАИДОВ,
д.э.н., профессор, заместитель директора Института экономики и демографии АН Республики Таджикистан.
734044, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. С. Айни 44,
тел.: (+992) 904 44 60 12, E-mail: chirad-58@mail.ru

В статье рассматривается динамика развития отраслей сферы услуг. Обосновываются параметры формирования социального государства.

Ключевые слова: *сфера услуг, национальное хозяйство, ВВП, бюджетное финансирование, социальное государство.*

Реформы отраслей сферы услуг, особенно системы социальных услуг в новых условиях хозяйствования направлены, прежде всего на реализацию конституционных основ таджикского государства, которое является социальным государством. В статье 1. Конституции Республики Таджикистан написано,что «Таджикистан, являясь социальным государством, создает условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие каждого человека»[1]. В связи с этим является актуальным исследование причинно-следственных связей развития социального сектора сферы услуг, а также выработка научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию механизмов формирования социального государства в республике.

Как известно основы развития социальной жизни общества определяют уровень экономического роста республики. Поэтому в процессе реформы сферы услуг наблюдается переориентация социальной политики в развитии национальной экономики.

Если рассматривать социальную политику в рамках социально-экономической системы общества, то она имеет двойственную природу. **Во-первых**, в результате

достижения непрерывного экономического роста, увеличения объема национального богатства создаются благоприятные социальные условия для населения. Последнее становится главной целью экономической деятельности любого агента национальной экономики. Следовательно, можно утвердить, что в социальной политике государства концентрируются цели экономического роста. Государство управляя экономикой страны, выполняет обязательства по обеспечению достойного уровня жизни населения.

Что касается механизмов экономического развития, использование например рыночных принципов или механизмов хозяйствования в сфере услуг, можно рассматривать как инструменты или средства реализации социальной политики государства. Другими словами, государство в процессе управления и регулирования экономики, в том числе сферы услуг, опирается на «триаду» Я.Тинбергена, согласно которй в основе процесса государственного управления лежат: цели, инструменты и мультипликаторы. [1] **Во-вторых**, социальная политика выступает важнейшим фактором экономического роста страны.

Если экономический рост не сопровождается ростом благосостояния населения, то у работников отраслей экономики снижается стимулы к эффективной деятельности. С повышением уровня социально-экономического развития страны, одновременно повышается требования к населению, его культуре, физическому и нравственному развитию [2].

Таблица 1

Динамика основных социально-экономических показателей Республики Таджикистан

Показатели	**2000**	**2005**	**2010**	**2014**	**2014 г.к 2000 г., раз.**
ВВП, млн. сомони	1786,8	7206,6	24704,7	45605,2	25,3
ВВП на душу населения, сомони	288,7	1052,1	3253,0	5522,7	19,12

Доходы государственного бюджета, млн. сомони	251,7	1433,2	7024,4	14427,4	57,3
Денежные доходы населения, млн. сомони	1004,6	3816	13256,0	24196,5	24,08
Среднемесячная заработная плата, сомони	15,57	83,58	354,44	816,27	52,42
Среднегодовая численность занятых в экономике, тыс.чел.	1745	2112	2233	2325	1,33
Средний размер месячной пенсии, сомони	4,06	27,51	125,24	230,14	56,68

Источник: Статистический сборник Республики Таджикистан, 2011, 2015, -С. 10-15

Как видно из данных таблицы 1 с повышением темпов экономического роста повышается уровень жизни населения. В период с 2000 по 2014 гг. объем ВВП республики возрос от 1,8 млрд. сомони до 45,6 млрд. сомони, или более чем на 25,3 раза ВВП на душу населения увеличился от 288.7 сомони до 5522,7сомони (более чем в 19 раз).

Соответственно увеличились доходы государственного бюджета в 57,7 раза. Коэффициент опережений темпов роста дохода бюджета составляет – 2,28 (57,7/25,3), т.е. на каждый пункт роста объема ВВП приходится 2,28 пункта роста доходов бюджета. В самом деле, удельный вес объема дохода государственного бюджета к ВВП возрастает: если в 2000 г составлял 14,1%, то в 2014 г. составлял 31% ВВП страны. Причина такого роста является активизация функций государства в реализации содержания социально-ориентированной рыночной экономики, которая присуще социальному государству.

За анализируемый период возрастали денежные доходы населения как материальная основа повышения уровня жизни более чем в 24 раз. Его объем в 2014 г. равнялся 53 % ВВП страны. Среднемесячная заработная плата работников увеличилась 52,2 раза, средний размер месячной пенсии в 56,7 раза. За анализируемый период среднегодовая численность занятых в экономике, также увеличилась на 5,8 тыс. человек.

Таким образом, динамика экономического роста, с одной стороны, обеспечивает высокий социальный результат экономической деятельности и обогащают трудовой потенциал страны, а с другой стороны, активизирует направление институтов государственной власти на совершенствование инструментария и механизмов управленческих воздействий на социальную сферу, а также целевую установку на развитие ее экономических видов деятельности.

В современных условиях сложилась тесная связь и взаимообусловленность качественных параметров уровня и стимулов развития социального сектора национальной экономики. Опыт развитых стран показал, что именно инвестиции в человеческий капитал, который предусматривают опережающие темпы роста финансирования на сферы производства и предоставление социально-значимых благ (образование, здравоохранение и культура), определяют темпы экономического роста. В связи с этим, цели происходящих преобразований в социальной сфере направлены на решение следующих задач:

- обеспечение защиты гуманной помощи социально уязвимым слоям населения, домохозяйств;
- создание необходимых условий для повышения уровня всеобщей доступности к качественным базовым социальным благам;
- формирование экономических условий для трудовых ресурсов страны, которое позволеют им получить достаточный трудовой доходобеспечивающий более высокий уровень социального потребления;
- формирование общественных институтов в сфере социально-культурных видов деятельности, которое создает возможность полной мобилизации средств людей и предприятий и их эффективного использования в направлении обеспечения высоко-

го качества и возможностей широкого выбора потребителями предоставляемых социальных благ.

Государство оказывает государственные услуги безвозмездно или по регулируемым ценам, прежде всего в области образования, здравоохранения, социальной защиты населения. Следует отметить, что сферы здравоохранения, образования, социальной защиты населения выступают как базовые сферы, именно эти сферы выступают производителями социально-значимых благ, создателями человеческого капитала как основополагающий экономический ресурс или фактор социально-экономического прогресса, а также обладателями огромного положительного внешнего эффекта для общества.

Как видно из данных таблицы 1 с увеличением объема государственного бюджета объем финансирования сферы социально-значимых благ, также увеличивается. В 2015 г. объем всех государственных расходов составил почти 15,4 млрд. сомони, против 291,3 млн. сомони 2000 года: рост за этот период, т.е. по сравнению с 2000 г. составил более 52,9 раз. Соответственно, за анализируемый период государственное финансирование в сфере образование возросло в 69 раз, в сфере здравоохранения – 57,6 раз, в сфере культурно-массовых, оздоровительных и религиозных мероприятий – 53,1 раз. Оказание государственных услуг в этих сферах создает благоприятные общественные условия для экономического развития республики, возрастания объема экономических благ. Эти сферы обладают высоким мультипликативным эффектом.

Как выше отметили, любой хозяйствующий субъект или агент отраслей социальной сферы является элементом социально-экономической системы или национальной экономики. Следует отметить, что сфера услуг как важный компонент национальной экономики активно участвует и вносит свой вклад в производстве ВВП страны.

Таблица 2

Участие основных отраслей сектора социальных услуг в производстве ВВП страны.

Показатели	2000	2005	2010	2014	2014 2000 г., раз.

ВВП, млн. сомони	1786,8	7206,6	24704,7	45605,2	25,3
Образование, млн. сомони	65,7	268,5	928,1	1552,9	23,6
Здравоохранение и предоставление социальных услуг, млн. сомони	19,9	112,3	347,4	669,2	33,6
Предоставление коммунальных, социальных и персональных услуг, млн. сомони	119,6	442,0	3184,6	1505,3	12,5

Источник: Статистический сборник Республики Таджикистан, 2011, 2015, -С. 369, -С.193.

Как видно из данных таблицы 2. производство образовательных услуг в структуре ВВП страны заметно возрастает: увеличилось от 65,7млн. сомони в 2000 г. до 1552,9 млн. сомони в 2014 г., т.е., за этот период рост составлял 23,6 раза. Его удельный вес в производстве ВВП в период 2010-2014 гг. в среднем составлял 3,5%. Здравоохранение и предоставление социальных услуг, также за анализируемый период увеличилось от 19,9 до 669,2млн. сомоны, или более чем в 33,6 раз. Его удельный вес в производстве ВВП в 2014 г. составлял 1,4%. Объем производства и предоставление коммунальных, социальных и персональных услуг в структуре ВВП в 2014 г. составлял 1505,3 млн. сомони, и по сравнению с 2000 г. увеличился более, чем в 12,5 раза, а его удельный вес в ВВП в последний год составил более чем 6,6 %. Заметный рост объема этих основных социальных услуг свидетельствует о непрерывном росте объема спроса или платежеспособной потребности населения, тем самим улучшения социальных условий граждан республики.

Обеспечение экономического роста на основе вышеуказанных мероприятий и социально-политических ориентиров создает условия для полного достижения социально-культурной сферой взаимообусловленных целей: с одной стороны, сохра-

няется и расширяется ранее накопленный ресурсный потенциал общества и повышается уровень доступности услуг населению, а с другой стороны формируются институциональные предпосылки улучшения качества услуг и расширение их разнообразия. Проявление и развитие этих тенденций являются параметрами формирования социального государства[3]. Социальное государство можно рассматривать как такой тип государства, деятельность которого направлена на обеспечение высокого уровня социальной защищенности населения на основе активной деятельности органов государственной власти по регулированию социально-экономических и других сфер жизнедеятельности общества и установление в обществе социальной справедливости. Социальное государство отражает результат гармонизации отношений государственной власти и общества. Таким образом, социальное государство как результат правового демографического общества, провозглашает высшей ценностью человека. Оно создает условия равного доступа к ценностям культуры и науки, которые соответствуют мировым стандартам, гарантирует право на физическое, умственное и нравственное совершенствование, а также уровень жизни, позволяющий в полном объеме обеспечивать возможность развития личности и самореализации.[4]

Успешное функционирование социального государства зависит от уровня развития и эффективности социально ориентированной экономики. В *экономической* политике социальное государство функционирует на основе сочетания механизмов государственного регулирования, поощрения конкуренции и развития стимулов (личной инициативы) членов общества по обеспечению своего собственного благосостояния. В *политической* сфере обеспечение консенсуса различных политических сил относительно основных целей и задач развития страны и существующих систем деятельности социальных институтов. В *духовной* сфере обеспечение развитых чувств гражданственности, социальной солидарности и гуманизма. В *социальной* сфере - обеспечение принципа социальной справедливости в обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республика Таджикистан, Душанбе «Шарки озод», 2005, - С. 3.
2. См: Мирсаидов А.Б. Государственные услуги: содержание и типологии//Вестник Таджикистан, 2016, 34.- С.43-51.
3. Воробьева Э.Л. Социальное обслуживание: концептуальные основы и анализ современной практики // Социальное обслуживание. - 2003. - № 1.
4. Социальное государство исходит от немецкого слова Sozialstaat.
5. См: Миронов С. Социальная политика: уточнение задач, отладка механизмов // Общество и экономика. - 2005. - N 5.

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ БАХШИ ИҶТИМОӢ ВА ПАРАМЕТРҲОИ ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

А.Б. МИРСАИДОВ,

д.и.и., профессор, ҷонишини директори Институти иқтисод ва демографияи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734044, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи С. Айни 44,

тел.: (+992) 904 44 60 12, E-mail: chirad-58@mail.ru

Дар мақола суръатҳои рушди соҳаҳои бахши хизматрасонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Параметрҳои ташаккули давлати иҷтимоӣ асоснок карда шудаст.

Калидвожаҳо: *соҳаи хизматрасонӣ, хоҷагии миллӣ, ММД, маблағгузории буҷетӣ, давлати иҷтимоӣ.*

MAIN TRENDS OF THE SOCIAL SECTOR AND DATA CREATING SOCIAL STATE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

A.B. MIRSAIDOV.
doctor of Economics, professor, deputy director of the
Institute of Economics and Demography of
the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,
734044, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini 44.
ph.: (+992) 904 44 60 12, E-mail: chirad-58@mail.ru

The article deals with the dynamics of the service industries. Settled the settings for creating the social state.

Keywords: *services, national economy, GDP, government funding, welfare state.*

УДК 330+336 (575.3)

ТОРГОВЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ В РАМКАХ ВТО: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Х.М. КАРИМОВ,
кандидат экономических наук, независимый эксперт
Республика Таджикистан, г. Душанбе, 1 проезд ул. Б. Гафурова, кв 34,
тел.: (+992) 935 222 888, E-mail: hassan_1977@mail.ru.

В статье проанализированы экономические и институциональные аспекты многосторонних торговых переговоров в рамках ВТО. Исследованы основные вопросы торговых переговоров и итоговые договоренности стран-участниц ВТО по ключевым темам развития международной торговли. Приведены экономические эффекты и результаты многосторонних торговых переговоров для экономики Республики Таджикистан.

***Ключевые слова**: ВТО, многосторонние торговые переговоры, субсидирование, Республика Таджикистан, ГАТТ, Министерская конференция, упрощение процедур торговли, экспортная конкуренция.*

Современный этап развития многосторонних торговых переговоров в рамках ВТО предполагает дальнейшую либерализацию и упрощение процедур международной торговли товарами и услугами, последовательную отмену экспортного субсидирования сельскохозяйственной продукции, отмену таможенных пошлин и меры направленные на содействие росту развивающихся и наименее развитых стран посредством специального и дифференцированного режима. Оказывая прямые экономические эффекты через снижение тарифных и административных мер, торговые переговоры в рамках ВТО также ведут к институциональным преобразованиям в странах-участницах, способствующие развитию торговли.

Мировая торговая система также характеризуется функционированием региональных торгово-экономических соглашений, которые нацелены на достижение беспошлинной торговли и более широкому доступу на взаимные рынки. Следует отметить, что наряду с функционированием АТЭС как крупного международного форума по во-

просам либерализации торговли и инвестиций, в октябре 2015г. было подписано Соглашение Транстихоокеанского партнерства, цели и задачи которого также включают создание основ для беспошлинной торговли и универсальных правил, регулирующие инвестиции сторон Соглашения. По итогам 2014г. на долю стран-участниц Соглашения о Транстихоокеанском партнерстве приходилось около 22,1% мирового товарного экспорта и 26,6% мирового товарного импорта [1].

Республика Таджикистан с марта 2013г. является полноправной страной-участницей ВТО и по итогам переговоров по вступлению были приняты определенные обязательства по тарифному регулированию, доступу на рынок услуг, имплементации соглашений и правил ВТО и реализации национального режима. Республика Таджикистан в процессе вступления в ВТО согласовал условия доступа на взаимные рынки товаров и услуг с договаривающими сторонами и по итогам переговоров были согласованы тарифные обязательства по группам сельскохозяйственных и несельскохозяйственных продукций. Следует отметить, что для Республики Таджикистан реализация экспортного потенциала имеет существенное значение с точки зрения увеличения доходов и расширения занятости, инвестиций и конкурентоспособности национальной экономики. В этой связи, режим наибольшего благоприятствования и национальный режим ГАТТ создает универсальные условия для экспортеров стран-членов ВТО. Для Республики Таджикистан, в условиях жесткой конкуренции на мировых товарных рынках, рост экспорта происходит в условиях опережающих темпов импорта и в итоге наблюдается значительный торговый дефицит. Более низкие темпы роста экспорта сравнительно показателей импорта и ВВП, как показывает рис. 1 в течении длительного периода времени привели к снижению экспортной квоты и внешнеторгового дефицита. Например, по итогам 2014г. импорт превышал экспорт в 4,4 раза [2].

Экспортная и импортная квота Республики Таджикистан (в% к ВВП)

Рис. 1

Источник: Всемирный банк, http:// data.worldbank.org

Снижение спроса на сырьевые и промышленные товары, в ведущих странах партнерах Таджикистана оказывает дополнительное отрицательное воздействие на экспортные показатели национальной экономики и в то числе на импорт, как видно на рис.1. Данная тенденция также имеет переливающий эффект на занятость, доходы, цены и валютный курс, и обуславливает широкое использование механизмов ВТО по импортозамещению и росту экспорта.

Расширение экспортного потенциала опираеться не только на увеличение инвестиций для реализации экспортного потенциала, но также и зависит от других серьезных факторов, имеющие существенное влияние на рост экспортных показателей. Например, упрощение процедур торговли снижает транзакционные издержки, связанные с экспортными и импортными операциями и стимулирует международный бизнес частного сектора, что приводит к росту показателей внешней торговли.

Международные рейтинги по различным индикаторм ведения бизнеса, которые публикуются ежегодно показывают продвижение стран в части улучшения делового климата. Например, по отчету «Doing Business 2016», который составляется Всемирным банком с привлечением национальных и международных экспертов, Таджикистан занял 132 позицию по индикатору международной торговли среди 189 стран. Как показывает рис.2, среди стран Центральной Азии Таджикистан занял среднюю позицию. В целом, данный показатель отражает состояние внешнеторгового регулирования в регионе, с

серьезными барьерами на пути транзита, экспортно-импортных процедур, оказания транспортных услуг, негативно влияющие на развитие внешнеторговых операций инвесторов.

Рейтинг стран Центральной Азии по индикатору международной торговли

Рис. 2

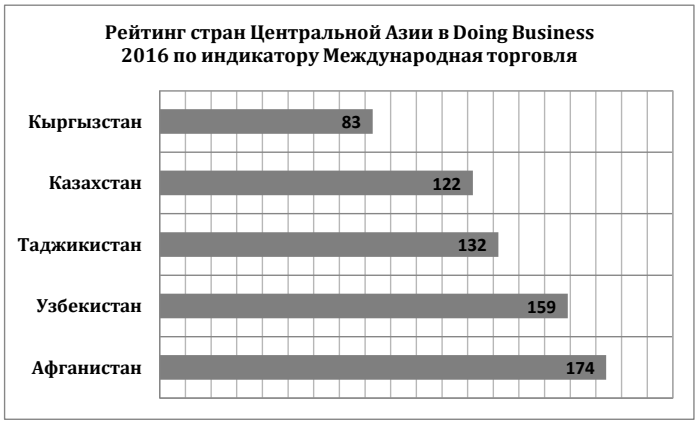

Источник: Всемирный банк, Doing Business 2016.

Упрощение процедур торговли в странах Центральной Азии окажет положительный эффект для национальной экономики каждой из стран и в частности для экономики Республики Таджикистан. В этом контексте договоренности достигнутые в девятой Министерской Конференции ВТО, которая проходила 3 по 6 декабря 2013г. в Бали, Индонезии закладывают прочную универсальную основу для снижения транзакционных издержек, связанных с экспортно-импортными процедурами. Согласно решению Министерской Конференции ВТО от 7 декабря 2013г. стороны подписали Соглашение по упрощению процедур торговли, которое является первым многосторонним документом, с даты учреждении ВТО как международной институциональной структуры. Следует отметить, что Республика Таджикистан ратифицировал Соглашение по упрощению процедур торговли 6 мая 2015г. и по данным ВТО по состоянию на 29 июля 2016г. 90 стран-членов ВТО завершили ратификацию. Для вступления в силу Соглашения по упрощению процедур торговли, согласно

установленным процедурам ВТО необходимо, чтобы две трети стран-участниц рафицировали данное соглашение.

Соглашение по упрощению процедур торговли представляет собой универсальный договор стран-членов ВТО, направленное на содействие развитию международной торговли. Соглашение состоит из двух основных разделов. В первом разделе определены правила публикации и доступности информации, аппеляций, платежей, связанных с экспортом и импортом, процедуры экспорта и импорта, транзита и таможенного сотрудничества стран-членов ВТО. В данном разделе также предусматривается создание Национального комитета по развитию торговли чтобы «содействовать как внутренней координации, так и имплементации положений данного Соглашения».

Второй раздел данного Соглашения предусматривает принцип специального и дифференцированного режима для развивающихся и наименее развитых стран-участниц ВТО. Общие принципы предусматривают поддержку этой категории стран-участниц ВТО в процессе реализации положений данного Соглашения, срока реализации положений Соглашения и обязательств, принимаемыми развивающимися и наименее развитыми странами, которые соразмерны их финансовому и институциональному потенциалу и отвечают потребностям развития. Принцип специального и дифференцированного режима реализуется посредством реализации положений, которые отражены в разделе II данного Соглашения.

Обязательства, реализуемые развивающимися и наименее развитыми странами разбиты на три категории – категория А, В и С. Обязательства, которые определены развивающейся страной-участницей ВТО в категорию А подлежат реализации после вступления Соглашения в силу. Обязательства, которые определены в категорию В, подлежат исполнению после завершения переходного периода, отсчет которого начинается после вступления Соглашения в силу. Обязательства, определенные в категорию С подлежат реализации с окончанием переходного периода, который начинается после даты вступления в силу Соглашения. Данная категория обязательств предусматривает оказание поддержки со стороны доноров для повышения потенциала развивающейся страны-члена ВТО, для реализации принятых обязательств. Как

отмечается в Соглашении, каждая развивающаяся страна-член ВТО «на индивидуальной основе» определяет обязательства по категориям А, В и С. Данное условие Соглашения отличается от других Соглашений ВТО, так как развивающаяся страна-член ВТО имеет право выбора определения обязательств по категориям, в то время как согласно положению других Соглашений ВТО уставновлены универсальные обязательства для развивающихся стран-членов ВТО.

Республика Таджикистан в июле 2014г. направил уведомление в Подготовительный комитет по упрощению процедур торговли в котором указаны обязательства Категории А, которые подлежат полной реализации после вступления в силу Соглашения по упрощению процедур торговли [3].

Таким образом, Соглашение по упрощению процедур торговли, принятое по итогам Министерской конференция ВТО в Бали, Индонезии создает прочные основы по реализации договоронностей сторон в части либерализации внешнеторгового регулирования и предсказуемости торговой политики стран-членов. Для Республики Таджикистан появляется возможность воспользоваться положениями Соглашения и в сотрудничестве с международными институтами развития разработать меры по реализации обязательств, которые будут содействовать совершенствованию внешнеторговой политики и улучшению позиции страны по индикатору международной торговли DoingBusiness. Учитывая падение доли экспорта в национальном производстве, реализация обязательств по всем категориям позволит снизить транзакционные издержки внешнеторговых операций, что важно не только для купных предприятий но и существенное значение для малого и среднего бизнеса. Институциональные преобразования в контексте реализации положений Соглашения по упрощению процедур торговли будут оказывать позитивное влияние на развитие частного сектора. Региональный аспект Соглашения заключается в том, что страны Центральной Азии, являющиеся страной-участницей ВТО также будут прилагать усилия по реализации положений Соглашения, что в итоге приведет к поэтапному устранению барьер на пути торговли и транзита в регионе, препятствующие развитию международной и региональной торговли.

По итогам продолжительных торговых переговоров в рамках ВТО по трем ключевым вопросам сельского хозяйства – доступа на рынок, внутренней поддержки и экспортных субсидий, хлопка как отдельной темы переговоров, преференциальному режиму торговли товарами, экспортируемые наименее развитыми странами, специальному защитному механизму развивающихся стран, расширению доступа услуг, экспортируемых наименее развитыми странами на рынки развитых стран и освобождение от реализации секторальных и горизонтальных обязательств наименее развитых стран в сфере услуг были согласованы позиции развитых, развивающихся и наименее развитых стран и в Министерской конференции ВТО в столице Кении г. Найроби стороны зафиксировали свои обязательства.

Следует отметить, что договоренности Министерской конференции ВТО в Найроби, проходившая с 15 по 17 декабря 2015г. по вышеперечисленным темам имеют прямые и косвенные экономические и институциональные эффекты для Республики Таджикистан. Субсидирование сельскохозяйственного производства в странах-торговых партнерах, конкуренция на рынках сбыта хлопка-волокна и хлопковой продукции, специальный защитный механизм в сфере торговли аграрной продукцией оказывают непосредственное влияние на конкурентоспособность и функционирование соответствующих отраслей экономики Таджикистана.

Вопросы сельскохозяйственного субсидирования, доступа на рынок сельскохозяйственной продукции развитых и развивающихся стран, хлопка как отдельной темы переговоров предметно стали обсуждаться по итогам Министерской конференции ВТО в ноябре 2001г. более известное как Дохийский раунд. Однако, переговоры по всем аспектам сельскохозяйстенного производства, торговли и субсидирования затянулись ввиду острых разногласий стран-участниц ВТО. Разногласия имелись между странами, которые субсидировали аграрный сектор и стран, не имеющих возможность субсидирования, страны, которые установили высокие тарифы, квоты на импорт сельхозпродукции и страны, которые добивались доступа на рынок путем снижения тарифов и отмены квот. Промежуточные прорывы в переговорах по сельскому хозяйству, которые отражались в решениях Министерской конференции в итоге блокировались законодательными органами ключевых стран-членов ВТО или

заменялись другими мерами поддержки сельскохозяйственного производства, торговли и защитных мер, которые фактически означали блокирование решений, принятых по итогам Министерской конференций ВТО.

Одним из центральных вопросов переговоров по сельскому хозяйству стран-членов ВТО с даты инициирования Дохийского раунда было поэтапное сокращение и отмена субсидий при производстве и торговле сельхозпродукцией. По итогам Министерской конференции ВТО в Гонконге в декабре 2005 стороны зафиксировали обязательство по устранению экспортных субсидий и все меры, имеющий «эквивалетный эффект» до конца 2013г. Однако, несмотря на снижение экспортных субсидий до 2013г. ближе к Министерской конференции ВТО в Бали, Индонезии стороны признали несоблюдение принятого обязательства по отмене экспортных субсидий. Несмотря на продолжительные переговоры сторон после Министерской конференции в Гонконге, сторонам не удалось прийти к общему решению по экспортной конкуренции в ходе девятой Министерской конференции в Бали, Индонезии. Тем не менее ряд решений Министерской конференции по сельскому хозяйству, принятые в Министерской конференции в Бали, Индонезии позволили сторонам проводить углубленные переговоры по таким аспектам сельского хозяйства как экспортная конкуренция, специальные защитные механизмы для развивающихся стран-членов ВТО, хлопка.

Основной вопрос по экспортной конкуренции было субсидирование экспортной продукции аграрного сектора ведущими развитыми странами, что увеличивало конкурентные позиции экспортеров по ценовым параметрам и оказывал отрицательное воздействие на установление рыночных цен. Развивающиеся страны в свою очередь настаивали в возможности введения квот и увеличенных пошлин в случаях внезапного роста или падения цен на сельхозпродукцию. Цены на хлопок как традиционный экспортный товар наименее развитых и развивающихся стран искажались мерами внутренней поддержки в развитых странах-экспортерах хлопка. В результате падения мировых цен производители наименее развитых и развивающихся стран понесли значительные потери, что активизировал переговорный процесс по двум направлениям –

снижение субсидий, бесквотный и беспошлинный импорт хлопка, экспортируемого наименее развитыми странами.

Сельскохозяйственный аспект переговоров по таким вопросам как экспортная конкуренция, хлопка, специальные защитные механизмы для развивающихся стран имеют ключевое значение для экономики сельского хозяйства Республики Таджикистан. В среднем около пятая часть ВВП Таджикистана была произведена в секторе сельского хозяйства за 2005 по 2015гг. Также, существенная доля занятости приходиться на сельское хозяйство, и такие аспекты сельскохозяйственного производства как обеспечение продовольственной безопасности, хлопок как техническая культура и экспортный продукт обосновывают значимость решений принятых в Министерской конференции ВТО в Найроби, Кении в декабре 2015г. Ключевые решения в сфере сельского хозяйства принятые по итогам Министерской конференции в Найроби, Кении имеют непосредственное влияние на производственные и экспортные показатели сельского хозяйства Республики Таджикистан.

В сфере экспортной конкуренции согласно решению Министерской конференции от 19 декабря 2015г. развитые страны отменяют экспортные субсидии «с даты принятия данного Решения». Исключение экспортное субсидирование «переработанных продуктов, молочных продуктов» для которых последний срок установлен до 2020г. Следует отметить, что эти продукты занимают высокую долю импорта и потребления на внутреннем рынке Таджикистана. Развивающиеся страны-члены ВТО по решению Министерской конференции от 19 декабря 2015г. должны отменить экспортные субсидии до 2018г. Республика Таджикистан входит по своим экономическим показателям входит в эту группу стран и это подразумевает, что экспортные субсидии подлежат отмене до 2018г. Хотя прямое экспортное субсидирование в формах определенных в Соглашении ВТО по сельскому хозяйству в Таджикистане не практикуется за исключением международных перевозок, тем не менее, Решение Министерской конференции имеет универсальный характер для всех развивающихся стран-членов ВТО. Также согласно этому же Решению, принятое в Министерской конференции на основании пункта 4 статьи 9 Соглашения по сельскому хозяйству последний срок экспортных субсидий для

развивающихся стран-членов ВТО в части маркетинга, международных перевозок и внутренних перевозок для сельскохозяйственных товаров установлен до 2023г [4].

Переговоры по хлопку, которые предметно были инициированы в рамках стран-членов ВТО были включены в повестку переговоров в рамках шестой Министерской конференции ВТО в Гонкоге, Китай в декабре 2005г. Решения по таким ключевым вопросам переговоров по хлопку как доступ на рынок, внутрення поддержка и экспортная конкуренция, которые также обсуждались в рамках переговоров по сельскому хозяйству были отражены в Министерской декларации. Стороны обязались, что развитые страны до 2006г. отменят «все формы экспортных субсидий» а наименее развитые страны могут экспортировать хлопок на рынки развитых стран в безпошлинном и безквотном режиме с даты начала имплементационного периода [5]. Однако, на практике реализовать обязательства, согласованные по итогам переговоров не удалось. Непрерывные переговоры по ключевым вопросам хлопка касающиеся отмены экспортного субсидирования и безпошлинного и безквотного доступа хлопка экспортируемого наименее развитыми странами на рынки развитых стран завершались безрезультатно. До десятой Министерской конференции ВТО в Найроби Кении, страны-члены ВТО так и не смогли согласовать позиции и принять компромисное решение по трем ключевым вопросам, связанным с хлопком, а именно доступа на рынок, внутренней поддержки и экспортной конкуренции.

Решения по хлопку принятые в десятой Министерской конференции ВТО в Найроби Кении по существу являються прорывными для договаривающихся сторон. Так, согласно принятым решениям, развитые страны приняли обязательство полностью отменить экспортные субсидии производителям хлопка с даты принятия Решения Министерской конференции по экспортной конкуренции. Последний срок отмены экспортных субсидий хлопку для развивающихся стран установлен 1 января 2017г [6].

Таким образом для Республики Таджикистан, который входит в группу развивающихся стран данное Решение Министерской конференции означает, что экспортные субсидии как форма поддержки хлопка будут отменены с 1 января 2017г. Хотя прямые экспортные субсидии в Таджикистане по хлопку не предоставляются, тем не менее, реализация механизмов внутренней поддержки, разрешенные действующими договоренностями ВТО позволят удержать конкурентные позиции хлопка и хлопковой продукции на

внешних рынках. На рис.3 приведена динамика экспорта хлопка-волокна за период с 2005 по 2015гг. и по стоимостным показателям можно сделать вывод, что экспорт хлопка-волокна крайне подвержена ценовым условиям и любые колебания цен в сторону понижения воздействует на показатели экспорта данного продукта.

Экспорт хлопка-волокна из Республики Таджикистан в 2005-2015 гг. (млн. долл. США)

Рисунок 3

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан; НБТ, Платежный баланс Республики Таджикистан.

В рамках Министерской конференции в Найроби, Кении были приняты решения по хлопку, производимого наименее развитыми странами. Согласно Решению Министерской конференции по хлопку развитые страны с 1 января 2016г. предоставят безпошлинный и безквотный доступ для хлопка производимого и экспортируемого наименее развитыми странами. Идентичный режим импорта хлопка производимого и экспортируемого наименее развитыми странами могут по мере возможности предоставить и развивающиеся страны-члены ВТО. В Решении по хлопку также указывается, что те развивающиеся страны, которые не могут предоставить безпошлинный и безквотный импорт

хлопка производимого и экспортируемого наименее развитыми странами, с 1 января 2016г. рассмотрят возможности расширения импорта хлопковой продукции из наименее развитых стран указанных в списке приложенному к Решению и включенные в Приложение 1 Соглашения по сельскому хозяйству [7].

Рынки сбыта хлопка в форме хлопка-волокна а также готовых изделий из хлопка это конкурентные рынки о чем свидетельствуют многолетные переговоры, торговые споры и согласование позиций по хлопку между развитыми, развивающимися и наименее развитыми странами. Основными экспортными рынками для хлопка-волокна, экспортируемого Таджикистаном, как показано на рис.4 остаются Россия, Турция и Иран, на долю которых в 2015г. приходилось около 78% от общего объема экспортированного хлопка-волокна [8]. В процентном соотношении экспорт хлопка-волокна из Таджикистана в Турцию по итогам 2014г. занял 3% от общего объема мирового экспорта хлопка-волокна в Турцию. Наименее развитые страны занимали незначительную долю импорта хлопка-волокна в Турции в 2014г. В этом же году хлопок-волокно, экспортированый из Республики Таджикистан в Россию занял 19,3% от суммарного импорта хлопка-волокна [9]. Основными поставщиками хлопка-волокна в Россию в 2014г. были Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызская Республика и Туркменистан [10].

Основные страны-импортеры хлопка-волокна из Республики Таджикистан в 2008-2015 гг.

Рисунок 4

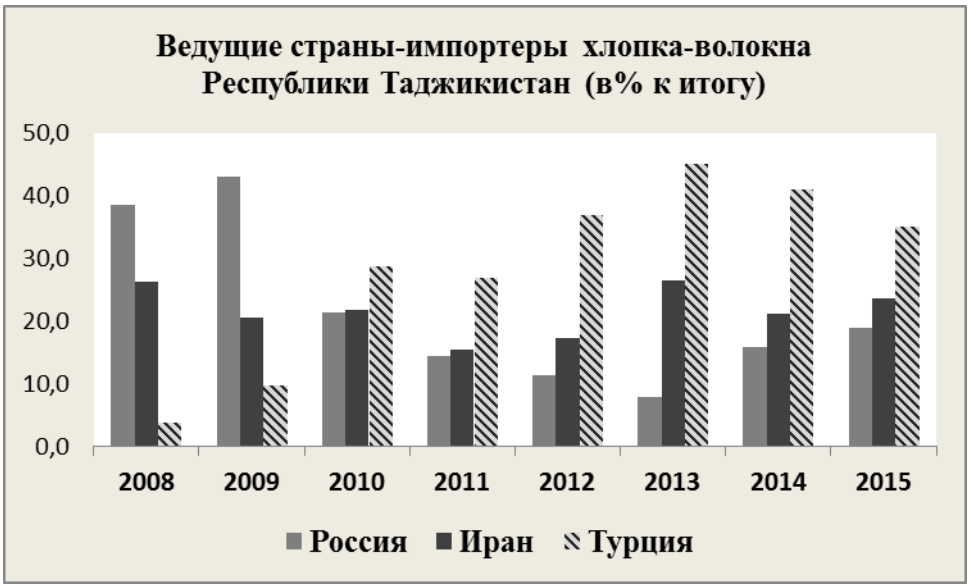

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

Таким образом, на рынках России и Турции в экспорте хлопка-волокна Таджикистан не конкурирует с наименее развитыми странами, тем не менее, учитывая прогнозные оценки относительно роста доли развивающихся и наименее развитых стран в производстве хлопка и предоставленные им преференциям в торговле хлопком в рамках ВТО, необходимо в рамках санкционированых мер внутренней поддержки повышать конкурентный потенциал хлопкового сектора в Республике Таджикистан с целью удержания торговых позиций на внешних рынках.

Специальный защитный механизм развивающихся стран позволяет этой группе стран-членов ВТО вводить количественные ограничения и повышенные таможенные пошлины в зависимости от объема импорта и ценовых изменений по сельскохозяйственным товарам. Ключевой аспект данного механизма заключается, в том, что защитные механизмы вводятся временно и ограничены конкретными сроками. Согласно Решению Министерской конференции ВТО в Найроби от 19 декабря 2015 развивающиеся страны могут применять специальный защитный механизм, предусмотренный 7 параграфом Министерской декларации, принятой в Гонконге в декабре 2005г [11]. Данное компро-

мисное решение позволяет развивающимся странам в том числе Таджикистану регулировать доступ на внутренний рынок сельскохозяйственной продукции и направлен на защиту отечественных производителей аграрной продукции в условиях неблагоприятных изменений ценовых условий и чрезмерного импорта.

Следует отметить, что также Решение десятой Министерской конференции по преференциальным правилам происхождения товаров для наименее развитых стран является компромисным итогом многолетних переговоров и приверженности стран-членов ВТО содействовать развитию наименее развитых стран посредством торговли, которые зафиксированы в министерских декларациях. Согласно договоренностям сторон, отраженные в Решении Министерской конференции, преференциальный режим торговли предоставляется товарам, экспортируемым наименее развитыми странами, при условии, что стоимость импортированных материалов из вне наименее развитых стран, которые используются при производстве товара не превышает 75% от конечной стоимости товара. Развитые страны не позднее 31 декабря 2016г. а также развивающиеся страны, которые могут принять данное обязательство до или после этой даты, предоставляют Комитету по правилам происхождения ВТО о мерах, предпринимаемые в связи с исполнением всех положений данного Решения.

Таким образом, решения, принятые по итогам Министерских конференций ВТО отражают дальнейшую либерализацию международной торговли и акцент на стимулировании конкурентных преимуществ развитых, развивающихся и наименее развитых стран участниц ВТО. В этом контексте, адаптирование национального производства к изменяющимся правилам многосторонней торговой системы представляет собой непременное условие повышения конкурентных позиций экономики Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Источник: рассчитано по WTO, International Trade Statistics, 2015.

[2] НБТ, статистика внешней торговли, 2014г.

[3] более подробно см. https://www.wto.org/; NTJK1

[5] www.wto.org; WT/MIN(15)/W/47

[5] www.wto.org; WT/MIN(05)/DEC

[6] www.wto.org; WT/MIN(15)/W/47

[7] www.wto.org; WT/MIN(15)/W/47

[8] Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан

[9] Рассчитано по данным Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан и comtrade.un.org/data/

[10] http://comtrade.un.org/data/

[11] www.wto.org;WT/MIN(15)/43
WT/L/978

МУЗОКИРОТИ ТИҶОРАТӢ ДАР ДОИРАИ СУС: ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

Х.М. КАРИМОВ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, коршиноси мустақил
.
ҶТ, ш. Душанбе, гузаргоҳи 1-уми куч. Б. Ғафуров, бинои №34,
тел.: (+992) 935-22-28-88. E-mail: hassan_1977@mail.ru, hassan_1977@mail.ru.

Дар мақола ҷанбаҳои иқтисодӣ ва институтсионалии музокироти тиҷоратии бисёрҷониба дар доираи СУС мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Масъалаҳои асосии музокироти тиҷоратӣ ва қарорҳои хотимавии мамлакатҳо-аъзои СУС таҳқиқ шудаанд. Таъсири иқтисодӣ ва натиҷаҳои музокироти тиҷоратии бисёрҷониба барои иқтисодиёти Тоҷикистон баён карда шудаанд.

***Калидвожаҳо**: СУС, музокироти тиҷоратии бисёрҷониба, субсидия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ГАТТ, соддагардонии расмиёти савдо, рақобати содиротӣ.*

TRADE NEGOTIATIONS UNDER THE WTO: ECONOMIC AND INSTITUTIONAL ASPECTS

KH.M. KARIMOV,

candidate of economic sciences, independent expert
Republic of Tajikistan, Dushanb, 1-st passage str. B. Gafurov, apartment №34,
ph.: (+992) 935-22-28-88, E-mail: hassan_1977@mail.ru

Article analyzes economic and institutional aspects of multilateral trading system within the WTO. Main issues of trade negotiations and final agreements of WTO member-countries on key areas of international trade development studied. Economic effects and results of multilateral trade negotiations for economy of the Republic of Tajikistan described.

***Keywords**: WTO, multilateral trade negotiations, subsidies, Republic of Tajikistan, GATT, trade facilitation procedure, export competition.*

УДК 606.620.95

ОМӮЗИШИ ИСТИФОДАИ ТОПИНАМБУР БАРОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН

Қ. ПАРТОЕВ,
доктори илмҳои кишоварзӣ, узви вобастаи Академияи илмҳои табиатшиносии Россия, профессор, ходими пешбари илмии Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33а,
тел.: (+992) 918-64-95-05; E-mail: pkurbonali@mail.ru

Ҳ.М. АХМЕДОВ,
доктори илмҳои кимиё, академик, ҷонишини директори Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ
73406,. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33а,
тел.: (+992) 935873319; E-mail: khakim 48@mail.ru

С.С. САФАРОВ,
номзади илмҳои фалсафа, профессор, муовини аввали директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734045, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 20,
тел.: (992) 918459814; E-mail: safarovs@rambler.ru

Ш.М. ЯСИНОВ,
дотсенти Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур
734017, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 87,
тел.: (992) 918459814; E-mail: naim73@rambler.ru

Дар мақола доир ба омӯзиши гуногунҷабҳаи топинамбур аз тарафи олимони тоҷик дар солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон маълумотҳои илмию амалӣ пешкаш гаштааст. Инчунин, доир ба таърихи пайдоиши растании топинамбур, парвариши он дар Тоҷикистон, усулҳои агротехнологии ба даст овардани ҳосили баланди ин зироат дар заминҳои обию лалмӣ, натиҷаҳои корҳои селексионӣ тавсияҳои илмӣ пешкаш гардидаанд. Оид ба усули нави инноватсионии кишти омехтаи се зироат дар як қитъаи замин (топинамбур+офтобпараст+ҷуворимакка), ки ин боиси то ба 272 т/га расонидани ҳосили баргу пояи сабзи ин зироатҳо дар шароити истеҳсолот гардид, маълумотҳои зарурӣ пешкаш шудаанд. Олимони тоҷик ҳоло коллексияро, ки аз 20 навъи нави топинамбур иборат аст, ҷамъ овардаанд, ки дар оянда дар корҳои илмию амалӣ истифода хоҳанд гашт.

Калидвожаҳо: *топинамбур, селексия, навъ, агротехнология, ҳосилнокӣ, Тоҷикистон.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии хеш дар маҷлиси тантанавии бахшида ба 60-солагии таъсисёбии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 18-уми ноябри соли 2011 таъкид карда буданд, ки : «Олимон яке аз роҳҳои таъмин намудани аҳолиро бо сӯзишвории арзон ва хушсифат дар истеҳсоли биоэтанол мебинанд. Дар кишвари мо заминҳои лалмиву бекорхобида хеле зиёданд. Агар дар онҳо топинамбур, яъне «ноки заминӣ» кошта, аз он биоэтанол истеҳсол кунем, як қисми эҳтиёҷотро бо сӯзишвории худӣ таъмин хоҳем намуд. Бояд Академияи илмҳо якҷоя бо Вазорати энергетика ва саноат, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бобати дарёфти манбаъҳои алтернативии неру ва истифодаи амалии онҳо дар истеҳсолот ва рӯзгори мардум тавсияҳои аз лиҳози илмиву амалӣ асоснокро пешниҳод намоянд ва барои татбиқи онҳо тадбирҳои мушаххас андешанд» [1].

Аз ин нуқтаи назар топинамбур барои Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дошта, барои як қатор соҳаҳо зироати хеле муҳими саноатӣ арзёбӣ мегардад. Истифодаи топинамбурро мо ҳаматарафа тадқиқ намуда, ба хулосае омадем, ки бояд олимони соҳаи гуногун онро дар якҷоягӣ омӯзанд ва истифодаи ин растаниро дар чорвопарварӣ, моҳипарварӣ, истеҳсоли қоғаз, бензин, спирт, доруворӣ ва ба хусус, барои тибби пешгирикунандаи бемориҳои гуногун, саноати хӯрокворӣ ва ғайра муайян кунанд. Таҷрибаи Ӯзбекистон ва Россия дар ин маврид хеле омӯзанда ва муҳим мебошад. Чун дар Тоҷикистон заминҳои доманакӯҳ хеле зиёд мебошанд, метавон аз чунин ҷойҳои салқин истифода намоем, чунки топинамбур дар чунин ҷойҳо ҳосили зиёд дода, барои гуногунранг гардонидани ғизои мардуми кӯҳистон аҳамияти бештаре пайдо мекунад.

Макони аввалияи пайдоиши топинамбур (Helianthus tuberosus L.) – Америкаи Шимолӣ (Канада) ба шумор рафта, дар он ҷо ин растанӣ то кунун дар шакли ёбоӣ меруяд. Растании топинамбур (***Helianthus tuberosus*** L.) зироати бисёрсола буда, ба оилаи Астровиҳо ***(Asteraceae)*** мансуб аст. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда топинамбур ҳар сол дар ҷаҳон дар майдони бештар аз 2.5 млн. га кишт гашта, тахминан бештар аз 70 млн. тонна ҳосили лӯндаҳои ин зироат ба даст оварда мешавад. Аз ин миқдор бештар аз нисфи он ба қитъаи Европа рост меояд [2].

Олимон баъди солҳои 90-уми асри гузашта дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ нишон доданд, ки массаи биологии топинамбур метавонад ҳамчун ғизо барои одамон, хӯроки чорво, мавод барои саноати доруворӣ, зироати биоэнергетикӣ (бо роҳи аз лӯндаҳояш ба даст овардани биоэтанол ва биосӯзишворӣ) ва ҳамчун маводи барқароршавандаи энергетикӣ дар ҳоҷагии халқ васеъ истифода гардад [3-7].

Солҳои охир нисбати истеҳсоли биоэтанол мароқ хеле зиёд гашта истодааст. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда соли 2012 истеҳсоли сӯзишвории этанолӣ ба 85 200

млн. литр расид, ки ин нисбати соли пешина ба миқдори 0,7% зиёд аст. Дар соли 2012 дар ШМА ва Бразилия мутаносибан 64% ва 25.1% -и истеҳсолии биоэтаноли умумиҷаҳонӣ истеҳсол гаштааст. Ҷумҳурии Чин ва Ҳиндустон ҳам истеҳсолкунандагони биоэтанол ба шумор мераванд. Дар соли 2014 истифодаи биоэтанол дар Олмон ба 1.7 млрд. л, дар Англия -1.27 млрд.л, дар Франсия- 0.76 млрд.л буд, чунки дар лӯндаҳои топинамбур миқдори зиёди қандҳои турршаванда мавҷуд мебошад [38] ва баромади спирт аз топинамбур нисбат ба картошка ва гандум аз як га 1.5-3.5 маротиба зиёд мебошад [2].

Мувофиқи маълумотҳои В.Н. Литвинов топинамбур ҳанӯз дар солҳои 20-уми асри гузашта аз тарафи мутахассисони Россия ба Тоҷикистон оварда шудааст. Дар он солҳо топинамбур ҳамчун растании ороишӣ ва хӯроки чорво парвариш ёфтааст [3]. Дар соли 1950 олим-тадқиқотчӣ А.П. Саверкин дар шароити минтақаи кӯҳии водии Ҳисор дар баландии қариб 3000 м аз сатҳи баҳр маълумотҳои заруриро оиди нашъунамои хуби топинамбур дар қатори дигар зироатҳои хӯрокӣ ба даст овард. Дар муддати солҳои 1953-1958 топинамбур дар шароити водиҳои Ҳисору Вахш, дар ноҳияи Ғарм, дар вилояти Ленинобод ва дар Помири Ғарбӣ парвариш карда шудааст ва дар колхозҳо, совхозҳо ва қитъаҳои таҷрибавӣ аз як га 500 сентнер ҳосили баргу поя ва 250 сентнер ҳосили лӯндаҳо, дар ноҳияҳои баландкӯҳи Ишкошим, Роштқалъа ва Шуғнон бошад аз 1 га топинамбур 500-600 сентнер баргу поя ва 150-200 сентнер ҳосили лӯндаҳо ба даст оварда шудааст [3]. Тадқиқотҳои гузаронида дар шароити баландкӯҳ (деҳаи Сиёҳкӯҳи ноҳияи Варзоб) нишон доданд, ки ба ҳисоби миёна коэффисиенти ҳосилнокии хоҷагӣ ($К_{хоч.}$)–и растании топинамбур дар шароити обӣ ба 0.37 - 0.41 ва дар шароити лалмӣ бошад, ба 0.33 - 0.39 баробар шуд, ки ин гувоҳи иқтидори баланди интенсивии фотосинтезро доро будани ин растанӣ мебошад [4].

Дар аксари ноҳияҳо ва деҳоти Тоҷикистон мардум топинамбурро «картошкагул» ном мебаранд ва ҳамчун гул онро дар назди хонаҳояшон, дар роҳравҳо ва боғҳо парвариш менамоянд. Вале онро «картошкаи говхӯр» номида, дар ғизои худ истифода намекунанд.

Мувофиқи нақли шаҳрвандони Тоҷикистон дар солҳои сангини кашмакашиҳои дохилӣ, лӯндаҳои топинамбурро ҳамчун хӯрока истифода бурдаанд ва маводи зарурӣ барои рӯзгузаронии мардум дар аксари деҳот дар он солҳои вазнин ба шумор мерафт. Ҳамин тариқ, таърихи парвариши топинамур дар Тоҷикистон қариб 100 солро дарбар мегирад, вале ба сабаби онро алафи «хира» ва бефоида номидан, мардум онро кам истифода мебурдагӣ шуданд.

Доир ба аҳамияти энергетикӣ, озуқаворӣ ва иқтисодии зироати серҳосили топинамбур ҳоло дар аксари мамлакатҳои ҷаҳони муосир таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад. Дар таркиби лӯндаҳои топинамбур аз 20 то 30% моддаҳои хушк мавҷуд аст, ки дар онҳо аз 15,3 то 22,7% карбогидратҳо мавҷуд буда, моддаҳои ҳалшаванда 75-80%-ро ташкил медиҳанд. Дар як сентнер лӯндаи топинамбур аз 25 то 30 воҳиди

хӯрокӣ ва 1,5 кг протеини ҳазмшаванда мавҷуд аст, ки ин нисбат ба картошка 1,2-1,6 маротиба ва нисбат ба лаблабу 1,7-2,5 маротиба зиёд аст. Дар лӯндаҳои топинамбур миқдори чунин элементҳои химиявӣ мавҷуданд (мг/100 г): калий – 21.5; натрий – 21.0; магний -1.12; рӯҳ – 2.53; кремний – 4.2; алюминий – 1.0, витаминҳои гуногун ва кислотҳо. Миқдори витаминҳо B_1 B_2 ва С дар лӯндаҳои топинамбур нисбати картошка, сабзӣ ва лаблабуи ошӣ хело зиёд мебошад [5]. Баргу поя ва лӯндаҳои топинамбур метавонанд, ки ба сифати хӯроки чорво, инчунин маводи зарурӣ дар кулинария, саноати хӯрока, дар бахши фармасевтӣ ва биоэнергетика истифода гарданд. *Лӯндаҳои топинамбурро инчунин мисли баргу пояҳо ба сифати хӯроки чорво ва парандагон низ истифода бурдан мумкин аст. Инчунин, аз лӯндаҳои топинамбур аз 4 то 12 тонна қанди фруктозӣ, аз 3 то 7 тонна спирти этилӣ, аз баргу пояи он бошад, аз 2 то 7 тонна қанд ва 3-4 тонна спирти этилӣ ба даст овардан мумкин аст*[6, 7]. *Аз ин рӯ, топинамбур ҳамчун зироати истифодабариаш гуногунҷабҳа дар оянда метавонад барои тақвият бахшидан ба иқтисодиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ кӯмаки калон расонида, дар таъмини озуқаворӣ ва сӯзишворӣ дар Тоҷикистон аҳамияти муҳимро дошта бошад.*

Топинамбур ба хок ва шароити парвариш камталаб аст. Аз ин рӯ, агар ҳамасола он дар майдони 10 ҳазор га заминҳои истифоданашаванда кишт гардад, пас метавон бештар аз 300 ҳаз. т лӯндаҳои хушсифат ба даст оварда шавад. Барои васеъ паҳн намудани кишти топинамбур ҳамкориҳои судманди Ҳукумат бо ташкилотҳои байналмилалӣ, соҳибкорон ва Ассосиатсияҳои деҳқонию фермерӣ, олимону мутахассисон дар маҳалҳо зарур мебошанд. Чунки аҳолӣ аз чунин тавсифоти растании топинамбур ҳамчун маводи ғизоӣ, хӯроки чорво, доруворӣ ва биоэнергетикӣ маълумоти заруриро надорад.

Дар солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Марказ) дар якҷоягӣ бо олимону мутахассисони Институти ботаника, физиология ва генетикаи растании Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур тайи солҳои 2012-2016 оид ба омӯзиши рушду нумӯ, маҳсулнокии биологӣ ва аҳамияти хоҷагиву иқтисодии ҳосили баргу поя ва лӯндаҳои топинамбур тадқиқотҳои гуногунро гузаронидаанд. Чи тавре ки таҷрибаҳо нишон доданд, дар сурати парвариши топинамбур дар шароити муҳайё будани омилҳои равшанӣ ва об ҳосили умумии биомассаи он ба миқдори 2.1 маротиба ва ҳосили лӯндаҳо бошад 3.1 маротиба нисбати парвариш растанӣ дар зери сояи дарахт ва бе обмонӣ зиёд мегардад. Андохтани нуриҳои маъданӣ ва массаи обии растании эйхорния-2, мутаносибан ба миқдори 52.87; 89.17 ва 78.77% зиёд гаштани маҳсулнокии топинамбур нисбати истифода набурдани нуриҳо гардид. Дар заминҳои лалмӣ коррелятсияи байни ҳарорати миёнаи ҳаво ва ҳосили лӯндаҳои топинамбур миёна мебошад (r=0.534) ва ин нишон медиҳад, ки топинамбур дар давоми нашъунамояш дар ҳолати ҳарорати миёнаи ҳаво ба 18-20^{0}С баробар будан ҳосили бештар дода (25 т/га) ва дар сурати ҳарорати миёнаи ҳаво

нисбатан паст (10-15^{0}С), ё ин ки зиёд будан (23-25^{0}С) ҳосили лӯндаҳо кам мегардад (15-20 т/га). Ба ҳисоби миёна дар шароити водиҳои Ҳисору Рашт ҳосили умумии биомассаи топинамбур дар заминҳои лалмӣ ба 48.4 т/га ва дар заминҳои обӣ бошад, ба 77.5 т/га баробар гашт.

Дар натиҷаи корҳои селексионӣ аз навъи «Интерес» навъи серҳосили нав «Сарват» ба вуҷуд оварда шуд ва он ба Комиссияи давлатии озмоиши навъи зироатҳои кишоварзӣ ва муҳофизати навъҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои санҷиш дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ супорида шуд.

Усули навдапайванди топинамбур дар офтобпараст ва офтобпараст дар топинамбур аввалин маротиба дар шароити Тоҷикистон гузаронида шуда, имконияти ба даст овардани васлшавии бофтаҳои растаниҳои намояндаи ду намуди оилаи Астровиҳо (Asteraceae), яъне топинамбур (Helianthus tuberosus L.) ва офтобпарасти равғандор (Helianthus annuus L.) тасдиқ карда шуд.

Олимони Марказ дар таҷрибаҳои хеш нишон доданд, ки дар сурати ба сифати тухмӣ истифода намудани реша ва столонҳо нашъунамои ниҳолҳо нисбат ба истифодабарии лӯндаҳо ба сифати тухмӣ хуб гузашта, ҳосилнокии топинамбур ба миқдори 55-60% зиёд мегардад. Ин усули нави парвариши топинамбур боиси сарфа гаштани тухмӣ гардида, фоидаи иқтисодиаш ба 2800 долл. /га баробар аст. Ба чунин усули парвариши топинамбур нахустпатенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шуд.

Мутахассисон ва олимони Тоҷикистон ҳоло аз лӯнда ва баргу пояи растании топинамбур чандин намудҳои таомҳои болаззат, фиточой ва нӯшокиҳои гуногунро тайёр намудаанд, ки онҳо аҳамияти ғизоӣ ва табобатӣ доранд. Дар шароити водиҳои Ҳисору Вахш парвариш намудани топинамбур ва ба чорвои ширдеҳ хӯронидани баргу пояи он ба ҳисоби миёна боиси ба миқдори 25-27% афзун гардидани миқдори шир гардид.

Спирти этил (биоэтанол)-и софе, ки олимони тоҷик аз топинамбур ба даст оварданд, дар натиҷаи ташхиси он аз тарафи Агентии стандартизатсия, метерология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Тоҷикстандарт) тасдиқ шуд, ки чунин спирт метавонад дар оянда дар соҳаи тиб ва дигар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ истифода гардад.

Мутахассисону олимони Марказ дар якҷоягӣ бо олимони Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур истифодаи топинамбурро ба ҳайси ғизо дар парвариши моҳиҳо омӯхта нишон доданд, ки ғизои аз баргу пояи топинамбур омодакардашуда, афзоиши моҳиро равнақ дода, вазнгирии онҳоро нисбат ба истифодаи ғизои муқаррарӣ то ба 20-30% афзун мегардонад [8].

Алалхусус, кишти омехта боиси афзоиш ёфтани ҳосили лӯндаҳо ва биомассаи умумӣ дар охири давраи нашъунамои растаниҳо мегардад (нақшаи 1).

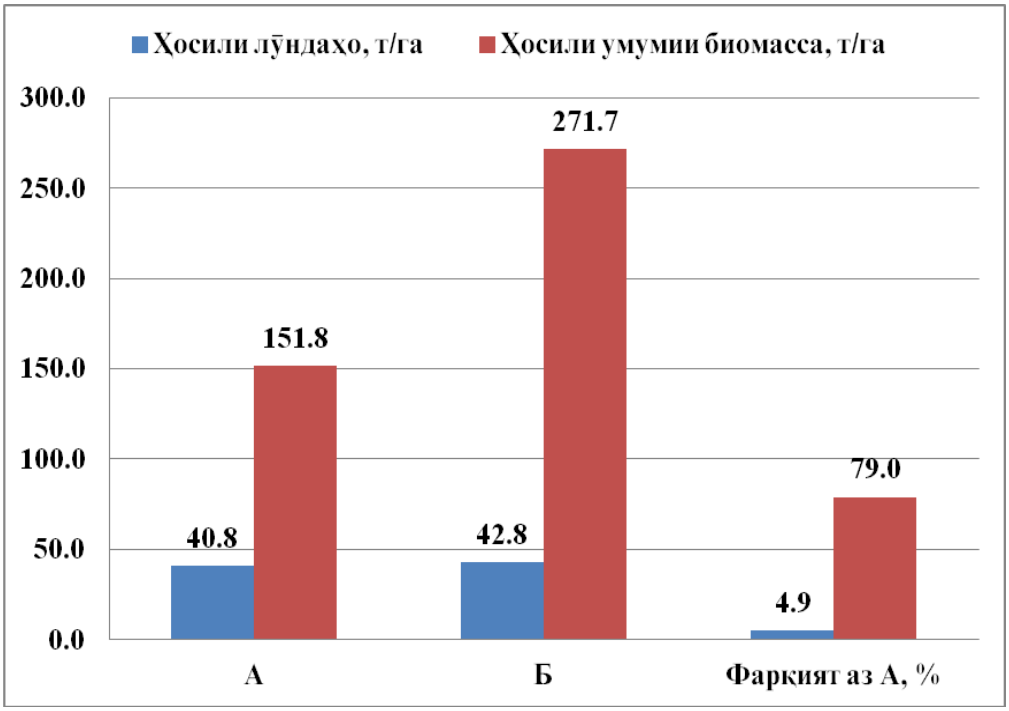

Нақшаи 1. Намуди кишт ва ҳосилнокии биомассаи зироатҳо: А. Кишти тозаи топинамбур; Б. Кишти омехтаи зироатҳо (топинамбур+офтобпараст+ҷуворимакка).

Чи тавре ки аз нақшаи 1 дида мешавад, кишти омехтаи зироатҳо нисбат ба кишти тозаи топинамбур боиси афзоиш ёфтани ҳосили лӯндаҳо (4.9%) ва ҳосили умумии биомасса (79%) мегардад. Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи кишти омехтаи се зироат метавон ҳосилнокии умумии биомассаи растаниҳоро то ба 272 т/га расонид, ки ин нисбат ба кишти тозаи топинамбур дар шароити водии Ҳисор якуним маротиба зиёд мебошад.

Ҳамкориҳои илмӣ доир ба омӯзиши растании топинамбур дар байни олимони Тоҷикистон, Россия, Чин ва Афғонистон хуб ба роҳ монда шудааст ва ҳоло коллексияи топинамбур дар Тоҷикистон бештар аз 20 навъу намудҳоро дар бар мегирад, ки он дар оянда барои ба даст овардани навъҳои серҳосилу тезпази ин зироати фоиданоки кишоварзӣ кумак хоҳад расонид.

Оиди натиҷаҳои илмӣ доир ба омӯзиши топинамбур, ба даст овардани маҳсулотҳои гуногун ва коркарду ба бозор баровардани онҳо дар шароити Тоҷикистон олимони тоҷик дар конфронсияҳои илмии байналмилалӣ дар мамлакатҳои Чин (2014), Россия (ш. Қазон, 2013; ш. Оренбург, 2013; ш.Екатеринбург, 2015;ш.Сочӣ, 2015; ш. Краснодар, 2016; ш. Санкт-Петербург, 2016), Қирғизистон (ш. Бишкек, 2014), Афғонистон (дар вилояти Ишкошим, 2015; ш. Кобул, 2016), Қазоқистон (ш. Алмато, 2016) ва Туркия (ш. Анталия, 2016) баромадҳо карданд ва сазовори баҳои баланд гардиданд.

Хулоса, таҷрибаҳои гузаронидаи олимони тоҷик ва дигарон нишон медиҳанд, ки дар бахши кишоварзӣ ягон зироат ба топинамбур аз ҷиҳати гуногунҷабҳа истифода гаштани маҳсулоташ баробар шуда наметавонад, чунки аз биомассаи ин растанӣ маводи ғизоӣ барои одамон (бештар аз 100 намуди ғизо), маводи табобатӣ (доруҳо барои табобати бештар аз 150 намуди касалии одамон, аз он ҷумла диабети қанд), хӯрока барои ҳайвонот, парандагон, моҳиву занбӯри асал, инчунин маводҳои биоэнергетикӣ, аз қабили биоэтанол, бензин, биогаз ва селюллоза ба даст оварда мешавад. Майдони як гектари киштзори топинамбур дар муддати сол нисбат ба дарахтони паҳнбарг 2 маротиба бештар оксигенро хориҷ намуда, 1,5 маротиба бештар газ карбонро (6 тонна/сол) фурӯ мебарад.

Бинобар ин, бо боварӣ метавон гуфт, ки парвариши ояндаи топинамбур дар майдонҳои васеъ баҳри таъмини бехатарии амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодиёти Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд. Соҳибистиқлолии кишварамон имконият медиҳад, ки аз ҳисоби чунин растаниҳои ҳоло дар Тоҷикистон кам истифодашаванда ҳазорҳо гектарро аз нав зинда гардонем ва ҳамчунин амнияти озукавории мамлакатро ҳамчун яке аз шохаҳои стратегии нақшаҳои давлатӣ таъмин намоем.

АДАБИЁТ

1. Раҳмон Эмомалӣ., Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 60 солагии таъсиси Академия илмҳои ҶТ, 18 ноябри соли 2011. Нигаред ба сомонаи www.president.tj
2. Ахмедов Х.М., Эргашев А.Э., Партоев Қ. Топинамбур – манбаи алтернативии биосӯзишворӣ. Рӯзномаи «Минбари халқ», 2012, № 4,5 (827 ва 828) аз 26 январ ва 2 феврали соли 2012.
3. FAO stat, 2015.
4. Ахмедов Х.М., Партоев К., Ташбаев Г.А. Химический состав, биологическая и хозяйственная продуктивность топинамбура. Известия Академия наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. Душанбе, 2015, № 4.- С. 131-138.
5. Литвинов В.Н. Кормовые культуры Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1965.- 295 с.
6. Эргашев А. Интенсивность и динамика образования продуктов фотосинтеза у топинамбура. – Физиол. и биохим. культ. раст. -1976, вып.3, т. 8, - С. 299-303.
7. Ярошевич М.И., Веъер Н.Н. Топинамбур - перспективная культура многоцелевого использования. –Тр. БГУ, 2010, т. 4, вып. 2, -С. 1-12.
8. Пасько Н.М. Топинамбур - кормовое, техническое и пищевое растение.- Охрана природы Адыгеи, 1987, вып. 3, -С. 72-75.
9. Партоев Қ., Ясинов Ш.М., Сайдалиев Н.Х. Аҳамияти топинамбур дар таъмини озуқаворӣ ва сӯзишворӣ дар Тоҷикистон. Душанбе, 2016.-167с.

МНОГОЦЕЛЕВОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТОПИНАМБУРА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

К. ПАРТОЕВ,
доктор сельскохозяйственных наук, член-корр. Российской Академии Естествознания, профессор, ведущий научный сотрудник Центра инноватсионного развития науки и новых технологий АН Республики Таджикистан.
734065. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33а,
тел.: (+992) 918-64-95-05; E-mail: pkurbonali@mail.ru

Х.М. АХМЕДОВ,
доктор химических наук, академик, заместитель директора Центра инновационного развития науки и новых технологий АН Республики Таджикистан.
734065. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33а,
тел.: (+992) 935873319; E-mail: khakim48@mail.ru

С.С. САФАРОВ,
кандидат философских наук, профессор, первый заместитель директора Центра стратегических исследовани при Президенте Республики Таджикистан
734045. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 20,
тел.: (+992) 918459814; E-mail: safarovs@rambler.ru

Ш.М. ЯСИНОВ,
дотсент Таджикского аграрного университета им. Ш. Шохтемура
734045. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 87,
тел.: (+992) 918624165; E-mail: naim73@rambler.ru

В статье приведены результаты многоцелевого изучения топинамбура в условиях Таджикистана. Приведена информация об истории появления топинамбура, возделывание его в Таджикистане, агротехнологичесие способы получения высокого урожая на поливе и на богарных землях, о результатах селекционной работы. Предлагается также важная информация о новом инновационном способе возделывания трех культур в одном поле (топинамбур+подсолнечник+кукуруза), который спсобствует получения до 272 т/га урожая биомассы. Таджикскими учеными в настоящее время собрана и изучается богатая коллекция топинамбура из 20 сортов, которые они могут быть использованы в научно-практических работах в будущем.

Ключевые слова: *топинамбур, селексия, агротехнология, урожайность, Таджикистан.*

MULTI-PURPOSE STUDYING OF TOPINAMBOUR IN YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN IN THE AIMS ENSURING OF FOOD SECURITY

K. PARTOEV,

doctor of agrarian science, number -corres.the Russian Academy of Natural sciences, proffesor, chief research specialist of Center innovation development of science and new technology AS of the Republic of Tajikistan.
734065, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki, 33a,
ph.: (+992) 918-64-95-05; E-mail: pkurbonali@mail.ru

H.M. AKHMEDOV,

doctor of chemical science, academician, deputy directorof of the Center innovation development of science and new technology AS of the Republic of Tajikistan
734065. Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki, 33a,
ph.: (+992) 935873319; E-mail: khakim48@mail.ru

S.S. SAFAROV,

Ph.D. philosophy sciience, professor, first deputy director
Center of strategical researchers under the President of the Republic of Tajikistan
734045, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki, 20,
ph.: (+992) 918459814; E-mail: safarovs@rambler.ru

Sh. M. YASINOV,

dotcent of the Tajikian agrarian university by name Sh.Shohtemur
734045. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, avenue Rudaki, 87,
ph.: (+992) 918624165; E-mail: naim73@rambler.ru

In article brining of the results of multi-purpose studying topinambour in the conditions of Tajikistan. The information on occurrence history topinambour, its cultivation in Tajikistan, agrotechnologycal ways of reception of a big crop on irrigation and rain fields, about results of breeding works. Offered also the important information on a new innovative way of cultivation of three cultures in one field (topinambour+sunflower+maize), which спсобствует receptions to 272 t/hec. of a crop of a biomass. By the Tadjik scientists now it is collected and riched collection of topinambour from 20 varietyes, which they can be used in scientifically-practical works in the future.

Keywords: *topinambour, breeding, agrotechnology, variety, Tajikistan.*

УДК: 556.1(574/575)

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

У.М. ГУЛАКОВ,
аспирант кафедры финансового менеджмента
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан г.Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992)931 01 01 30

В статье рассматривается водно-энергетический аспект региональной интеграции стран Центрально-азиатского региона в условиях формирования многополярного мира и глобализации экономик, обосновано, что стратегия устойчивого развития страна региона тесно связана с надежным обеспечением потребностей стран в электроэнергии и, следовательно, повышением роли межгосударственных отношений в процессе региональной экономической интеграции, решение которой предопределяет необходимость оптимизации использования регионального водно-энергетического потенциала с целью обеспечения региональной энергетической безопасности. Охарактеризовано основное противоречие между странами верховья и низовья бассейна Аральского моря в вопросах регионального водопользования. Отмечается, что энергетический аспект интеграции представляет интерес для всех стран Центральной Азии, где с точки зрения гидроэнергетического потенциала, представляют интерес возможности Таджикистана и Кыргызстана, которые проанализированы в статье. Дана характеристика основным проблемам сектора электроэнергетики Таджикистана и выгоды для республики от региональной водно-энергетической интеграции.

Ключевые слова: *региональная интеграция, водные ресурсы, гидроэнергетика, межгосударственное сотрудничество, соблюдение взаимных водно-энергетических интересов, региональная водно-энергетическая безопасность, использование водных ресурсов, орошаемое земледелие, перспективы гидроэнергетики, выгоды интеграции.*

Сегодня расширение межгосударственного сотрудничества и интеграция стран Центральной Азии превратилось в важнейший элемент формирования многополярного мира и глобализации экономик с учетом согласования целей политики стран региона, их инфраструктурного потенциала, расширения взаи-

модействия во многих сферах жизнедеятельности и развития человеческого капитала.

Выступая на международном форуме «Евразийская экономическая перспектива», председатель Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан Ш. Зухуров отметил, что «сегодня глобализирующийся мир подвержен серьезным экономическим и социальным рискам, в том числе угрозам экологического, гуманитарного и террористического характера. И только посредством интеграции и активизации совместных усилий можно будет противостоять этим вызовам современности» [12].

На наш взгляд, сегодня одним из важнейших вопросов для стран Центральной Азии является необходимость учета, оценки и соблюдения взаимных водных и энергетических интересов, которые представляют собой основу для достижения региональной энергетической безопасности.

Стратегия устойчивого развития страна Центрально-азиатского региона связана с надежным обеспечением потребностей стран в электроэнергии, взаимодействии энергетических секторов и повышением роли межгосударственных отношений в процессе региональной экономической интеграции. По мнению некоторых специалистов, «решение этой задачи предопределяет необходимость оптимизации использования регионального энергетического потенциала, сбалансированного и эффективного использования местных и импортируемых энергетических ресурсов с целью обеспечения региональной энергетической безопасности»[10,3]. Стабильность обеспечения экономик стран Центральной Азии энергоносителями является базой для достижения национальной безопасности каждой из стран региона и является важнейшим моментом региональной интеграции. Сотрудничество в сфере водно-энергетических отношений между странами региона происходит на фоне мировых глобализационных и региональных интеграционных процессов, с одной стороны, и в условиях обостряющейся борьбы между странами за доступ к энергоресурсам – с другой.

Страны региона находятся в тесной взаимной зависимости в вопросах использования водных ресурсов. Основная часть (более 80%) водных ресурсов бассейна Аральского моря формируется в верховьях рек на территории Таджикистана и Кыргызстана. Большая часть водных ресурсов региона используется на нужды орошения в низовьях рек (Казахстан, Узбекистан и Туркменистан). В табл. 1 приведены имеющиеся и прогнозные данные по площади орошаемых земель в разрезе стран, входящих в бассейн Аральского моря.

Таблица 1

Прошлые и прогнозируемые данные по площадям орошаемых земель в бассейне Аральского моря, тыс. га [14].

од	**Ка-захстан**	**Кыр-гызстан**	**Таджи-кистан**	**Туркме-нистан**	**Узбе-кистан**	**И того**
990	782	410	706	1329	4222	7449
995	786	416	719	1736	4298	7955
000	786	415	719	1714	4259	8101
010	806	434	1064	2240	4355	8899
025	815	471	1188	2778	6441	11693

Анализ данных табл. 1 показывает, что в период 1990-2010 гг. общая площадь орошаемых земель в регионе увеличилась почти на 20%, а с учетом прогноза увеличение орошаемой площади к 2025 г. должно составить около 57%. В период 1990-2010 гг. площадь орошаемых земель увеличилась в Казахстане на 3,1%, в Кыргызстане на 5,9%, в Таджикистане на 50,7%, в Туркменистане на 68,5%, в Узбекистане на 3,2%. К 2025, согласно прогноза, увеличение площади орошаемых земель относительно 1990 г. должно составить: в Казахстане - 4,2%, в Кыргызстане - 14,9%, в Таджикистане - 68,3%, в Туркменистане - 109,0%, в Узбекистане - 52,6%. В то же время, необходимо отметить, что в Казахстане, Узбекистане и Туркменистане сосредоточено более 83% орошаемых земель региона.

Орошаемое земледелие и сегодня остается главным потребителем водных ресурсов региона. Так, на нужды орошения в Казахстане используется 73,1% от общего объема забираемой воды (15,0 млрд. из 20,5 млрд. м^3), в Кыргызстане – 90,4% (9,5 млрд. из 10,5 млрд. м^3), в Таджикистане - (13,5 млрд. из 16,4 млрд. м^3), в Туркменистане – (20,0 млрд. из 21,5 млрд. м^3), в Узбекистане - (52,4 млрд. из 59,2 млрд. м^3). [13,9-14].

Политические и экономические изменения конца XX в. нарушили некогда существовавшую и достаточно устойчивую схему регионального водопользова-

ния и энергетического обмена. Перед странами региона возникла реальная угроза энергетической и продовольственной безопасности, которые имеют принципиальное значение для всех стран бассейна Аральского моря.

Основное противоречие между странами Центральной Азии в вопросах, связанных с региональным водопользованием, заключается в том, что странам низовья в интересах орошаемого земледелия необходимо получать основную долю стока летом. Страны же верховья вынуждены использовать воду зимой для выработки гидроэнергии. Существующее различие в сезонных потребностях в водных ресурсах формирует основное противоречие между странами верховья и низовья в подходах к использованию водных ресурсов региона. Динамику показателей, связанных с использованием водных ресурсов в регионе иллюстрируют данные диагр. 1.

Диаграмма 1

Динамика основных показателей использования водных ресурсов в бассейне Аральского моря в 1970-2010 гг. [8].

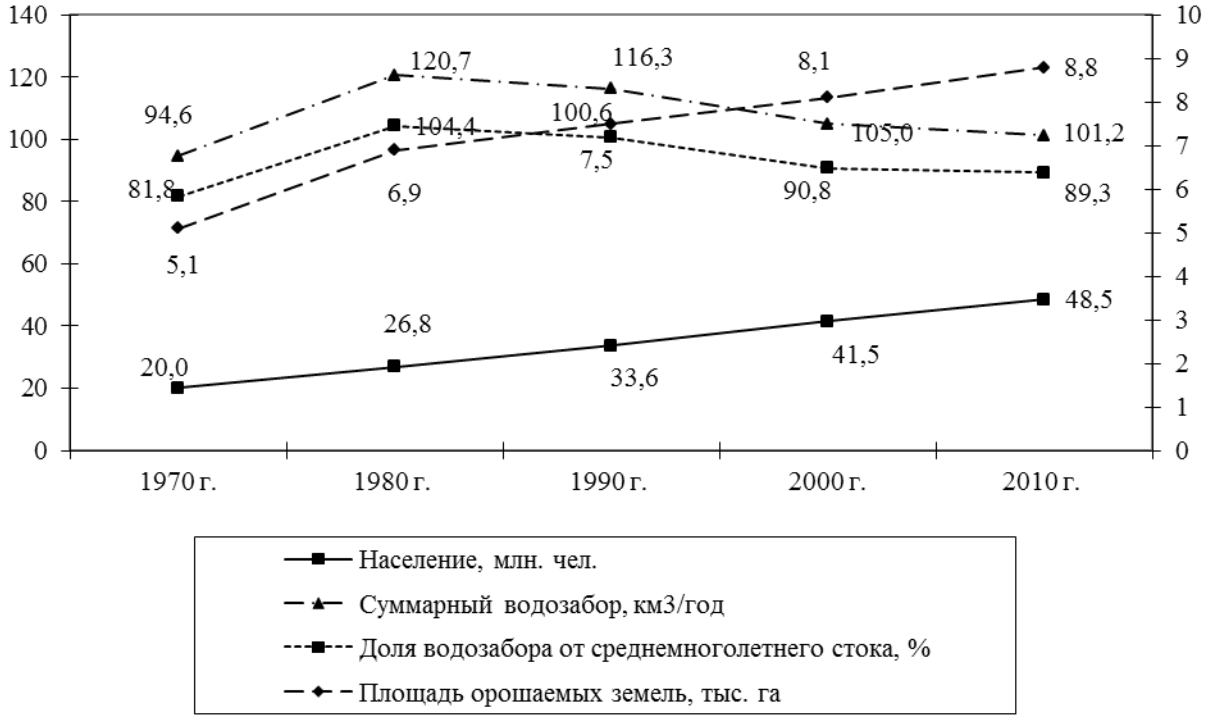

Анализ данных диагр. 1 показывает, что в период 1970-2010 гг. население региона увеличилось в 2,4 раза, площадь орошаемых земель – на 69,9%. В 1970-1980 гг. водозабор из двух основных рек Центральной Азии – Амударьи и Сырда-

рьи – увеличился на 27,6%, причем 88,5% забираемой воды использовалось для нужд орошения. Начиная с 1980 г., когда экологическая катастрофа в регионе, связанная с высыханием Аральского моря, стала осознаваться общественностью, водозабор из рек, подпитывающих этот водоем стал снижаться, но все еще остается выше уровня 1970 г.

В бассейне Аральского моря уже давно конкурентный спрос на воду превышает располагаемые водные ресурсы. В перспективе тенденция нарастания дефицитности воды в регионе должна усилиться вследствие увеличения площади орошаемых земель, развития национальных экономик и роста численности населения. Проблему усугубляет кризис Аральского моря с его глобальными последствиями и зимние паводки при интенсивной сработке водохранилищ, которая вызывает катастрофическое затопление территорий и летнюю засуху в низовьях, острый дефицит энергоресурсов в странах верховья в осенне-зимний период при невозможности выгодно реализовать летние излишки вырабатываемой электроэнергии, и другие проблемы. Так, для Таджикистана дефицит электроэнергии в отопительный сезон составляет порядка 3-4 млрд. кВт/ч, а ее излишки летом превышают цифру 1,5 млрд. кВт/ч.

В таких условиях жизненно важное значение для национальных экономик и населения региона приобретает совместное взаимовыгодное регулирование вопросов, связанных с использованием водных ресурсов Центральной Азии и обуславливает необходимость совместного рационального водопользования.

Данные показывают, что при достигнутом полном исчерпании располагаемых водных ресурсов Аральского бассейна прирост новых орошаемых земель в отдельных странах возможен либо за счет применения капиталоемких водосберагающих технологий, либо за счет уменьшения доли других стран в общем водопользовании. Следовательно, в перспективе возможно усиление конкуренции за воду и обострение межгосударственных водных отношений в регионе.

Неутешительные прогнозы в этом плане дает глобальное потепление климата – с 1957 г. запасы воды в ледниках Памиро-Алая сократились более чем на 25%, и этот процесс интенсивно продолжается. По прогнозам специалистов, в Таджикистане до 2025 г. исчезнут тысячи мелких ледников, площадь оледенения сократится на 20%, запасы льда уменьшатся на 25%. В результате суммарный сток основных рек, протекающих по территории страны (Зеравшан, Кафирниган, Вахш и Пяндж), сократится на 7% [13,7].

Следующим важным звеном в процессе региональной интеграции является энергетика, в частности гидроэнергетика. Энергетический аспект интеграции представляет интерес для всех стран Центрально-азиатского региона. Здесь, с точки зрения гидроэнергетического потенциала, для анализа представляют интерес возможности Таджикистана и Кыргызстана.

Потенциал рек **Республика Кыргызстан** оценивается в 18,5 млн. кВт мощности и более 140-160 млрд. кВт/ч электроэнергии, из которых используется менее 10%. Экономический потенциал гидроэнергетики Кыргызстана заметно превышает потенциал других, вместе взятых возобновляемых источников энергии. Потенциал энергии воды для малых ГЭС в Кыргызстане – 92 новых малых ГЭС с суммарной мощностью 178 МВт и среднегодовой выработкой до 1,0 млрд. кВт/ч электроэнергии. В настоящее время технический гидроэнергетический потенциал изученных 252 крупных и средних рек составляет 73 млрд. кВт/ч. Экономически оправданными для освоения считаются 55 млрд. кВт/ч в год. Значительным является и экономический потенциал использования малых водотоков, который оценивается в 1,6 млн. кВт по мощности [5].

Один из наиболее эффективных способов развития электроэнергетики Кыргызстана - использование потенциала малой и средней энергетики. Сооружение малых гидроэлектростанций, особенно в горных районах позволит повысить энергетическую безопасность страны, обеспечить электричеством население удаленных и труднодоступных районов. Как следствие, ускорится экономический рост регионов, а значит и страны в целом. В настоящее время освоение гидроресурсов малых рек в республике составляет всего 3%, не используются для производства электроэнергии ресурсы ирригационных водохранилищ, многих каналов и рек. По предварительной оценке, представляется возможным в сжатые сроки построить 41 малую ГЭС суммарной мощностью 178 МВт и среднегодовой выработкой 1,1 млрд. кВт/ч электроэнергии в год [1]. Кроме того, экономически обоснована целесообразность модернизации и восстановления 46 действующих и ранее работавших малых ГЭС мощностью 58,8 МВт со среднегодовой выработкой 210 млн. кВт/ч электроэнергии.

Республика Таджикистан занимает лидирующее место в мире по удельным запасам гидроэнергетических ресурсов на единицу территории (3,62 млн. кВт/ч на 1 км^2 в год) и второе - по их удельным запасам на душу населения (87,8 тыс. кВт/ч на чел. в год). Общие потенциальные запасы гидроэнергоресурсов республики составляют порядка 527 млрд. кВт/ч в год (8 место в мире), технический гидропотенциал – 317,82 млрд. кВт/ч в год, а общие потенциальные запасы малой гидроэнергетики – 184,46 млрд. кВт/ч в год. Таджикистан обладает 4% всего мирового гидроэнергетического потенциала. Энергетика является главной составляющей сельскохозяйственного и промышленного производства, неотъемлемой частью систем жизнеобеспечения граждан и занимает в Республике Таджикистан особое место.

Последние оперативные данные по потреблению электроэнергии в различных секторах экономики Республики Таджикистан, показывают, что, основным потребителем электроэнергии в стране, являются промышленные предприятия, которые потребляют

порядка 48,4% от всей электроэнергии. Вторым по величине потребления электроэнергии, является население и составляет почти 29,0% (без учета ограничений по поставкам электроэнергии в зимний период). Ирригационные системы занимают третью позицию, используя около 19,0% от общего потребления (табл. 2).

Таблица 2

Средние значения распределения полезной электроэнергии по потребителям в Республике Таджикистан в 2011-2014 гг. [7].

Потребители электроэнергии	**Млн. кВт/ч в год**	**%**
1. Промышленные предприятия, в том числе:	6582,9	48,4
2. Бюджетные организации, коммунальное хозяйство и электротранспорт	426,2	3,1
3. Насосные станции (ирригационные системы)	2669,7	19,6
4. Население, в том числе:	3937,9	28,9
4.1. Города	2502,8	-
4.2. Сёла (кишлаки)	1378,0	-
Всего	**13616,7**	**100%**

В общей структуре электроэнергоресурсов Таджикистана доля гидроэнергии составляет 90,8%. Вырабатываемая на гидроэлектростанциях (ГЭС) электроэнергия – самая дешевая из всех существующих способов получения энергии в стране. В то же время, по мнению экспертов, уровень освоения этого потенциала - не более 25% [4,77]. Структура запасов энергоресурсов, на сегодняшний день показывает, что у Таджикистана нет другой альтернативы в энергетике, кроме как использования гидроэнергоресурсов.

Производство гидроэлектроэнергии в Таджикистане имеет сезонный характер. Республика испытывает значительный дефицит электроэнергии в осенне-зимний период, когда наблюдаются минимальные объемы ее выработки и руководство страны вынуждено применять жесткие меры, связанные с лимитом на поставку электроэнергии, что негативно сказывается на жителях сельских

территорий Таджикистана, которые составляют 70% населения страны. В некоторых регионах республики электроэнергия в зимнее время подается лишь на 3 часа в сутки.

Важность стабильного снабжения электроэнергией в процессе обеспечения продовольственной безопасности республики обуславливается большой долей ирригационных систем в общей структуре электропотребления. Из 1,5 млн. га потенциально пригодных к орошению земель Таджикистана, на сегодняшний день фактически используется 748 тыс. га, что связано с необходимостью водообеспечения неосвоенных земель, 50% из которых расположено в предгорной и горной территории республики. Для их водообеспечения необходимо строительство дополнительных насосных станций и инфраструктуры передачи электроэнергии. Водоподача в ирригационные системы обусловлена стабилизацией уровня рек и снятием ограничения на подачу электроэнергии в вегетационный период, который приходится на март-апрель. Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод о том, что стабильное снабжение электроэнергией и повышение эффективности систем ирригации представляют собой важнейший фактор устойчивого гарантированного водоснабжения и продовольственной безопасности Таджикистана.

Стабильное снабжение электроэнергией играет исключительно важную роль в процессе экономического развития и обеспечения продовольственной безопасности республики. По данным статистики, ежегодно, по причине ограничения в снабжении электроэнергией сельских территорий, потеря урожайности сельскохозяйственной продукции составляет около 30% и порядка 900 малых и средних предприятий вынуждены останавливать производство.

Сектор энергетики играет исключительно важную роль в развитии экономики Республики Таджикистан. В общем объеме ВВП доля энергетических затрат составляет 60%, причем, отсутствие внутренних источников вынуждает республику покрывать порядка 70% потребностей в топливных ресурсах за счет дорогостоящего импорта. Ежегодно на развитие топливно-энергетического комплекса (ТЭК) из государственного бюджета выделяется более 300 млн. долларов США, что составляет около 15% от общего объема госбюджета Таджикистана.

Таблица 3

Экспорт электроэнергии из Республики Таджикистан в 2010-2014 гг., тыс. долл. [2,56].

	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Страны СНГ, из них:	1278	665	1039	281	4427
Казахстан	-	-	453	-	-
Кыргызстан	1278	665	586	281	4427
Узбекистан	0	-	-	-	-
Страны вне СНГ, из них:	2314	3604	20296	32977	39265
Афганистан	2314	3604	20296	32977	43692
Всего	**3592**	**4269**	**21335**	**33258**	**43692**

Анализ данных табл. 3 показывает, что объем экспорта электроэнергии из Таджикистана динамично растет, особенно после ввода в строй мощностей Сангтудинских ГЭС-1 и 2. Так, если в 2010 г. электроэнергии было продано на 3592 тыс. долл. США, то в 2014 г. экспорт электроэнергии увеличился до 43692 тыс. долл., т.е. 12,2 раза.

Безусловно, доля прибыли от продажи электроэнергии в общем объеме ВВП республики стабильно растет и в период 2010-2014 гг. вырос с 0,01% до 0,1%, т.е. в 10 раз.

Региональную интеграцию в вопросах совместного рационального использования водно-энергетических ресурсов Центральной Азии с учетом интересов всех стран региона, по нашему мнению, можно основывать на уже используемом подходе, предусмотренном в «Соглашении об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья», ст. 4 которого предусматривает: «Дополнительно выработанная каскадом Нарын-Сырдарьинских ГЭС электрическая энергия, связанная с режимом попусков воды в вегетацию и многолетним регулированием стока в Токтогульском и Кайраккуском водохранилищах, сверх нужд Кыргызской Республики и Республики Таджикистан, передаются в Республику Казахстан и Узбекистан поровну. Компенсация её осуществляется поставками в Кыргызскую Республику и Республику Таджикистан в эквивалентном объеме энергоресурсов (уголь, газ, мазут, электроэнергия), а также дру-

гой продукции (работ, услуг) или в денежном выражении по согласованию, для создания необходимых ежегодных и многолетних запасов воды в водохранилищах для ирригационных нужд» [11].

К основным проблемам сектора электроэнергетики Таджикистана, по нашему мнению, можно отнести:

- значительный износ оборудования и недостаток генерирующих мощностей вследствие ограниченных инвестиций в сектор в период гражданской войны и в годы восстановления экономики;
- отсутствие связи с региональной энергосистемой и, как следствие, технических возможностей для импорта электроэнергии в зимнее время и экспорта в летнее время;
- прекращение действия соглашений по параллельной работе энергосистем, в том числе взаимопоставок и транзита электроэнергии, в результате чего Таджикистан был лишен возможности передавать избыток энергии летом, а зимой в период маловодья и дефицита, покрывать дефицит за счет дешевого импорта из соседних стран.

В результате, в зимний период страна испытывает значительный дефицит электроэнергии (2,2-2,5 млрд. кВт/ч) и вынуждена вводить ограничения по поставкам, которые особенно сильно отражаются на сельском населении, составляющем не менее 70 % населения страны.

Одной из основных целей Республики Таджикистан в рамках инициативы ООН «Устойчивая энергия для всех» является обеспечение круглогодичного надежного доступа к электроэнергии для населения, проживающего в сельских районах республики, для реализации которой необходимо расширить региональное сотрудничество и кооперацию в энергетическом секторе. Таджикистан является бенефициаром ряда региональных проектов по сотрудничеству в области энергетики. В рамках Центрально-Азиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС) разработан и осуществлен План инвестиций энергетического сектора стран региона на 10 лет (2012-2022 гг.), для реализации которого было привлечено внешних инвестиций в объеме 3,73 млрд. долл. США (партнерами по проекту выступали Кыргызстан, Казахстан, Узбекистан и Афганистан).

Приоритетными проектами на период до 2030 г., от своевременной реализации которых зависит энергетическая безопасность страны, являются: реабилитация генерирующих мощностей (Нурекской, Кайраккумской и Сарбандской ГЭС), завершение строительства Рогунской ГЭС и реализация проекта CASA-1000, который предусматривает региональную торговлю электроэнергией между Таджикистаном, Кыргызстаном, Пакистаном и Афганистаном.

Выгоды для Таджикистана от региональной водно-энергетической интеграции, по нашему мнению, заключаются в следующих основных моментах:

1. Интеграция стран Центральной Азии будет способствовать восстановлению бывшей Единой Центрально-азиатской энергетической системы (или создание новой), что позволит Таджикистану обеспечить экономику и население республики недостающей в осенне-зимний период электроэнергией.

2. Будущая единая энергосистема позволит Таджикистану продавать участникам интеграционного объединения излишки электроэнергии. Объемы экспорта и импорта электроэнергии в последние годы очень незначительны. Так, доля электроэнергии во внешнеторговом обороте РТ за 2011 г. составила 0,1%, а в экспорте товаров и услуг – 0,3% [15,4]. В 2014 г. эти показатели выросли до 0,8% и 4,5% или в 8 и 15 раз, соответственно [2,11].

Создание единой энергетической системы в процессе региональной интеграции стран Центральной Азии выгодно для всех стран региона, в том числе и для Таджикистана. Целесообразность энергетической интеграции для Таджикистана, на наш взгляд, заключается в следующих основных моментах:

- появится возможность продавать излишки электроэнергии, что увеличит поступления в бюджет страны;
- доступ к электроэнергии в течение всего года откроет возможность создания новых предприятий на территории республики;
- новые предприятие это: а) увеличение объема налоговых поступлений в бюджет республики, б) новые рабочие места;
- населения республики, особенно в сельской местности, будет обеспечено электроэнергией круглый год;
- создание новых рабочих мест будет способствовать снижению объемов внешней трудовой миграции, что, в свою очередь, снизит зависимость государственного бюджета от внешних поступлений.

Для расширения региональных интеграционных связей и успешно осуществления проектов по строительству ГЭС, на наш взгляд, необходимо активизировать процесс привлечения к региональной интеграции Афганистана, на территории которого формируется боле 30% водных ресурсов реки Пяндж, что, по мнению некоторых экспертов «изменит геополитический баланс сил в регионе и ослабит претензии стран «низовий» на большую долю водных ресурсов ЦАР» [9,72-73].

Водно-энергетический аспект региональной интеграция стран региона имеет большие перспективы для всех без исключения стран Центральной Азии и будет способствовать дальнейшему развитию национальных экономик и достижении продовольственной и энергетический безопасности всего региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балкибеков С.Э. Развитие нетрадиционных возобновляемых источников энергии (НВИЭ) и малых ГЭС в Кыргызской Республике // Труды межд. научно-технич. конф. 22-24 апреля. - Бишкек, 2008.

2. Одинаев Х.А. Таджикистан и ЕАЭС: выгоды, издержки и перспективы // Таджикистан и современный мир, Душанбе, 2015, №4(47). С 9-17.

3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан-2015. Душанбе, 2015. 552 с.

4. Водно-энергетические ресурсы Центральной Азии: проблемы использования и освоения. Отраслевой обзор. - Алматы, 2009.

5. Кандиерова Д.О. Таджикистан: векторы евразийской интеграции // Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2015, №4(47). -С. 76-80.

6. Национальная энергетическая программа Кыргызской Республики на 2007-2010 гг. и Стратегия развития топливно-энергетического комплекса до 2025 г. - Бишкек, 2007.

7. Оперативные данные ОАХК «Барки Точик» за 2011-2014 гг.

8. Петрова Г.Н., Ахмедова Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. – Душанбе: Дониш, 2011. – 234 с.

9. Саидов М.С. Водно-энергетические интересы стран Центральной Азии // Мат-лы Пятого заседания Форума ШОС, Таджикистан, Душанбе, 13-14 мая 2010 г. -С. 70-80.

10. Сафаров К.А. Региональные аспекты обеспечения энергетической безопасности (на материалах стран Центрально-Азиатского региона). Автореф. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. Душанбе, 2015. 26 с.

11. Соглашение между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики, Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Узбекистан об использовании водно-энергетических ресурсов бассейна реки Сырдарья. Бишкек, 1998.

12. Спикер парламента Таджикистана высказал свое мнение о ЕАЭС // Мат-лы международного форума «Евразийская экономическая перспектива». Санкт-Петербург, 19 мая 2016 г. http://news.tj.

13. Ясинский В.А., Винокуров Е.Ю. Водно-энергетические ресурсы Центральной Азии: проблемы использования и освоения. Отраслевой обзор. - Алматы, 2009. – 44 с.

14. Royal Haskoning, Агентство GEF МФСА. Программа бассейна Аральского моря. Проект управления водными ресурсами и окружающей средой. Общий отчет №2: «Бассейновые водно-солевые балансы и их значение для национального и регионального планирования». 25 сентября 2002 г.

15. Sustainable Energy for All: Tajikistan: Rapid assessment and gap analysis. UNDP, 2013. 35 p.

ИНТЕГРАТСИЯИ МИНТАҚАВӢ: ҶАНБАҲОИ ОБИЮ-ЭНЕРГЕТИКИИ ИНТЕГРАТСИЯИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

У.М. ГУЛАКОВ,
аспиранти кафедраи менеҷменти молиявии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992) 931 01 30

Дар мақола ҷанбаҳои обию - энергетикии ҳамгирої минтақавӣ мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити ташакулёбии ҷаҳони бисёрқутба ва чаҳонишавии иқтисодиёт таҳлил гардида, ҳамчунин дар ҷараёни ҳамгирої иқтисодии минтақавӣ стратегияи рушди босуботи мамлакатҳои минатқа алоқамандии зич дошта, таъмини талаботи мамлакатҳо бо қувваи барқ ва зина ба зина болоравии нақши муносибатҳои байнидавлатӣ асоснок гардидааст, зарурияти муносиб гардонидани истифодабарии захираҳои обию-энергетикии минтаҷа бо мақсади таъмини бехатарии энергетики минтаҷа дида шуда, тавсифи асоси муқобилияти байни давлатҳои боло обӣ ва поён обии баҳри Арал дар масоили истифодабарии об нишон дода шуда қайд мегардад, ки ҳамгирої дар ҷанбаи энергетика манфиатовар аст, барои ҳамаи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва аз нуқтаи назари захираҳои гидроэнергетики манфиатҳо ва имкониятҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон таҳлил гардидаанд. Инчунин, тавсифи асоссии праблемаҳои сектори электроэнергетикаи Тоҷикистон ва манфиатҳо барои ҷумҳӯри аз ҳамгироии обию – энергетики минтақавӣ асоснок гардидааст.

Калидвожаҳо: *ҳамгироии минтақавӣ, захираҳои обӣ, гидроэнергетика, ҳамкориҳои байнидавлатӣ, риояи манфиатҳои обӣ – энергетики дутарафа, бехатарии обию – энергетики минтақавӣ, истифодарбарии захираҳои оби, заминҳои ҳосилхез, ояндаи гидроэнергетика, манфиатҳои ҳамгирої.*

REGIONAL INTEGRATION: WATER AND ENERGY INTEGRATION ASPECT OF CENTRAL ASIA

U.M. GULAKOV,
graduate student of the Department of financial
management Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, aven. Rudaki 17,
ph.: (+992) 931-01-01-30.

The article deals with the water-energy aspect of regional integration of the Central Asian region in the conditions of formation of a multipolar world and economic globalization is justified that the strategy of sustainable development in the region is closely connected with reliable software country's electricity needs and, consequently, increasing the role of international relations in the process of regional economic integration, the solution of which determines the need to optimize the use of regional water-energy potential in order to ensure regional energy security. Characterized by a basic contradiction between the upstream and downstream countries in the Aral Sea basin in regional water management. It is noted that the energy aspect of integration is of interest to all the countries of Central Asia, where in terms of hydropower potential, the possibility of interest Tajikistan and Kyrgyzstan, which are analyzed in the article. The characteristic of the basic problems of the power sector of Tajikistan and the benefits for the country from the regional water and energy integration.

Keywords: *ҡўgional intўgҡation, watўҡ ҡўsoгҡcўs, hydҡopowўҡ, intўҡstatў coopўҡation, mгtгal ҡўspўct foҡ thў intўҡўsts of watўҡ and ўnўҡgy, ҡўgional watўҡ and ўnўҡgy sўcгҡity, watўҡ ҡўsoгҡcўs, iҡҡigatўd agҡicгltгҡў, hydҡopowўҡ pҡospўcts, thў ўnўfits of intўgҡation.*

УДК:001(575.3)

НЕРУИ ЗЕҲНИИ ҶУМҲУРӢ ВА ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ СОҲАИ ИЛМ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

А.Ш. ҚУРБОНОВ,
доктори илмҳои фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: (+992 37) 227-67-57, (+992)918 20 04 15.
E-mail: Kurbonov1959@mail.ru

Бо фаро расидани Истиқлолияти давлатӣ ва ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин марҳилаи нави таърихӣ дар назди давлату миллати тоҷик иҷрои вазифаи муҳими таърихӣ, яъне бунёди давлати мутамаддини ҷавобгӯ ба манфиатҳои халқу кишвар ва рукнҳои давлатдории муосирро ба миён гузошт. Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин самт ба вуҷуд овардани фазои мусоид барои рушди илм ва технологияи муосир, тарбияи кадрҳо ва ташкилу идора намудани соҳаи илму маориф дар шароити нав маҳсуб мешуд. Бояд зикр намуд, ки дар ин раванд сиёсати мақсадноку муваффақонаи Президенти кишвар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи илм ва технологияи муосир мусоидат намуда, соҳаи мазкур ба навгонию тағйиротҳои ҷиддӣ фаро гирифта шуд, ки он дар мақолаи мазкур маврди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *сиёсати илмӣ-техникӣ, инноватсия, технологияи муосир, тадқиқоти бунёдӣ ва амалӣ, экспертизаи илмӣ, равияҳои афзалиятноки илм, ҳамкориҳои байналмилалии илмӣ.*

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бешубҳа оғози марҳилаи сифатан нави давлатдории миллати тоҷик маҳсуб шуда, барои рушди ҳамаҷонибаи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимою фарҳангии он мусоидат намуд. Истиқлолият чун як падидаи нодир ва арзишманд дар фазои сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии кишварамон ворид гардида, аз баракати он дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа равандҳои ҷолиб ва мазмунан ҷавобгӯи замони муосир оғоз гардиданд. Бояд зикр намуд, ки дар ин раванд соҳаи илм ва маориф низ ба навгонию тағйиротҳои ҷиддӣ фаро гирифта шуд, ки он дар сиёсати Президенти кишвар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт хеле шаффоф ва ҳамаҷониба инъикос ёфтааст.

Ворид гардидан ба ин марҳилаи нави таърихӣ дар назди роҳбарияти давлату миллати тоҷик ва тамоми сокинони Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон иҷрои вазифаи муҳими таърихӣ, яъне бунёди давлати мутамаддини ҷавобгӯ ба ман-

фиатҳои халқу кишвар ва рукнҳои давлатдории муосирро пеш гузошт. Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин самт ба вуҷуд овардани фазои мусоид барои рушди илм ва технологияи муосир, тарбияи кадрҳо ва ташкилу идора намудани соҳаи илму маориф дар шароити нав маҳсуб мешуд.

Қобили зикр аст, ки дар марҳилаи аввали истиқлолият Ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон ба мушкилоти мухталифи иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯ гардида, дар самти ташкил ва фаъолияти самараноки илм низ масоили ҳалталаби зиёде ба миён омаданд. Бо назардошти ин, аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ аз рӯзҳои аввали фаъолияташ, дар баробари амалӣ намудани тадбирҳои муҳим дар самти ба эътидол овардани вазъи сиёсии кишвар ва хомӯш сохтани ҷанги шаҳрвандӣ, барои барқарор кардани фаъолияти сохтору мақомоти фалаҷгардидаи ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла, ҷиҳати таҳким бахшидан ва давра ба давра фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ чораҳои судманд андешида шуд.

Албатта, дар замоне ки дар минтақаҳои ҷудогонаи ҷумҳурӣ даргириҳо идома доштанд ва мардум ҳанӯз пурра ба ҳаёти осоишта нагузашта буд, мушкилоти иҷтимоӣ ва набудани амнияти комил фаъолияти пурра ва самараноки сохторҳои давлатӣ, аз ҷумла муассисаҳои илмиро низ халалдор месохт. Ба замми ин, маоши ночизи кормандони илму макотиби олӣ барои таъмини рӯзгор басанда набуд ва теъдоди зиёди кормандони соҳаи мазкур маҷбур буданд, ки барои таъмини рӯзгор ба шаклҳои дигари фаъолият машғул шаванд. Имкониятҳои буҷети давлатӣ бошад, хеле маҳдуд буд ва муассисаҳои илмӣ, ки манбаи дигари даромад надоштанд ва танҳо аз ҳисоби давлат фаъолият менамуданд, дар ҳолати хеле хароб қарор гирифтанд. Аз нооромиҳо истифода бурда, баъзе гурӯҳҳо ба торочу ғорати амволи муассисаҳои илмӣ низ даст мезаданд, ки ин боиси боз ҳам харобтар гардидани пояи илмӣ-техникии соҳаи номбурда мегардид ва бояд зикр намуд, ки ҳолати мавҷуда, дар мадди аввал, пажӯҳишгоҳҳои соҳаи илмҳои дақикро дар вазъияти ногувор қарор дод. Ҳатто то солҳои 1997-1998 кормандони пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии воқеъ дар шаҳраки академии шаҳри Душанбе бо тарсу ҳарос ба кор ҳозир мешуданд. Зеро ин муассисаҳо на як бору ду бор ҳадафи ғорат ва кормандони онҳо мавриди истинтоқи силоҳбадастон қарор гирифта буданд.

Дар марҳилаи аввали Истиқлолияти давлатӣ барои ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон зарурияти таъсиси сохторҳои дахлдор ҷиҳати ташкил ва идораи фаъолияти илмӣ ба миён омада буд. Бо ин мақсад марҳила ба марҳила як силсила амру фармонҳои Президент, қарорҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарору фармошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расиданд, ки барои ташкилу тавсеа, идора ва истифодаи самараноки илм ва захираи зеҳнии ҷумҳурӣ дар шароити истиқлолият мусоидат намуданд. Аз он ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника”

(1998), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2002) ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи Шӯрои ҳамоҳангсозии корҳои илмию тадқиқотӣ дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ, тиббӣ, гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ” аз 18 июли соли 1996 таҳти №331, “Дар бораи таъсиси Комиссияи аттестатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба аттестатсияи кадрҳои илмӣ ва илмию педагогии тахассуси олӣ” аз 1 сентябри соли 1997 таҳти №395, “Дар бораи Консепсияи сиёсати давлатии илмию техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 15 марти соли 1999 таҳти №87, “Дар бораи тасдиқ намудани тартиби аккредитатсияи давлатии муассисаҳои илмӣ” аз 3 феврали соли 2000 таҳти №54 аз қабили он тадбирҳои муҳими давлатӣ маҳсуб мешаванд, ки дар низоми идора ва рушди илм нақши муассир гузоштанд.

Қобили қайд аст, ки қабул гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии номбурда барои марҳилаи аввали ислоҳоти соҳаи илм дар ҷумҳурӣ, ки то соли 2000-умро дар бар мегирад, дар самти ташкил ва идоракунии илм ва муассисаҳои илмӣ, ҳамоҳангсозии мавзӯъҳои илмию тадқиқотие, ки аз ҳисоби давлат маблағгузорӣ шуда, дар муассисаҳои илмию тадқиқотӣ ва кафедраҳои мактабҳои олӣ ба анҷом расонда мешуданд, низоми нави маблағгузории соҳаи илм, аз аттестатсия гузаронидани кадрҳои илмӣ ва илмию педагогии тахассуси олӣ, ки дар кишварҳои гуногун рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ ҳимоя намудаанд, тартиби аз аккредитатсияи давлатӣ гузаронидани муассисаҳои илмӣ ва инчунин, консепсияи сиёсати давлатӣ барои рушди минбаъдаи илму техника дар шароити истиқлолият мусоидат намуданд. Дар заминаи ин санадҳо муассисаҳои илмию тадқиқотӣ ва мактабҳои олӣ тадричан ба равандҳои нав мутобиқ гардида, барои рушди устувор ва пешрафти мамлакат дар самтҳои мухталифи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии ҷумҳурӣ саҳми худро гузоштанд.

Бояд тазаккур дод, ки баъди солҳои 2000-ум дар сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм ва маориф марҳалаи тозае оғоз гардид. Вобаста ба дигаргуниҳое, ки ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии мамлакатро фаро гирифтанд, барои руши илм ва маорифу фарҳанг низ фазои мусоид пайдо гардид. Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба рушди соҳаи маънавиёти шаҳрвандон сиёсати пайгирона ва босуботро амалӣ намуда, дар ин давра қарору фармоишҳое қабул намуд, ки онҳо талаботи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳуриро дар назди илм ба миён мегузоштанд.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва канда шудани риштаҳои ҳамкориҳо дар самти илм ва тарбияи кадрҳои илмӣ, пеш аз ҳама, илмҳои дақиқ ва экспериментӣ дар ҳолати ногувор қарор гирифтанд. Зеро то ин дам муассисаҳои илмӣ ва кафедраҳои мактабҳои олии ҷумҳурӣ бо марказҳои бузурги илмии шаҳрҳои Маскаву Ленинград, Киеву Минск, мактаби дар ҷаҳон шуҳратманди математикҳои Новосибирск ва ғайраҳо дар самти тадқиқотҳои муштарак ва тарбияи кадрҳо ҳамкорӣ доштанд, ки ин ҳамкориҳо бо гузашти вақт қисман заиф ва қисман қатъ гардиданд.

Вобаста ба зарурати пешомада, бо супориши Ҳукумат "Барномаи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005-2008" таҳия гардид, ки он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2003 таҳти № 571 тасдиқ карда шуд.

Бояд зикр кард, ки миллати тоҷик дар таърихи фаҳанги ҷаҳонӣ бо илму фалсафа ва дастовардҳои зиёд дар самти илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ мақоми хосса дорад. Лекин бояд иқрор шуд, ки айни замон барои рушд ва ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гардидани соҳаи илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқ на ҳамаи озмоишгоҳҳо ва марказҳои тадқиқотӣ шароити мусоид доранд. Академияи илмҳо ва дигар муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ тибқи қарорҳои дар боло зикргардидаи Ҳукумат вазифадор мегарданд, ки барои бо таҷҳизоти зарурӣ таъмин намудани озмоишгоҳҳои дар ихтиёр доштаашон чораҳои судманд андешанд. Зеро равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ ва таҳаввулоти муосири илму техника ва технология талаботро ба ихтирооти тоза, ба мутахассисони варзидаю дорои малакаи баланди касбибуда афзунтар менамояд. Амалӣ гардидани ин қарорҳо, пеш аз ҳама, ба фаро гирифтани шаҳрвандон, махсусан ҷавонони кишвар бо донишҳои амиқу дақиқи техникӣ, ба пурқувват гардидани неруи техникию технологии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Дар ин давра қарорҳои дигари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикстон аз қабили "Дар бораи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2007-2015" аз 1 августи соли 2006 таҳти №362, "Дар бораи тасдиқи қоидаҳои ташаккул, экспертиза, тасдиқ, маблағгузорӣ ва иҷрои барномаву лоиҳаҳои илмӣ ва илмию техникӣ, ки аз буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешаванд" аз 2 декабри соли 2006 таҳти №525, "Дар бораи тасдиқи Номгӯи самтҳои афзалиятдоштаи тадқиқоти илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2009" аз 30 июни соли 2007 таҳти №333, "Дар бораи тасдиқи Тадбирҳои дастгирии тараққиёти илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015" аз 31 декабри соли 2008 таҳти №661, "Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020" аз 30 апрели соли 2011 таҳти №227 ва ғайраҳо қабул гардиданд, ки ҳар яки он барои ин марҳилаи рушди илм дар ҷумҳурӣ хеле саривақтӣ, бамаврид ва барои рушду нумӯи илм муфид буданд.

Мушкилоти дигаре, ки имрӯз на танҳо ҷумҳурии мо, балки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст, ин буҳрони фарогири иқтисодиву молиявӣ ва таъсири манфии он ба кулли кишварҳои олам мебошад. Чунин вазъият Ҳукумати ҷумҳуриро водор намуд, ки бо дарки амиқи таъсири манфии ин буҳрон ба ҳаёти ҷомеа барномаи тадбирҳои аз нигоҳи илмӣ асосноки пешгирии ҳаддалимкони оқибатҳои ногувори онро таҳия намояд ва ҷиҳати татбиқи пайгиронаи он саъю талош варзад. Бо ин мақсад қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон -"Дар бораи тасдиқи Барномаи

комплексии мақсадноки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, амсоли энергияи дарёҳои хурд, офтоб, шамол, биомасса, энергияи манбаъҳои зеризаминӣ барои солҳои 2007-2015” аз 2 феврали соли 2007 таҳти № 41 таҳия ва қабул гардид, ки масъалаҳои сарфаю сариштакории захираҳои об, барқу газ, истифодаи самараноки имкониятҳои молиявии давлат ва соҳибкорони ватанӣ ба хотири рушди истеҳсолот, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва пешбурди соҳаҳои асосии иқтисодиёт, бахусус бахшҳои энергетика, саноат ва кишоварзӣ бо мақсади таъмини амнияти энергетикӣ ва озуқавории кишвар аз ҷумлаи самтҳое мебошанд, ки меҳвари асосии тадбирҳои Барномаи тасдиқгардидаро ташкил медиҳанд. Татбиқи ҳадафҳои муҳимтарини ин Барнома, бешак, иштироки фаъол ва сафарбар кардани неруи зеҳнии кишвар, ҳамгироӣ ва муттаҳид намудани потенсиали илмии тамоми муассисаҳои илмии ҷумҳуриро тақозо мекунад. Албатта, бе мавҷудияти заминаи зарурии кадрӣ ва ҳамоҳангию фаъолияти муштараки илмӣ амалӣ гардидани ҳар гуна барномаҳои илмӣ ва технологияҳои наву рақобатпазир ғайриимкон аст.

Бояд таъкид намуд, ки яке аз мушкилоти рушди илм ва тарбия намудани кадрҳои илмӣ ин ҳамоҳангсозии фаъолияти мактабҳои олӣ ва пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ, алоқамандӣ ва пайвасткунии илм ба истеҳсолот ба шумор меравад, ки маҳз бо дарки амиқи ҳамин зарурат қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - “Дар бораи тасдиқи Барномаи ҳамгироии илм ва таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015” аз 2 июли соли 2009 таҳти №371 таҳия ва тасдиқ гардид. Зимни тарбияи кадрҳо ва корҳои муштараки илмию тадқиқотӣ ҳамкории зичи Академияи илмҳо, академияҳо ва пажӯҳишгоҳҳои тадқиқотии соҳавӣ бо кафедраҳои макотиби олӣ бояд ба роҳ монда шавад. Бояд ёдовар шуд, ки роҳандозии ин гуна ҳамкориҳо бештар дар самти илмҳои табиатшиносию фанҳои дақиқ муфидтар буда, барои истифодаи самараноки донишҷӯёну аспирантон ва дигар муҳаққиқон аз имкониятҳои моддию техникии озмоишгоҳҳо кумак хоҳад кард. Маҳз муттаҳид намудани неруи илмӣ ва кадрии ин муассисаҳо метавонад дар ҳалли мушкилоти дар ин самт вуҷуддошта мусоидат намояд.

Ба хотири ба вуҷуд овардани заминаи мусоиди ҳамгироии илм ва муассисаҳои олии таълимӣ, инчунин таъмини озмоишгоҳҳои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бо таҷҳизоти замонавӣ ва дар ин замина, ба вуҷуд овардани шароити мусоид барои тарбияи кадрҳои ҷавони илмӣ аз ҷониби Ҳукумат соли 2010-ум «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон карда шуд. Ҷиҳати иҷрои қарори мазкур, мактабҳои олӣ вазифадор гардиданд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои илмӣ ва

истеҳсолӣ пойгоҳҳои технологӣ ва марказҳои илмию таҳқиқотии инноватсионӣ таъсис дода, истеҳсоли маҳсулоти қобили рақобатро ба роҳ монанд.

Дар шароити имрӯзаи рушди босуръати илм ва техникаву технология ҳар як давлат неруи зеҳнии ҷомеаро ба кашфиёту ихтирооти нав ва тавсеаи соҳаҳои гуногуни истеҳсолӣ равона месозад. Чунин муносибат ба фаъолияти инноватсионии соҳаҳои илму маориф такони ҷиддӣ бахшида, дар навбати худ ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва баланд шудани сатҳу сифати зиндагии мардум мусоидат менамояд. Рӯзгори имрӯза, робитаҳои сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии замони муосир аз ҳар фард талаб мекунанд, ки барои рушди инноватсионӣ ва рақобатпазирии кишвари худ бо донишҳои замонавӣ мусаллаҳ гардад, зеро омӯзиш ва татбиқи донишҳои наву замонавӣ шарти муҳими таъмини рушди бемайлони ҷомеа маҳсуб мешавад. Маҳз тибқи ҳамин талабот ва ҷиҳати таъмин намудани тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ, хусусан соҳаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо технологияи наву замонавӣ “Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015” қабул гардид, ки он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009 таҳти №574 тасдиқ гардид.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки солҳои охир дар ин самт корҳои муайян ба анҷом расида, чандин корхонаҳои нави саноатии ҷавобгӯи меъёрҳои ҷаҳонӣ ба фаъолият оғоз намуданд. Имрӯз дар ҷумҳурӣ раванди бунёд, таҷдид ва азнавсозии корхонаҳои хурду миёна ва азими саноатӣ идома доранд ва ин амал масъулони соҳаро водор месозад, ки барои тарбияи мутахассисони лаёқатманд тадбирҳои судманд андешанд. Ҳамзамон бояд ёдовар шуд, ки Тоҷикистон дорои сарватҳои зиёди табиӣ мебошад, вале то ҳанӯз коркарди қисми зиёди онҳо ба роҳ монда нашудааст. Аз ин рӯ, дар қарори мазкури Ҳукумат ба рушди ҳамаҷонибаи соҳаи саноат, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, сифату рақобатпазирӣ ва содироти он мутобиқи талаботи бозори дохиливу хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст.

Мавриди зикр аст, ки тӯли 25 соли истиқлолият вазъи илм ва муассисаҳои илмӣ, мактабҳои олӣ ва кормандони соҳаи илм бакуллӣ тағйир ёфт. Он мушкилоте, ки имрӯз дар соҳаи илм вуҷуд доранд, аз солҳои аввали истиқлолият тафовути ҷиддӣ доранд. Ҳоло илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави тараққиёт қарор дорад. Аз солҳои 2010-ум ин тараф, тибқи дастуру супоришҳои Сарвари давлат ва санадҳое, ки аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ ба тасвиб расидаанд, барои илм ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ фазои мусоиди корӣ ва эҷодӣ фароҳам омад. Аз ҷониби Ҳукумат тасдиқ гардидани Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои соли 2011-2015 ҳуҷҷати асосии раҳнамо барои фаъолияти

муассисаҳои илмӣ- тадқиқотӣ ба шумор меравад. Дар заминаи ин ҳуҷҷати муҳим ва ҷиҳати иҷрои бевоситаи он, солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ барномаҳои зерин, аз қабили Барномаи тайёр кардани кадрҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015, Тадбирҳо оид ба дастгирии рушди илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015, Барномаи ҳамгироии илм ва таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015, Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2015 ва Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, математикиву техникӣ барои солҳои 2010-2020 тасдиқ гардиданд, ки иҷрои ҳар кадоми он, амалӣ гардидани стратегияи мазкур ва мақсаду маромии ин ҳуҷҷати муҳимро дар самтҳои муқаррарнамудаи давлат таъмин менамояд.

Дар замони истиқлолият, вобаста ба талаботи соҳаҳои мухталифи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ миқдори муассисаҳову марказҳои илмӣ, мактабҳои олӣ ва мутаносибан, теъдоди кормандони соҳаи илм афзоиш ёфт. Бояд ёдовар шуд, ки дар арафаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ (то соли 1990) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ, 58 муассисаи илмӣ-тадқиқотӣ, филиалҳои онҳо ва мактабҳои олӣ ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ машғул буданд. Чунин теъдоди муассисаҳо ва кормандони илмӣ барои қонеъ намудани талаботи ҷумҳурӣ ба масъалаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва тарбияи кадрҳои илмӣ дар шароити мавҷуда (яъне дар замони шӯравӣ) басанда буд. Зеро равияҳо ва проблемаҳои зиёде буданд, ки таҳқиқи онҳо ба таври мутамарказ аз ҷониби институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва марказҳои бузурги илмии Шӯравӣ анҷом дода мешуданд ва ҷумҳуриҳои бародар низ аз натиҷаҳои ин тадқиқотҳо баҳравар мешуданд. Вале шикасти Шӯравӣ ҷумҳуриҳои мустақилро водор намуд, ки ба ҳамаи мушкилоти мавҷуда дар такя бо имкониятҳои илмӣ ва захираҳои зеҳнии худ мустақиман машғул гардида, барои ҳаллу фасли онҳо чораҷӯӣ намоянд.

Аз ин рӯ, замони истиқлолият дар назди илм ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии ҷумҳурӣ ҳалли масъалаҳои муҳимро ба миён гузошт, ки барои ин заминаи бузурги илмӣ ва зеҳнӣ зарур буд. Барои дар тамоми самтҳои илм ба роҳ мондани таҳқиқотҳо зарурати ҷалби теъдоди зиёди олимону мутахассисон ва таъсиси муассисаҳои нави илмӣ-тадқиқотӣ пеш омад. Аз ин рӯ, ҷиҳати ба роҳ мондани омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи самтҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодию фарҳангии ҷумҳурӣ дар шароити истиқлолият ва дар робита ба ин, ба вуҷуд овардани заминаи устувор барои тарбияи кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогӣ барои таъмин намудани муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва мактабҳои олӣ, аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ ислоҳоти давра ба давраи сохтори идораи илм ва таъсиси муассисаҳои нави илмӣ, марказҳои илмию тадқиқотӣ ва мактабҳои олӣ амалӣ карда шуд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ дар мадди аввал ба ислоҳоти сохтори идораи илм таваҷҷуҳ намуда, дар ин самт корҳои муайянро ба анҷом расонд. Бо назардошти нақши муҳими хоҷагии қишлоқ дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии кишвар Ҳукумати ҷумҳурӣ аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи мушкилоти соҳаи мазкур, ташкили дуруст ва истифодаи самараноки захираҳои он, татбиқи дастовардҳои илм дар соҳаи мазкур таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд. Бо дарназардошти зарурати таҳқиқи самтҳои мухталифи хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ, татбиқи дастовардҳои илму технологияи муосир дар соҳаи мазкур Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ба сохтори Академияи илмҳои кишоварзӣ 6 пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ, Маркази миллии ҷумҳуриявии захираҳои генетикӣ, Корхонаи илмию истеҳсолии “Доруҳои биологӣ” ва Пойгоҳи илмию таҳқиқотии кишоварзии Помир шомиланд. Имрӯз Академияи мазкур банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ, инкишофи таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ дар соҳаи кишоварзӣ, тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси илмиро таъмин менамояд.

Маҳз ба хотири омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои таълиму тарбия, гузаронидан ва ҳамоҳанг сохтани таҳқиқоти илмӣ доир ба педагогикаи умумӣ, назария ва методикаи таълими забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, назария ва методикаи таълим дар самтҳои дигар бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2002 таҳти №482 Академияи илмҳои педагогии назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Дар назди академияи мазкур Институти илмию таҳқиқотии рушди маориф, Институти такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони маориф, Маркази омӯзиши таърихи маориф ва Маркази технологияи иттилоотӣ амал менамоянд.

Роҳбарияти давлату ҳукумат дар баробари масоили таълиму тарбия, ба вазъи солимии мардум ва ҳифзи он таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд, зеро барои давлату ҷомеа миллати солим ҳамеша дар ҷойи аввал қарор дорад. Бо назардошти вазъи мавҷудаи санитарию эпидемиологӣ ва пешгирии бемориҳо дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва бо мақсади таъмини ҳамоҳангсозии фаъолияти сохторҳои илмиву тадқиқотии соҳаи тандурустӣ, рушди тадқиқоти илмии бунёдӣ ва амалӣ дар соҳаи тиб, татбиқи дастовардҳои илми муосир ва усулҳои нави ташхису табобат, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2009 таҳти №494 Академияи илмҳои тибби назди Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷкистон таъсис дода шуд. Академияи мазкур дар сохтори худ 3 институти илмию тадқиқотӣ ва 9 маркази илмии Вазорати тандурустиро муттаҳид месозад. Таъсиси ин муассисаи илмӣ дар замони истиқлолият барои таъмини дастрасии мардум ба хизматрасонии босифат ва муосири тиббӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам дар амалияи соҳаи тандурустӣ ва таҳкими нуфузу эътибори илми ватанӣ мусоидат хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, сиёсати созанда ва мақсадноки Роҳбари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ барои рушду тавсеаи донишҳои илмӣ, такмили низоми идораи илм, тарбияи кадрҳои илмӣ ва илмию педагогӣ, таҳким бахшидани пояи моддию техникии муассисаҳои илмӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти илм ва фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ мусоидат намуд. Бояд тазаккур дод, ки татбиқи сиёсати давлатии соҳаи илм ва илму техника, ҳамзамон барои дастрасӣ ва ширкати ҷомеаи илмии Тоҷикистон дар ҳалли масоили ҳаётан муҳими ҷумҳурӣ ва проблемаҳои глобалии замони муосир имкониятҳои мусоид муҳайё хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1.Илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Маҷӯаи оморӣ.-Душанбе, 2005.

2.Ҳисобот оид ба фаъолияти Академияи илмҳо дар соли 2015.-Душанбе, 2015.

3.Курбанов А.Ш. Илм ва низоми идораи он дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, “Ирфон”, 2014.

4.Қурбонов А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ–Душанбе, “Ирфон”, 2016.

5.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника”. -Душанбе, 1998.

6.Научно-технический потенциал Республики Таджикистан в 2014 году./Аналитический сборник. Выпуск 10. –Душанбе, 2015.

7.Научные учреждения и научные кадры, дошкольные, внешкольные, культурно-просветительные учреждения и печать Таджикской ССР в одинацатой пятилетке./Статистический сборник. –Душанбе, 1986.

8.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 20 январи соли 2016).

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ И РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

А. Ш. КУРБОНОВ,
доктор философских наук, начальник Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан.
734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 40,
тел.: (+992 37) 227 67 57, (+992) 988 65 00 49

С приобретением государственной независимости и вхождения Республики Таджикистана в новый исторический этап, перед государством и таджикским народом встала важная историческая задача – построения цивилизованного и современного государства, отвечающий интересам народа и страны. Одна из важных задач в этом направлении – это создание благоприятной атмосферы для развития науки и современной технологии, подготовки кадров и управления сфер науки и образования в новых условиях. Необходимо отметить, что успешная и эффективная политика Президента страны Правительства Республики Таджикистан способствуют развитию сфер науки и современной технологии, и сегодня в этой отрасли происходят новые и серьёзные изменения, что рассматривается и анализируется в данной статье.

***Ключевые слова**: научно – техническая политика, инновация, современная технология, фундаментальные и прикладные исследования, научная экспертиза, приоритетные научные школы, международное научное сотрудничество.*

INTELLECTUAL POTENTIAL OF TAJIKISTAN AND RESOLVING SCIENCE'S ISSUES DURING INDEPENDENT

A. SH. QURBONOV,
doctor of philosophy sciences, Head of Department of Social Issue
Analysis at Center for Strategic Researches under the President of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki aven. 40,
ph.: (+992 37) 227 67 57, (+992) 988 650049

With the obtaining the state independence of Tajikistan and entering a new historical stage, the State and the Tajik nation got important historical task - to build a civilized and modern State that meets the interests of the Nation and the country. One of the most important tasks in this area - is to create a favorable atmosphere for the development of science and modern technology, training and management of science and education in the new environment. It should be noted that a successful and efficient policy of the President and Government contribute to the development of science and modern technology, and today there are new and serious changes in this area, which is reviewed and analyzed in this article.

***Keywords:** scientific-technical policy, innovation, modern technology, basic and applied research, scientific expertise, priority scientific schools, international scientific cooperation.*

УДК 338.46.

РУШДИ МАОРИФ ВА ИЛМ ДАР ЗЕРИ ПАРЧАМИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ВА ОРМОНҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Р.М. МИРБОБОЕВ,
номзади илмҳои иқтисод, муовини аввали Вазири маориф
ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони академикҳо Раҷабовҳо 3,
тел.: (+992 37) 2-21-20-31.

Дар мақола дастовардҳои рушди низоми маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаст. Гузориши раванди инкишоф ва масъалагузории рушди таҳсилот дар ҳамаи сатҳҳо таъмин шудаст.

Калидвожаҳо: *маориф, таҳсилот, муассисаҳои таълимӣ, маблағгузории соҳаи маориф.*

Пас аз ба даст овардани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эълон гардида, дар назди хеш мақсад гузошт, ки барои ҳар як сокини кишвар шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам орад. Аз ин рӯ, ҳаллу фасли тадриҷии масъалаҳои ҳаёти иҷтимоии кишвар яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилии давлат қарор гирифт. Дар ин самт корҳои назаррас анҷом ёфта, қариб нисфи буҷети давлатӣ мунтазам барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан маориф ва илм, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии шаҳрвандон бо роҳи зиёд намудани музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ, нафақа ва стипендия равона карда шуд.

Хушбахтона, дар зарфи 25 сол дар самти иҷтимоӣ, қабл аз ҳама, вазъи таълиму тарбия ва низоми илму маориф дар мамлакат рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Дар ин давра ба заминаи меъёрии ҳуқуқии таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ таҳким бахшида шуда, санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёде таҳия ва тасдиқ карда шуд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ”

қабул гардида, барномаҳои зиёди давлатӣ мавриди иҷро қарор дода шуд. Имрӯз шумораи кӯдакистонҳо дар ҷумҳурӣ ба 578 адад расида, миқдори кӯдакони ба таълиму тарбия фарогирифташуда ба 92024 нафар расидааст. Масъалаи таъминоти кадрӣ низ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ тадриҷан ҳалли худро ёфта исто-дааст.

Дар замони истиқлолият дар ҷумҳурӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 657 адад зиёд гардида, тибқи тадбирҳои андешидашудаи Ҳукумати кишвар 158 муассисаи таҳсилоти ибтидоӣ ба муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ ва 57 муассисаи таҳсилоти умумии асосӣ ба миёнаи умумӣ табдил дода шуданд ва ба ин васила масъалаи аз таҳсил дур мондани хонандагон асосан ҳалли худро ёфт.

Бояд таъкид намуд, ки дар замони пеш аз истиқлол дар кишвар ягон мактаби типи нав, хусусӣ ва ғайридавлатӣ амал намекард. Имрӯз бошад, дар ҷумҳурӣ 151 муассисаи типпи нав, аз ҷумла 83 гимназия ва 68 литсей фаъолият менамояд. Ҳамчунин, дар ин давра 9 мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат бунёд ва мавриди истифода қарор дода шуд, ки беҳтарин шароитҳои таълимандӯзӣ дар онҳо муҳайё карда шудааст.

Соли 1991 теъдоди муассисаҳои интернатӣ дар кишвар 41-то буд. Айни замон 77 мактаб-интернат амал карда, 12175 нафар хонанда дар онҳо таҳсил менамояд. Дар қиёс ба соли 1991 теъдоди хонандагони муассисаҳои интернатӣ 8575 нафар зиёд шудааст, ки аз ғамхориҳои давлат ва Ҳукумати ҷумҳурӣ ва Сарвари хирадманди он нисбат ба мардуми ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.

Бо мақсади таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кадрҳои соҳибихтисос Қоидаи баргардонидани маблағҳои буҷетӣ аз ҳисоби мутахассисони ҷавон, ки тибқи роҳхат ба ҷои кор ҳозир нашудаанд, таҳия карда шуд. Дар натиҷаи амалӣ гардидани ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқии зикршуда нарасидани омӯзгорон дар ҷумҳурӣ ба тадриҷ кам гардид. Аз ҷумла, агар соли 2005 нарасидани омӯзгорон дар ҷумҳурӣ зиёда аз 11 ҳазор нафарро ташкил медод, ин рақам ба ҳолати моҳи майи соли 2016 ҳамагӣ 282 нафар мебошад.

Ибтидо аз соли 2016 бори аввал дар таърихи маорифи кишвар таҳияи стандартҳои фаннӣ бо дарназардошти таълими салоҳиятнок шуруъ карда шуд.

Дар солҳои охир барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди дастгирӣ қарор гирифта, муассисаҳои таълимӣ бо 53556 компютер таъмин шудаанд, ки 1 компютер ба 13,5 хонанда рост омада, иҷрои ин барнома 110,8 %-ро ташкил дод.

Ҳамзамон, дар ҷумҳурӣ 83 Марказ оид ба тарбияи беруназмактабӣ барқарор шуда, ибтидо аз соли хониши 2016-2017 маблағгузории онҳо пурра аз ҳисоби буҷети давлатӣ сурат мегирад.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2011 Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир - инклюзивӣ тасдиқ гардид, ки барои таъмини ҳуқуқҳои баробари кӯдакони имконияташон маҳдуд ба гирифтани таҳсилот мусоидат менамояд.

Дар ҷумҳурӣ аз соли 2007 Маркази ҷумҳурияии дарёфт ва рушди истеъдодҳо таъсис ёфта, дар тамоми вилоят, шаҳр ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ чунин марказҳо ба фаъолият шурӯъ намуданд. Натиҷаи фаъолияти онҳо хонандагони болаёқати кишвар дар озмуну олимпиадаҳои байналхалқии фаннӣ мунтазам иштирок намуда, сазовори ҷойҳои намоён гардиданд.

Мавриди таъкид аст, ки дар ин муддат аз ҷониби Вазорати маориф ва илм доир ба раванди низоми таълиму тарбия ислоҳоти зиёде пешниҳоду роҳандозӣ гардида, дар ин раванд аҳли маорифи кишвар, аз ҷумла олимону омӯзгорон ва зиёиёни пешқадами кишвар муташаккилона ширкат варзиданд ва баҳри амалӣ гардидани ин иқдомот саъйу талошҳои зиёде карданд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд” аксарияти мардуми кишвар ҳам дар рушду устувор гардидани низоми таълиму тарбия ва илму маориф иштирок намуда, барои беҳтар гадидани ин самти афзалиятноки сиёсати давлату ҳукумат саҳми арзандаи худро гузоштанд.

Дар давраи истиқлолияти давлатӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгзорӣ 2254 бинои муассисаи таълимӣ ва бинои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ барои 474103 ҷойи нишаст бо маблағи умумии 2 млрд. 316 млн. 259 ҳазор сомонӣ сохта ба истифода дода шудааст.

Аз ҳисоби маблағҳои буҷети ҷумҳурӣ азнавсозии бинои Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, сохтмони бинои таълимӣ дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, сохтмони навбати дуюми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва хобгоҳи он, азнавсозии бинои филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, сохтмони хобгоҳҳо дар назди Донишгоҳи давлатии ба номи М.Назаршоев дар шаҳри Хоруғ, сохтмони филиали Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ дар ноҳияи Рашт, Сохтмони бинои маъмурии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ ва чанд рӯз қабл сохтмони бинои нави таълимии Донишгоҳи славянии Тоҷикистон-Россия анҷом ёфта, мавриди истифода қарор гирифтанд.

Илова ба ин, сохтмони навбатии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, сохтмони Донишгоҳ ва хонаи истиқоматӣ барои омӯзгорон дар ноҳияи Данғара, сохтмони Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа дар шаҳри Душанбе ва сохтмони бинои иловагии таълимии Донишкадаи забонҳо ба номи С. Улуғзода дар шаҳри Душанбе идома дорад.

Дар даврони Истиқлолият аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани мақоми омӯзгор ва дастгирии соҳаи маориф тамоми чораҳои зарурӣ андешида шуданд. Тасдиқи ин гуфтаҳо дар он дида мешавад, ки музди миёнаи меҳнати кормандони соҳаи маориф соли 2010 ба 279 сомонӣ ва дар соли 2014 ба 699 сомонӣ баробар шуд, ки ин нисбат ба нишондиҳандаи соли 2000 63,5 маротиба зиёд аст.

Дар замони Истиқлолияти мамлакат дар бахши иқтисод ва молияи соҳаи маориф ислоҳоти зиёде гузаронида шуда, ноил шудан ба дастовардҳои назаррас муяссар гардид. Яке аз ислоҳоти муваффақи ин соҳа дар солҳои охир ба маблаггузории меъёрӣ ё худ сарикасӣ гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар мебошад. Ин низоми нави маблаггузорӣ тақсимоти шаффофу боадолатонаи маблағҳои буҷетӣ ва самаранок истифода бурдани онҳоро таъмин менамояд. Чунин низом дар муассисаҳои таҳсилоти давлатии томактабӣ низ ҷорӣ карда шуда истодааст.

Маблағгузори соҳаи маориф дар маҷмуъ дар се панҷсолаи даврони Истиқлолият ба таври зайл рушд кардааст: соли 2000 ба андозаи 11 млн. 973 ҳазор сомонӣ, соли 2005 ба андозаи 25 млн. 307 ҳазор сомонӣ ва соли 2015 ба андозаи 2 миллиарду 918 милиону 639 ҳазор сомонӣ. Ин нишондиҳанда далели он аст, ки давлат ва ҳукумати мамлакат барои рушду инкишофи рӯзафзуни маорифи кишвар тамоми имкониятҳоро истифода мебаранд, то ки сатҳи таълиму тарбия ва донишандӯзию забономӯзии хонандагон беҳтар гардида, вазъи иҷтимоии омӯзгорону устодон хубтар гардад.

Яке аз зинаҳои муҳим ва асосии таҳсилот ва тайёр кардани касбҳои коргарӣ зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ба шумор меравад, ки дар давраи соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ нақши хоса пайдо намуд. Бо вуҷуди ҳамагуна мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ҷумҳурӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва донишҷӯён сол аз сол афзуда истодааст. Имрӯз дар кишвар корҳои зиёде анҷом дода шуда, дар ин муддат коллеҷҳову омӯзишгоҳҳои нав таъсис ёфта, шумораи онҳо ба 66 адад расид. Аз ин теъдод 12 адади он хусусӣ буда, шароити мусоиди таълимӣ дар онҳо фароҳам оварда шудааст.

Дар натиҷаи тадбирҳое, ки аз ҷониби Ҳукумати мамлакат мунтазам амалӣ мегарданд, дар кишвар таҳсилоти олии касбӣ низ бомаром рушд мекунад. Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва филиалҳои онҳо дар даврони истиқлол ба маротиб афзуда, аз 13 муассисаи таҳсилоти олии касбии соли 1991 ҳоло ба 39 адад расидааст.

Илова бар ин, дар кишварамон тӯли солҳои охир таъсис додани филиали муассисаҳои бонуфузи таълимии давлатҳои пешрафта, бахусус дар самти рушди ихтисосҳои техникӣ ривоҷ дорад. Айни замон дар мамлакати мо филиалҳои Донишгоҳи давлатии Москва ба номи Ломоносов, Донишкадаи хӯла ва пӯлоди Москва, Донишкадаи энергетикии Москва, инчунин факултети муштараки Украинаву Тоҷикистон дар Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ва факултети муҳандисиву техникии Донишгоҳи миллии техникии Беларус дар Донишгоҳи техникии ба номи академик Муҳаммад Осимӣ фаъолият доранд.

Теъдоди донишҷӯёни мактабҳои олии кишвар агар то замони истиқлолият 69 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, имрӯз ин рақам ба зиёда аз 184 ҳазор нафар

баробар шудааст. Ҳамаи ин далели равшани сол ба сол бештар ба таълим ҷалб гардидани ҷавонон мебошад. Дар баробари ин, бо ташкили «Маркази барномаҳои байнамилалӣ дар соҳаи маориф» ва стипендияи байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - «Дурахшандагон» аз соли 2009 инҷониб зиёда аз 30 ҳазор донишҷӯён дар хориҷи кишвар ба таҳсил фаро гирифта шуданд.

Бо мақсади суръат бахшидан ба воридсозии меъёрҳои таҳсилоти олии сатҳи байналмилалӣ, вусъати мубодилаи донишҷӯёну омӯзгорон миёни муассисаҳои таълимӣ ва ба рақобати бозори меҳнат омода намудани мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар низоми кредитии таҳсилот ва таҳсилоти бисёрзинагии бакалавриат, магистратура, докторантура аз рӯи ихтисос ҷорӣ карда шуд. Умед аст, ки дар таъсиси постдокторантура низ мутахассисони мо муваффақ хоҳанд шуд.

Ҳамзамон, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ дар самти қабули довталабон ба макотиби олӣ, ки тавассути имтиҳонҳои марказонидашуда дар Маркази миллии тестӣ сурат мегирад, пеш аз ҳама, ҳамчун василаи асосии баланд бардоштани сифати таҳсилот ва мониторинги он, арзёбии объективонаву одилонаи дониши довталабон ва паст кардани сатҳи коррупсия дар соҳаи маориф эътироф гардид.

Яке аз ҳуҷҷатҳои муҳиме, ки ҳамчун дастоварди шоистаи даврони истиқлолият дар соҳаи маориф ба имзо расид, Конвенсия оид ба эътирофи тахассусҳои мансуб ба таҳсилоти олӣ дар минтақаи Аврупо ё худ конвенсияи Лиссабон ба шумор меравад. Ҳуҷҷати мазкур эътирофи таҳсилоти олии касбии кишвари мо дар бозори таҳсилот ва меҳнати Аврупо буда, барои ворид шудани соҳаи маорифи кишвар ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам месозад.

Дар маҷмуъ дар даврони истиқлолият масъалаҳои дар низоми таҳсилот ҷорӣ намудани меъёрҳои муосири таълиму тарбия, тайёр кардани мутахассисони баландихтисосу соҳибмаърифат ва ҷавобгӯй ба талаботи бозори меҳнати дохиливу хориҷӣ ва барои ворид гардидани принсипи салоҳиятнокии касбӣ дар раванди таҳсилот ҳамаи захираву имкониятҳо сафарбар гардиданд.

Фаъолияти илмию инноватсионӣ дар даврони истиқлолият тибқи талаботи ҷаҳони муосир ба роҳ монда шуда, зина ба зина дар кишвар як қатор комёбиҳо ба

даст омаданд. Дар ин самт қабл аз ҳама пояи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти илмию инноватсионӣ хеле таҳким ёфт. Бо ин мақсад бори аввал дар таърихи ҷумҳурӣ қонун «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» дар соли 1998 қабул гардида, ба он дар солҳои 2007, 2008 ва 2013 тағйироту иловаҳои зарурӣ ворид карда шуданд ва аз 18 марти соли 2015 бошад, ин қонун дар таҳрири нав қабул гардид.

Ибтидо аз соли 2006 дар кишвар амалисозии як қатор стратегия ва барномаҳои давлатӣ оғоз гардид, ки барои рушди илм, аз ҷумла илми донишгоҳӣ мусоидат намуд. Инҳо Барномаи ҳамгироии илм ва таҳсилоти олӣ, Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология, Тадбирҳои дастгирии тараққиёти илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ, Барномаи тайёр кардани кадрҳои илмӣ ва амсоли он мебошанд. Ин санадҳои қабулгардида ҳамчунин барои коркард ва татбиқи технологияҳо дар истеҳсолот мусоидат намуданд.

Истиқлолияти давлатӣ барои таҳқиқоти илмӣ дар муассисаҳои соҳаи мориф имконияти бештаре фароҳам оварда, бо ин мақсад маблағҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҷудо гардиданд. Дар ин самт Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар соли 2002 таъсис ёфта, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф фаъолияти худро таҷдид намуд. Ҳамзамон, аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ фондҳои махсуси рушди илм таъсис ёфтанд, ки ҳоло дар доираи маблағузории онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ зиёда за 100 мавзӯи илмӣ таҳқиқ шуда истодааст.

Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ба тарбияи кадрҳои илмию педагогӣ ҳам таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Бояд таъкид намуд, ки дар арафаи ҷашни 25-солагии Истиқлолияти давлатӣ ба анҷом расонидани иҷрои “Барномаи тайёр намудани кадрҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015” як айёнияти беҳтарин оид ба рушди илми донишгоҳӣ аст. Таҳлили ҳолати иҷрои ин барнома нишон дод, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ нисбат ба соли 1991 шумораи докторони илм зиёда аз ду маротиба афзуда аст.

Албатта, ин шумора наметавонад моро қаноат кунонад. Вале ҳамаи ин нишона аз он аст, ки барои тарбияи кадрҳои илмию педагогӣ дар ҷумҳурӣ бо вуҷуди мавҷудияти мушкилоти зиёд дар солҳои истиқлолият тамоми чораҳои зарурӣ андешида шуданд ва боиси хушнудист, ки дар ниҳояти кор асосҳои нахустини низоми

миллии омода кардани чунин кадрҳо низ гузошта шуданд. Бо ин мақсад Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 августи соли 2014 дар бораи таъсиси Муассисаи давлатии "Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон" ба имзо расид ва ибтидо аз 1 сентябри соли 2015 бори аввал дар таърихи ҷумҳурӣ қабул ба докторантура аз рӯи ихтисос шурӯъ гардида, зиёда аз 150 нафар олими ҷавон ба ин низоми таҳсил фаро гирифта шуд.

Дар маҷмуъ, дар замони Истиқлолияти давлатӣ соҳаи маориф ва илм симои худро ба куллӣ тағйир дода, низоми муайянеро ба даст овард. Ҳамаи ин зери парчами Ваҳдати миллӣ ва ормонҳои Истиқлолияти давлатӣ рушд кард ва тамоми дастовардҳои назарраси мо дар ин ҷода аз баракати соҳибистиқлолӣ ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сарчашма мегирад.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В ПЕРИОД ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Р.М. МИРБОБОЕВ

кандидат экономических наук, первый заместитель Министра
образования и науки Республики Таджикистан
734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. акад. Раджабовых 3,
тел.: (+992 37) 2-21-20-31.

В статье анализируются достижения в обеспечении развития системы образования и науки Республики Таджикистан. Осуществлена постановка процесса развития и финансирования процесса обучения на всех ступенях системы образования.

Ключевые слова: *образование, обучение, образовательные учреждения, финансирование системы образования.*

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE SYSTEM IN THE PERIOD ENSURING OF NATIONAL UNITY AND STATE INDEPENDENCE

R.M. MIRBOBOEV,
candidate of economical sciences,
first deputy Minister of aducation and science of the Republic of Tajikistan,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, aven. acad. Rajabovs 3,
ph.:. (+992 37) 2-21-20-31

The article analyzes the achievements in ensuring the development of education and science of the Republic of Tajikistan. Implemented the production process development and financing of the learning process at all levels of the education system.

Keywords: *education, training, educational institutions, educational funding.*

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан **«Таджикистан и современный мир»** печатаются статьи в области экономики, политологии, культуры, безопасности, экологии, социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций.

Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе должны быть подготовлены в текстовом редакторе **MS Word, шрифт Times New Roman 12 пт** для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с **Windows XP** и любой версией **МС Офис** необходимо использовать клавиатурный редактор **Keyman.** Интервал между строками – 1,5. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 10 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы (не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6.

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в формате Excel, рисунки и фотографии в формате JPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора(ов) (полностью), ученая степень и (или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса (почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в порядке упоминания в тексте и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора,

название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.–С. 8.
2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикском языках (не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами).

Образцы оформления можно найти на сайте ЦСИ (www.mts.tj) в разделе Вестники ЦСИ.

Примечание: *Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников фактов и цифр ответственность несут авторы.*

Адрес редакции: 734 025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 40
Тел.: (+992 37) 221-11-00, (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

ҶДММ «ЭР-граф».
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел.: (+992 37) 233-17-17. E-mail: r-graph@mail.ru

Ба матбаа 15.03.2016 таҳвил гардид. Чопаш 28.03.2016
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70х100 $^{1}/_{8}$.
Ҷузъи чопии шартӣ 13,5. Адади нашр 150 нусха.
Супориши № ___. Нархаш шартномавӣ.

Дар матбааи ҶДММ «Андалеб-Р» ба табъ расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
E-mail: andaleb.r@mail.ru